

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISTEN || FINSKA KYRKOHISTORISKA SAM-
SEURAN TOIMITUKSIA. || FUNDETS HANDLINGAR.

XXIX

KIRKOLLISTA ELÄMÄÄ
JA
HENGELLISIÄ LIIKKEITÄ

TORNIONJOKILAAKSON ALAOSILLA

1675—1809

KIRJOITTANUT
KAARLO AIRAS
EVIJÄRVEN KIRKKOHERRA

HELSINKI 1931

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISEN SEURAN
TOIMITUKSIA XXIX

FINSKA KYRKO HISTORISKA SAMFUNDETS
HANDLINGAR XXIX

Kirkollista elämää
ja
Hengellisiä liikkeitä

Tornionjokilaakson alaosilla

1675–1809

Kirjoittanut
Kaarlo Airas

HELSINGISSÄ 1931
HELSINGIN UUSI KIRJAPAINO OSAKEYHTIÖ

SISÄLLYSLUETTELO.

Johdanto.

Kirkollinen elämä 1700-luvun kahden puolen	Siv.	13
Puhdasoppisuus	„	13
Sananjulistus ja kristinopintieto	„	16
Kirkollinen tapa ja kasvatustyö	„	32
Siveellinen elämä	„	40
Kirkollinen ja uskonnollinen harrastus	„	47
Papisto 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alkupuoliskolla ..	„	52
Hengellinen tilanne	„	90
Juhana Wegelius	„	95
Separatistisen hengellisyyden ilmauksia Torniossa	„	115
Hernhutilaisuus	„	124
Nitschman, Grasman ja Schneider	„	125
Östergren ja Björn	„	148
Steinin matkat ja hernhutilaisen vaikutuksen heikkene-		
minen	„	170
Elämänliikettä maaseudulla	„	175
Papisto 1700-luvun jälkipuoliskolla	„	183
Tornion seudun osallisuus n.s. Wiklundin herätysliikkeestä ..	„	224
Liikkeen synty ja vaiheet	„	224
Wiklund—Nystedt	„	234
Jatkuvaa vainoa	„	238
Hengellinen kirjallisuus	„	245
Kirkollinen elämä	„	257
Seurakuntavirat	„	257
Kirkot	„	265

Kirkolliset toimitukset ja tavat	Siv. 267
Jumalanpalvelusten kieli Torniossa	„ 280
Köyhäinhoito	„ 284
Siveellinen elämä ja kirkkokuri	„ 287
Loppusana	„ 295
Liitteitä	„ 301
Käytettyjä lähteitä	„ 329

ALKULAUSE.

Koska nekin lähdetiedot, jotka tähän tutkielmaan olen aikojen kuluessa saanut kerätyksi, ansainnevat tulla talteen otetuiksi, voidakseen mahdollisesti vastaisuudessa tulla käytetyiksi laajemmassa yhteydessä Suomen kirkkohistorian tutkimuksessa, puolustanee tämä tutkielma paikkaansa kirkkohistoriallisten julkaisujen joukossa. Toivon, että sikäli kuin se on omalta pieneltä osaltaan kyennyt paljastamaan Jumalan töitä historiassa heikkojen ihmistöiden ohella, se olisi osaltaan myös kirkastamassa historian Jumalan kunniaa!

Tämän työn julkaisemisesta on minun lausuttava nöyryn kiitos Suomen Kirkkohistorialliselle Seuralle, joka on ystävällisesti katsonut mahdolliseksi ottaa sen kustantaakseen. Mutta myöskin siitä, että se on työtäni avustanut tekemällä minulle mahdolliseksi matkan erinäisiin Ruotsin arkistoihin tutkimusteni täydentämiseksi. Ja erikoisesti tahdon lausua ystävällisimmän kiitokseni professori M. Ruuth'ille, joka on työssäni antanut tukea ja opastusta.

Oikeinkirjoituksessa käyttämäni menettelytapaan nähdä tahdon tässä yhteydessä tehdä erään huomautuksen. Vanhoissa ruotsinkielisissä käsikirjoituksissa esille tulleet nimimuodot rahvaan piiristä, sellaiset, kuin esimerkiksi Johan Jakobsson, Lars Larsson, Margaretha Thomas-

dotter, Valborg Pärsdotter, j. n. e., olen kirjoittanut muodoissa: Juho Jaakonpoika, Lauri Laurinpoika, Margareeta Tuomaantytär, Valpuri Pietarintytär. Olihan tässä kysymys suomea puhuvasta kansasta, ja todennäköistä on, että tällä suomalaisella kielialueella jokapäiväisessä elämässä käytettiin etunimet nykyisten kaltaisina: Juho, Lauri, Matti j. n. e. Mitä sukunimiin tulee, niin niitä hän ei vielä ollut olemassakaan yleisesti 1700-luvulla, vaan oli suurelta osalta sen korvikkeena isän nimi. — Mitä taas tulee sivistyneiden henkilöiden nimiin, ovat ne tässä kirjoitetut ruotsalaisessa muodossaan, koska he itse niitä siinä muodossa käyttivät allekirjoituksissa ja muualla, ja siten tietoisesti ne semmoisina omaksuivat. Niin esimerkiksi Olof Ekman, Nils Wiklund y. m. Kuitenkin on tästä poikkeuksena: Juhana Wegelius, koska se muoto on yleisesti suomenkieliseen kirjallisuuteen kiteytynyt.

Evijärvellä, toukokuun 15 p:nä 1930.

K a a r l o A i r a s.

Johdanto.

Se alue Tornionjokilaaksoa, jonka kirkollisen elämän vaihteita ja hengellisiä ilmiöitä menneinä aikoina on seuraavassa tarkoituksemme kuvailla, on verrattain rajoitettu. Se muodosti nimittäin aikoinaan vain alkuperäisen Alatornion pitäjän semmoisena kuin tämä pitäjä oli 1600-luvulla sen jälkeen, kun Ylitornio oli entisestä laajasta Tornion pitäjästä kappeleineen eroitettu eri kirkkoherrakunnaksi (1606). Tämä kysymyksenalainen alue käsittää siten maantieteellisesti katsoen sanottua jokilaaksoa keskimäärin 50 kilometrin leveydeltä, jotenkin yhtä paljon kummallakin puolen jokea, sekä Tornionjokisuulta alkaen jokivartta ylöspäin pohjoista kohti noin 45 kilometriä, s. t. s. nykyisen Ylitornion rajaan saakka. Tähän Alatornion pitäjään kuului 1600-luvun lopulla Alatornion emäseurakunta, ja sen kappelina Tornion kaupunki, sekä myöhemmin, 1700-luvulla, niiden lisäksi Karungin kappeli. Haminan rauhan jälkeen on tälle alueelle muodostunut kokonaista viisi seurakuntaa, nimittäin Suomen puolelle mainitut kolme — Alatornio, Tornio, Karunki — ja Ruotsin puolelle myöskin Alatornio, — sekä siihen kuuluvana Haaparannan kaupunki — ja Karl Gustaf.

Väkiluku tässä Alatornion pitäjässä oli 1780-luvun alussa, ennen Karungin kappelin muuttumista eri

kirkkoherrakunnaksi — mikä tapahtui 1782 — erään tiedonannon mukaan noin 5000 henkeä. Tornion kaupunki, noin 5—600 henkeä, samoin kuin Karungin kappeli, on nähtävästi tähän luettuna.¹⁾

Tämän, näin rajoitetunkin alueen kirkollisen ja uskonnollisen elämän vaiheiden kuvauksen toivomme sentään omalta pieneltä osaltaan voivan antaa jotakin valaistusta laajempaakin kuvausta varten tältä alalta. On usein huomautettu — ja sovitettu se ajatus myös historian tutkimuksen alalle, — että osathan muodostavat kokonaisuuden. Siten voi pienelläkin alueella olla merkityksensä koko maan kirkkohistorian tutkimukselle, ja rohkenemme uskoa, että tämän seudun merkitys siinä suhteessa ei ole kaikkein mitättömin. Onhan tällä seudulla erikoinen asema jo ulkonaisestikin, ollen suomalaisen asutuksen äärimmäisenä länttä kohti.

Kysymyksessä oleva seutu on pohjoiseen asemaansa verraten sangen varhaisista ajoista saakka ollut asuttu. Kerrotaan, että asukkaina täällä jo 800- ja 1000-luvuilla oli kainulaisia (kvener), joiden kansallisuus on todettu suomensukuiseksi. Ja jo varhain keskiajalla oli Tornionjoen suu tunnettu erikoisena liike- ja kauppapaikkana, niin että sinne kerääntyi varsinkin markkina-aikoina kansaa laajoilta aloilta. Tänne saapuivat lappalaiset laajasta »Tornion Lapista» pororaitoineen tavaroita vaihtamaan. Samoin kävi kauppa etelää, niinkuin länttä ja itääkin kohti. Vieraita kau-

¹⁾ Hengillekirjoitettuja oli Alatornion emäseurakunnassa v:nä 1763 2086 ja Karungissa v:nä 1787 735. Mutta kirkonkirjojen mukaan oli väkiluku luonnollisesti suurempi. (Hülphers, Samlingar til en Beskrifning öfver Norrland. V. Om Westerbotten 1789.)

panharjoittajia täällä liikkui Norjasta ja Venäjältä, samoin myös, ja varsinkin n. s. pirkkalaiset, jotka aluksi kulkivat täällä kauppamatkoillaan ja Lapin veronkannossa, mutta joita sittemmin asettui myöskin asumaan Tornionjokilaaksoon. Liikeyhteys oli edelleen vilkas pitkin Pohjanlahden rantamia, sekä länsi-että itäpuolella olevien seutujen, varsinkin kaupunkien kanssa. Erikoisesti on mainittava alituinen yhteys Tukholman kanssa, millä seikalla tuli, kuten saamme nähdä, olemaan huomattava merkitys Tornion seudulle myöskin kirkollisuskonnollisessa suhteessa.

Tähän likeiseen vuorovaikutukseen Tukholman ja Pohjanlahden Ruotsinpuoleisten rantamaiden kanssa oli hyvin luonnollisena syynä Tornionjokilaakson täydellinen yhteenkuuluvaisuus silloisen Ruotsin kanssa. Kulkihan Suomen ja Ruotsin välinen sekä hallinnollinen että valtiollinen raja, samoin kuin Upsalan — myöhemmin Hernösandin — ja Turun hiippakunnan välinen raja aina 1300-luvun alusta saakka pitkin Kaakamajokea. Siten joutui Tornionjokilaakso välttämättömään yhteyteen, ja lakkaamattomaan kosketukseen muussakin kuin virallisessa suhteessa ruotsalaisen Ruotsin kanssa huolimatta siitä että sen väestö, Tornion kaupunkia lukuunottamatta, oli läpeensä ja yksinomaan suomenkielistä. On luonnollista, että tämä seikka selittää sen tosiasian, että seudun yhteys näyttää usein olleen suurempi varsinaisen Ruotsin ja sen pääkaupungin kanssa, kuin Suomen.

On hyvin ymmärrettävää, että jo katolisen kirkon harrastusten mukaista oli saada varhain käyntiin kirkon työ tällä seudulla, joka näyttäytyi pohjoisimman Suomen yhdeksi tärkeimmistä liikekeskuksista. Sieltähän saattoivat — lukuunottamatta sikäläisen

paikallisen väestön omaa hengellistä tarvetta — vaikutukset levitä laajoihin seutuihin ympärillä, ja erityisesti pohjoiseen Lappiin päin.

Mitä tulee seurakunta-elämän alkuhistoriaan täällä, mainitaan ensi kerran Tornion seurakunta ja pappi (*«ecclesia et presbiter de Thorna*) jo vuonna 1316.²⁾ Jo edellisen sataluvun lopulla, nimittäin v. 1298 oli arkkipiispa Nikolaus Allonis tehnyt tarkastusmatkan näille tienoin, *»maan pohjoisiin osiin»*. Nimeltä kuitenkin mainitaan pohjoisimpana tarkastuspaikkana Skellefteå. Torniota ei nimenomaan mainita. Mutta on hyvin mahdollista, että matkan tarkoitus koski myöskin näitä seutuja. Samoin teki tarkastusmatkan pohjoiseen Nikolaus Ketilli v. 1314.³⁾ Upsalan arkkipiispa Hemmingin kerrotaan sitte nimenomaan tänne ulottaneen tarkastusmatkansa, ja v. 1345 kastaneen suomalaisia ja lappalaisia altaassa nykyisen Alatornion kirkon vieressä, sekä vihkineen hautuumaan ja kirkkotarhan (*»kyrkogården»*) täällä.⁴⁾ Muutaman tiedonannon mukaan olisi 20 henkeä silloin kastettu, mutta kirkon perustus olisi laskettu vasta myöhemmin (Hülphers). Sittemmin, oikeastaan vasta uskonpuhdistuksen aikakaudella alkavat yksityiset tiedot täällä olevan seurakunnan ulkopiirteistä käydä täsmällisemmiksi, mutta kauvan aikaa vieläkin vain sen ulkopiirteistä. Mitään käsitystä varsinaisesta kirkollisesta elämästä ei yleensä näillä sataluvuilla näy olevan saatavissa.

²⁾ V. Perälä, Lehtiä Tornion kaupungin historiasta (*«Tornio, 1621 12/5 1821»*).

³⁾ Hülphers, e. m. t.

⁴⁾ Rhyzelii *Episcoposopia Sviogothica*, 1752.

Alatornion kirkon rakentamisestakaan ei ole olemassa varmoja tietoja. Todennäköisyyden mukaan se lieene rakennettu jo 1400-luvulla.⁵⁾ V. 1551 sen olemassaolo mainitaan, ja on sitä silloin nähtävästi korjattu. Upsalan kokouksen aikaan (1593) oli Tornion pitäjän kirkkoherrana Aeschillus-niminen pappi, jonka nimi on kokouksen päätösten allekirjoitusten joukossa. Seuraavat kirkkoherrat olivat Canutus Canuti, Martin Mathei Wargius, Johan Martini Wargius, sekä Johan Jon. Tornaeus, josta tuonnempana enemmän. Upsalan kokouksen allekirjoittajien joukossa tavataan myöskin molemmat Tornion silloiset kappalaiset, Laurentius ja Georgius.

Tornionlaakson kirkollinen johto oli Upsalassa aina vuoteen 1647, jolloin perustettiin superintendentuuri Hernösandiin. Tämä muutettiin sitte kuninkaallisella asetuksella 1672 piispanistuimeksi. Hernösandista käsin johdettiin sitte Tornionlaakson kirkollisia asioita läpi 1600- ja 1700-luvun. Mutta eivät Hernösandinkaan piispat itse aivan usein ulottaneet matkojansa pohjoiseen Länsipohjaan saakka. Rovastintarkastukset saivat toimittaa piispantarkastusten tehtävät. Kirkkojen vihkimiset ja muut semmoiset toimitukset sai rovasti myös toimittaa.⁶⁾ 1600-luvun lopulla alkaa elämä vilkastua, ja lähteet, jotka siitä antavat tietoja, herua. 1700-luvun mukana alkaa suorastaan uusi ajanjakso kirkollisessa ja uskonnollisessa elämässä. Vastikään oli saatu uusi kirkkolaki (1686), ja sen

⁵⁾ Colliander, Paimenmuisto. — Hülphers, e. m. t.

⁶⁾ Niinpä esimerkiksi Tornion kaupungin kirkon vihkimisen v. 1686 toimitti Piitimen kirkkoherra, rovasti Petrus Graan. (Torn. k. a.)

mukana oli syntynyt uusi asema kirkollisessa suhteessa. Lähteet käyvät yhä runsaammiksi. Näyttää heräävän tarve panna muistiin, ja pitää jotakin kirjaa tapahtuneista asioista seurakunnallisessa elämässä. Annetaanpa kirkon hallinnon ja johdon taholta suoranaisia määräyksiäkin siihen. Niinpä historiakirjoista annetaan määräys rovastintarkastuksessa Torniossa v. 1683. Vielä alkaa uusia tuulia puhallella varsinaisen uskonnollisen elämän alalla. Ilmaantuu hengellisen elämän merkkejä, ja hengellistä liikehtimistä yhä taajenevassa määrässä.

Kirkollinen elämä.

Puhdasoppisuus. Se aika, jonka olemme ottaneet tutkimuksemme lähtökohdaksi, on kukoistavinta puhdasoppisuuden aikaa maassamme, ja yleensä silloisessa Ruotsi-Suomessa. On tunnettu tosiasia, että sen hengen valtakausi pohjoismaissa alkaa koko lailla myöhäisempään kuin etelämpänä, nimittäin vasta 1600-luvun alkupuolella. Kun nyt sitte ajattelemme aikaa tämän sataluvun lopulla, niin hallitsee puhdasoppisuuden henki jo kuitenkin kaikkia aloja kirkollisessa elämässä täällä. Tunnetut ovat ne pyrkimykset ja tehtävät, jotka puhdasoppisuuden kirkko oli käsittänyt kutsumukseksen, ja jotka sille luonnostaan eteen tulivat. Suurten taistelujen kautta oli uskonpuhdistus pohjoismaissakin saavuttanut voiton. Sen vuoksi ne saavutukset olivat niin kallisarvoisia, että niitä oli huolella vaalittava. Kirkon mitä suurimpana harrastuksena oli nyt istuttaa uskonpuhdistuksen kalliit aatteet ja totuudet, ja sen antama tunnustus ja oppi kansaan eläväksi tietoisuudeksi, sekä turvata ne vastaisiksi ajoiksi, ja niistä oli nyt rauhallisen työn kautta vedettävä ne johtopäätökset, joihin ne johtivat. Näin antautui puhdasoppisuuden kirkon pyhimmäksi velvollisuudeksi mitä uskollisimman opetustyön kautta juurruttaa nuo totuudet kansan tietopiiriin, mutta

sen ohella jouduttiin myös jollakin pelokkuudella ja orjallisella huolella valvomaan näiden aarteiden puhtaina säilymistä. Ja kun Juhana Vegelius nuorempi postillansa esipuheessa vielä 1700-luvun puolivälissä niin syvästi valittaa sitä tavatonta tietämättömyyttä, joka siihen aikaan kansan keskuudessa vallitsee »pohjoisis maakunnis» siihen evankeliumin totuuteen nähden, jonka uskonpuhdistus oli kirkastanut, niin että harva kykenisi tekemään tarvittaessa selkoa uskotaan ja opistaan, niin kuinka paljon enemmän olikaan syytä sitä valittaa viisikymmentä vuotta aikaisemmin, tai vaikkapa 1600-luvun puolivälissä!

Mutta vaikka uskonpuhdistus oli tuonut kansallemme kirkkaat, pyhät totuudet esille ikäänkuin kätöistä, oli sen ohessa kuitenkin sangen paljon särkynyt. Yhtä rintaa uskonpuhdistuksen voiton kanssa oli särkynyt se kirkollinen tapa, joka paavikirkon aikana oli vuosisatojen kuluessa jo alkanut juurtua kansaamme. Oli käynyt niinkuin usein käy myrskyssä. Se särkee ja repii, tekee tuhotöitä, mutta jättää jälkeensä puhdistuneen ilman, raitistuttaa luonnon ja antaa siihen uutta virkeyttä ja elämää. Ajatelkaamme itse uskonpuhdistuksen evankeliumin saarnaa! Miten paljon se lakaisikaan pois väärää! Tai ajatelkaamme sitä suurta mul-listusta kirkon taloudellisessa asemassa, joka tapahtui Kustaa Vaasan aikana! Jos sen itsessään ei tarvinnut olla kirkon elintoiminnalle mikään vahingollinen mul-listus, niin se yhtäkaikki oli omiaan epäedullisella tavalla vaikuttamaan kirkon arvovaltaan kansan keskuudessa. Ja edelleenkin oli juuri hallituksen suhtautuminen kirkkoon kehittämässä asiain menoa tähän suuntaan. Olihan Kaarle herttuan itsepintainen epäluulo Suomen piispaa, Eerikki Sorolaista, vieläpä koko Suomen papistoa kohtaan vienyt varsinkin Suomen

kirkolta valtiovallan tuen, joka kuitenkin olisi ollut niin kipeästi tarpeellinen tänä kuohunnan aikana, ja jonka se vasta tuonnempana, s. t. s. 1600-luvulla uudelleen saa takaisin. Mutta vaikutukset eivät olleet aivan pian korjattavissa. Keskiajan kirkollinen tapa oli murtunut. Se oli menettänyt arvonsa ja heitetty unohduksiin. Eikä sijalle ollut mitään uutta parempaa syntynyt. Mutta samalla oli mennyt paljon siitä oikeastakin arvosta, joka pyhille asioille kuuluu. Oli käynyt kuin usein vallankumouksen aikoina. Puhe evankeliumin vapaudesta pyrki kehittymättömässä ja tietämättömässä kansassa, missä vaan ei elävä kristillisyyks saanut tapoja määrätä, usein aiheuttamaan vallattomuutta ja ylimielisyyttä. Eivät kaikki osanneet tehdä eroa paavikirkon ja evankelisen kirkon välillä. Kun edellisen arvovalta oli murskattu, oli siinä samassa monella taholla yrittänyt menemään kaikki kirkollinen arvovalta. Sitäpaitsi olivat rauhattomat valtiolliset olot ja pitkälliset sodat omiaan alentamaan siveellistä tasoa, ja se olikin mennyt kovin alas.

On luonnollista, että puhdasoppisuuden ajan kirkon tehtävä oli korjata särkynyttä, rakentaa ja nostaa, mikä oli kaatunut. Sen tehtävänä oli uuden kirkollisen tavan istuttaminen kansaan ja kirkon käytännöllisen elämän järjestäminen. Kirkkokuri otettiin ahkeraan käytäntöön. Kirkolliset virastot, sekä ylemmät että alemmat säätivät järjestyssääntöjä, joilla tavoitettiin milloin puhtaasti uskonnollis-siveellistä elämää, ja sopivaa elämäntapaa, milloin vain kirkon arvovaltaa.

Mutta niin luonnollisia ja oikeita kuin nämä harrastukset olivatkin, eksyi ajan kirkko niiden ohella laiminlyömään jotakin arvaamattoman kallista, jonka olisi pitänyt olla sen ensimmäinen tehtävä. Kansankir-

kon merkitystä lieenee arvosteltava sen mukaan, miten se kykenee ennen kaikkea uskonnollisesti uudistamaan kansaa. Mutta nyt tämän ajan kirkko tahtoi puristaa ahtaisiin ulkonaisen järjestyksen kahleisiin myöskin sisällisen ja hengellisen elämän.

Näihin muutamiin kohtiin puhdasoppisuuden harastuksissa ja pyrkimyksissä tahdomme tässä yhteydessä viitata, koska ne erikoisesti luovat valaistusta siihen kaikkeen, mitä kirkon toiminnassa Tornionjokilaaksossa kyseenalaisena aikana tulee esille.

Sananjulistus ja kristinopintieto. Luterilainen kirkko on aina ollut ensi sijassa sanan ja sakramenttien kirkko. Sanan ja sakramenttien jako, ja niiden käyttöhan on ollut sen tärkein tehtävä ja kutsumus. Jos siis tahdomme katsella varsinaista kirkollista elämää 1600-luvun lopulla Tornionjokilaakson alaosissa, niin antautuu kuin luonnostaan tämä puoli siitä ensimmäiseksi silmäiltäväksemme.

Huomiota herättävä on kirkossa pidettyjen jumalanpalveluksien runsaus. Jo 1571-vuoden kirkkojärjestys oli säätänyt, että paitsi sunnuntai-jumalanpalveluksia oli kaupungissa pidettävä viikkojumalanpalveluksia joka keskiviikko ja perjantai. Näiden viikkojumalanpalveluksien tuli alkaa aamulla niin varhain, että koko jumalanpalvelus oli lopussa jo neljännestä vailla 8, ja, oli näissä tilaisuuksissa selitettävä sekä vanhaa että uutta testamenttia yhtäjaksoisesti. ⁷⁾ Uusi kirkkolaki v:lta 1686 sääsi, että myöskin maaseudulla oli pidettävä yksi viikkojumalanpalvelus, nimittäin perjan-

⁷⁾ Torn. & Alat. k. a. — S. Vilskman, Svea Rikes Ecclesiastiqve Wärk. 1760.

taina. Tämä kuitenkin siirrettiin olosuhteiden pakosta jo 4/12 1686 annetulla säädöksellä lauantain ilta-päivään niissä osissa valtakuntaa, joissa on hyvin laajoja seurakuntia, niinkuin Norrlannissa ja osassa Suomea, jotta kaukana kirkolta asuvat, jotka aikovat sunnuntain jumalanpalvelukseen, voisivat samalla olla tässäkin mukana. Lauantainahan kansa jo alkoi koontua ollakseen seuraavana päivänä yhteisessä jumalanpalveluksessa. Yleisenä tapana sen voipi ajatella olleen jo ennenkin, siitä päättäen, minkä kuvan Skellefteassa 29—30/7 1681 pidetyt Länsipohjaa koskevat ja edustavat maakäräjät siitä antavat, vaikkakin ne pidettiin, kuten näkyy, tosin ennen uuden kirkkolain julkaisemista ⁸⁾). Käräjien asiakirjoista käy myös ilmi, että se erikoisesti Alatornion pitäjässä jäi tavaksi. Vieläpä vahvistaa itse Hernösandin superintendentti (M. Steuchius) sen tavan oikeutetuksi ollessaan kohta kirkkolain ilmestymisen jälkeen erinäisistä syistä Torniossa 7/3 1688 ⁹⁾). Kysymys jumalanpalveluksista aiheutui sillä kertaa siitä, että Alatornion papiston keskuudessa oli, kuten sanat kuuluvat, jotakin epätietoisuutta siitä, miten jumalanpalvelustoimien hoito oli jaettava eri pappien kesken. Tämä hiippakunnan päämiehen päätös ja ratkaisu asialle valaisee yleensä jumalanpalvelusoloja kysymyksenalaisissa seurakunnissa. Sen mukaan tuli kirkkoherran pitää huolta yhdestä viikkosaarnasta kaupungissa, ja yhdestä sunnuntaisaarnasta joko kaupungissa tai maalla, olosuhteiden mukaan, niin että hänen siis oli joka viikko kahdena saarnapäivänä säännöllisesti suoritettava tämä

⁸⁾ Alat. k. a. — —

⁹⁾ Alat. k. a.

kirkkotehtävä. Kappalaisten taas tuli yhteisesti huolehtia viidestä muusta saarnasta, joita sekä kaupungissa että maalla säännön mukaan oli pidettävä, ja jotka ovat yksi viikkosaarna kaupungissa; sunnuntaisaarnat, nimittäin aamusaarna ja iltasaarna kaupungissa, sekä päiväsaarna siinä kirkossa, missä kirkkoherra ei itse saarnaa, ynnä lauantain saarna Alatorniolla.

Kuten näkyy oli jumalanpalveluselämä vilkasta. Kaupungin kirkossa pidettiin jopa viisikin eri jumalanpalvelusta viikossa, nimittäin kaksi arkipäivinä, ja kolme sunnuntaisin. Tosin näyttää maaseudulla lauantai-illan jumalanpalvelus tulleen laiminlyödyksi ainakin vuoteen 1701 saakka, jolloin (24/2) pidettiin *visitatio classica* Alatorniolla, missä tarkastuksen pitäjä tästä lausui julki oudoksumisensa ¹⁰⁾. Syyksi ilmoitettiin, ettei kansa voi vielä lauantaina saapua kirkolle, syystä, että ei ole olemassa kirkkotupia kirkkomiehiä varten. Mutta tarkastuksen pitäjä käskee tekemään sellaisia, ja määrää kaikessa tapauksessa nämä iltajumalanpalvelukset pidettäväksi. 1722, 22/2, pide-tyssä tarkastuksessa käy ilmi, että edellinen muistutus ja varoitus oli otettu huomioon ¹¹⁾. Näissä lauantaijumalanpalveluksissa käsiteltiin epistolatekstejä.

1739, 19/12, päätti Hernösandin tuomiokapituli taas — tällä kertaa revisioonisihteeri Isenhjelmén kirjelmän johdosta — tiedustella Länsipohjan rovasteilta, miten on kussakin seurakunnassa laita näiden lauantaisaarnojen, pidetäänkö semmoisia, ja jollei, niin ainoastaanko pidettiin rukous ja katkismuksen kuulustelu ¹²⁾.

¹⁰⁾ Alat. k. a.

¹¹⁾ Alat. k. a.

¹²⁾ Hernös. tkptlin a.

Tahdottiin siis sitkeästi pitää kiinni siitä, että näitä lauvantaijumalanpalveluksia ei saanut laiminlyödä.

Tarkastustilaisuudessa 20/2 1726 taas ilmoitettiin, ettei mitään viikkojumalanpalveluksia ollut pidetty kaupungissa ¹³⁾. Nyt annettiin määräys, että siinä oli tehtävä korjaus. Ei aamusaarnakaan ollut joka-aikainen. Samassa tarkastustilaisuudessa huomautetaan, että aamusaarnoja oli pidettävä alkaen syksyllä heti elonkorjuun jälkeen; ja katkismussaarnoja ja -kyseilyitä aina adventtiin saakka. Sitte niitä oli taas pidettävä kynttelinpäivästä toukokuun 1 päivään saakka, niinkuin tarkastuksen pitäjä Alatorniolla huomauttaa. Sitä paitsi oli seurakunta kärsimysviikolla kutsuttava koolle joka päivä kuulusteltavaksi kristinopin kappaleissa. Kunakin pyhäpäivänä oli sekä kaupungissa että maaseudulla samaa tarkoitusta varten kutsuttava saapuville määrätty huonekunnat, joille maalla oli kahdeksan päivää ennen tästä annettava tieto saarnatuolista. Saarnan eli katkismusselityksen jälkeen oli saarnaajan sitte kuulusteltava saapuvilla olevaa ruotua. Näitä katkismuskuulusteluja tuli siis pitää kaikkina aikoina lukuunottamatta kiireintä heinän tekoaikaa, sekä milloin päivät ovat lyhyimmät.

Kuten tunnettua oli kirkollisia juhlapäiviäkin enemmän kuin nyt. Nykyään vietettävien juhlapäivien lisäksihän kysymyksessä olevalla aikakaudella vietettiin m. m. sekä joulua että pääsiäistä ja helluntaita kutakin neljä päivää. Edelleen vietettiin n. s. apostolipäiviä, ja »käyntipäiviä» (dies rogationum), viime mainittuja rukoussunnuntain ja helatorstain välillä esirukouspäivinä varsinkin vuoden sadon hyväksi.

¹³⁾ Torn. k. a.

Apostolipäivien jumalanpalvelus oli yleisen säädöksen mukaan aloitettava kello 8 aamulla, jolloin oli pidettävä sekä maalla että pienemmissä kaupungeissa yksi saarna. Jumalanpalveluksen jälkeen oli sallittu tehdä tavallisia arkitöitä. Mitä erikoisesti Länsipohjaan tulee, määräsi säädös vuodelta 1689, että nämä juhlapäivät oli vietettävä maanantaina. Uudempi säädös v:lta 1728 (8/2) määräsi niiden vietosta maaseudulla Länsipohjassa, että kun ne sattuvat viikon varrelle, olivat ne siirrettävät lauantaille, jotta pitkämatkaiset saat- taisivat olla saapuvilla jumalanpalveluksessa kump- nakin päivänä ¹⁴⁾. Varsinaisen saarnan jälkeen toimi- tettiin näinä päivinä sitte kirkkuskoulu- luset, jol- loin varsinkin lapset ja nuoris- o olivat velvolliset ole- maan saapuvilla.

Kaikki nämä juhlapäivät poistettiin sitte käytän- nöstä kuninkaallisella asetuksella v:na 1772.

Näiden kaikkien jumalanpalvelusten lisäksi, jolloin Alatornion papiston oli kirkossa toimittava, oli sen myös otettava erikoisesti huomioon niin kaukana kir- kosta asuvat seurakunnan jäsenet, kuin korpikyläläiset. Tämä kylähän sijaitsi pitäjän äärimmäisellä pohjois- rajalla, Ylitornion seurakunnan rajanaapurina, niin että matka omalle kirkolle oli ehkä kolmekin vertaa pitempi kuin tälle naapurikirkolle. Siitä syystä hu- omauttaa tarkastuksen pitäjä tarkastustilaisuudessa 24/2 1701, että korpikyläläisille olkoon suotu saada jumalan- palvelus omalle kylälleen sunnuntai- ja juhlapäivinä, milloin joku seurakunnan papeista on tilaisuudessa sitä pitämään. Ja 8/2 1741 pidetyssä tarkastustilaisuudessa pyytävät Korpikylän, Karungin ja Kukkolan kyläläi-

¹⁴⁾ Vilskman, e. m. t.

set nimenomaan, että he »kesällä kalastusaikana saisivat pari kolme kertaa »papin luokseen pitämään jumalanpalvelusta, ja jakamaan ehtoollista sairaille ja avuttomille, vieläpä »kohtuullista palkkiota vastaan.» Tähän rovasti heti huomautti, että hänhän oli sen jo ennenkin heille suonut, ja oli heille saarnannut ei vain katekismuskuulusteluissa, s. t. s. lukukinkereillä, vaan oli sekä hän, että kappalaiset heitä edelleenkin tilaisuuden mukaan palveleva.¹⁵⁾

Millaista tämä saarnatoiminta täällä oli, siitä ei ole olemassa erityisiä näytteitä eikä todisteita¹⁶⁾. Ei ole kuitenkaan mitään syytä olettaa, että se olisi poikennut ajan yleisestä saarnatavasta, jonka sävy yleensä oli opettava. Se oli autuuden *oppia*, jota kirkko jakoi. Ja sen mukaan muodostui myöskin sen sekä muoto että sisällys.

Kirkko suhtautui kansaan ja yksityisiin sieluihin niinkuin ei ainoastaan hengellisessä suhteessa, vaan myöskin henkisesti alaikäisiin, joita täytyi usein kovuudella ja ankaruudella, jopa pakollakin johtaa opin teille ja kasvattaa hyvässä. Näyttää siltä kuin olisi itse sananjulistukseen ja opetukseen nähden ja sen nauttimiseen nähden tahdottu sovelluttaa sananmukaisesti Vapahtajan sanoja Luk. 14, 23 (»ja pakottaa heitä tulemaan sisälle»). Ainakin tuntuu sitä osoittavan se menettely, jolla vastahakoisia koetettiin saada ottamaan vastaan ja nauttimaan autuudenoppia. Tuntuu siltä, kuin ei olisi tähdättykään sen syvemmän vaikutuksen antamiseen. Minkälaiset yleiset vaatimukset

¹⁵⁾ Alat. k. a.

¹⁶⁾ Kirkkoherra Forbus on julkaissut painosta kaksikin saarnaa, joista enemmän tuonnempana.

kirkon piirissä olivat, siitä antaa kuvan asian käsittely edellämainituilla Skelleftäen maakäräjillä 1681. Nämä käräjain päätökset eivät nähtävästi voineet olla velvoittavia Länsipohjan eri seurakuntiin nähden. Mutta ne lausuvat julki yleiset ohjeet näille seurakunnille. Pöytäkirjassa ensin lausutaan julki valitus siitä, että »tänä viimeisenä aikana Jumalan sanaa pidetään vähässä arvossa», kun monet käyvät Herran huoneessa ainoastaan rukouspäivinä ja vuoden suurimpina juhlina. Sitte lausutaan, että olisi pidettävä yleisenä sääntönä ja vaatimuksena, että »niiden, jotka asuvat 10 penikulmaa kirkolta, täytyy paitsi suurina rukous- ja katumuspäivinä, ja suurina juhlina joka viides sunnuntai olla saapuvilla; niiden, jotka asuvat 6 peninkulmaa kirkolta, tulee saapua sinne joka kolmas sunnuntai; jotka 4 peninkulmaa, tulee saapua, joka toinen; ja jotka 2 peninkulmaa, tulee saapua joka sunnuntai. Ja joka tämä laiminlyö, se on, »jollei kukaan hänen huonekunnastaan ole ollut kirkossa, pantava kirkolle tultua jalkapuuhan, ja on hänen siinä istuttava niin kauvan kuin kansa on kirkossa, ja katsomatta henkilöön, ja ilman vastaansanomisia». Vaatimus oli siis ylen ankara, ja sen ymmärtää jokainen, että siitä muodostui raskas kuorma etäällä kirkolta asuville. Eikä vaatimusta jätetty suinkaan pelkän kokouksen päätöksen varaan. Alituista tutkintoa pidettiin asiasta. Niinpä, kun 24/2 1701 pidettiin yleinen tarkastus Alatorniolla, kysyi tarkastuksenpitäjä, oliko seurakunta »kuuliainen» kokoontumaan yhteiseen jumalanpalvelukseen. Kirkkoherra vastasi, ettei yleensä ollut syytä valitukseen. Kaakamon kyläläiset vain pitivät tapana käydä Kemlin kirkossa, koska heillä oli sinne vain neljäsosa matkaa siitä, mitä omalle kirkolle. Samoin korpikyläläisten sanottiin käyvän »Ylitornion kappeli-

kirkossa»¹⁷⁾, jonne heillä oli yksi peninkulma sen sijaan, että oli pitäjän kirkolle kolme peninkulmaa. Tarkastuksen pitäjä vaati tämän johdosta, että heidän tuli ottaa todistus siitä, että he sanotussa paikassa olivat kirkossa olleet. Mutta he eivät kuitenkaan saisi tästä menettelystä tehdä tapaa, vaan oli heidän semmoisina aikoina, joina vaan voivat, käydä pitäjän kirkossa.¹⁸⁾

Muutoin aiheuttivat varsinkin korpikyläläiset tässä asiassa paljon huolta ja levottomuutta seurakunnan papistolle, ja luonnollisesti erittäin kirkkoherralleen. Alituisen oli tämän kylän asukkaiden kirkonkäyntiasiassa aihetta uudistuviin tiedusteluihin ja tutkimisiin. Niinpä rukouspäivänä, 10/5, 1705 kokousta pidettäessä kirkkoväärtin, kuudennusmiesten ja seurakunnan vanhinten kanssa, kirkkoherra kysyy, oliko korpikyläläisiä saapuvilla. Vastattiin, ettei sieltä ollut ketään läsnä. Edelleen kysyi kirkkoherra, mahtoiko veden paljous olla siihen syynä, ja vanhimmat selittivät, että ne kyllä olisivat voineet tulla kirkkoon alas virtaa, mutta että kyllä olisi ollut sangen vaikea päästä takaisin ylöspäin. Sillä kertaa asia kuitenkin jäi siihen. Mutta jo 4/8 samana vuonna, kun saarnatuolista julistettiin neljäs yleinen rukous- ja katumuspäivä, lausuttiin kehoitus yleisesti Korpikylän, Karungin ja Kaakamon kyläläisille, »koska he olivat kankeita kirkossa ja Jumalan huoneessa käymään», että he kuninkaallisen majesteetin vakavan käskyn mukaan saapuisivat oman

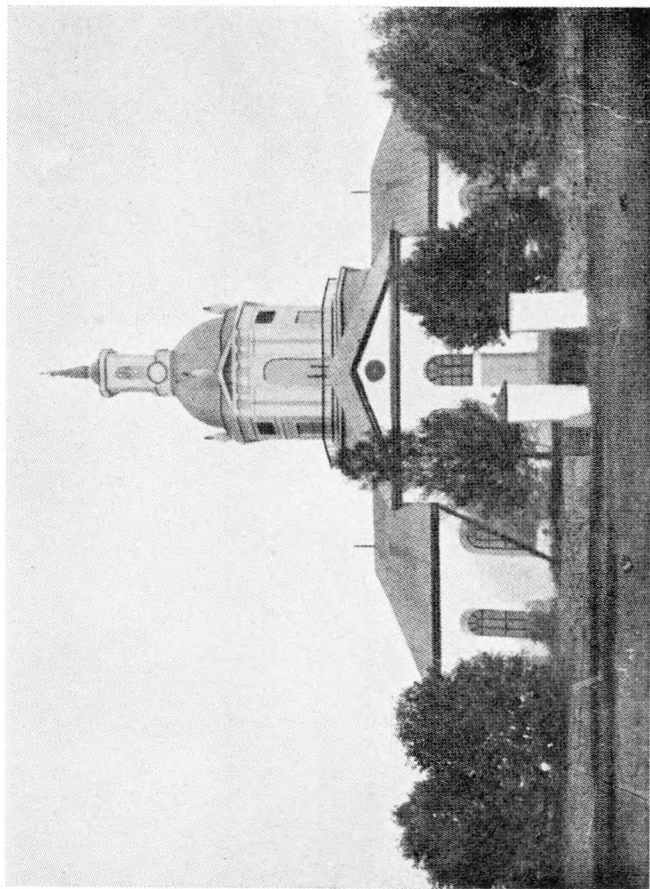
¹⁷⁾ Todennäköisesti tarkoitetaan tällä nykyistä Hietaniemen kirkkoa.

¹⁸⁾ Alat. k. a. Samalla annettiin määräys, että myöskin silloin kun he joutuvat viemään lapsia kasteelle toiseen seurakuntaan, oli siitä otettava todistus.

seurakunnan kirkolle, välttääkseen laillista edesvastuuta. Ja kun sitte sanottu päivä, rukouspäivä, tuli, tutkittiin jumalanpalveluksen jälkeen, oliko korpikyläläisiä saapuvilla, mutta ei tavattu koko kylästä muita, kuin »eräs naisihminen Haavan lesken talosta». Silloin käskettiin kuudennusmiehiä, että he kukin kylässään tarkoin ottaisivat selvää, ja panisivat muistiin kaikki, jotka tuona juhlapäivänä olivat Herran huoneesta olleet poissa, ja sitte ilmoittaisivat kirkkoherralle. — Sama varoitus uudistettiin jo seuraavan vuoden 12/6. J. n. e. V:na 1713 (14 Trinit.) tulee tämä seikka erityiseksi aiheeksi varsinaisen penkkijärjestyksen laatimiseen. Silloin voitaisiin paremmin kuin nyt pitää silmällä, miten paljon tämän kylän asukkaita kirkossa kävi. Sen jälkeen asia taas tulee esille kolmantena suurena rukouspäivänä 1714, 9/7. Seuraavat henkilöt luetellaan läsnäolleina: Niilo Pipping ja hänen renkinsä, Mikko Hendersson, Olavi Niva, Lauri Niilonpoika, Juho Jaakonpoika, Hannu Vuopio, Olavi Niilonp. Heikka, katsastusmies Lauri Pietarinpoika, Heikki Hannunp. Äijä, Heikki Tuohia, Abraham Antinpoika. Muiden, ja suurimman osan arveltiin olleen Ylitornion kirkossa, Hietaniemessä. Siitä kuitenkin ilmoittaa kirkkoherra pitävän ottaa selvää.¹⁹⁾

Myöskin Kaakamon ja Ruotsalon kyläläisten osanotto yhteiseen jumalanpalvelukseen tuotti vaivaa, vieläpä aiheutti oikein tuomiokapitulien välistä kirjevaihtoa. Edellisessä on mainittu, että jo vuosisadan vaihteessa, ja kukaties kuinka vanhoista ajoista saakka, varsinkin Kaakamon kyläläisillä oli tapana matkan lyhyiden vuoksi käydä Kemin, s. t. s. nykyisen Kemin

¹⁹⁾ Alat. k. a.

Alatorniön kirkko nykyisessä asussaan.
Suurennytyö entisestä kivikirkosta päättyi 1797.

maaseurakunnan kirkossa. Eikä se tapa vuosikymmenten kuluessa siitä muuttunut, vaikka siitä tuon tuostakin oli julkisesti kysymys. Paitsi sitä että Alatornion papisto ei siitä pitänyt, oli myöskin Keminkirkkoherra siihen tyytymätön. Niinpä kääntyy Turun piispa Lauri Tammelin kirjelmällä 13/2 1732 Hernösandin tuomiokapitulin puoleen kertoen, että Keminkirkkoherra, rovasti Frosterus oli vasta pidetyssä piispantarkastuksessa tehnyt valituksen siitä, että Kaakamon ja Ruotsalon kyläläiset Alatornion pitäjästä käyvät jumalanpalveluksessa Keminkirkossa, ja penkkisijojen vähyys tähden siten tuottavat oman, s. t. s. Keminkirkon seurakunnan väestölle hankaluutta, eivätkä kuitenkaan muista antaa paremmin kirkolle kuin papistollekaan mitään.²⁰⁾ Ja Turun tuomiokapituli pyytää nyt, että hiippakuntarajan toisella puolen otettaisiin huomioon tämä valitus ja epäkohta.

V. 1738 uudistuu sama valitus Turun tuomiokapitulin välityksellä.²¹⁾ Taaskin huomautetaan vastauksesta ja ahdingosta, jota kyseenlaisten Alatornion seurakuntalaisten käynti Keminkirkossa aiheutti, ja pyydetään, että heidät todenteolla vaadittaisiin käymään omassa kirkossaan. Ja niin saa taaskin Alatornion papisto tätä vastaavan käskyn: »at ofvannämnde Byamän med alf:r och eftertryck måtte tillhållas at blifwa wid sin egen kyrka i Torneå». On tietysti täysisyy epäillä, ettei asiaan muutosta nytkään tullut — muutoin, kuin ehkä sillä tuloksella, että sanottujen kylien väestön osanotto yleensä yhteiseen jumalanpalvelukseen vain saatiin vähenemään. Tätä mahdolli-

²⁰⁾ Hernös. tkptlin pöytäk.

²¹⁾ Hernös. tkptlin pöytäk.

suutta ei näy ajan kirkollinen johto ensinkään ottaneen huomioon koettaessaan seurakuntien rajoja näin jyrkästi yllä pitää, ja tahtoen rajoittaa yksityisten seurakuntalaisten vapautta tässä suhteessa.

Päätäten nyt siitä, että edellisessä mainitunlaisia sääntöjä osanottoon nähden yhteiseen jumalanpalvelukseen voitiin yleensä ensinkään vaatimuksena pitää, ja jos näitä vaatimuksia osapuillekaan voitiin toteuttaa, täytyi kirkossakäynti olla runsasta, ja tuntuu siltä, että kirkossakäyntivelvollisuus oli saatu yleiseen tajuntaan juurrutetuksi. Huomattava on myöskin edellämainittu Alatornion kirkkoherran lausunto yleisessä tarkastustilaisuudessa 1701, ettei tässä asiassa yleensä ollut aihetta valituksiin. Liikettä täytyi siten olla kirkkojen ympärillä pyhän seutuna, ja erittäin emäkirkon ympärillä. Tuon tuostakin kuuluukin valituksia siitä että Alatornion kirkko oli liian ahdas, kunnes tämä kirkon ahtaus vuosisadan lopulla käykin aivan sietämättömäksi, niin että täytyy ryhtyä sitä laajentamaan. Mutta seurakunnan väkiluku olikin vuosisadan kuluessa luonnollisesti paljon kasvanut.

Näiden laissa tarkoin määrättyjen muotojen noudattamiseen ja viljelemiseen näytään sananjulistuksessa pääasiassa rajoittuneen. Joskus sentään tavaataan tavallisuudesta poikkeavia kehoituksia yksityisen kotihartaudenkin pitoon. Mutta se tapahtuu silloinkin sangen omituisessa, jopa protestanttiselle hengelle vieraassa äänilajissa, niinkuin Alatorniolla 20/6 1708, jolloin kirkkoherra (Forbus) jumalanpalveluksen jälkeen kehoittaa seurakuntalaisia, että he »lepyttääkseen suurta Jumalaa, ja ehkäistäkseen köyhää vuotta, ja katoa, sekä muuta Korkeimman rangaistusta maalle, kaikki, ei ainoastaan kotonaan pitäisivät jokapäiväisiä

rukouksia, vaan myöskin kalastuspaikoilla, mihin tehtävään joku pystyvä joukosta voidaan valita.»

Mutta kovin kiusallisen vaikutuksen tekee se huolellinen valvonta, jolla tahdottiin estää kaikki epävirallinen, vähänkään julkisempi toiminta sananjulistuksen ja sen harjoituksen alalla, milloin sitä vaan sattui esiintymään tavalla, johon ei ollut annettu virallista käskyä. Niinpä kirkkoherra siinä tilaisuudessa jumalanpalveluksen jälkeen 9/7 1714, josta edellä jo on ollut puhe, kysyy korpikyläläisiltä, onko heille kukaan vieras pappi ollut saarnaamassa. Lieneekö kirkkoherra siitä jotakin vihiä saanut, kun hän tällaisen kysymyksen arvaa tehdä, on epätietoista. Niin ainakin kysymyksestä päättäen tuntuu. Kaikessa tapauksessa vastattiin korpikyläläisten puolelta, että »rovasti Helsingius» oli siellä kerran saarnannut, ja »herra Hoppius» kaksi kertaa, toisen kerran myöhään talvella, ennen jäiden lähtöä, ja toisen kerran viime Maarian ilmestyspäivänä. Nämä miehet olivat silminnähtävästi pakolaispappeja etelästä päin. Ison vihan myrskyjä paossa he täällä liikkueensa jakoivat Jumalan sanaa rakennukseksi sekä itselleen että syrjäisille korpikyläläisille. Niin oli Mikkelin kirkkoherrana vuodesta 1697 alkaen Georg Helsingius, joka myös vuosina 1711—1713 oli Mikkelissä sijaitsevan ylimääräisen konsistorin esimiehenä. Hänestä tiedetään, että hän mainittuna vuonna (1713) pakeni Ruotsiin, mutta palasi sittemmin takaisin, saatuaan valtakirjan Porvoon kirkkoherran virkaan 1722, ja kuoli 1741. Rovasti H. oli siis juuri 1714 pakomatalla, joten tämä tiedonanto häneen hyvin soveltuu. — »Herra Hoppius» taas näyttäisi todennäköisyyden mukaan olleen Säkijärven kappalainen Henrik Claudii Hoppius, joka oli siinä virassa 1697—1735. Muitakin saman nimisiä

pappeja oli itäisessä hiippakunnassa. Mutta tieto ei näytä sopivan muihin.

Nykyaikaisen katsantotavan mukaan ei luulisi tämän olleen mikään huutava rikos, ei kyseenalaisten evankeliumin jakajien, paremmin kuin sanankuulijainkaan puolella. Olisi luullut seurakunnan vakinaisten sielunpaimenten voivan tyydytyksellä nähdä, että heidän kirkostaan etäällä asuville ja siten lapsipuolen asemassa oleville seurakuntalaisilleen nämä kovaonniset virkaveljet etelästä sanaa julistivat. Niin ei kuitenkaan rovasti Forbus ajatellut. Jumalansanaa heidän ei olisi pitänyt täällä julistaa. Sillä Korpikylän edustajat pantiin lujasti tilille siitä, olivatko he kutsuneet nämä saarnamiehet, vai olivatko he itsestään ja kutsumattomina tulleet. Tässä asiassa annetaan kuitenkin rauhoittavia tietoja. Asian käsittelystä kirkossa saadaan pöytäkirjasta elävä kuva. Hoppiuksen pitämästä edellisestä hartaushetkestä oli rovasti Forbus ennemmin kuullut, ja kieltänyt häntä enempää esiintymästä näin »vieraalla paikkakunnalla, epätavallisella paikalla ja ilman viranomaisten lupaa». Ilmoitettiin, ettei Hoppiusta ollut pyydetty saarnaamaan, vaan että hän oli omasta aloitteestaan esiintynyt, eikä voitu olla hänen pyyntöönsä suostumatta. Rovasti F. varoittaa nyt antamasta sellaisille vieraille mitään, minkä kautta seurakunnan vakinaisten pappien osuus vähenisi. Jalo-mielisesti kyllä hän ei sano kadehtivansa, mutta piti vaan sopimattomana, jos omat papit joutuisivat jotakin kärsimään sellaisten takia. Tässä suhteessa hän kuitenkin sai korpikyläläisiltä aivan rauhoittavia vaakuutuksia. Hoppius oli saanut vain vähän voita ja juustoa! — Ei ollut siis sotapakolaispappien asema kadehdittava.

Mitä tulee varsinaisen kristinopintiedon antamiseen,

oli se uuden kirkkolain kautta tullut kotien ja vanhempien asiaksi. Sitä paitsi oli 17/12 1695 annettu kuninkaallinen asetus, jolla papisto velvoitettiin valvomaan, ettei vanhojen sallittaisi käydä Herran ehtoolliselle, elleivät osaa uskontunnustusta ja ehtoollisen asetussanoja, eikä nuorten ennenkuin olivat oppineet koko katkismuksen.²²⁾ Oli luonnollista, että nyt tarvittiin entistä suuremmalla harrastuksella ryhtyä opettamaan sisälukua. Siksi tätä kotien velvollisuutta koetettiin täälläkin tuon tuostakin muistuttaa. Sellainen muistutus annettiin m. m. yleisessä tarkastuksessa 1701, josta jo edellisessä useassa yhteydessä on ollut puhe. Kysyttiin, opettivatko seurakuntalaiset itse lapsiaan lukemaan? Samoin 1724, kun pidettiin pitäjänkokous jumalanpalveluksen jälkeen 22/3, jolloin kirkkoherra antoi lukea julki ensimmäisen kohdan kuninkaallisen majesteetin päätöksestä valtiopäivillä 22/10 1723, joka koski vanhempien ja kasvattajien velvollisuutta antaa lapsille todellista opetusta.²³⁾ Luonnollisesti tämä velvollisuus täytyi olla tunnustettu jo ennen tätä valtiopäiväin päätöstä. Ja sitä kai täytyi myös edellyttää, mitä erittäinkin lasten lukutaitoon tulee, kinkerikuulustelujenkin, jotka lähinnä edellisinä vuosikymmeninä olivat saaneet alkunsa. Vanhemman väen kristinopin taitohan oli etupäässä kirkossa saatua, ja ulkolukuna. Jo kirkkolaissa oli määräys kirkoissa pidettävistä katkismuskuulusteluista. Ja mitä erikoisesti lukukinkereihin tulee, oli niilläkin pohja uudessa kirkkolaissa, kun nimittäin kirkkoherra jakaakseen kristinopin tietoa velvoitetaan käymään kuulijoittensa

²²⁾ Cornelius, »Handbok i Sv. K. Historia».

²³⁾ Alat. k. a.

luona huone huoneelta (»besöka sina åhörare det ena huset efter det andra»). On myös sanottu niiden luonnollisesti juontavan alkunsa entisaikojen ripitysmatkoista ja palkankantomatkoista. Siihen ehkä näyttäisi kyllä viittaavan nimitys »Kingeri el:r Skrifthold i byarne». ²⁴⁾ Mutta toisaalta on seikkoja, jotka viittaavat johonkin uuteen toimintamuotoon. Niinpä v. 1724, kun jumalanpalveluksen jälkeen puolipaastosunnuntaina (»Laetare») tuli esille kinkerin pitokysymys, niiden synnystä lausuttiin seuraavasti: »fördes et samtal om Kingeri el:r Skrifthold i byarne, hvilket församlingen godvilligen sig åtagit och anmodat Prästerskapet om etc.» Pääasia vaan, että kinkerien pito, ja varsinkin niiden paikka tuntuu täällä vielä olevan vakaantumaton. Kirkkoherra tuo esille, että seurakunnassa löytyy niitä, jotka ovat vastahakoisia siihen suostumaan, jopa näyttäivät jotkut suorastaan kieltäytyneenkin tästä velvollisuudesta. Hän huomauttaa, että hänkin ja hänen työtoverinsa mieluummin pitäisivät niitä kirkossa tai pitäjäntuvalla, joka on likellä kirkkoa, kuin matkustaisivat ympäri pitäjää, nähden siitä paljon vaivaa. Sen kautta vältettäisiin myöskin kaikki kustannukset, vaikka papisto kyllä tyytyi siihen vähäiseen, mitä mikin talo saattoi tarjota. Saapuvilla olevat kuitenkin näyttävät olleen yksimielisiä siinä, kun he pitivät suurena ymmärtämättömyytenä, jopa sopimattomana niiden menettelyä, jotka olivat ruvenneet vastustamaan kinkerien pitämistä, ja lausuttiin julki toivomus, että ne pidettäisiin kylissä eteenpäin niinkuin tähänkin saakka. Ja siihen tietysti kirkkoherra ja kappalaiset suostuivat. — Myöskin kinkereilläkäyntivelvollisuutta täytyi teroittaa. 16/5 1708 muis-

²⁴⁾ Alat. k. a.

tuttaa kirkkoherra julkisesti, että niiden jotka ovat jääneet pois lukukinkereiltä ja katkismuskuulusteluista, on kirkkolain mukaan suoritettava sakkoa. Ja sen vuoksi sanotaan myös saapuvilla oleville kuudennusmiehille, että heidän on heti paikalla otettava ulos sakot, niin pian kuin kirkkoherralta on tullut siitä ilmoitus.

Ylimääräisiä tehtäviä saarnatoimen alalla olivat ruumissaarnat, jotka näihin aikoihin olivat sangen yleisiä. Tarkastustilaisuudessa 7/3 1688 Hernösandin superintendentti Matias Steuchius huomauttaa, että seurakuntalaisilla on täysi oikeus siihen pyytää ketä papeista kukin vaan haluaa, kuitenkin neuvoteltuaan siitä ensin kirkkoherran kanssa.

Tässä yhteydessä mainittakoon myös, että papistoa näytään tähän aikaan aivan yleisesti ja alituisen pyydetyn elämäkertojen (personalia) laatimiseen ja esittämiseen vainajista. Niiden suhteen antaa tarkastuksenpitäjä edellä sanotussa tilaisuudessa saman huomautuksen, kuin ruumissaarnoihin nähden, nimittäin, että ne ovat sen papin tehtävät, jota asianomaiset kulloinkin siihen pyytävät. Mutta kuitenkin sillä nimenomaisella lisäyksellä, että papisto ei saa siitä vaivasta mitään palkkiota ottaa, koska he saavat yleisen palkkansa saarnoistaan y. m. toimistaan, joihin nämäkin sisältyvät. Ehkä tällä nimenomaisella lisäyksellä olisi ollut tarkoitus myöskin estää sitä pahennusta, joka oli syntymässä — ehkä jo syntynyt — näiden elämäkertojen esittämiseen nähden hautaustiloissa tai »kiihosta» tehdessä, että niiden pituus ja sisältö olivat usein jossakin määrättyssä suhteessa siihen palkkioon, minkä laatija ja esittäjä siitä sai.

Kirkollinen tapa, ja kasvatustyö. Kansankirkon kutsu- sumukseen on aina tärkeänä kuulunut kasvatustehtävä muussakin suhteessa, kuin pelkän sanan kautta. Ja edellisessä on jo huomautettu, että kasvatuksen kan- nalta näyttää 1700-luvun kirkko ottaneen sananjulis- tuksenkin. Niin oli laita yleensä, ja niin oli Tornionkin seuduilla. Ja huomautettu on myöskin, että kirkolla oli yhä vielä suuri tehtävä yksinomaan kristillisen tavan juurruttamisessa kansaan. Mutta siinä se sai käyttää taas paljon kovuutta ja kuria. Tunnustettakoon myös, että luterilainen kirkko on tätä tehtävää menneinä aikoina uskollisuudella harjoittanut. Ja mitä erikoi- sesti tulee kirkkokurin harjoittamiseen, tuntuu siltä, että se on sitä harjoittanut paljon suuremmalla uskol- lisuudella menneinä aikoina, kuin nykyisellä valistu- neella aikakaudella, ja niin paljon kuin siinä näkeekin heikkouksia, ja suuria puutteita, niin ei voinut sen kasvatustyö olla ilman suurta merkitystä kansan kristillissiveellisiin tapoihin nähden ja elämään kasvat- tamiseksi.

Alatornion kirkossa annettiin tähän aikaan sunnun- taisin jumalanpalveluksen jälkeen ahkeraan ohjeita — kuten olemme nähneet — ja lausuttiin kehoituksen sanoja sekä jumalanpalvelustapoihin, että kristilliseen elämään nähden. Miltei useampi pyhäpäivä jumalan- palveluksen loputtua kehoitettiin kansaa vielä viipy- mään, ja kirkkoherralla oli aina paitsi lukuisia juok- sevia asioita myöskin yleisiä neuvoja ja ohjeita, käs- kyjä, nuhteita ja varoituksia annettavana, jotka kos- kivat kansan elämää ja käyttäytymistä, milloin kir- kossa, milloin sen ulkopuolella. Ne annettiin toisinaan isällisesti, mutta myös usein sangen käskävällä sävyllä, jonka takana oli laki ja esivalta. Sitäpaitsi näitä

ohjeita annettiin myös yleisissä tarkastustilaisuuksissa tarkastuksen pitäjän puolelta.

Niinpä kirkkoherra esimerkiksi rukoussunnuntaina, 23/5 1709 kehoittaa seurakuntaa »taitavuuteen, hartauteen ja hyvän järjestyksen vaarin ottamiseen Jumalan huoneessa» siten, että sen hiljaisen hetken, joka seuraa Isämeidän jälkeen, tulee tapahtua vaiti ollen ja melutta. Samoin myös tekstin lukemisen aikana. Edelleen kehoitettiin seurakuntaa muistamaan ja seuraamaan noita usein ennen annettuja muistutuksia siitä, että on säädyllisesti poistuttava ulos Jumalan huoneesta, niin että miesväki nousee ensin hiljaa ja ilman meteliä, ja kiipeilemättä penkkien yli, ja naisväki sen jälkeen siinä järjestyksessä kuin penkeissään istuvat, ilman että kukaan kiipeisi toistensa yli. Kun kirkkoherra oli nämä kehotukset antanut, jotka kaikki merkittiin pöytäkirjaan, ryhdyttiin käsittelemään juoksevia asioita.

Samoista asioista saatiin kuulla myös puolipaastosunnuntaina 1724. Nyt ei enää tyydytty kuitenkaan vain neuvoihin ja kehoituksiin, kun oli kysymys kirkollaisen pahennuksen poistamisesta kirkosta, vaan jalkapuuhun joutumisen uhalla — tällä välin oli nimittäin semmoinen hankittu — varoitetaan taas kaikesta sellaisesta pahennuksesta, kuin juorupuheista, nauramisesta ja ilveilemisestä, samoin kuin penkkien yli kiipeilemisestä, äänekkäästä puheesta kirkossa ja eteisessä, meluamisesta ja muusta sopimattomasta käytöksestä kirkon lähetyvillä; tupakanpoltosta soiton ja saarnan välillä, »y. m. sellaisesta, josta niin usein on saarnatuolista muistutettu, ja vakavasti varoitettu». Usein oli myös muistutettu siitä, että epistoloita ja evankeliumeita luettaessa tuli seurakunnan nousta

seisomaan, samoin kuin kiitos- ja ylistysvirsiä veisattaessa. Samoin myös, että oli synnintunnustuksen aikana ja rukousten ohella polvistuttava. Näissä asioissa ilmoittaa kirkkoherra tarkastustilaisuudessa 26/2 1749 jo saavutetun yleisen tavan ja tottumuksen. Ilmoitettiin myös lisäksi, että kansalla piti olla virsikirjat, niinhyvin aikaisilla kuin lapsilla, ja että seurakunta otti yleensä osaa veisuuseen.

Mitä erityisesti Herran ehtoollisen viettoon tulee, annettiin siihenkin nähden ohjeita säädyllisiin tapoihin. Yleisillä maakäräjillä Skellefteåssa 24/3 1688 lausuttiin päätöksissä yleiseen hyvään järjestykseen kuuluvaksi, että ehtoollisvieraat eivät mene »liinalle» (till dūken) sekaisin ja epäjärjestyksessä, vaan että olisi annettava arvokkaimpien ja vanhempain käydä ensin, ja sitte menisivät nuoremmat, miesväki erikseen, ja naisväki sen jälkeen, lukuunottamatta sitä, kun koko perhe aikoi Herran ehtoolliselle. 24 sunnuntaina kolminaisuudenpäivästä 1708 oli kirkkoherralla aihetta painavaan muistutukseen siitä, että osa seurakuntalaisia ovat »niin kovin huolettomia autuutensa välineiden käyttämisessä, kun eivät ota huomioon ripin ja synninpäästön aikaa, vaan tulevat esiin vasta sen lopussa», niinkuin juuri mainittuna päivänä 5 henkilöä oli tehnyt »muille pahennukseksi». Ja kun »tämä on häijy epäkohta ja rangaistava huolimattomuus niin korkeassa asiassa, jonka ohella laiminlyödään ilmoitus, ja sen kautta kirkko menettää n. s. liinarahatkin», niin kehoitetaan kaikkia vakavasti ottamaan vaari tästä, ja että toisen soiton ohella kaikki ehtoollisvieraat tulisivat esille. Muussa tapauksessa, jos ehtoolliskäynti on alkanut, älköön kukaan enää tulko kuoriin muiden pahennukseksi, vaan lykätköön toiseen kertaan. Samoin uudistetaan tuo usein ennen lausuttu varoitus,

ettei kukaan saisi kätkeytyä rippiväen joukkoon, joka ei ole ilmoittautunut pappilassa ehtoolliselle. Lopuksi huomautetaan, kuinka nämä asiat ovat suorastaan rangaistuksen alaisia.

Ehtoolliskäynnin yhteydessä näkyy vanhastaan olleen tapana uhrilahjojen antaminen kirkolle, joita käytettiin ehtoollisviinin hankintaan. Enemmän tai vähemmän sopivia menettelytapoja oli siinä kuitenkin syntynyt eri seurakunnissa. Asia aiheutti myöskin huomiota edellä usein mainituilla maakäräjillä 1688. Lausuttiin, että tapa, jonka mukaan ehtoollisvieraat mennessään Herran p. ehtoolliselle laskevat rahansa liinalle, »jotka lukkari sitte heti kansan nenän edestä korjaa pois», on poistettava pahentavana, vieläpä toisin paikoin epäkäytännöllisenäkin. Huomattava on, että oikeastaan oli kuninkaallinen asetus edelliseltä vuodelta (24/10 1687) määrännyt poistettavaksi liinarahat, »jotka papit olivat vastaan ottancet», — »koska se antoi yksinkertaisille aiheutta siihen ajatukseen, että sellaisia lahjoja jaetaan rahan edestä». Sen sijaan oli pidettävä sopivampana, että lukkari seisoi haavi kädessään, ennenkuin kansa meni ripille, ja silloin piti huolta siitä että jokainen panti siihen varojensa mukaan, ja sitte voi lukkari ne tallettaa sitä varten varatussa kirstussa.

Edellisestä näyttää siis ilmi käyvän, että Tornion puolella pidettiin yleisenä tapana, että rippivieraat jo rippipuheen aikana, olivat kuorissa, mikä muuten on usein paikoin yhä vieläkin tapana. »Muutamissa seurakunnissa» näkyy Skellefteån maakäräjien pöytäkirjan mukaan olleen tapana myöskin, — vaikka ei käy varmuudella selville, oliko se vallalla myös Tornion seuduilla — että kasteen yhteydessä ja vihkimätoimi-

tuksen ohella uhrilahjoja laskettiin alttarille. Tämä tapa tahdottiin nyt tarpeettomana poistettavaksi, koska, niinkuin sanotaan, kirkkoherra voipi kotonaan tai muualla vastaanottaa sen, mitä kummit ja morsius-tytöt uhraavat alttarille ehtoollismessun aikana. Sillä muuten suurin osa katselee vain enemmän tuota turhamaista ja tarpeetonta menoa, kuin syventyy siihen, mitä veisataan Herran alttarilla Kristuksen kärsimisestä ja kuolemasta, ja Herran ehtoollisen asettamisesta hänen muistoksensa ja synteinsä anteeksiantamiseksi. Sen sijaan suositellaan muihinkin seurakuntiin hyvänä ja kristillisenä tapana sitä, mikä Skellefteåssa oli tavaksi tullut, että saarnaaja jumalan palveluksen lopussa lausuu Jumalalle kiitoksen ensiksikin vastasyntyneen lapsen ottamisesta armoliittoon Jumalan kanssa; edelleen onnentoivotuksen avioliittoon vihi-tyille, ja vielä toivotuksen, että kaikki ehtoollisvieraat olisivat arvollisia vieraita suuren ja pyhän ehtoollisen arvolliseen nauttimiseen. Tämä kaikki kehoitetaan ottamaan tavaksi muissakin seurakunnissa. Kuten edellä on jo viitattu, ei käy asiakirjoista selville, missä määrin tätä toivomusta Tornion seuduilla otettiin seuratakseen.

Myöskin silloin, kun joku aviokuulutus ensikerran kirkossa julistettiin, oli sulhasen annettava uhrilahja kirkolle. Siitä oli määräys annettu jo tarkastustilaisuudessa 26/8 1683. Siihen asti tämä näkyy olleen tuntematon tapa Tornion seuduilla. Esikuva siihen otetaan Piitimen seurakunnasta.

Vielä mainittakoon kirkollisista tavoista ja toimituksista kihlaustoimitukset. Nämähän olivat toimituksia, joissa papin osuus on nykyiselle kirkollisyhteiskunnalliselle tavalle tuntematon. Asiaa koskeva säädös

v:ltä 1685 määräsi, että kihlauksessa tuli olla saapuvilla kaksi todistajaa, yksi kummaltakin puolen, paitsi vanhempia. Mutta kun oli lisäksi määrätty, ettei ketään saanut kihlata, joka ei osannut Luther'in katkismusta, eikä ollut käynyt Herran pyhällä ehtoollisella, niin oli ehkä tästä johtunut tapa kutsua pappi saapuville. Sanontatavasta päättäen, kun tarkastustilaisuudessa Alatorniolla 7/3 1688 muistutetaan, että asianomaisilla on oikeus niihin kutsua kenen papeista vaan haluavat, ja ilman eri palkkiota, lie nee papin osuus jo ollut vähintään yleiseen tapaan kuuluva. Parikymmentä vuotta myöhemmin, s. t. s. 16/5 1708 on kirkkoherralla erinäistä valituksen syytä seurakuntaansa vastaan tässä suhteessa tavaksi tulleetseen käytäntöön nähden. Hän nimittäin valittaa, ettei hän yleensä saa tietoa kihloihin menneistä, ja että muutkin, kuin papisto ovat ottaneet toimittaakseen kihlaus-toimituksia, minkä kautta suurta häiriötä on syntynyt. Mutta lisäksi sanotaan, että myöskin kirkkolaki on usein tullut rikotuksi. Siitä syystä välttääkseen häilyväisyyttä tässä asiassa, teroittaa kirkkoherra, että kihlauksen hän toimittaa aina, poikkeustapauksia lukuunottamatta, kirkossa jumalan palveluksen jälkeen, ja siihen hän velvoittaa myöskin kappalaiset.

Mitä seurakunnalliseen järjestykseen ja kirkkotapoihin tulee, pidettiin näinä aikoina erinomaisen tärkeänä m. m. penkkijärjestystä kirkoissa. Tunnettuahan on, miten suuri merkitys n. s. kristillisellä penkkijärjestyksellä oli kautta koko 1600-luvun muualla, varsinkin eteläosissa Suomea, ja miten paljon se on niin hyvin yksityiselämässä, kuin pitäjänkokouksissa, jopa oikeusistuinten edessäkin mieliä kuohuttanut, ja taistelua aiheuttanut, milloin kasvattaen ihmisten turhamaisuutta, milloin taas loukaten sitä. Tornion seuduilla

näyttää tämä järjestys olleen tuntematon aina 1700-luvun alkupuolelle saakka. Kun se ensi kerran tulee esille 15:nä sunnuntaina kolminaisuudenpäivästä 1713, lausuu kirkkoherra, ettei hänen tultuaan seurakuntaan ole vielä mitään penkkijakoa toimitettu. Ja muutenkin osoittaa asian käsittely, että kysymys oli seurakunnalle uusi. Kirkkoherra valittaa epäkohtaa, ettei mitään määrättyä järjestystä istumapaikkojen suhteen Jumalan huoneessa pidetty. Mutta aivan erikoinen aihe tämän kysymyksen esille ottamiseen oli tuo edellä puhuttu syrjäkyläläisten vähäinen käynti omassa kirkossa, kun nimittäin korpikyläläiset pitäytyivät Hietaniemen kirkkoon Ylitorniolla, ja kaakamolaiset kävivät Kemissä, »vieläpä ilman pelkoa rukouspäivinä ja muina suurina juhlapäivinä». Sen vuoksi ei voi tarkoin ottaa huomioon heitä, kun semmoinen epäjärjestys vallitsee seurakunnassa, ja siitä syystä monikin voipi kokonaan pysyä poissa Jumalan huoneesta nimenomaan noina juhlapäivinä. Seurakunnalta kysyttiin, eikö olisi viisainta määrätä kullekin kyläkunnalle määrättyt penkkinsä. Silloin voitaisiin parhaiten nähdä, miten ahkera kukin kylä on kirkonkäynnissä, sekä huomata, onko joku poissa. Seurakunta hyväksyi yksimielisesti ehdotuksen. Tilaisuudessa hyväksyttiin penkkijako ehdotuksen mukaan, jonka kirkkoherra oli etukäteen laatinut.²⁵⁾ Vielä lausui kirkkoherra kehoituksen sanoja, että seurakuntalaiset nyt tarkoin ottaisivat huomioon omat penkkisijansa, ja mielellään menisivät niihin, jotta pahennukset välttyisivät, ja hyvä järjestys säilyisi Jumalan huoneessa, ja lupasi

²⁵⁾ Alat. k. a. — Hyväksytty penkkijako Alatornion kirkossa oli seuraava: Penkki N:o 1 kuorista alkaen nimismiehen (befallningsmans);

seuraavaksi pyhäksi panettaa ilmoitukset kuhunkin penkkiin.²⁶⁾

Seuraavana sunnuntaina, 16:na sunn. kolminaisuuden päivästä, luettiin penkkijako ja -järjestys julki, ja luvattiin vanhoille, jotka eivät jaksu nousta ylös lehterille, että heille asetetaan penkkisija alhaalla kirkossa, koska siitä jotkut olivat esittäneet pyynnön. —

Järjestystä ei näy kuitenkaan niin helposti tässä asiassa syntyneen. Se näkyy ensiksikin jo kahden viikon päästä päätöksen tekemisestä (17 s. kolm. p.), jolloin neuvoteltiin seurakunnan vanhimpien kanssa keinoista, joilla uppiniskaiset taivutettaisiin, jotka häijyydessä menivät toisiin penkkeihin, kuin heille määrättyihin. Katsottiin parhaimmaksi, että kirkolle hankitaan jalkapuu, ja tottelemattomat pannaan istumaan siihen jonakin juhlapäivänä, ja toivottiin sillä tavoin saatavan päätös noudatetuksi. Puolipaasto-sunnuntaina 1724 kirkkoherra taas esitti seurakunnalle, että jotkut porvaristosta olivat valittaneet, että

N:o 2 nimismiehen (länsman) ja pitäjänkirjurin; N:o 3 seurakunnan-vanhimpien; N:o 4 kirkonisäntien ja kirkkoneuvoston jäsenten; N:o 5 Korpikylän; N:o 6 Karungin; N:o 7 & 8 Kukkolan; N:o 9 & 10 Yli-vojjakkalan; N:o 11 & 12 Alavojjakkalan; N:o 13 Mattilan; N:o 14 Kivirannan; N:o 15 & 16 Kaakaman; N:o 17 Laivaniemen; N:o 18 Laivaniemen ja Laivajärven; N:o 19 & 20 Alaraumon. Lehterillä: N:o 1 & 2 Yliraumo; N:o 3 Liedakka, Seittenkari; N:o 4 Seivis, Lapinjärvi; N:o 5 Kärbeck; N:o 6 Vuono; N:o 7 Pirkkiö; N:o 8 Haaparanta Pätan.

²⁶⁾ Kuvaavaa peräpohjalaiselle luonteelle on, että vastauksena kirkkoherran yllämainittuihin kehoituksiin vastasi Olavi Hansson Kukkolasta julkisesti, että hän tulee pysymään entisessä penkissään, »eikä siitä koskaan lähde» ja sai kirkkoherralta ankarat nuhteet seurakunnan yhteisen päätöksen uhmaamisesta, ja huonon esimerkin antamisesta.

ensimmäisen penkin sijat kirkossa lehterin alla, miesten puolella, joka oli määrätty vapaapenkiksi porvaristolle ja vieraille, valtasivat talonpojat, ja nyt olivat ottaneet sen oikein tavakseen mennä siihen. Päätettiin, ettei yksikään talonpoika tämän päivän perästä saa rohjeta mennä sanottuun vapaapenkkiin! ²⁷⁾)

Tornion kaupungissa näkyy asia olleen vielä tämänkin jälkeen pitkän aikaa säännöstelemättä. Vasta 1749 se oli kerran esillä, ja siellä säädettiin tavanomainen penkkijako, vaikka toisilla perusteilla kuin tavallisesti. Siihen palaamme tuonnempana.

Siveellinen elämä. Jos tahdomme sitte kiinnittää huomiota siveelliseen elämään kyseenalaisissa Tornion-jokilaakson seurakunnissa, valitetaan asiakirjoissa ensiksikin usein sitä seikkaa, ettei pyhäpäivän pyhyys päässyt arvoonsa kansan keskuudessa, vaan tuli monella tavalla häväistyksi. Usein mainituilla, maakuntaa koskevilla maakäräjillä 1681 keskusteltiin, miten oli meneteltävä niihin pahennuksiin nähden, joita eri tahoilla esiintyi, kun kirkon läheisyydessä ennen ja jälkeen jumalanpalveluksen, jopa sen aikana pyhäpäivinä kuului sadattelua ja kiroilua, riitaa, torailua ja tappelua, mikä johtui juopottelusta ja juopumuksesta näin sopimattomaan aikaan monien kirkkotupien läheisyydessä, joita oli rakennettu yöpaikaksi pitkämatkaiselle kirkkoväelle, samoin kuin oluen, tupakan ja viinan kaupasta. On luonnollista, että moinen meno, missä sitä esiintyi, teki kirkkotuvan pahennuksen pesäksi, ja häpäisi itse jumalanpalveluksen. Näihin pahennuksiin päätettiin nyt käydä käsiksi ankaralla kädellä,

²⁷⁾ Alat. k. a.

jättäen syylliset viranomaisten haltuun, varsinkin kun sellainen kauppa oli luvallinen oikeaan aikaan ainoastaan läheisyydessä olevalla majatalon isännällä. Tosin ei tätä pahennusta nimenomaan mainita Alatorniolta. Mutta sen verran esiintyy näihin asioihin nähden viitailuja silloin tällöin, sekä yksityistapauksia, ettei Alatorniokaan näytä tässä suhteessa olleen aivan viaton.²⁸⁾

Sitäpaitsi tapahtui varsinkin kalastuspaikoilla pyhäpäivän polkemista. Helluntaipäivänä 1711 julistettiin asetus sapattirikoksista, ja kehoitettiin kansaa luopumaan kalastuksesta ja pyydyksien kokemisesta pyhäpäivänä («sapattina»), mitä sanottiin suuren joukon harjoittavan. Jo 4:ntenä Helluntaipäivänä se luettiin uudestaan, koska Pirkkiöläiset olivat tahallisesti sitä rikkoneet, kokien kirkon aikana säynäspatojaan Kirkkoputaassa. — Myöhemmin, s. t. s. tarkastustilaisuudessa 26/2 1749 lausuu tarkastuksenpitäjä, että vaikka seurakunnan papiston puolelta ei tosin sillä kertaa oltu ilmi annettu sapattityötä tapahtuvaksi, hän kuitenkin oli saanut aihetta vastikään Alakainuulla (Neder-Kalix) pidetyn tarkastuksen johdosta huomauttaa, että monet tämän seurakunnan jäsenet Alakainuun saaristossa kalastamalla ajattomaan aikaan rikkovat sapatia, eivätkä varoituksista huolimatta siitä luovu. Kalastajien puolelta väitettiin puolustukseksi, että he ainoastaan kutuaikaan, sekä milloin myrskyjen ja pahojen ilmojen takia eivät koko viikkoon olleet voineet olla vesillä, pitivät tapana asettaa pyydyksiä sunnuntaita vasten yöllä, mutta ottaa ne ylös jo kello 4:ltä sunnun-

²⁸⁾ Niinpä mainitaan m. m. 22/3 1724, että Lauri Cohre (Kuure) oli veljensä Pietarin kanssa pitänyt meteliä ja tappelua kulkimuskulustelun päätyttyä, ja joutuu kirkkokurin alaiseksi.

tai-aamuna, ja viettävät sitte päivän kalastuspaikalla jumalanpalveluksella virsin, rukouksin, ja postillan lukemisella. Tarkastuksenpitäjä luki asetuksia sapatinrikoksista, ja varotti siitä vielä uudestaan, ja määräsi, että kirkkoherran on asetettava erikoisia katsastusmiehiä kalastuspaikoille. ²⁹⁾

Muutoinkin näkyvät nämä kalastuspaikat olleen avoimia paheelliselle elämälle. Tässä oli nimittäin kirkkoherra Forbuksella yksi valituksen aihe valtiopäiville tekemäänsä valituskirjelmään, johon hän 8/2 1728 sai kuninkaan allekirjoittaman päätöksen ja joka samalla on kuvaava todistus siitä, minkälaisia asioita sen ajan valtiopäivätkin, ja kuningas saivat käsitellä. Hän oli valittanut, että lohen ja silakan pyyntipaikoilla harjoitettiin kiroilua, tappelua ja muuta sopimatonta elämää. Asia luvataan saattaa maaherran tietoon, jotta syylliset saisivat lain määräämät rangaistuksensa. ³⁰⁾

Samana päivänä (8/2 1728) edellisen, rovasti Forbukselle annetun kirjelmän kanssa on päivätty myöskin se samasta aiheesta johtunut kirjelmä, jonka tuomiokapituli sai vastaan ottaa ³¹⁾. Paitsi edellä mainittuja valituksia, oli nimittäin Alatornion papisto valtiopäivillä myöskin valittanut Alatornion seurakunnan suurta laiminlyöntiä ja välinpitämättömyyttä kirkonkäyntiin nähden, samoinkuin lasten kristinopin ja

²⁹⁾ Alat. k. a.

³⁰⁾ Alat. k. a.

³¹⁾ Leinberg, Handlingar rörande Finska Kyrkan och Presterskapet, VI, s. 424.

lukemisen opettamisessa, sekä seurakunnan sopimaton ja epäkristillistä menettelyä kuolleitten suhteen ja hautojen peittämiseen nähden. Mitä tulee valituksen ensimmäiseen kohtaan, viitataan päätöskirjelmässä vain kirkkojärjestykseen ja sen säätämiin rangaistussääntöihin. Toisiin kohtiin nähden taas neuvotaan kirkkoherran tarpeen tullen ilmoittamaan epäkohdat maaherralle, joka on antava virka-apua lain ja asetusten mukaan. — Vielä oli Alatornion papisto valittanut, että kansa oli kovin taipuvainen vallattomuuteen ja juoppouteen, jopa niinkin, että suuri osa tulee puolijuopuneena kirkkoon (»till stoor deel komma halfdruckna till Kyrkian»). Eihän se ollut kovin mairitteleva kuva seudun väestön kristillisyydestä! Missä määrin tämä kuva Alatornion oloista oli tosiasiallinen ja puolueeton, ei käy toteaminen. Mutta yleensä tuntuu vain siltä, että rovasti Forbuksella ei ollut suinkaan mikään hyvä silmä alatorniolaisia kohtaan, ja että tätäkin kuvaa on siltä kannalta ajateltava. Jos kuvaus olisi käsitettävä aivan sananmukaisesti, olisi luullut sellaisen juoppouden tuottaneen enemmän julkisia pahennuksia, kuin todellisuudessa oli laita. Mutta oli nyt sen laita miten hyvänsä, niin oli valituksissa yhdeksi aiheeksi sanottuun pahennukseen ilmoitettu se, ettei Alatorniolla ollut kirkkokuoneita (Kyrkiohus), mikä Länsipohjan monissa seurakunnissa oli tavallista, ja joissa kirkkokuoneissa seurakuntalaiset kirkolle tultuaan voisivat olla yötä tarvitsematta mennä kaupunkiin. Sen vuoksi oli kuninkaallinen majesteetti antanut määräyksen maaherralle velvoittamaan seurakuntaa mitä pikemmin rakentamaan huoneita kirkon luo, mihin kirkkoväki voisi heti lauantai-iltana mennä, ja pitää siellä majaa kunnes lauantain ja sunnuntain jumalanpalvelukset olivat ohi. Olipa kuitenkin niin

kuin kuninkaallinen majesteettikin olisi epäillyt, ettei tilanne aivan niin huutava ollut, koska loppuun liittyi huomautus: »— — kuitenkin sillä ehdolla, että asiain tila todella on sellainen kuin on kuvattu»!

Kuten yleensä on tunnettua, ja niinkuin näistäkin viittauksista käy ilmi, ei kirkko jättäytynyt suinkaan tässä siveellisen elämän valvomisessa vain kehoitukseen ja varoituksiin. Olihan ensiksikin kirkkoherran ja papiston apuna maaseurakunnissa paitsi kuudennusmiehet myöskin erikoisia seurakunnan vanhimpia eli katsastusmiehiä (opsijningsmän) asetettuna kuhunkin kylään, joille erikoisesti siveellisen elämän valvonta kyläkunnassa kuului. Kaupungissa oli vastaava tehtävä kirkkoneuvostolla. Jo kohta seurakuntaan tultuaan rovasti Forbus 27/12 1706 antaa näille katsastusmiehille vakavan kehoituksen ututteraan valvomaan itsekunkin elämää, ja erittäin, ettei Jumalan nimeä häväistä, eikä Jumalaa muilla raskailla synneillä vihoiteta; ja kehoittaa heitä erityisesti pidättämään nuorisoa kurin alla ja kunniallisessa elämässä, vieläpä itse vakavalla elämällä käymään edellä. Ja näitä kehoituksia uusitaan pian myöhemmin.

Ja keinoja oli kyllä kirkolla, joilla taivuttaa uppimiskaiset nöyrytymään. Jo kielto nauttimasta armonväläkappaleita, etupäässä tietysti H. p. ehtoollista, vaikutti tuohon aikaan aivan toisella tavalla kuin yleensä meidän päivinämme. Edellisessä on myös mainittu, miten seurakuntaan hankittiin jalkapuu, jossa sitte rikolliset saivat istua pyhäpäivinä jumalanpalveluksen aikana kaiken kansan nähden, jopa useampinakin pyhinä. Se oli rangaistus, joka yleensä tehosi jotenkin ylimielisiinkin. Ja edelleen, jos kirkon omat keinot eivät näyttäneet riittävän, jätettiin rikolliset nimis-

miehen hoidettaviksi. Eikä näitä keinoja tosiaan laiminlyöty käyttää.

On luonnollista, että Isonvihan aika, niinkuin aina sota-aika, oli omiaan täälläkin painamaan siveellistä tasoa alaspäin. Se pakolaistulva, joka kulki Alatornion ja Tornion kautta sisemmälle Ruotsiin, oli omiaan aiheuttamaan huolta siveyden valvonnassa enemmän kuin mitä normaaliolot olivat aiheuttaneet, ja synnytti monenlaisia vaikeitakin kysymyksiä. ³²⁾ Hyvin ymmärrettävää on, että poikkeusolojen laskuun saattoivat monet intohimot saada valtaa vapaammin kuin säännöllisissä oloissa.

³²⁾ Mainitaksemme esimerkkejä siitä, minkälaisia kysymyksiä saattoi esiintyä, kertovat Hernösandin tuomiokapitulin pöytäkirjat m. m. että Stigsjön pitäjään Ruotsiin oli 1716 joutunut pakoretkellään eräs Isosta-Kyröstä Napuen kylästä kotoisin oleva nainen Valpuri Pietarintytär. Tämä kertoi kohta Ison-Kyrön taistelun jälkeen joutuneessa venäläisten vangiksi, sittenkuin miehensä oli taistelussa kaatunut. Juhannuksen tienoissa hän oli joutunut erään venäläisen kornetin luo, nimeltä Ivan, jonka mukana hän oli seurannut aina Kemiin saakka. Vaikka hän oli kuusi kertaa koettanut päästä sieltä, ei se ollut hänelle onnistunut, ennenkuin Antinmessun aikaan 1715. Hän oli sitte Stigsjön pitäjässä synnyttänyt kaksoiset, ja olivat ne siellä kastetut (nimillä Matias ja Olof), mutta olivat sen jälkeen kuolleet. Hän oli nyt pyytänyt kirkkoon ottamista. Kysyttäessä oliko kornetti väkisin maannut hänet, hän vastasi, että hänet pieksämällä ja polttamalla oli saatu yhdyselämään pakoitetuksi, ja että joka kerran, kun hän oli yrittänyt paeta, häntä oli piesty. — Erään toisen naisen, kotoisin Oulun pitäjästä, Laanilan l. Domarha'in kylästä, nimeltä Margareta Tuomaantytär, olivat venäläiset ottaneet vangiksi Oulussa, ja vieneet Kynttilämessun aikaan 1715 Liminkaan, ja sieltä Kyröön, jossa hän oli viiden muun naisen kanssa ollut aina Juhannukseen saakka. Pääasia vaan, että eräs venäläinen kornetti oli harjoittanut hänen kanssaan yhteyttä aina pääsiäisestä helluntaihin, mikä aina oli tapahtunut väkisin, niin että hän oli kaksi kertaa pieksänyt häntä, ennenkuin hänen oli täytynyt taipua. Sitte hän oli karannut kornetin luota Kyrössä, ja oleskellut metsissä kolmen viikon ajan, kunnes kuleksien oli saapunut Pyhäjoelle, ja sieltä kulkenut

Eivät edes kaikki pakolaispapitkaan aina olleet käytökseltään ehdottoman nuhteettomia, niin että heidänkin tähtensä saattoi syntyä valitettavia juttuja ja ikävää huomiota. Niinpä ilmoittaa rovasti Forbus alulla vuotta 1720 tuomiokapituliin, että eräs Daniel Kijhl oli omasta yksityisestä aloitteestaan toimitellut papinviran tehtäviä Tornion seudun seurakunnissa, ja Tornion Lapissa.³³⁾ Hernösandin tuomiokapituli sai sitte Turun tuomiokapitulin välityksellä tietää tästä miehestä, että hän oli Viipurista, ja oli tosiaan kyllä papiksi vihitty, mutta jo ennen pakoaan ilmiannettu salavuoteuden harjoittamisesta, vaikka tämä itse ei ollut sitä tunnustanutkaan, ja että tutkimusta ei ollut vihollisen hyökkäyksen takia voitu loppuun saattaa. — Mutta ei siinä kyllä. Pian kuului Kijhlin elämästä jo täälläkin päin yhtä huonoa. Toukokuulla 1721 valittaa eräs nainen Abluna Antintytär Tornioista tuomiokapituliin, että rovasti Forbus oli kieltänyt häneltä autuuden välineiden nauttimisen, ja pyytää että tuomiokapituli auttaisi häntä saamaan tämän oikeuden. Kun nyt sitten Forbukselta tiedustellaan

Ruotsin puolelle. Nyt oli hän Själen l. Själevadin pitäjässä 14 päivää Kynttilän messun jälkeen 1716 synnyttänyt lapsen, jonka saman seurakunnan kirkkoherra oli kastanut, ja pyysi hänkin nyt kirkkoon ottamista. — Näiden naisten asiat lähetettiin Turun hovioikeuden ratkaistavaksi, oliko kirkkoonottaminen mahdollinen, ja pyydettiin myös yleensä yleistä ohjetta tällaisissa tapauksissa käytettäväksi vastaisen varalta. Hovioikeus vapautti molemmat naiset kaikesta syyllisyydestä, ja antoi vastaavanlaisen ohjeen samanlaisia tapauksia varten, joten mainittujen seurakuntien kirkkoherrat nyt saivat määräyksen vihdoinkin ottaa kirkkoon kyseenalaiset naiset. — Nämä olivat vain muutamia esimerkkejä kukaties kuinka monista samankaltaisista tapauksista, jotka eivät ole tulleet julkisiksi.

³³⁾ Hernös. tkp. a.

selitystä tähän asiaan, ilmoittaa hän, että molemmissa Tornion seurakunnissa varmasti väitetään Abluna Antintyttären viettävän yhdyselämää Daniel Kijhl'in kanssa, ja ettei häntä siitä syystä oltu voitu ehtoolliselle laskea, ja niin pantiin asia ad acta.

Kirkollinen ja uskonnollinen harrastus. Kirkollinen elämä oli näinä aikoina kaiken keskuksena. Semmoinen oli yhteiskuntajärjestyskin, että se keskitti kirkon piiriin paljon siitä, mikä nyt kuuluu maalliselle yhteiskuntalaitokselle. Onhan tunnettua, että koululaitos oli kirkon huollettavana. Köyhien hoito samoin. Yleisissä pitäjänkokouksissa, jotka tavallisesti pidettiin sunnuntaisin kirkossa jumalanpalveluksen päätyttyä, ja joissa seurakunnan kirkkoherra oli puheenjohtajana, käsiteltiin niin hyvin kirkolliset ja hengelliset, kuin maalliset ja pitäjää koskevat yhteiskunnallisetkin asiat.

Osanotto yhteiseen jumalanpalvelukseen oli runsasta, lukuunottamatta kirkosta etäällä olevien kylien puolelta. On jo sanottu, että tämä oli seurakunnan jäsenen velvollisuus. Mutta kirkko ja kirkollinen elämä näkyi sentään olleen myöskin jonkun vapaaehtoisinkin ja persoonallisen harrastuksenkin esineenä. Liikkuihan oikeastaan koko uskonnollinen elämä kirkollisuuden merkeissä.

Mainitaksemme yhden esimerkin tästä kirkollisesta harrastuksesta näyttää sitä todistavan Tornion kaupunkiseurakunnan suhde kirkkoonsa. 1683 oli ukkonen polttanut kaupungin kirkon, joka vasta oli noin nelisenkymmenen vuoden ikäinen. Kirkon palo oli yleisen surun esineenä. Mutta jo 1686 oli kaupunki saanut uuden kirkon entisen sijaan. Sen sai aikaan yhteinen asian harrastus. Kun ottaa huomioon, että seura-

kunnan väkiluku oli vain 5—600 henkeä, niin voi ymmärtää, että sen rakentaminen olisi ollut ilman ulkoa tulevaa apua ylivoimainen tehtävä. Seurakunta saikin luvan kerätä lahjoituksia ympäri valtakuntaa. Mutta omalle paikkakunnalle oli asia sentään likeisin, ja lahjoituksia uuden rakennusavuksi tulvi runsaasti sen keskuudesta. Ja kun sitte uusi saatiin valmiiksi, oli se yleisen suosion esineenä. Sitähän osoittavat ne runsaat lahjoitukset, joita sille yhä tehtiin seurakuntalaisten puolelta. Sellaisina lahjoituksina se sai suuria koristemaalauksia, kattoholvi- y. m. maalauksia, kallisarvoisia pyhiä astioita, kattokruunuja, vaatteita, pyhiä kirjoja y. m. s. ³⁴⁾ Annettiinhan seurakuntalaisille kyllä kehoituksiakin tähän anteliaisuuteen kirkollisen johdon taholta. Niin esimerkiksi rovastintarkastuksessa 1722 siihen annettiin kehoitus huomauttaen, miten entisinä aikoina oli ollut tapana varsinkin onnellisesti päättäneiden meri- y. m. matkojen perästä, sekä muulloinkin, kun oli saatu kokea erityistä Jumalan apua ja siunausta, muistaa Herran huonetta lahjoilla. Erittäinkin oli pelastus varsinaisesta merihädästä täällä, kuten rannikkoseuduilla yleensäkin, usein aiheena lahjoitukseen kirkolle. Kehoitus uudistui ainakin muutamassa piispantarkastustilaisuudessa pari vuosikymmentä myöhemmin. Olihan lisää aiheena lahjoituksiin usein tosin sellainenkin sivuvaikutin, kuin ihmissyöden luonnollinen turhamaisuus. ³⁵⁾ Mutta sittenkin siinä ylimalkaan tuntuu olleen osoite persoonallisesta ja vapaa-

³⁴⁾ Niinpä — paitsi perimmäisen kattoholvin maalauksia, jotka rovasti Gabriel Tuderus lahjoitti — maalautti kauppias ja raatimies Henrik Eriksson toisen kattoholvin koristemaalaukset, lahjoitti pari muhkeaa kattokruunua, antoi huomattavan summan kirkonkellojen hankintaan j. n. e.

»Tornion kaup. kirkko.
Rak. vv. 1684—1686.»

ehtoisestä kirkollisesta harrastuksesta ja kansan rakkaudesta kirkkoonsa, joka kyllä tälle ajalle oli sangen ominainen.

Jonkunlainen harrastusten mitta kai on myöskin kirjallisuus, jota viljeltiin. Tosin se oli 1700-luvun kahden puolen vielä niin harvinaista, ettei siitäkään voi paljon johtopäätöksiä tehdä. Mutta ainakin löytyi sellaisia koteja, joissa ajan yleensäkin peräti niukasta kirjallisuudesta huolimatta viljeltiin hengellistä kirjallisuutta, ja muutakin kuin virsikirjaa ja katkismusta. 1600-luvulla on johtopäätöksien tekeminen mahdollista, niin peräti niukkaa on kirjallisuuden viljely vielä ainakin näillä seuduilla, ja lisäksi varsinkin, kun kirjallisuuden omistus kodeissa näkyy silminnähtävästi riippuneen huomattavassa määrin niiden varallisuudesta ja kehitysasteesta. Isonvihan jälkeisenä aikana alkaa kirjallisuuden käyttö kasvaa, ja pienet kotikirjastot lisääntyä, sikäli kuin saa päättää Tornion kaupungin maistraattiin jätetyistä pesäkirjotuksista.³⁵⁾ Siitä lähtien voidaan tämän seikan johdolla jo koko lailla helpommin tehdä myöskin päätelmiä niiden ihmisten ja kotien harrastuksista, joilla ja joissa hengellistä kirjallisuutta löytyy. Vielä on sekin huomioonotettava, että mikäli kirjallisuutta yleensä näissä kodeissa tavataan, on se melkein puhtaasti hengellistä laatua kauvan aikaa 1700-luvun loppupuoliskolle saakka, joitakin lakiteoksia lukuunottamatta. Rajoitumme toistaiseksi huomioiden tekemisessä tällä alalla vain ajanjaksoon ennen Isonvihan aikaa.

³⁵⁾ Nimenomaan mainitaankin se esimerkiksi silloin, kun kirkonkellon ostoa varten Henrik Eriksson lahjoitti 300 hopeataalaria »saadakseen siihen kaiverrettua oman, ynnä vaimonsa ja poikansa Erik Henrikssonin nimen».

³⁶⁾ Torn. m. a.

Kun näiden näkökohtien valossa arvostelemme henkilöitä ja koteja, ja niiden uskonnollisia harrastuksia, niin herättää siinä suhteessa huomiota ensiksikin Johan Anderssonin — jonka kuoltua pesäkirjotus toimitettiin 3/7 1703 — ja vaimonsa Helenan, o. s. Nyman, koti. Perheen pieni kotikirjasto tekee sen ehdottoman vaikutuksen, ettei siinä perheessä tyydytty vain ulkonaiseen tapajumalaisuuteen tai kuolleen kirkollisuuteen, vaan tarvittiin hengenravintoa kotielämässäänkin, vieläpä syvähenkistäkin ravintoa.³⁷⁾ — Samaa todistaa raatimies Samuel Kiempen ja vaimonsa Marian kuolinpesässä 22/4 1704 tavattu kirjasto heidän kodistaan, vaikka se lukumäärältään onkin edellistä vielä pienempi.³⁸⁾ — Edelleen ansaitsee tältä kannalta huomiota myöskin edellisessä jo mainitun kauppias ja raatimies Henrik Erikssonin ja vaimonsa Margaretan, o. s. Loman, koti. Jos olikin tosiasia, kuten jo edellä sanottu, se, että kodin varallisuudesta riippui, missä määrin sillä oli mahdollisuutta kirjallisuuden hankkimiseen, ja jos tämä näkökohta onkin otettava huomioon erittäin tätä kotia ajatellessa, niin osoittanee siitä huolimatta tässä kodissa tavattu kir-

³⁷⁾ Pesäkirjoitukseen merkittiin seuraava kirjallisuusluettelo:

»Ny Skuld Book; — Steph. Muraci meniskio Spegell; — Swenskt Manuale —; — Siäleskatt; — Dito samaledes; — Kiempes anderjka betraktelse; — Olearii Skriftermål; — Dictionarium —; — Philippi Regellii andel. betrakte se; — Casper neumans kiärna.»

³⁸⁾ Tämän kuolinpesän kirjallisuusluettelo pesäkirjoituksen mukaan oli seuraava:

»Förklaring öfver dee 7 Konung dawidz Boot Psallmer; — Een Kårtt betrachtelse om det högsta Timmeliga goda; — Martini Chemniti förklaring öfver några den Christna Lärans hufvudh stycken; — Reinchi(?) Fotz (?); — huvud grunden af den öfning uthaf Chatechismo åhörarom wedh Visitationer; — andel. wattukiällä; — — afton och morgon böne suck.»

jallisuus laadullaan kodin haltijoista, ettei heidän kirkollinen harrastuksensa, josta jo edellä on puhuttu, sentään pelkkää ulkonaista kirkollisuutta liene ollut. ³⁹⁾

Vaikka siis on olemassa seikkoja, jotka kyseenalaiselta näkökannalta pidättävät tekemästä rohkeita johdopäätöksiä, niin merkinnevät tällaiset luettelot, jotka sisältävät miltei pelkkää hengellistä kirjallisuutta, sentään jotakin näiden kotien henkisistä, jopa suorastaan hengellisistä harrastuksista aikana jona kirjallisuutta yleensä oli niin vähän tavattavissa.

³⁹⁾ Pesäkirjoituksessa 30/7 1706 tehtiin nimittäin seuraava kirjallisuusluettelo:

»Psallmbok — —; — Dito — —; — Tysk Psallm och Evangelj Book, tryckt 1695 — —; Korss Schola; — Fruntimbers dygde spegel; — Rolandz practice observationes Juris Practica; — Johan Qverfelltz himmelske örttegårds sällskap; — Johan Arendtz Paradis Lustegård; — Danziger Psallmbook — —; — Förmehrat andliga Fruntimbers Spegell; — Tysk drömbok; — Jungfrurs ähro Chrantz».

Papisto 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alulla.

Koska seurakunnan papisto virka-asemansa puolesta suuressä määrin painaa leimansa paikkakunnan kirkolliseen elämään, tehtäköön seuraavassa hiukan selkoa myöskin papistosta seudun seurakunnissa kyseenalaisena aikana. Papithan olivat miltei ainoat sananjulistajat seurakunnissa, ja siten yksin siltäkin kannalta täytyi heidän vaikutuksensa olla suuri. Mutta sitäpaitsi asemansa varsinkin vielä 16:lla ja 17:llä sataluvuilla teki heidät aivan edustaviksi ei ainoastaan kirkollisessa elämässä, vaan vieläpä maallisellekin alalle heidän vaikutuksensa tunkeutui, niinkuin saadaan usein nähdä. Näin oli varsinkin seurakunnan kirkkoherran laita, jonka virka-asema suhteissaan kappalaisiin oli huomattavasti toinen, kuin myöhempinä aikoina, ja etenkin nykyaikana. Nämä jälkimäisethän olivat kirkkoherraansa melkein samassa suhteessa, kuin meidän päivinämme apulainen esimieheensä.

1600-luvun keskimäisillä vuosikymmenillä oli Alatornion kirkkoherrana *Johannes Tornaeus*, oman maakunnan miehiä, astuen virkaan 1640. Koska Tornaeuksen virka-aika Alatorniolla oikeastaan ei sisälly siihen ajanjaksoon, jota tämä tutkielma käsittelee, rajoitumme häneen nähden vain pääpiirteisiin huomautuksiin.

Tornaeus oli huomattu ja oppinut mies jo Alatornion kirkkoherraksi tullessaan. Hän oli tunnettu suuresta kielitaidostaan, varsinkin itämaisten kielten alalla, samoin kuin laajoista matkoistaan, joita hän oli kreivi Oxenstjernan seurassa tehnyt Aasiassa, aina Kiinaan saakka. Alatornion kirkkoherrana hän innokkaasti harrasti Lapin kansan käännättämistä, ja oli tämä harrastuksensa sekä Lapinkielen taitonsa tullut myöskin kuningatar Kristinan tietoon, joka antoi hänen tehtäväkseen Ruotsinmaan kirkkokäsikirjan (*Manuale Sveticum*) kääntämisen Lapinkielelle ⁴⁰⁾. Tunnustukseksi tästä ja muista ansioistaan Tornaeus sai lukuisia palkkioita ja suosionosoituksia kuninkaalliselta suositajaltaan ⁴¹⁾ Eikä meillä ole syytä epäillä, ettei hän kyvyillään ja harrastuksillaan olisi niitä ansainnutkin.

Tornaeuksen kuolema lienee tapahtunut 16/7 1681 ⁴²⁾, ja hautajaismenot toimitettiin suurilla juhlallisuuksilla. Hautajaisista on antanut elävän, joskin ehkä väritetyn kuvauksen ranskalainen huvinäytelmäkirjoittaja Regnard, joka tähän aikaan sattui olemaan tutki-

⁴⁰⁾ Jo sitä ennen T. oli toimittanut lapinkielelle koko joukon uskonnollisia kirjoja, niinkuin Virsi- ja evankeliumikirjan, Lutherin katkismuksen, osia Vanhasta testamentista, kuten Salomonin Sananlaskut, Viisauden ja Syyrakin kirjat.

⁴¹⁾ Näistä kertovat kuninkaalliset kirjelmät 23.2 1643, sekä 6/9 48° 12/12 48 ja 18/12 48. (Leinberg, Handlingar, rörande Finska kyrkan o. presterskapet. II, s. 243.)

⁴²⁾ Eikä siis 1671, niinkuin Strandbergin Herdaminne sanoo. Selitys lienee siinä, että vävy ja seuraaja Henrik Johan Törnström, jonka mainitaan olleen kirkkoherrana vv. 1673—81, oli 6/5 1673 saanut lupakirjan (*collation*) tähän virkaan, niinpian kuin se hänen appiukkonsa kuoleman tai poismuuton jälkeen joutuu avoimeksi. (Kirkkohist. Seur. Pöytäkirjat s. III, 160.)

musmatkalla Peräpohjolassa ja Lapissa.⁴³⁾ Kertomus ei anna mitään kuvaa itse rovastivainajasta. Mutta sen sijaan, sikäli kuin se on todellisuuden mukainen, se antaa kuvan tavoista ja oloista, ja erityisesti hautajaismenoista sellaisessakin piirissä, kuin tässä. Aivan hengelliset eivät nämä pidot olleet. Surutalo — todennäköisesti nykyisellä paikallaan, Parasniemessä, oleva kirkkoherranvirkatalo — oli kertomuksen mukaan täynnä pappeja, monet hyvinkin kaukaa tulleita. Tupakointi, syönti ja juonti oli ylen runsasta noina kahtena hautajaispäivänä, niin että »kaikki papit joivat ja polttivat kunnes kaatuivat pöydän alle», niin kertoo tämä muukalainen hautajaisvieras. Näyttää kuitenkin nimenomaan siltä, kuin kirjoittaja jollakin erityisellä mielihyvällä olisi kertonut mitä mielettömyyttä hyvänsä protestanttisen papin hautajaismenoista. Toiselta puolen ei ole syytä pääasiaa epäillä, nimittäin syönnin ja juonnin suurta runsautta, varsinkin kun ajatellaan oloja yleensä tähän aikaan, ja lisäksi otetaan huomioon, että Alatornion kirkkoherran pappila oli yksi Pohjanmaan mahtavimpia pappiloita.

Edellisessä on jo viitattu siihen, että rovasti Tornaeuksen vävy *Henrik Johan Törnström* jo kauvan ennen appensa kuolemaa oli saanut kollation tähän virkaan. Hän oli tämän paikkakunnan lapsia, syntynyt Tornion kaupungissa 1640, ja sanotaan hänenkin ylioppilas-aikanaan kantaneen Tornaeus-nimeä⁴⁴⁾. Oliko hän

⁴³⁾ Kirkkohist. Seuran Pöytäkirjat III, ss. 160—166. — Kauno-kirjallinen esitys tilaisuudesta sisältyy kirjaan: Melander, Klocka och Trolltrumma.

⁴⁴⁾ H. Boström: Tornaeus- ja Tornberg-sukujen pappisjäseniä Peräpohjolassa. Esitelmä S. Sukututk. seuran kokouksessa 1928.

jollakin tavoin sukua appensa kanssa, vai johtuiko tämä vain kotikaupunkinsa nimestä ei ole tiedossamme. Kun kuolema katkaisi hänen elämänsä jo 1682 tuli hän itsenäisesti toimimaan Alatornion kirkkoherran virassa todennäköisesti vain yhden vuoden, eikä siitä syystä ole jättänyt mitään mainittavia jälkiä seurakuntiinsa.

Törnströmin jälkeen nimitettiin Alatornion kirkkoherraksi *Gabriel Tuderus*, joka astui virkaan 1684. Hän oli täysiverinen suomalainen mies, syntyisin Kemistä, jossa isänsä oli kirkkoherrana. Tuderus oli syntynyt 1656, tullut ylioppilaaksi Turussa, ollut kappalaisena Inarissa, ja sitte Kuusamon kirkkoherana. Hän oli nuoruudessaan vilkas ja tulinen nuorukainen, niin että hän ylioppilasaikanaan joutui useihin seikkailuihin, ja sai aikaan monta jupakkaa.⁴⁵⁾ Pappisajallaan, varsinkin lappalaisten keskuudessa Inarissa, hän on tunnettu ankarana ja jyrkkänä miehenä, etenkin työskennellessään lappalaisten käännättämiseksi, johon hän tarmolla antautui. Väitetäänpä hänen siellä ankaruudessaan menneen niin pitkälle, että hänen aikaansaannostaan muuan 80 vuotias Lapin ukko

⁴⁵⁾ Niinpä T. ollessaan vasta ensimmäistä lukukautta ylioppilaana antautui tappeluun sotilaiden kanssa, jotka olivat vieneet pois kaupungin vankilaan pari hänen pohjalaista toveriaan, minkä vuoksi hän ja joukko muita ylioppilaita tuomittiin menettämään joksikin aikaa miekkansa. — Pahemmin vielä kävi v:nä 1658, jolloin T. antoi aiheen erääseen ylioppilasmellakkaan Turussa, (K. F. Ignatius, *Ett studentupplopp i Åbo*, H:fors, 1874) ja minkä vuoksi hän 29/11 1659 joutui röyhkeytensä (*«för sturskhet, uppstudsighet och själfsväld»*) vuoksi karkoitetuksi yliopistosta kolmen vuoden ajaksi. Silloin T. meni Upsalaan, mutta palasi kolmen vuoden perästä takaisin Turkuun, ja suoritti pappis-tutkinnon. — L. Bygden, *Hernösands Stifts Herdaminne*, Uppsala, 1923.

tuomittiin kuolemaan siitä että oli laulanut muutamia kansan loitsulauluja. Hän kieltäytyi myös antamasta ehtoollista lappalaisille, ennenkuin olivat osoittaneet olevansa alttiita luopumaan vanhoista uskonnollisista tavoistaan.

Tuderuksen nimitys Alatornion (ja Tornion) kirkkoherranvirkaan ei ollut näille seurakunnille, ei Alatornion eikä Tornion, aivan mieluinen. Asianlaita oli nimittäin se että kirkkoherran nimitysoikeus tässä seurakunnassa oli kuninkaalla, ja Tuderus nimitettiin virkaan ilman vaalia, tekemänsä anomuksen johdosta ⁴⁶⁾. Vaalissa oli äänet saanut torniolaissyntyinen ja eskadroonapappina Länsipohjan rykmentissä — siis Alatornion Kivirannalla — toimiva Nils Torner, ja oli vaali lisäksi ollut jotenkin yksimielinen. Torner oli sitä paitsi rovasti Törnström-vainajan läheinen sukulainen, sisarenpoika, seikka, joka — kuten tunnettua — näinä aikoina yleensä merkitsi paljon papin vaaleissa. Seurakunnat saivat asiassa puolelleen myöskin Hernösandin tuomiokapitulin, joka katsoi karsain silmin, että toisen hiippakunnan miehelle annettiin etusija nimityksessä, sillä olihan Tuderus Turun hiippakuntaan kuuluva. Kapituli koettaa kirjelmässään kuninkaalliselle majesteetille 27/4 1683 tuoda esille Torner'in kuntoa ja kelvollisuutta, sekä sopivalla tavalla painaa alas Tuderusta, vieläpä syyttää häntä m. m. sellaisesta häikäilemättömyydestä ja omavaltaisuudesta, että hän usein oli

⁴⁶⁾ Anomusta varten Tuderus oli pyytänyt ja saanut m. m. maaherra G. Strickin suosituksen, jossa tämä erityisesti huomauttaa T:n Lapin työntekijän ansioita, hänen ahkeruuttaan ja jumalista intoaan, jolla hän oli paljon hyvää vaikuttanut Lapin kristillisyyden hyväksi. (I Fellman, Handlingar och uppsatser ang. Finska Lappmarken och Lapparne II, s. 437.)

»kutsunut koolle Tornion seurakunnan ja siellä saarnannut» — jota hänen ei ajan katsontotavan mukaan suinkaan olisi sopinut tehdä, sekä esittää alamaisesti, että Torner kaikesta huolimatta saisi kyseenalaisen viran ⁴⁷⁾. Myöskin seurakuntalaiset alamaisella kirjelmällä 20/5 1683 anovat, että kuningas »antaisi kuninkaallisen armonsa paistaa mainitun Tornerin yli». Vastaus näihin saapui vasta seuraavan vuoden alussa kirjelmällä, joka oli päivätty 5/1 1684, ja osotettu Hernösandin tuomiokapitulille. Tämä vastaus ei ollut suinkaan suosiollinen. Jotenkin varmassa äänilajissa annetaan tietää, että oli huonoilla perusteilla ryhdytty estämään Tuderuksen virkaan pääsemistä, että kuninkaalla oli riittävästi suosituksia hänen puolestaan, ja että nimitys siis oli jääpä voimaan. Vieläpä uhataan ottaa selkoa siitä, kutka ne ovat, jotka seurakunnassa juonittelevat Tuderusta vastaan ⁴⁸⁾. ja niin saatiin hiljaisuudessa tyytyä nimitykseen.

Tuderuksen mainitaan olleen »en lofvärd Lärare» ⁴⁹⁾ — kaiketi lahjakkuutensa vuoksi saarnamiehenä. Kuningas Kaarle XI:n käydessä Torniossa 1694 tämä Tuderuksen lahjakkuus joutui koetukselle sen kautta, että hänet aivan odottamatta pakoitettiin saarnaamaan Tornion kirkossa kuninkaan seurueineen käydessä siellä. Asianlaita oli sellainen, että ensin oli siihen tehtävään määrätty joku toinen, mutta eräs rovastin vastustajista sai aikaan kepposen, siten että

⁴⁷⁾ Leinberg, Handlingar rörande Finska Kyrkan o. Presterskapet VII, 1902, siv. 229—244.

⁴⁸⁾ Leinberg, e. m. t.

⁴⁹⁾ Sanat ovat Hülphers'in, e. m. t.

häntä kuninkaan nimissä kehoitettiin itse suorittamaan jumalanpalveluksen ⁵⁰⁾.

Itse asiassa Tuderuksen sanotaan hyvin selviytyneen tehtävästään ja tilanteesta. Mutta kaikessa tapauksessa hänen itsekritiikkinsä huomasi esiintymisessään jotakin puutteellisuutta, jonka aiheutti pieni hämmästyks kuninkaallisen seurueen edessä ollessaan, niin että hän katsoi tarpeelliseksi kirjoittaa kuninkaalle selityksen ja anteeksipyyntön asian johdosta. Huomauttaen suurta armoa saada julistaa Jumalan pyhää sanaa itse kuninkaalliselle majesteetille, hän valittaa sitä heikkoutta, joka hänet valtasi hänen läsnä ollessaan Tornion kirkossa, hän vakuuttaa, että »tämä ei tapahtunut huolimattomuudesta, eikä muusta moitittavasta syystä», vaan ainoastaan voimakkaasta hämmästyksestä, ja pyytää, ettei tämä vaikuttaisi mitään kuninkaalliseen suosioon häntä kohtaan ⁵¹⁾.

Seurakuntien arkistoihin ei Tuderus ole jättänyt juuri mitään jälkiä itsestään, joka loisi jotakin valoa

⁵⁰⁾ Näin kertoo L. Bygden, »Hernösands Stifts Herdaminne», Uppsala, 1923.

⁵¹⁾ I Fellman, e. m. t., s. 437. — Kirjelmä alkaa seuraavin sanoin: »Så stoor iagh den lycksalighet skattat, att haffwa den höga nåden att fåå predijka Gudz Heliga ordh för E:rs Maij:th sielff, så högt beklagar iagh nu uti diupaste underdånighet den Swaghet, som migh påkom då iagh dhet giöra skulle wedh E:rs Maij:ts nådige närwarelse uti Torneå Stadz kyrckia, hwilcket migh nu så aff hiertat grämier,» — ja jatkuu sitte sanoen tämän tapahtuneen »endast aff en starck alteration och häpenhet som migh öffwerijlade, då iagh ringa Gudz ordz Tienare opkom, och fick uti församlingen underdånigst åskåda en sådan stoor och mechtigh Konungh, hwarigenom och minnett migh aldeles förgick». Lopuksi pyyntö, ettei tällä asialla olisi huonoja seurauksia.

Kuninkaan käynnistä on muistomerkkinä Tornion kirkossa siitä kertova muistotaulu.

hänen henkilöllisyyteensä. Ei edes sen määräyksen toteuttamisesta, joka annettiin rovastintarkastuksessa Torniossa 26/8 1683, että seurakunnassa oli pidettävä luetteloa syntyneistä ja kastetuista, kuolleista ja haudatuista, sekä avioliittoon vihityistä, näytä vielä rovasti Tuderusksen aikana mitään tulleen. Tornion kaupungin v:na 1686 vihittyyn uuteen kirkkoon lahjoitti Tuderus kauniit ja arvokkaat, raamatullisiaiheiset kattoholvi-maalaukset kirkon perimmäiseen kattoholviin ⁵²⁾).

Kuten jo edellä mainittu, oli Tuderus kemiläissyntyisenä kieleltään täysi suomalainen. Kansallismielisyydestään hän on jättänyt osoitteen runoelmalla, jonka Elias Brenner käänsi ruotsinkielestä suomeksi, ja joka julkaistiin painosta Tukholmassa 1703, ja jonka nimilehdellä on seuraava otsakirjoitus: Yxi Caunis Suomen-kielinen Weisu Talonpoille cunniaksi ja ylistöxexi nuorudessa ylösajateldu Gabriel Tuderoxelda Tårneån Kirckoherralda». Laulu on sisällöltään puhtaasti maalinen, eikä sellaisenakaan mikään henkevyuden ilmaus. Olisivatko nimilehdellä olevat sanat »nuorudesa ylösajateldu» siihen jokin selitys, tahi suorastaan tarkoitetut anteeksipyynnöksi? ⁵³⁾).

⁵²⁾ Alareunassa näiden holvimaalausten, jotka yhä vielä ovat hyvin säilyneinä Tornion kirkossa, on seuraava omistuskirjoitus: »Gudi til Åhra och Hans huus til Prydnat haffver denna affmålningh förährat Kyrckioherden Wyrdig och Wällärde Herren Her Gabriel Tuderus medh sijn K. hustru Ereborne och dygdsamma Mattrona H. Brijta Olofsdotter. Datum den 16 Septembe(r) Anno 1688.»

⁵³⁾ Näytteeksi otettakoon tähän pari säkeistöä:

1. Talonpoika kewällä totta	Ja jyvän
Wisun vaarin ajasta otta	Maan powen heittä
Sijwo pellon /vainion/ maan	Jong mulda peittä:
mainion	Juhdall wagon käändä/ ja wäändä
Siemen hywän	Taitawa tae perhen Isändä.

Mitä muuten tulee Tuderuksen kirjalliseen toimintaan on hän kirjoittanut myös ruotsinkielisen valituslaulun kuningas Kaarle XI:n kuoleman johdosta: »Klage Sång öfwer-thet bedröfweliga tilstånd, hwar med then Alsmächtige Gudh af sin guddomelige försyn och outransakeliga Rådz beslut wårt käre fädernesland Sweriges rijke förmedelst H. K. M. Kon. Carl den Elloftes oförmodelige och salige död — —. Stockholm, 1698». — Samoin tilapäisrunon: »Glädie-Sång öfwer den härliga seger, hwar medh den allzmächtige Gudh hafwer behagat wälsigna Kongl. Maj:tz af Swerige rättmätige wapn etc.»⁵⁴⁾

Tuderuksen välit seurakunnan kanssa, saatuaan jo hänen nimityksestään aiheen kylmäkiskoisuuteen, eivät päässeet eheytymään. Olihan kyllä Tornion »porvaristo ja kansa» siellä 1683 toimitetussa, ennen mainituksessa rovastintarkastuksessa vakuuttaneet tulevansa pitämään rovasti Tuderusta asianmukaisessa arvossa (»i sin tillbörliga respect»). Mutta jos tämä nyt ei ollutkaan mikään ystävyyden tai rakkauden vakuutus, niin tosiaasia vaan on, että kovin monta vuotta ei Tuderus ehtinyt Tornion puolella olla, ennenkuin seurakuntalaisten puolelta häntä vastaan tehtiin valituksia ja syytöksiä aina tuomiokapituliin saakka, jotka osaksi koskivat seurakuntaa yhteisesti, osaksi olivat yksityisluontoisia. Hernösandin superintendentin Matias Steuchiuksen kirjelmä, joka on osotettu Tornion kaupungin

2. Händä minä mahdan ylistä
Sillä cauevas culke ja pistä
Talon pojan calu ja halu
Ain hän teke työt
Päivät / yött

Pellon (mitä max)
Saata lihawax
Käändä ratki rata ja lata
Eikä walit wettä jos sata.

⁵⁴⁾ L. Bygden, c. m. t.

»pormestarille ja raadille», ja päivätty 22/1 1688, ilmaisee, että oli syntynyt »riitoja kirkkoherran ja seurakunnan välillä yhteisesti, ja muutamien yksityisten välillä erityisesti»⁵⁵). Asia oli siis joutunut tuomio-kapitulin käsiteltäväksi, ja piispa ilmoittaa aikovansa helmikuulla tulla paikkakunnalle, ja toimittaa kuulus-telun. Tämä tutkimus pantiinkin toimeen. Piispa — jota arvonimeä tähän aikaan asiakirjoissa käytetään vuorottain superintendentin kanssa — on lupaamaansa aikaan notaarion seuraamana paikkakunnalla. Asia-kirjoista käy selville, että seurakunnan puolelta oli kirkkoherraa syytetty ensiksikin niistä »upbörder, som af dem fordras i åtskillige tillfällen». Toinen asia ei ollut sen pienempi, eikä sen kauniimpi, kuin rukous-päivärikos, ja kalastusta toisten pyydyksissä koskeva (« — — som anseer Stoorböndagz brått och fiskiande uthi deras fiskiewåhnor ägaren owitterligit»)! Edelleen oli yksi ja toinen tehnyt valituksia siitä, että »kirkko-herra oli muutamia häväisevin sanoin käsenyt pois ehtoolliselta». Päätökset ovat lausutut asiakirjassa, joka on päivätty Alatorniolla 8/3 1688. Mitä ensimmäiseen syytökseen tulee, katsottiin sen olevan sitä laa-tua, että sen lopullista selvittelyä varten oli tehtävä esitys kuninkaalle, mutta oli rovasti kuitenkin siihen saakka velvollinen seuraamaan sitä päätöstä, joka nyt oli tehty ylimääräisiin tuloihin nähden («extra ordinarie Inkomster»). Toinen asia oli saatettava käre-jiin, jollei kirkkoherra sillä välin saisi sovitetuiksi niitä, jotka olivat valittaneet. Viimeisessä kohdassa mainitut valitukset taas jätettiin enempää tutkimusta ja selvitystä varten »asianomaiseen paikkaan» (på

⁵⁵) Alat. k. a.

behörig ort). Syytökset saattavat siis rovasti Tuderuksen jonkun verran rumaan valoon. Lieneekö piisalla kuitenkin ollut aihetta vähän epäilemään niiden asiallisuutta ja totuutta, koska hän lopuksi, huomautettuun ensin, kuinka on pahinta mailmassa se, että opettajain ja sanankuulijain välillä vallitsee epäsope ja rakkauden puute, ja kehoittaen papistoa »käyttäytymään niinkuin virkansa vaatii», lausuu myös seurakuntalaisille seuraavan kehoituksen: » — — erittäinkin, että kansa ja sanankuulijat osoittaisivat sielunhoitajalleen kaikkea kunniaa ja kuuliaisuutta, mitä hänen virkansa puolesta tulee saada»⁵⁶⁾. Sen tarkemmin ei käytettävissämme olleista lähteistä asia käy selville.

Tämän jutun välittömässä yhteydessä näyttää syntyneen piispan antama ratkaisu ja päätös kysymyksen suhteen, joka koski työn jakoa seurakunnassa papiston kesken, ja joka muutenkin luopi lisävalaistusta edelliseen. Asiakirja on päivätty Alatorniolla 7/3 1688, — siis päivää ennen kuin edellämainittu asiakirja⁵⁷⁾. Vaikka ei suoraan sanota, näyttää tämän päätöksen sanontatavasta siltä, että jotakin ristiriitaa oli myöskin papiston keskuudessa, ja erikoisesti kirkkoherran ja kappalaisten välillä, koskien virkatehtävien suoritusta⁵⁸⁾. Tapahtuneesta järjestelystä on jo edellä puhuttu (siv. 16). Mutta piispan seikkaperäiset mää-

⁵⁶⁾ » — — serdeles, att allmogen och åhörarena giöra sin Siählasöriare all heder och lydno, som han å lëmbetes wägnas bör hafva». — Alat. k. a.

⁵⁷⁾ Alat. k. a.

⁵⁸⁾ Sanat kuuluvat seuraavasti: »Eftersom med Gudstjenstens förättande i Torneå lärarena emellan är någon owisshet, hvaraf en och annan gång irringar sig yppa, ty til at afböja alla dispiuter, warder en sådan förord mig gjord, som wederbörande skola sig derefter ställa til efterföljd.»

räykset eri toimitusten suorittajiin, ja niistä tuleviin palkkioihin nähden antavat rivien välistä huomata, että kirkkoherra oli pyrkinyt pidättämään itselleen muutamia niistä, sekä vaatineen palkkiota toimituksista, joista piispa nyt palkkion ottamisen yleensäkin kieltää.

Tornion papiston keskinäiset suhteet, eli oikeammin sanoen kirkkoherra Tuderuksen suhteet kappalaisiinsa eivät kuitenkaan vielä tällä ottaneet oikein selvitäkseen. Ei nimittäin kestänyt kauvan, ennenkuin kappalaisten Martinus Kempen ja Erik Brunniuksen täytyi valittaa tuomiokapituliin — se tapahtui kirjelmällä 28/1 1695 — että he eivät saaneet palkkaansa Tuderukselta ⁵⁹⁾. Tunnettuahan on, että kappalaiset tähän aikaan saivat vielä osan palkkaansa apulaisten tavoin kirkkoherralta. Vastauksessaan tuomiokapituli viittaa Piitimen (Piteå) pappeinkokouksessa vastikään tehtyihin sopimuksiin tässä suhteessa, ja painostaa päätösten noudattamista. Muutoin jää asia siihen. Ehkä se tuomiokapitulin ohjeiden mukaan saatiinkin selvitetynksi. Mutta kaikessa tapauksessa on ymmärrettävää, että tällaiset asiat jättivät jonkun verran ikäviä jälkiä kappalaisten ja heidän esimiehensä välisiin suhteisiin yleensä, ja pitivät ne viileinä.

Tämän jälkeen näyttävät olot kuitenkin ainakin ulkonaisesti tasaantuneen. Tarkastustilaisuudessa, joka v. 1701 pidettiin Alatorniolla ⁶⁰⁾, ei ollut enää puolella eikä toisella valituksen syytä, vaikka yleensä ei tarvinnut suuria olla aiheiden, joiden tähden valituksia tehtiin.

⁵⁹⁾ Hernös, tkp. a.

⁶⁰⁾ Alat. k. a.

Mitä tulee erikoisesti Tuderuksen ja seurakunnan välisiin riitaisuuksiin, saattoi kyllä olla syytä molemmin puolin. Olemme huomauttaneet, että vaikkakin nämä ristiriidat ovat lähteiden puutteessa jääneet hiukan epäselviksi, niin varjoa lankeaa niiden kautta rovasti Tuderuksen persoonallisuuden yli. Ja suhteet virkatovereihin viittaavat siihen, että Tuderuksen heikkoja puolia oli m. m. liian tarkka oman edun katsominen ja omastaan kiinni pitäminen ⁶¹⁾.

Tämän lisäksi näyttää Tuderus olleen luonteeltaan, niinkuin edellä sanottu, ankara ja jyrkkä mies, ja sen lisäksi ehkä vähän taipuva itsevaltaisuuksiin, mihin tarmokkailla luonteilla usein on houkutus. Mutta itse asiassa on myös sanottava, että se vähä, mitä on mainittu esimerkkinä hänen jyrkkyydestään, on yleensä omiaan osottamaan, että ankaruuden takana tavallisesti oli periaate, ja lisäksi oikeakin periaate. Kirjoittamansa selostus työstä lappalaisten keskuudessa, jonka Tuderus käsikirjoituksena oli luovuttanut Hernösandin superintendentille — Berättelse om Lapparnes Omvändelse — — — — — ja joka sittemmin on julkaistu painosta, jättää lukijaan kuvan innokkaasta ja tarmokkaasta, joskin toisinaan kovakouraisesta lähetystyömiehestä. Hänelle on m. m. luettu muka

⁶¹⁾ Tätä käsitystä on omiaan tukemaan lisäksi Tuderuksen oma kirjelmä Piitimen kirkkoherralle, rovasti Graanille 1694 — jonka tämä sitte lähetti edelleen tuomiokapitulille —, ja jolla Tuderus pyytää ohjetta hänen ja apulaisensa Remal'in väliseen palkkakysymykseen. Tuderus nimittäin valittaa, ettei Remal tahtonut tyytyä palkkaansa. Ei käy selville, oliko syynä sitte palkan pienuus, vai Remalin vaatimaisuus. Mutta kun tämän kysymyksen asetamme yhteyteen edellä puhutun kappalaisten palkkaustasian kanssa, tuntuu siltä, että se on omiaan viittaamaan sanottuun Tuderuksen heikkouteen. (Hern. tkp. a.)

viaksi se, että hän ei antanut lappalaisille ehtoollista, ennenkuin olivat suostuvaisia luopumaan vanhoista uskonnollisista tavoistaan ⁶²⁾). Emme näe siinä mitään väärää, emmekä edes taitamatonta intoa. Tämä seikka, kuten useat eri kohdat sanotussa kuvauksessa, luo valoa Tuderuksen menettelytapoihin ja periaatteihin pyhän ehtoollissakramentin hoitamisessa. Sopusoinnussa tämän kanssa on kai ollut se syytöksen aihe, että hän olisi kieltänyt erinäisiä henkilöitä ehtoolliselta myöskin Tornion puolella. Ja katsoen siihen päättäväisyyteen, millä hän tässä suhteessa silminnähävästi oikeita periaatteita käytäntöön sovittaa, tuntuu ymmärrettävältä, että häneen voitiin pahentua. Mutta sangen mahdollista myöskin on, niinkuin kuvauksen laatijakin huomauttaa, ettei Tuderus hyvää tarkoitavanakaan aina jaksanut noudattaa sellaista taitoa, jota näissä asioissa olisi tarvittu. Mutta täytyyhän sentään ottaa huomioon myöskin olosuhteet, joiden piirissä hän toimi, samoin kuin sen kansan kehityskanta, sekä yleensä aika, jonka keskellä hän eli.

Ei ollut Tuderus muutoin mikään muodollisuuksien mies viran hoidossa. Puuttuipa häneltä täsmällisyyttä toisinaan siinä määrässä, ettei se ollut soveliaasta, eikä luvallistakaan. Ja tämän seikan aiheuttamat asiat tuottivat Tuderukselle hänen viimeisinä vuosinaan ikävyyttä. Varsinkin avioliittolainsäädäntö oli hänen mielestään vain jotakin toisarvoista. Niinpä valitti jo v. 1694 Kemin komministeri Limingius, tuomiokapitulille, että Tuderus oli vastoin kirkkojärjestystä vihkinyt hänen appi-isänsä avioliittoon ⁶³⁾). Missä suh-

⁶²⁾ Bygden, e. m. t.

⁶³⁾ Hern. tkp. a.

teessa siinä oli voimassa olevia lakeja sivuutettu, se ei käy tarkemmin selville. Ei näy tästä kaikessa tapauksessa mitään erikoisia seuraamuksia Tuderukselle koituneen. Seuraavana vuonna (1695) hän taas itse avomielisen viattomasti tekee kapitulille kysymyksen, olisiko hänen luvallista vihkiä kaupungin porvari Nils Gabrielsson ja leski Anna Bark avioliittoon näiden pyynnöstä, vaikka viimeksimainitun leskeysvuosi ei vielä ollut umpeen kulunut. Vastaus, jossa tuomiokapituli vetosi lain säädöksiin, oli luonnollisesti kielteinen.

Vaikeampi oli se juttu, joka syntyi v. 1698, jolloin tuomiokapituliin tehtiin valitus siitä, että Tuderus taaskin oli syrjäyttänyt yleisiä lakimääräyksiä tällä alalla, ja vihkinyt avioliittoon leskimiehen ja leskivaimon, vaikkei viimeksimainitun pesän selvitystä ollut tapahtunut ⁶⁴). Vihityt olivat verrattain huomattuja henkilöitä, nimittäin koulumestari Jöns Björn ja kaupungin porvarin Johan Anderssonin leski Helena Nyman, ja jälkimäisen pesä oli vielä selvittämättä. Björn oli kirjallisin sitoumuksin mennyt takuuseen siitä, että hän vastaa kaikesta, mitä kirkkoherralle tästä voisi koitua. Virkavirhe oli silminnähtävä, eikä tuomiokapituli voinut muuta, kuin käyttää lain ankaruutta, vaikka se tosin ei ollut kovin nopea tuomiota langettamaan. Vasta 1703 tuomitaan Tuderus menettämään virkansa. Mutta sittekään ei tuomiokapituli vielä rohjennut sitä täytäntöön panna alistamatta tuomiota kuninkaallisen majesteetin vahvistettavaksi, — kenties muistaen sen kuninkaallisen suosion, jota Tuderus oli aikaisemmin nauttinut. Kuninkaallinen vastaus on laadittu hieman tyytymättömään sävyyn,

⁶⁴) Hern. tkp. a. — R. V. a.

ja annetaan siinä tuomiokapitulin tietää, ettei sen tarvitse kysellä neuvoja siinä, missä laki on selvä; ja jos ei ole epäilystä siitä, että Tuderus todella on lausutun tuomion alaisen rikoksen tehnyt, niin on tuomiokapitulin julkaistava tuomionsa. Tämä kirjelmä on päivätty 6/7 1703. Luonnollisesti julkaisee tuomiokapituli nyt kyseenalaisen tuomion. Mutta sitä sen ei kuitenkaan olisi pitänyt tehdä. Tuderus ei tyytynyt tähän tuomiokapitulin julistamaan tuomioon, vaan valitti siitä kuninkaalliselle majesteetille. Ja katsoen edellä kerrottuun kuninkaalliseen vastaukseen tuomiokapitulille on sitä merkillisempi 2/12 1703 annettu kuninkaallinen vastaus nyt tähän Tuderuksen valitukseen. Tässä vastauksessa lausutaan nimittäin, ettei tuomiokapitulilla ollut oikeutta niin menetellä tämän pappismiehen kanssa, ja että kysymykseen tuleva kohta laissa ei ole tällaiseen tapaukseen sovellettavissa. Sen vuoksi kumotaan tuomiokapitulin julistama tuomio helmik. 18 p:ltä 1703, ja kirkkoherra Tuderus saa pitää virkansa ⁶⁵⁾. Tohtisiko puhua tässä yhteydessä itsensä kuninkaallisen majesteetinkin oikullisuudesta?! Suojattuina ja turvassa istuivat siis kaikessa tapauksessa ne henkilöt, jotka kerran olivat päässeet korkeaan suosioon. Mutta Tuderus ei enää kauvan kuitenkaan saanut virkaansa pitää. Hän nimittäin siirtyi kuoleman kautta pois v. 1705.

Aivan toisen luontoinen tässä viimeksi mainitussa suhteessa oli hänen seuraajansa Alatornion esipapin virassa, *Henrik Forbus*. Hänkin oli syntyjään Suomen miehiä, nimittäin syntynyt Oulussa 1674. Hän oli tullut ylioppilaaksi Turussa, sekä saavuttanut mais-

⁶⁵⁾ I. Fellman, e. m. t., siv. 438.

terin arvon, ja ollut sittemmin amiraliteettikollegion pappina Karlskronassa, josta hän tuli Alatornion kirkkoherraksi 1706. Hyvästijättösaarnansa Karlskronassa herätti jonkun verran paheksuvaa huomiota kaupungissa, ja väitettiin sen sisältäneen useita pahentavia ajatuksia. Asia joutui oikein tuomiokapitulin tutkittavaksi. Saarnan konseptista ei kuitenkaan löytynyt mitään raamatun opista poikkeavaa, mutta oli siinä kapitulinkin mielestä joitakin seurakuntaa loukkaavia ajatuksia, kun Forbus oli puhunut enemmän omasta, nyt tapahtuvasta vapautumisestaan kiusoista, kuin kiittänyt Jumalaa siitä menestyksestä, mikä nyt oli hänen kohdalleen suotu ⁶⁶⁾. Tämä muuten itsessään pieni asia on mielestämme ansainnut tulla mainituksi, koska se näyttää kuvastavan Forbuksesta samaa, mitä seuraavassa saamme nähdä hänen luonteestaan ja henkilöllisyydestään yleensä.

Rovasti Forbus on huomattavassa määrin jättänyt itsestään jälkiä seurakuntiansa arkistoihin. Hän näyttää olleen tarmokas järjestyksen mies, joka tahtoi saada asiat seurakunnassaan järjestykseen usein ankaraallakin kädellä. Joku patriarkkaalinen jyrkkyys oli hänellä yhteistä Tuderuksen kanssa, vaikka se ilmeni hiukan eri tavalla ja vaikutti hieman toiseen suuntaan. Lakkaamatta oli kirkkoherralla neuvoja ja nuhteita jaeltavana seurakuntalaisille jumalanpalveluksen jälkeen kirkossa. Eikä tarvinnut aina suinkaan olla suuriakaan asioita ja epäkohtia käydäkseen niihin käsiksi. Ja pöytäkirjaa pidetään kaikesta. Mitättömätkin asiat, joista kirkossa oli seurakunnalle puhuttu, pantiin pöytäkirjaan, ja siten tallennettiin jälkimail-

⁶⁶⁾ Bygden, e. m. t.

malle elävä kuva järjestyksen miehestä Alatornion kirkkoherranvirassa, ja samalla havainnollisia todistuskappaleita seurakuntaelämästä tuona aikana.

Sellaistahan tarvittiinkin tähän aikaan Alatorniolla. Paitsi sitä, että emäseurakunta oli laaja, ja seurakunnalliset olot vielä sangen kehittymättömät, kansan luonne jäykkää, Forbus sai lisäksi kohta alusta rovastin toimen, mikä tuotti hänelle tavattoman laajan työalan aina perintä Lappia myöten ⁶⁷⁾. Hänen oli kuljettava vuotuisilla tarkastusmatkoillaan aina Koutokeinossa, Enontekiössä ja Utsjoella saakka, oli huolehdittava ja usein välitettävä avaran Tornionlaakson seurakuntien asioita tuomiokapitulille, joutuen siten ikään kuin jonakin apulaispiispana valvomaan näiden alueiden seurakunnallista hoitoa. Niin ollen kysyi tämä asema miestä, jolla oli käytännöllistä toimeliaisuutta, järjestyskykyä, johtajan lahjoja, ututteruutta, kestävyyttä ja tarmoa. Mutta näitä ominaisuuksia olikin juuri Forbuksella.

Valitettavampi piirre Forduksessa vaan oli se, että myöskin hän erikoisella huolella valvoo omiakin etujaan. Tosin siihen kyllä oli olemassa aihettakin. Hänhän oli tekemisissä peräpohjalaisen kansanluonteen kanssa, joka yleensä ei ole tunnettu peräänantavaksi. Olihan torniolaisista jo varhaisista ajoista saakka se maine olemassa, että he olivat uppiniskaisia ja itsepäisiä ⁶⁸⁾. Ja suuresti ei yleinen luonteenominaisuus

⁶⁷⁾ Entisestä Piitimen rovastikunnasta oli nyt muodostettu kaksi rovastikuntaa, ja tuli Forbus siis Pohjoisen osan, eli »Tornion ja Tornion Lapin» rovastiksi.

⁶⁸⁾ Tätä seikkaa kuvaava on seuraava kasku, joka tässä yhteydessä mainittakoon. Kerrotaan, että Närpiön kirkkoherra Martinus Wargius, joka 1623 sai siirron Närpiöstä Alatorniolle, oli sitä ennen kerran valtio-

Peräpohjolan väestössä ollut tainnut tähän saakka muuttua, ja tuskinpa sittemminkään vuosisatojen kuluessa. On luonnollista, että näin ollen Forbuksen kaltaisen miehen Alatornion kirkkoherrana täytyi usein joutua ristiriitaan seurakuntansa kanssa. Ei voi myöskään siitä syystä aina helposti nähdä, kummalla puolen suurempi syy tähän oli — sitä lienee tässäkin ollut molemmiin puolin. Ajan henki sitäpaitsi oli pikku- maista, ja sen vuoksi riitaisuuksiin taipuvaista. Pääasia, että riitoja nytkin syntyi, ja toisinaan pantiin kova kovaa vastaan, jopa sitkeämmin kuin edeltäjän aikana. Riidat koskivat etupäässä palkkaus asioita ⁶⁹⁾.

päivämatkallaan Tukholmassa kuullut valitettavan Tornion väestön uppiniskaisuutta ja vastahakoisuutta tottelemaan papiston säädöksiä, ja silloin lausunut: jos minä siellä olisin, kyllä neuvot keksisin, ja osaisin pitää kuria! Silloin oli kuningas Kustaa Adolf, joka oli saanut kuulla tämän sanan, heti lähetyttänyt hänelle valtakirjan tähän kirkkoherranvirkaan, johon hänen nyt täytyi heti, vaikka vasten tahtoaan Närpiöstä muuttaa. — Strandberg, Åbo Stifts Herdaminne.

⁶⁹⁾ Osoitteena siitä, että rovasti F:lla näkyy kyllä olleen aihettakin valituksiin, on se, että hän esittäessään asiaansa seurakunnalle 12/5 1707 ilmoittaa vastoin oikeuksiaan saaneensa ensimmäisenä kesänään täällä (1706) lohikymmenyksistä vain 30:n, ja muutamilta vain 50:n, jopa osalta ei yhtään mitään. Tehdessään tästä valituksen ensin seurakunnalle, ja siinä vedoten moniin asetuksiin, ja varsinkin Kustaa Aadolfin vahvistamaan asetukseen 28/3 1625 lohikymmenyksistä, hän tahtoi kysyä, mitä seurakuntalaiset hyvästä tahdostaan suostuisivat suorittamaan, jolloin kaikki, yhtä lukuunottamatta, lupaavat antaa 15:n lohien. Näyttää siltä, että rovasti olisi siihen voinut tyytyäkin. Mutta sitte oli viikon varrella seurakuntalaisille jossakin kokoustilaisuudessa pitäjäntuvalla tullut katumus, ja oli ruvettu peräytymään lupauksistaan. Siitä syystä kirkkoherra seuraavana sunnuntaina 19/5 ottaa asian uudelleen esille, jolloin syntyy sanasota nimismiehen ja kirkkoherran välillä, kun viimeksimainittu käsitti nimismiehen esiintyneen jonakin villitsijänä asiassa, kunnes viimein nimismies lähtee kirkosta huutaen muille: «tulkat pois miehet!» ja kun nyt uudistetaan

Toiselta puolen oli Forbus kyllä altis tarpeen tullen ajamaan seurakunnan yhteistä asiaa, vaikkakaan se ei koskenut mitään kirkollista kysymystä. Niinpä hän oli seurakuntalaisten puolesta 1708 laatinut kirjelmän kuninkaalle, jossa esitetään seurakunnan hätää huonon vuodentulon vuoksi. Sodan aikana hänen sanotaan erikoisesti ansioituneen sen kautta, että »hänen avullaan ja johdollaan» Tornion seudun talonpojat olivat useita kertoja kunnostautuneet erityistä miehuutta ja urhoollisuutta osoittaen valtakunnan vihollisia

sama tiedustelu kuin edellisenä pyhänä, ei suostumus ollutkaan yhtä aulis. Seuraavan viikon aikana harkittuaan asiaa kirkkoherra sitte 26/5 ilmoittaa päättäneensä lähteä hallitukselle valittamaan hätäänsä, lausuen hyvästiksi muutamia varoituksen sanoja, sekä kehoittaen »ahkeroimaan hyveissä ja kunniaassa ja jumalanpelossa, sekä pakenemaan tuomittavia syntejä ja paheita, jos mieli nauttia Jumalan siunasta merellä ja maalla». Miten asia sitte ratkesi, lieenee selvä. Mutta mitään ei asiasta sitte kuulu. Ja rauha palasi tällä kertaa. —

Uutena aiheena epäsopuun oli 1715 papiston ja seurakunnan välillä tehty palkkasopimus, jonka muuten perh. Ilmajoen kirkkoherra Bartholdus Vhael allekirjoituksellaan varmentanut — Vhaelhan olikin juuri tähän aikaan Peräpohjolassa ja Länsipohjassa, lähdettyään 1714 pakomatalle, ja toimittaen jonkun aikaa papin virkaa Kainuussa. (K. O. Lindeqvist, Isonvihan aika Suomessa, s. 612.) Sopimuksessa muuten todetaan, että ymmärtämyksen puutetta ja kinaa oli pitkin aikoja ollut tästä asiasta Torniossa (= Alatorniolla). Ajan kuluessa karttui sitte niille joilla oli halua juonitteluihin, muutakin aihetta valituksiin. Syytetäänpä kirkkoherran jollakin tavoin väärin käyttäneen seurakunnan yhteisiä varoja, kaiketi pappilan korjauksen yhteydessä. Missä muodossa tämä väärinkäyttö olisi tapahtunut, se ei käy selville. Edelleen tehtiin kaksikin valitusta, toinen kuninkaalle 1722, jonka tekivät Erkki Tapainpoika Höynä, ja toinen valtiopäiville 1723, jonka teki valtiopäivämies Antti Heikinp. Oravainen (l. Karist). Valittajat olivat koskettaneet pääasiassa neljää asiaa, nimittäin 1) erästä lohikymmenysrästiä; 2) edellämainittua palkkasopimusta Alatornion seurakuntalaisten kanssa vuodelta 1715, joka oli saanut asianmukaisen vahvistuksen 1716; 3) pappilan rakennusasiaa, sekä 4) erään pappilalle kuuluvan lohipadon

vastaan ⁷⁰⁾). Mutta millä tavalla se oli tapahtunut, sen tarkempi tutkiminen ei kuulu tämän kirjoitelman puitteisiin.

Isonvihan aika, joka kokonaan sattui Forbuksen oloaikaan Alatorniolla, tuotti hänelle monellaisia huolia ja vaikeuksia niin hyvin yksityiselämäänsä nähden, kuin seurakunnan hoitoon nähden, ja aiheutti useita kysymyksiä, jotka tuottivat paljon päänvaivaa. Sotapakolaisia tulvi Suomen puolelta joukottain Tornion ja Alatornion kautta Ruotsin puolelle, tai sitten joki-vartta Lappia kohti, ja ne jo tekivät elämän ylen levottomaksi. Mutta ei siinä kyllä. Tornion kaupunki joutui tulen uhriksi 1/10 1714 ⁷¹⁾). Itse kirkko sijaitsi

siirtoa, jonka siirron kirkkoherra oli toimittanut. Näihin oli jokin päätös jo tullut, vieläpä valittajille suotuisa, mutta tarkemmin tuntematon. Senpä vuoksi nyt rovasti, kun hän ollessaan itsekin valtiopäivämiehenä tekee vastavalituksen valtiopäiville, aluksi lausuu ihmettelynsä siitä, että kuninkaallinen komissio ei ollut ottanut syyttäjien persoonista eikä perusteista selkoa, ja valittaa turhaan luottaneensa asiansa oikeuteen. Ennen tätä vastavalitusta oli nimittäin rovasti ottanut asian esille seurakunnan edessä kolminaisuudenpäivänä 1723, jolloin oli m. m. käynyt ilmi, että vaikka valittajat olivat kansan nimissä valituksensa tehneet, he eivät kuitenkaan olleet siihen saaneet mitään yleistä kehoitusta. Edellinen valittajista oli vain «yksityisissä tarkoituksissa ja vain muutamien harvojen levottomien sopimuksesta» matkustanut Tukholmaan. Vielä väittää kirkkoherra, että näiden talonpoikien maineessakin oli vikaa, jopa pahoin, ja lopuksi huomauttaa, miten hän vastoin moitteita päinvastoin oli omia varojaan pannut seurakunnan asioihin, ja miten paljon vaivaa hän oli yhteisten asiain tähden nähnyt. Minkälaiseen lopputulokseen asioissa tultiin, ei käy selville. Nämä asiat hautaantuvat käyttämiltämme lähteiltä tämän perästä hiljaisuuteen. V. 1728 annetaan kuninkaallinen päätös taaskin rov. F:n valtiopäiville tekemistä anomuksista. Mutta ne eivät enää koske näitä kysymyksiä, eivätkä osoita mitään riitaa hänen ja seurakunnan välillä.

⁷⁰⁾ Hülphers, e. m. t.

⁷¹⁾ Hist. Arkisto, VIII, s. 346.

kuitenkin sen verran eristettynä varsinaisesta kaupunkiasutuksesta, ettei palo sinne saakka ylettynyt.

Venäläiset tekivät alituisen hyökkäysretkiä paikkakunnalle hävittäen ja ryöstäen. Niinpä kerrotaan jo 7/3 1715 kasakkajoukon hyökänneen Tornioon, ja käyneen talonpoikain kimppuun, jotka olivat kokoontuneina Tornion kirkkoon. Muuan kaupungin porvari johti talonpoikia. Nämä voittivat vihollisen, niin että sen täytyi väistyä takaisin jättäen paljon ryöstettyä sotasaalista jälkeensä. Vuoteen 1714 saakka pidettiin seurakunnalliset pöytäkirjat tarkkuudella — joku on säilynyt vielä keskivaiheilta sanottua vuottakin. Mutta silloin tapahtuu keskeytys, jota jatkuu useita vuosia. Ja tämä seikkahan on puhuva todistuskappale vallinneista oloista. Tammikuulla 1716 hävittivät venäläiset polttaen Tornion kaupungin ja sen lähikylät, joten siis hävittävä palo lyhyen väliajan jälkeen jo toisen kerran teki hirvittävää tuhoaan. Kirkko säilyi kuitenkin tälläkin kertaa. Kadehdittava ei tilanne siten voinut olla, kun ajattelee, että venäläiset m. m. yksistään vuoden 1716 kuluessa seitsemän eri kertaa tekivät hyökkäysretkiään paikkakunnalle.⁷²⁾ Niinpä kerrotaan m. m. 5—6/12 Tornion seuduille saapuneen 500 kasakkaa, jolloin he taas polttivat noin 150 taloa Alatornion pitäjässä⁷³⁾. — Voipi jo kysyä, mitä oli enää jälellä silloisesta asutuksesta. Kuitenkaan eivät seudun väestön kärsimykset olleet lopussa, eikä edes nousseet huipuunsa. Tammikuussa 1717 kulki nimittäin taaskin noin 600 rakuunaa ja 300 kasakkaa jäätyneen Tornion-

⁷²⁾ K. O. Lindeqvist, Isonvihan aika Suomessa, s. 341—2.

⁷³⁾ E. W. B., Wästerbotten och ryssarna 1714—1721. (Historisk Tidskrift, 1892, Stockholm, siv. 255—288.)

joen yli, jolloin venäläiset viipyivät kolmisen viikkoa Alatornion ja Ylitornion pitäjissä. Väestön täytyi piileskellä metsissä, mutta noin 400 henkeä — niiden joukossa paljon pakolaisia Suomen puolelta — joutui vihollisen julmuuden uhriksi, — »pintes, piskades, stektes» — osa tapettiin, osa vieläpä palettui kuoliaaksi, ja suuret joukot karjaa ryöstettiin. ⁷⁴⁾).

Mitä tulee Forbuksen yksityisoihin, antaa lyhyen, mutta verrattain paljon sisältävän kuvauksen niistä näinä vuosina Hernösandin tuomiokapitulिन kirjelmä kuninkaalliselle majesteetille v:lta 1722, joka selostaa Forbuksen tuomiokapitulille kirjoittamaa kirjettä ⁷⁵⁾. Asianlaita oli niin, että Forbusta oli aijottu puheenjohtajaksi siihen pappeinkokoukseen, joka oli määrä pitää jos mahdollista jo samana vuonna. Forbus itse esittää tuomiokapitulille kokouksen lykkäystä. Ja tuomiokapituli ilmoittaa tästä kuninkaalliselle majesteetille m. m. seuraavin sanoin: »Rovasti Forbus, joka on vakaasti pysynyt lähinnä tulta, ei ole vielä voinut saada tavaroitansa ja asioitansa kokoon, koska hänellä ei niin pitkään aikaan ole ollut mitään varmaa asuinpaikkaa, vaan on muutellut sinne tänne; sen vuoksi hän ei voi niin äkkiä valmistua puheenjohtajatoimeen, vaan pyytää kokousta lykättäväksi seuraavaan vuoteen» ⁷⁶⁾).

Kappalainen Eerik Brunnius joutui näinä kauhun aikoina raa'an kohtelun ja pahoinpitelyn esineeksi vihollisen puolelta. Venäläiset ryöstivät hänen kotinsa

⁷⁴⁾ R. V. a.

⁷⁵⁾ R. V. a.

⁷⁶⁾ Saman suuntaisen viittauksen olosuhteisiin nähden Torniossa antaa myöskin Tornion koulumestarin, Abr. Foug't'in anomus tuomiokapitulille v:lta 1721, että hän saisi toisen virkapaikan, koska silloinen paikkakuntansa »i sig sjelf för fiendens wäldsamhet är osäker.»

Alatorniolla 1716. Häntä itseään pahoinpideltiin lyöden vasaralla ja puntarilla, sekä ruoskittiin yli koko ruumiin, niin ettei ollut »puolen äyrin kokoista paikkaa eheänä». Sitten yritti Brunnius paeta Alakainuuseen, mutta matkalla sinne viholliset saivat hänet kiinni, »afklädde, spolierade samt med piskande och rysk padogg illa handterade»⁷⁷⁾.

Missä määrin yleisen tilanteen levottomuus ja sekavuus häiritsi seurakuntaelämää ja jumalanpalvelusoloja, ei varmuudella käy toteaminen. Läpi näiden seuraavien vuosien, nimittäin 1714—21, jatkui alituista kirjevaihtoa Forbuksen ja tuomiokapitulin välillä seurakunnan asioista, huolimatta siitä, että seurakunnalliset pöytäkirjat olivat keskeyksissä. Tornion kaupungin historiakirjat ovat aletut juuri tuona vaikeana aikana, v. 1717. Kovin kaukana ei Forbus sen vuoksi näytä näitä aikoja viettäneen. Kirkon pyhät esineet, kuten messupuvut, kirkonkellot y. m. koetettiin saada talteen vihollisen tieltä kokonaan toisille paikkakunnille. Ja kun jotakin vähäistä ilmoitetaan vihollisen kautta hävinneen, niin tämäkin itse asiassa osoittaa, ettei suurempia vahinkoja tullut. Näin oli laita Tornion kaupungissa⁷⁸⁾. Ainoastaan emäkirkon, Alatornion, kirkonkellot menetettiin viholliselle⁷⁹⁾.

Suurten pakolaisjoukkojen tulvaaminen Tornion seu-
duille ja siitä eteenpäin, ja niiden huolto kysyi luonnol-
lisesti erityisiä toimenpiteitä. Suurin osa oli ollut

⁷⁷⁾ E. W. B., Västerbotten o. ryssarne 1714—21 (Hist. Tidskrift, 1892 Stockholm.)

⁷⁸⁾ Siitä enemmän tämän kirjoittajan julkaisussa »Tornion kirkko. Yksityistietoja.» 1925.

⁷⁹⁾ Asiasta syntyi rauhan palattua huomattavia jälkiselvittelyitä siitä syystä, että syyllisiksi havaittiin korpikyläläiset, joiden asiaksi oli jätetty niiden vieminen kauvemmas pohjoiseen. — Alat. k. a.

pakoitettu jättämään kaiken irtaimiston kotiseuduilleen, ja monilta puuttui kaikkein välttämättömintäkin. Suuret joukot olivat mitä suurimmassa ahdinkotilassa. Hallitus oli v. 1712 asettanut yleisen pakolaiskomision hädänalaisten pakolaisten auttamiseksi ⁸⁰⁾). Tämä pakolaiskomisio asettui yhteistoimintaan kirkon kanssa, joka luonnollisesti sinänsäkään ei voinut jäädä huoltotyöstä välinpitämättömäksi. Seurakunnissa oli koottava runsaita kolehteja pakolaisten hyväksi, jotka varat sitte kulkivat tuomiokapitulin välityksellä maaherran toimesta jaettaviksi. Ajan oloon näyttäytyi kuitenkin, että tällä tavoin kokoon saadut varat eivät voineet täyttää pakolaisjoukkojen tarpeita. Sen vuoksi tuli heinäkuussa 1720 korkeimmasta paikasta kehoitus yleiseen viljankeräykseen köyhien pakolaisten avustamiseksi. Seurakunnat eivät enää olleet ensinkään halukkaita siihen, varsinkaan niillä seuduin, missä oli pakko lakkaamatta yksityisesti avustaa pakolaisia, joita kierteli talosta taloon, ja kun sitäpaitsi yhä myös kerättiin puhuttuja pakolaiskolehteja. Niin ilmoittivat seurakuntien papit Hernösandin pappeinkokouksessa 1721 ⁸¹⁾). Kaikessa tapauksessa pantiin viljan keräys vielä toimeen. Tuomiokapituli antoi määräyksen, että vilja oli koottava kirkolle, ja papiston tuli olla välittämässä sen rahaksi muuttamista, ja hoitaa saatujen varojen lähettäminen sitte yleiselle pakolaiskomisioille. Vielä oli lääninrovastien tuomiokapitulin määräyksen mukaan 19/4 1721 laadittava luettelo kunkin rovastikunnassaan oleskelevista pakolaisista, jossa oli mainittava pakolaisen elinehdot, tila ja luonne (character), ja pantiin tälle asialle vielä kiirettä mukaan ⁸²⁾).

⁸⁰⁾ Hern. tkp. a. — Pietilä, Daniel Juslenius.

⁸¹⁾ Hern. tkp. a. — 2)

⁸²⁾ Hern. tkp. a.

Näin ollen oli luonnollisesti rovasti Forbuksella, joka oli kaiken aikaa niin sanoaksemme miltei tulilinjalla, näistä asioista tavaton huolten ja työtaakan lisäys. Mutta on myös siihen katsoen, mitä hänestä, hänen taipumuksistaan ja toimistaan muuten on käynyt selville, syytä uskoa, että hän olosuhteisiin katsoen loistavallakin tavalla pystyi hoitamaan tällaiset käytännölliset järjestelytyöt.

Rovasti Forbus oli sekä hengeltään, että tavoiltaan aito puhdasoppisuuden aikakauden miehiä, ja sen hengen tyypillinen edustaja. Mikään hengen mies sanan varsinaisessa merkityksessä hän ei ollut, sehän käy ilmi jo kaikesta, mitä edellä on hänestä kerrottu. Päinvastoin tuntuu siltä, kuin syvempi hengellisen elämän liike olisi hänelle ollut tuntematon. Ikävänä osoitteena siitä oli jo edellisessä mainittu suhteensa niihin Korpikylällä käyneihin pakolaispappeihin, jotka siellä V. 1714 olivat esiintyneet.

Forbus on jättänyt jälkeensä painosta julkaistuna erään juhlarunon, sekä kaksi saarnaansa. Mainittu juhlaruno on julkaistu ruotsinkielisenä sen johdosta, että Norjan kruununperillinen Fredrik III sekä puolisonsa Ruotsin perintöprinsessa Hedvig Sofia jättivät Tukholman 16/8 1698 siirtyen Holsteiniin. Juhlaruno on siis alkuisin siltä ajalta, jolloin Forbus vielä oli Karlskronassa, ja lähemmässä kosketuksessa hovielämän kanssa, kuin myöhemmin, ja on myös aito hovimiehen kynällä kirjoitettu ⁸³⁾. Forbuksen julkaise-

⁸³⁾ Juhlarunon otsakirjoitus alkaa sanoilla »Ett Underdånigt Afsked». Näytteenä runosta olkoot tässä seuraavat säkeistöt:

Så skall nu entlig skee / hwad Himlen sielf har slutit!
 Så måst från Swea-Land och Nordens kalla Barm
 Till annan Ort och platz / till Luften mera warm
 Vår Ceder flyttias bort!

mista saarnoista toinen on painettu 1703 — siis sekin jo ennen hänen Alatorniolle muuttoaan — ja varustettu otsakkeella: »Predikan öfwer Staden Thorns eröfring föreställd i anledning af Ps. 66, 16—20. En Gudfruktig Konungs hjerta». Toinen taas on »Predikan på Nyårsdagen 1708: Förkunnad välsignelse och önskan till ett lycksaligt och fröjdefullt nytt år». Jälkimäistä ei tämän kirjoittaja ole onnistunut saamaan käsiinsä. Edellinen on, kuten julkaisun otsakkeesta näkyy, painettu Thornin kaupungin valloituksen johdosta toimeenpannussa kiitosjumalanpalveluksessa, ja siis aikana, jolloin Forbus vielä oli sotalaitoksen pappina, ja se kantaakin sellaisen leimaa. Saarnassa, jonka tekstinä on Ps. 66, 16—20, ja jonka alussa on koko joukko korusanaisia onnentoivotuksia kuninkaallisille henkilöille, hallituksen edustajalle ja valtakunnalle kokonaisuudessaan, on varsinaisena teemana »Jumalaa pelkäävän kuninkaan sydän». Onnentoivotusten jälkeen ja tekstisanojen ja teeman julkaistua käydään läpi tekstin ajatukset sana sanalta teeman lausumassa valaistuksessa, toisinaan yrittäen kaunopuheisestikin

Haf tack O Himmel doch / som oss den Fägnan unnat
 I runda Siutton Åhr at niuta hoos oss qwar
 Din mildheetz dyra Skatt / dit Låhn i vårt förwar/
 Fast än wij icke det tilfyllest wörda kunnat.

Som Marken söriand' står och wid sig flatna tyckes
 När som dess Somar-Drächt om Hösten afklad blir;
 Så och vårt Foster-Land med wåta Ögon sijr
 Sin fägringz högsta Trätz till ander Orter flyttas.

Men mehr än tusend-Säll är Holsten / som nu blifwer
 Betrodd om detta Trää at hålla stadig Wård;
 Din Däld är Gysis-Wall och Eden sielf din Gård
 Dess Skugga dig ett Skiul för Solens Heeta gifwer. Etc.

kuvailemaan yksityisten sanojen merkitystä lukuisien raamatunpaikkojen valossa, mutta tarkkaan karttaen kaikki kuulijoihin ja lukijoihin kohdistuvat sovitusyrytykset, ja pyrkimykset koskettamaan sydämiä. Se on kuva ajan raamatullisen puhdasoppisesta, mutta hengettömästä saarnasta ⁸⁴⁾.

Ankarana kirkkokurin käyttäjänä Forbus ei voinut olla joutumatta, usein ristiriitoihin niiden henkilöiden kanssa, jotka sen alaisiksi joutuivat. Mutta samalla kuultaa esiin myöskin se mahdollisuus, että Forbus ei aina osannut tätä kuria harjoittaa kyllin harkiten, ja ehkä ei aina aivan oikealla paikallakaan. Niinhän usein käy sellaisten, tekisi mieli sanoa taistelijaluonteiden.

⁸⁴⁾ Saarna on painettu Turussa. On omiaan huomiota herättämään, että se ilmoitetaan alkuaan pidetyksi suomenkielisenä Ulrica Pia-nimisessä kuninkaallisen amiraliteetin kirkossa (Karlskronassa), ja on sittemmin kehoituksesta julkaistu ruotsinkielisenä (»Åhr 1703 den 12 Febr. i Kongl. Ammiralitetz Kyrkian Ulrica Pia vthi Finska Predikan och sedermera på Swänska efter anmodan gifwit«.) — Koska saarna ainakin jossakin määrin lieene kuvaava rovasti Forbuksen saarnatyylille, saakoon tässä sijansa vähäinen katkelma siitä:

»2. Om Konnungens rättfärdiga sak.

Then andra lofwärde effecten, som en from och Gud älskande Konungs hierta såsom en springekälla sit vatn ifrå sig gifwer är ett godt witnessbörd om thes oskyldighet och rättfärdiga saak. — — — Ty Gud hör intet theras bön som hafwa upsåth til att bedrifwa thet ondt är efter blinde mannens swar til Judarne — — — Joh. XIX, 31. Här al fattar man tillfälle att eftertänckia om David medelst sin oskyldighets declaration räknar sig ibland then hopen, som säger sig ingen synd hafwa och i — — — 1 Joh. I. 8. Våre gamle fäder hafwa här om mycket brytt sig, men saken är klar, enär man förstår orden, icke om innocentia personae, sed facti; at David refererar sig intet på sin oskyldighet för sin Gud, wäl erhindrandes sin stora felachtighet — — — uthan sin uhrskuld emot Sauls honom uthan orsak tillagde och påbördade försmädelser — — — ». (Samalla tavalla on myös kuninkaan asia vanhurskas). J. n. e.

24/1 1722 valitti Tuomas Tuomaanpoika Alatornion pitäjän Karungin kylästä, että rovasti Forbus oli sulkenut hänet pois Herran p. ehtoolliselta, sekä kieltänyt hänet sellaisesta avioliitosta, johon ei ole Jumalan eikä kuninkaan kieltoa, ja väitti, että rovasti oli saanut aiheen tähän vääryyteen (vidrighet) siitä, että Tuomas Tuomaanp. oli lähtenyt veljensä palveluksesta ruveten sotamieheksi, j. m. s. ⁸⁵⁾ Miten näiden omituisten syytösten asiallisuuden laita oli, ja miten asia päättyi, sitä emme ole tilaisuudessa toteamaan.

Kaksi vuotta myöhemmin tuli tuomiokapituliin taas valitus Forbuksen kirkkokurin käyttöä vastaan, ja teki sen tällä kertaa Tornion Lapin nimismies P. J. Pipping ⁸⁶⁾. Tämä valittaa, että rovasti Forbus oli sulkenut hänen vaimonsa Greta Pippingin, o. s. Planting, Herran p. ehtoollisen nautinnosta anoppinsa Gertrud Plantingin pyynnöstä, y. m. s. Tarkempia syitä ei tuotu esiin. Asiaan luonnollisesti pyydettiin Forbuksen selitystä. Vastaukseksi tuli ainoastaan lyhyt ilmoitus, että rovasti oli sopinut nimismies Pipping'in kanssa. Tästä lopputuloksesta päättäen tuntuu siltä, kuin Forbus olisi ollut huonommalla puolen, varsinkin kun Greta Pippingin elämästä selitystä vaadittaessa ei sanallakaan tuoda mitään pahaa esille ⁸⁷⁾.

⁸⁵⁾ Hern. tkp. pöytäk.

⁸⁶⁾ Hern, tkp. pöytäk.

⁸⁷⁾ Kaiken todennäköisyyden mukaan oli nimismies P. J. Pipping sama mies, jonka seuraavalla kymmenluvulla tapaamme Tornion kaupungin pormestarina ja uskonnollisessa suhteessa erittäin myötätuntoisena miehenä; ja hänen vaimonsa sama henkilö kuin sittemmin pormestarin rouva Margareta Pipping, o. s. Planting, joka silloin tunnetaan hurskaaksi ihmiseksi, ja lämpimäksi hernhutilaisystäväksi. Sen vuoksi tuntuu Forbuksen toimenpide, ehtoolliselta kielto, sitä enemmän käsitämättömältä.

Samohin aikoihin tämän valituksen kanssa oli tehty myöskin hovioikeuteen toinen valitus, joka koski erästä vihkimiskieltoa. Kielto tuntuu todellakin olleen aiheellinen, ja selvisi, kun hovioikeus oli ratkaissut rikollisten väliset suhteet ⁸⁸⁾. Aina kuninkaalle saakka tällaisia valituksia tehtiin ⁸⁹⁾. Niinkuin tunnettua on, ja niinkuin näistäkin esimerkeistä näkyy, oltiin herkkiä valituksia tekemään. Osalta saattoi niitä aiheuttaa loukkaantunut mieli aivan oikeistakin kurinpidollisista toimenpiteistä, joihin rovasti Forbus ryhtyi. Mutta yhtäkaikki ei voi olla saamatta sitä vaikutusta näistä lukuisista valituksista ja riidoista, joita esiintyi niin paljon enemmän Forbuksen ollessa Alatornion kirkkoherrana, kuin toisten saman viran haltijoina ollessa, että vikaa täytyi olla tässä Alatornion pontevassa rovastissa. Näyttää nimittäin siltä, että kurinpidollisia toimenpiteitä aikaansaivat usein vain persoonalliset vastenmielisyyssiekat.

Vihdoin alkoi rovasti Forbus tähän taisteluun väsyä, ja hänessä kypsyi jo halu päästä syrjään. 31/10 1723 tekee nimittäin Forbus omasta ja vävynsä Abr. Fougthin puolesta kuninkaalliselle majesteetille anomuksen, että hän saisi luovuttaa Alatornion kirkkoherran viran vävyllleen ja että tämä saisi valtakirjan sanottuun

⁸⁸⁾ Rov. Forbus oli nimittäin kieltänyt Juho Niilonpojalta Kaakamon kylästä vihkimisen Liisa Niilontyttären kanssa, koska eräs Malin Erkint. oli ilmoittanut siihen esteen syystä, että Juho oli maannut hänet, vieläpä avioliittolupauksin. Hovioikeus tuomitsi miehen menemään avioliittoon Liisa Niilontyttären kanssa, jonka kansa oli jo kolmesti kuulutettu, mutta suorittamaan sakkoa Malin'ille. Tämän jälkeen ei luonnollisesti enää voinut vihkimistä kieltää. — Hern. tkp. pöytäk.

⁸⁹⁾ Pitkällinen juttu syntyi talollisten Eerikki Tapaninpojan ja Niilo Nilonp. Pellikan tekemästä valituksesta. Käsittelimistämme lähteistä ei kuitenkaan käy selville, mitä asia koski. Juttu oli syntynyt jo 1725, ja tehdyn valituksen johdosta Forbus antaa vaaditun selityksen kuninkaalliselle majesteetille lokakuulla 1727. — R. V. a.

virkaan ⁹⁰⁾. Itselleen hän kuitenkin tahtoi pidättää rovastin toimen. Perusteluina Forbus kuvailee koulumestari Foug'tin taloudellisesti vaikeaa asemaa perheelisenä miehenä, sekä hänen virka-ansioitaan, ilmoittaa hänen saaneen myöskin Tornion kaupungin ja Alatornion emäseurakunnan yksimielisen kutsumuksen, sekä toivoo itse täten saavansa tarpeellista helpoitusta työssään. Tällainen viran luovutushan ei ollut tähän aikaan suinkaan mikään harvinainen asia. Edellyttääpä sen yksin eräs kuninkaallinen asetuskin, joka vain siinä tapauksessa kieltää tällaisen viran luovutuksen, että on ansiokkaampia henkilöitä tiedossa, joilla siis pitäisi olla virkaan etusija. Myöhemmin antaa tuomiokapituli kuitenkin kuninkaalliselle majesteetille selityksen rovasti Forbusen vaikuttimista tähän anomukseen, ettei siihen suinkaan ollut syynä korkea ikä, eikä vanhuuden heikkous, vaan että syynä oli se, että hän näihin aikoihin oli joutunut kiistaan ja erimielisyyteen (*twist och missförstånd*) kuulijoittensa kanssa, joka oli saattanut hänet pitkälliseen juttuun, ja aiheuttanut hänelle yhtä ja toista ikävyyttä ⁹¹⁾. Jonkun aikaa kestäneen kirjevaihdon perästä, sitte kun oli saatu tarpeelliset selitykset ja tuomiokapitulin suostumus, sai maisteri Abr. Foug't valtakirjan Alatornion kirkkoherran virkaan 15/7 1724.

Puolen vuosikymmentä, vähän ylikin, hoiti Forbus vielä tämän jälkeen rovastin tehtäviä, mitkä antoivat kyllä nekin hänelle paljon työtä. 1730 haki hän sitte avoimeksi tullutta Limingan kirkkoherran virkaa, johon hän tuomiokapitulin suosituksen nojalla saikin nimityksen ⁹²⁾. Tämäkin viittaa siihen, ettei Forbusen

⁹⁰⁾ R. V. a. — Hern. tkp. pö äk.

⁹¹⁾ Hern. tkp. pöytäk.

⁹²⁾ R. V. a.

luopumiseen Alatornion ja Tornion kirkkoherran virasta kuten sanottu ollut syynä muu kuin se, että hän oli jo väsynyt kinasteluihin, ja tahtoi päästä niistä syrjään, sekä pyrkimys saada huo Jennusta työtaakkaansa. Limingan seurakunta ilmoitti tuomiokapitulille (Turun) tyytymättömyytensä nimityksen johdosta, ja pyysi Kalajoen kirkkoherraa Erik Falanderin, mutta kuningas vahvisti kuitenkin nimityksen antamalla valtakirjan Forbukselle. Tämä erikoinen toimenpide seurakunnan puolelta ei näytä kuitenkaan merkinneen nimenomaista vastenmielisyyttä rovasti Forbusta kohtaan, vaan ainoastaan suosiota Falanderia kohtaan.

Rovasti Forbuksen viranhoidosta antaa nyt tuomiokapituli hyvän todistuksen suositellessaan häntä Limingan kirkkoherranvirkaan, kirjoittaen kuninkaalliselle majesteetille seuraavaan tapaan: Tuomiokapituli voi hyvällä omallatunnolla antaa Forbuksesta sen todistuksen, että hän niin hyvin muissa virkansa toimissa, kuin erikoisesti toimittamissaan ro vastintarkastuksissa laajassa Tornion Lapissa on osoittanut erinomaista intoa Jumalan kunnian ja lappalaisten opetuksen puolesta kristinopissa, vaikka hänen palkkansa on ollut kovin pieni ⁹³).

Toisen luontoinen mies oli Forbuksen seuraaja Alatornion kirkkoherranvirassa *Abraham Johan Foug*t, joka oli naimisissa rovasti Forbuksen tytärpuolen kanssa. Hän oli ruotsalainen mies, Hernösandista syntyisin, kultasepän poika, ja syntynyt 1684. Foug

⁹³) R. V. a. (Hernös. tkp. kirjelmä kun. maj:lle 22/7 1730).

siirtyessä Liminkaan 1731, ja kuoli tässä virassa ollen 1760, oltuaan viran hoitajana siis puoliväliin neljätkymmentä vuotta.

Vaikka siis Fougth oli syntyjään ruotsalainen mies, oli tärkeänä tekijänä hänen valtakirjan saantiinsa vaikuttamassa hänen suuri perehtyneisyytensä suomenkieleen, jonka hän Tornion koulun rehtorina ollen oli saavuttanut. Hänen harrastuksensa asiaan täytyi kai todellakin olla jonkunmoinen, koska hän pystyi laatimaan muun muassa suomalaisen sanakirjan.

Rovastin toimen sai Fougth myös perintönä apeltaan Forbukselta vuoden 1731 alusta alkaen. Kirjevaihto asian johdosta Forbuksen ja tuomiokapitulin välillä antaa huomata, ettei Forbuksella ollut tällä kertaa muita esiteltävänä — varsinkin kun Ylitornion kirkkoherrakin oli jo vanha, eikä sen vuoksi halunnut sitä tointa vastaan ottaa ⁹⁴).

Vuoden 1731 valtiopäivillä oli Fougth pohjoisen papiston edustajana. Tällaiseen julkiseen toimeen hänellä ei kuitenkaan näy olleen oikein harrastusta, eikä hän näy ottaneen edustajatehtäväänsä erittäin painavalta kannalta edes velvollisuudentunnostakaan. 7/7 1731 käsiteltiin nimittäin tuomiokapitulissa consistorium comitialen kirjelmä, jossa pannaan rovasti Fougthin syyksi, että hän ilman säädyn lupaa, ja mitään sille edes ilmoittamatta oli ennen valtiopäivien päättymistä lähtenyt pois, lukuunottamatta sitä, ettei hän ollut osoittanut erikoista, ahkeruutta saapuvilla olemisessa istunnoissaan, ja siten osoittanut epäkunnioitusta säädylle. Tämän johdosta ilmoitettiin hänelle tuomitun sakkoa 6 ploitua viikolta toukokuun lopusta valtiopäiväin

⁹⁴) Hern. tkp. pöytäk. 9/12 1730.

päättymiseen saakka, minkä tuomiokapituli nyt tiedoittaa vuorostaan Fougtille ⁹⁵⁾).

Fougthin tullessa kirkkoherranvirkaan katkeaa äkkiä pöytäkirjain pito seurakunnassa, niin että seurakuntien arkistot eivät paljonkaan anna valaistusta häneen nähden. Ainoastaan muutamia hiippakunnan päämiehen toimittamia tarkastuksia on hänen aikanaan pidetty — niin vuonna 1726, 22/2; 1731 29—30/1 ⁹⁶⁾: 1741 8/2; sekä 1749 26/2; — mutta ne eivät missään suhteessa valaise yksityiskohtaisesti kirkkoherran henkilölsyyttä, ja niissä kosketellut seurakuntaelämää koskevat asiat ovat tulleet toisessa yhteydessä esille. Juoksevat asiat hoidetaan säännöllisesti tarkastusten lausunnoista samoin kuin tilikirjoista päättäen, kirkkoa korjataan j. n. e. V. 1741 tapahtuneessa tarkastuksessa Korpi-
kylän, Karungin ja Kukkolan kyläläiset tekevät jo ennen mainitun, vaatimattoman pyynnön saada kalastusaikana pari kolme kertaa luokseen papin, vieläpä eri palkkiota vastaan ⁹⁷⁾). Pyyntöön kirkkoherra vastaa, että hän jo ennenkin on sen luvannut, ja saarnannut siellä, ja on vatedeskin heitä palveleva tilaisuuden mukaan, eikä vain hän, vaan myöskin kappalaiset. Herättää kuitenkin huomiota, miksi tätä tarkastustilaisuudessa pyydetään, jos heille kerran oli tätä suotu tähänkin saakka. Olisikohan mainittujen syrjäkyläläisten mielestä näitä »tilaisuuksia» seurakunnan

⁹⁵⁾ Hern. tkp. pöytäk. 7/7 1731.

⁹⁶⁾ Tästä tarkastajan matkasta Ylitorniolta Alatorniolle kerrotaan muuten, että vaikka matkaa on vain noin 6 peninkulmaa maantietä, niin viivytettiin taipaleella kuitenkin 22 tuntia ankarassa ja kylmässä rajuilmassa, niin että vaikka yhtä mittaa ajettiin läpi yön, päästiin perille vasta kello 6 aamulla 29/1, eli samana päivänä, jona tarkastuksen piti tapahtua Alatornion emäseurakunnassa. — R. V. a.

⁹⁷⁾ Alat. k. a.

papistolla ollut vähän liian harvoin? 1749-vuoden tarkastuksessa paitsi juoksevia asioita käsketään valitsemaan kylliksi seurakunnanvanhimpia ja kuudennusmiehiä siveellisyyden valvontaa varten, joita tarkastuksen toimittajan mielestä ei ollut tarpeeksi valittu; ja karunkilaiset panevat alulle oman papin saanti-puuhun, j. n. e. ⁹⁸). Mutta rovasti Fougtn persoonallisuutta valaisevaa ei tule mitään esille, eikä varsinkaan mitään sellaista, mikä jotakin todistaisi hänestä sanan varsinaisessa merkityksessä sielunpaimenena.

Rovasti Fougtn ja tuomiokapitulin väliset suhteet eivät muutoin olleet erittäin lämpimät, joskaan ei mainittavia ristiriitojakaan esiintynyt ⁹⁹).

Tuonnempana saamme toisessa yhteydessä aiheen lausua sanan Fougtn suhteesta seuraajaansa Tornion koulun rehtorin toimesta, Juhana Wegeliuksen, ja hänen harrastuksiinsa, samoin kuin myöskin paikkakunnalla hänen aikanaan esiintyviin hengellisen elämän ilmiöihin. Jos näin ollen tohdimme rovasti Fougti-ista ensinkään muodostaa itsellemme mitään luonnekuvaa, niin tuntuu asiakirjain suuri vaikeneminen y. m. s. osoittavan, että hän oli esiintymisessään ja toiminnassaan koko lailla vaatimattomampi mies, kuin edeltäjänsä ja appensa Forbus, eikä suurta huomiota

⁹⁸) Alat. k. a.

⁹⁹) Fougtn oli jonkun kerran jo ennen kirkkoherranvirkaan astumistaan pikaisuudessa tullut lausuneeksi tuomiokapitulista kritikoivia sanoja, jotka tulivat sen korville, sekä aiheuttivat Fougtn puolelta anteeksi pyynnön hänen anoessaan tuomiokapitulin suostumusta ja suositusta kirkkoherranvirkaan päästäkseen v. 1724. Ja Fougtn sai anteeksi. Myöskin toisen kerran myöhemmin hän osoitti tyytymättömyyttä kapitulin toimintaa kohtaan jossakin yksityisessä asiassa sillä tavalla, että sai tältä varmasanaisen ojennuksen. — Hern. tkp. pöytäk. 19/2 1724 & 11/6 1740.

itseensä kiinnittänyt. Ei hänellä ollut riitaisuuksia seurakunnan kanssa. Mutta samalla puuttui häneltä myös se toimenmiehen ote viran hoidossa, joka Forbuksella oli ollut. Ja suhteensa mainittuihin hengellisiin virtauksiin taas osoittaa, ettei hänellekään elävä hengellinen elämä ollut tuttu, eivätkä sen suuntaiset harrastukset saaneet häneltä ymmärtämystä osakseen ¹⁰⁰⁾.

Mitä tulee seurakunnan kappalaisiin, eli komministereihin, niinkuin niitä enimmäkseen virallisesti kutsuttiin, oli niitä Alatornion pitäjässä jo 1500-luvulta saakka kaksi. Kummankin virka-asunto oli länsipuolella jokea, n. s. ensimmäisen kappalaisen asunto Haaparannan kylässä, missä nykyään on Haaparannan kaupunki, ja toisen virka-asunto Vuonossa, noin 8 km. edellisestä lounasta kohti, n. s. Viikin pappila («Wikis boställe»). Mutta kun kappalaiset virka-asemansa puolesta näihin aikoihin aivan jäivät varjoon kirkkoherran rinnalla, jopa siinä määrin, että lähtemme yleensä eivät heistä lausu sen enempää, kuin mainiten vain lyhyet elämäkerralliset detaljitiedot, sivuutamme heidät lukuunottamatta muutamaa, josta jotakin mainittavaa on.

N. s. ensimmäisen kappalaisen virassa oli noin vuosina 1682—96 *Martinus Kempe*, joka oli syntynyt 1653 ja kuoli tässä virassa ollessaan. Hänestä on jäänyt jälkimaailmalle kaunis muisto sen latinankielisen muis-

¹⁰⁰⁾ Kun suuri luonnontutkija Linné eräällä Norrlannin matkallaan v. 1732 kävi Torniossa antoi hän muutamassa kirjeessään rov. Foug'tista erittäin suosiollisen kuvan: »Probstens måg. Abr. Foug't, en hiertans god, wacker och from herre, förer stor stat, ackomoderade mig pretieux med hvarjehanda viner; holt mig hos sig både uti fram- och bortresa 3 å 4 dygn j. n. e.» (L. Bygden, e. m. t.) Se oli siis se ensi vaikutelma, jonka vieras Alatornion pappilassa sai.

totaulun kautta, jonka on laatinut virkatoverinsa Ericus Brunnius, ja joka on säilyssä Tornion kirkossa. Runollinen kirjoitelma kuvailee Martinus Kempeä »uutteraksi sotilaaksi Jeesuksen sodassa», sekä »valppaaksi ja uskolliseksi Jumalan palvelijaksi». Hänet mainitaan vapaaksi kaikesta turhasta kunnianhimosta ja itserakkaudesta, sekä mailman suosion etsimisestä. Edelleen sanotaan häntä »jaloksi isänmaanystäväksi», ja oppineeksi mieheksi (»opin maineesta kuulu») ¹⁰¹). Lienevätkö sitte asianomaisen todelliset henkilökoh-

¹⁰¹) Kysymyksessä oleva muistokirjoitus on seuraava:

Hic jacet ille Strenuus
 In militia Jesu miles
 D:r Martinus Kempe
 Ante hoc hic Tornoviae
 Dei minister vigilantissimus
 Fidelissimus cujus vitam
 Dum vixit si scire cupis
 haec est:
 Contemtor fuit mundi
 Amator patriae Coelestis
 Literarum gloria rarus
 Eruditionis laude clarus
 Quapropter vitam pro morte
 Requiem habet pro labore
 Vive tu si potes similiter sorte tua/Viator
 Nihil praecelsi et nihil immoti de te
 Cogita qui mortalis es pulvis, sic tu
 Etiam tandem adipiscare
 Zuäe immortalia ac immota sunt
 Sed hujus interim ossibus
 Mallem precare quietem
 Indiem illam a quo residuus nullus est
 Erexit in suavissimi Commilitoris memoria
 Hoc monumentum

Ericus Brunnius
 angerm.»

taiset ominaisuudet olleet tätä laatua, vai oliko virkaveljen persoonallinen ystävyys, ja eron jälkeinen kaipausten tunne taulun kauniiden muistosojen takana ja niiden pääasiallisena tekijänä; sitä ei enää käyne toteaminen ¹⁰²⁾.

¹⁰²⁾ Muut kappalaisvirkojen hoitajat vuosisatojen vaihteessa sekä 1700-luvun alkupuoliskolla olivat seuraavat: ensimmäisen kappalaisen virassa: Jonas Tornaes, yliopp. 1693, † 1715; — Laurentius Kempe, yliopp. 1709, kirkkoherranapul. Alatorniolle 1714 kappalaiseksi 1717, † 1719; — Henrik Tornberg, yliopp. 1704, † 1743; — Salomon Isak Grape, s. 1718, apul. Alatorniolle 1742, kappal. 1744, † 1765. Näin Hülphers ennen mainitussa teoksessaan. Ja ainakin viimeainittun asuttavana onkin oikeastaan ollut ensimmäiselle kappalaiselle kuuluva kappalaisen asunto Haaparannan kylässä, vaikka hän myöhemmin asui omalla maatilallaan. (Hern. tkp. pöytäk. 1761). Teoksessaan »Hernosands Stifts herdaminne» asettaa L. Bygden — ja samoin H. J. Boström: »Alatornion ja Tornion kaupungin paimenmuisto Ruotsin vallan aikana» — kaksi viimeainittua kappalaista, Tornberg'in ja Grape'n toisen kappalaisen sarjaan.

Toisen kappalaisen virassa oli Hülphers'in mukaan samana ajanjaksona seuraavat: Erik Olai Brunnus, s. 1660, yliopp. Turussa 1682, kappal. Alatorniolle 1691, ja Ylitornion kirkkoherraksi 1718. Alatornion kirkkoherranviran joutuessa avoimeksi Tuderuksen jälkeen pyysi tuomiokapituli viran täyttämiseksi kiinnittää kun majest. huomiota Jukkasjärven kkhraan Krist. Elimiukseen, sekä Alatornion komministeriin Erik Brunnukseen, koska kumpikin olivat osoittautuneet siihen päteviksi »medelst deras färfarenhet i det finska språket», sekä tyydyttävien opintojen ja kauniin elämäntavan kautta. (R. V. a. — Hern. tkp. kirjelmä kun. maj:lle 10/6 1707.) Kuitenkaan ei näistä kumpikaan saanut nimitystä. — Isak Salomoninp. Grape, s. 1690, yliopp. 1710, Alat. kappal. 1718, Ylikainuun kkhraaksi 1730, † 1732. — Olaus Eriki Brunnus, s. 1699, yliopp. 1720, Alat. kappal. 1730; † 1757. — Bygden ja Bostrom ennen mainituissa teoksissaan esittävät kaksi viimeainittua ensimmäisen kappalaisen viran haltijoiksi. Huomattava on kuitenkin, että I. Grapen kappal. virkaan astumisvuosi sopii yhteen E. Brunnuksen pois siirtymisen kanssa.

Hengellinen tilanne.

Jo edellisessä on ollut puhetta siitä kirkollisesta ja uskonnollisesta harrastuksesta, josta oireita ja yksityisiä ilmiöitä on ollut havaittavissa Tornion seuduilla 1700-luvun kahden puolen. Jos sitte tahdomme kysyä, missä määrin tämä harrastus oli päässyt tunkeumaan syvemmälle, ja muodostumaan todelliseksi hengelliseksi elämäksi, niin jää kaikki todennäköisyyslaskelmien, ettemme sanoisi arvelujen varaan. Kun ottaa huomioon runsaan sananjulistuksen kirkossa, sekä yleisen kirkonkäyntivelvollisuuden, niin tahtoisin ajatella, ettei Jumalan sana ole näinäkään sanottuina vuosikymmeninä jäänyt vaikutuksettomaksi, vaikka ei olisikaan mitään eläviä hengen miehiä kirkon edustajissa ja sananjulistajissa ollut. Olemme myös jo huomauttaneet niitä viittauksia, joita eri kodeissa tavattu kirjallisuus antaa uskonnolliseen mielialaan nähden joissakin yksityisissä perheissä. Mutta yleisesti katsoen näyttää ajan uskonnollisuus enimmältä osalta olleen vain kirkollista harrastusta. Syvempää hengellistä elämää ylimalkaan puuttui, yksilöitä lukuunottamatta. Tässä suhteessa saanee pitää oloja ja tilannetta Tornionjokilaakson alaosilla vastaavana sitä yleistä kuvaa ajan uskonnollissiveellisestä tilanteesta, minkä Juhana Wegelius npi antaa postillansa esi-

puheessa, sellaisena kuin se varsinkin »Pohjoisis maa-kunnis» esiintyi. Voimmehan pitää luonnostaan lan-keavana, että hän siinä pitää silmällä myöskin oloja omalla silloisella kotiseudullaan, Torniossa, tai ehkäpä etupäässä, ja ainakin niin, etteivät ne voineet huomattavassa määrin poiketa hänen antamastaan kuvasta. Vegelius ei siinä tosin nimenomaan Torniota mainitse, mutta on luonnollista ettei hän sitä voinut erottaa pois yleiskuvaa antaessaan. Eivätkä olosuhteet täällä olleet paremmalla kannalla kuin muualla, eteläisemmillä seu-duilla. On kyllä myös huomattava, että Vegeliuksen kuvaus etupäässä koskee vähän myöhäisempää aikaa, nimittäin 1730- ja -40-lukua. Mutta sitä ennen eivät asiat tässä suhteessa ainakaan paremmalla kannalla olleet, joten hyvällä syyllä voimme katsoa sen soveltuvan mainittuunkin aikaan, nimittäin edellisen sataluvun loppuun ja 17:nnen alkuun.

Kyseenalaisessa kuvauksessa Vegelius syvästi valittaa yleistä tietämättömyyttä uskonnollisessa suhteessa ja kristinopin ydintotuuksiin nähden, mutta myöskin sen kanssa likeisessä yhteydessä olevaa hengellistä piittaamattomuutta, sekä näkyvissä olevan uskonnollisuuden suurta pintapuolisuutta ja kuollutta muotomenoa. Viitaten siihen, miten suuri armo Jumalalta se on, että hän antaa evankeliumin valon ja armonvälikappaleet olla kansamme keskellä, hän valittaa tuota edellä sanottua tietämättömyyttä, ja lausuu sen seurauksista ja vaikutuksista: »Tästä tietämättömyydestä siis ei taida muuta seurata, kuin myös yksi senkaltainen sokia, pahentavainen ja suruton elämänmuoto, jota ne Jumalan ja autuutens tuntemattomat väärauskoiset ja pakanat harjoittavat mailmassa tämän suuren taivaan katon alla». Ja sitte edempänä: »Etten minä mahda ilman kyyneliä vielä sanoa ja muis-

tella, kuinka suuri tietämättömyys ja pimeys sen yhteisenkin jumalanpalveluksen ja kirkonkäymisen harjoituksessa enimmänsä osan tykönä nytkin ilmoittaa itsensä, koska he pitävät ja uskovat kaiken sen totisen ja Jumalalle kelpaavaisten palveluksen ja kristillisyyden harjoituksen olevan toimitetun ja täytetyn sillä ulkonaisella ja pian kuin järjettömällä kirkonkäymisellä, ja armovälikappalten, sanan ja sakramenttien suruttomalla nautitsemisella, tyhjän yhteisen tavan tähden, ilman yhdekkään sydämen koettelemista ja ylösiikuttamista, ilman yhdekkään parannusta, ilman yhdekkään sielun muutosta toiseen tilaan, eli elämän uudistusta Kristuksen opin ja elämän muodon jälkeen.»

Mutta vaikka yleiskuva onkin siis jotenkin pimeä, on silti huomattava, että ainakin jo niinä vuosikymmeninä, joina Vegeliu Torniossa oleskeli, ennen postillansa esipuheen kirjoittamista (1742), täällä sentään oli joukko ilahduttaviakin poikkeuksia. Vegeliu onkin samassa esipuheessa edelleen toiselta puolen viitannut myöskin sellaisiin, jotka suuren hengellisyytensä takia tahtovat hylkiä yhteistä seurakuntaa ja kirkkoa, mikä siis osoittaa, että oli kyllä olemassa syvempääkin uskonnollisuutta, jos kohta se tässä oli harhaan mennyt. Niistä ilmiöistä enemmän tuonnempana.

Isonvihan myrskyjen, ja niiden jälkeisten maininkien tauottua osoittavat seuraavat vuosikymmenet merkkejä vilkastuvasta hengellisestä elämästä Torniossa ja Tornion seuduilla. Kuten tunnettua kantoi yleensä koko maamme ja kansamme Isonvihan raskaiden vuosikymmenien kyynelkylvöstä siunattua satoa: 1700-luvun keskimäiset vuosikymmenethän todistavat yleensä maassamme voimakasta hengellisen elämän nousua ja elpymistä. Tosin siinä kyllä monenlaiset tuulet puhaltelivat. Jopa sellaisetkin, että ne täyttivät

huolella uskonnollistenkin Siionin vartijain mielen, eikä vain niiden, jotka olivat ottaneet asiakseen pönkittää kuollutta muotojumalaisuutta ja tyytyivät ulko-naiseen tapakristillisyyteen. Sellaiset hengellisen elämän ilmiöt näyttivät olevan eksymistä kauvas raittiista Jumalan sanan ja totuuden käsityksestä ja niiden vaikutus näytti olevan todella hajoittavaa laatua yleiseen kirkkolaitokseen nähden. Niin oli varsinkin vuosisadan alkupuoliskolla. Ajanoloon ne kuitenkin nämä jyrkemmän, epäkirjollisen, n. s. yltiöpietismin, sekä muiden separatististen lahkoliikkeiden voimat alkavat menettää tarmonsaa, ja vaikutukset lamaantua. Ja silloin esiintyy, ja jää pysyväisemmin vaikuttamaan siunattuna Hengen kasteena ympäri maata pääsuuntina ennenkaikkea maltillinen, kirjollinen, n. s. varhaisempi herännäisyys, ja sen kanssa saman aikaisena hernhutilaisuus.

Nämä erilaiset hengellisen elämän liikkeet heittivät vaikutuksensa aina Peräpohjolaan saakka, jossa ne tapasivat verrattain otollisen maaperän Tornion seuduilla. Asiaan vaikutti tietysti suuresti se seikka, että tämän ajan Tornio näyttää olleen jotenkin altis uskonnollisille vaikutuksille. Mutta erityisesti on myöskin huomattava se, että tämä paikkakunta melkein samaan aikaan joutui keskuspaikaksi ja työkentäksi näiden kahden liikkeen toiminnalle Peräpohjolassa. Edellisen, nimittäin kirjollisen pietismin edustajana-han täällä esiintyy yleisestikin Suomen kirkkohistoriassa tunnettu mies, jo edellä mainittu Juhana Wegelius nuorempi, jota ajatellessa täyttyy jokaisen suomalaisen kristityn sydän hartaalla kunnioituksella ja kiitollisuudella. Jälkimäisen, nimittäin hernhutilaisuuden edustajina toimivat täällä tuon liikkeen keskuspaikasta tänne lähetetyt lähetit. Käydäksemme seuraavassa

lähemmin tarkastelemaan näitä seudulla esiintyviä hengellisen elämän ilmiöitä seuraavilla vuosikymmenillä, on meidän ensimmäiseksi kiinnitettävä huomio juuri äskenmainittuun Juhana Wegeliukseen, koska hänet aikaankin nähden kohtaamme ensimmäisenä jo pian rauhan palattua Isonvihan levottoman ajan jälkeen.

Juhana Wegelius.

Tullessaan Tornioon, tämän kaupungin pedagogian rehtoriksi, oli Juhana Wegeliuksella jo sangen monivaiheinen elämä takanaan huolimatta siitä, että hän silloin vielä oli verrattain nuori mies, ainoastaan 32 vuoden ijässä. Hän oli syntynyt Tukholmassa 1793, missä isänsä, Pudasjärven — myöhemmin Tyrvään — kirkkoherra, Juhana Wegelius vanhempi, silloin uskonnollisen kantansa tähden virasta erotettuna oli esittämässä kuninkaalle valitustaan. Hän oli tullut ylioppilaaksi 1709 Turun yliopistoon ja opiskellut seuraavina neljänä vuonna siellä teologiaa. Lukunsa keskeytyivät kuitenkin pahimmoilleen, koska Isonvihan ryöpyt juuri siihen aikaan levisivät vyöryinä yli maamme, ja tuhosivat kaiken järjestetyn työn ja toiminnan, ja keskeytivät tai kokonaan katkaisivat yksityisten henkilöiden elämän suunnitelmat ja laskelmat. Pappislukunsa olivat lähes päättymässä, kun Wegelius v. 1713 olosuhteiden pakosta — yliopistokin lakkasi toimimasta kesällä 1713 — joutui vanhempiansa seurassa väistymään sotapakolaisena pohjoista kohti. Aluksi pysädyttiin Tornioon. Mutta edellisestä jo tunnemme, etteivät olot lähimpinä seuraavina vuosina sielläkään olleet kadehdittavia. Ja kun siis ei Torniossakaan ollut kauvan turvallista, siirryttiin yhä edelleen Lappiin

saakka, ja sieltä vihdoinkin Norjan puolelle. Syystäpä Wegelius valittaakin kaiholla, että häneltä tuli »paras nuoruuden ja lähes miehuudenkin aika kulutetuksi tässä vaelluksessa ja pakotilassa»¹⁰³). Mutta nämä harhailut, taloudelliset vaikeudet ja huolet antoivat myöskin kallisarvoista oppia vastaista elämää ja elämän-työtä varten. V. 1719 siirtyi Wegelius vihdoinkin opintojaan jatkamaan Upsalaan, ja vihittiin papiksi seuraavana vuonna, 16/5 1720, ja pääsi kappalaiseksi Enontekiöön. Siellä hän ei kuitenkaan voinut kauvan vaikuttaa, sillä heikontuneen terveyden takia hän oli pakoitettu eroamaan tästä virasta jo 1724. Oltuaan sitte isänsä apulaisena tämän kuolemaan saakka (1725), sekä sen jälkeen armovuoden saarnaajana hänet nimitettiin Tornion koulun rehtoriksi 1726¹⁰⁴), joka virka juuri oli Abr. Fougthin päästyä Alatornion kirkkoherraksi joutunut avoimeksi.

Vegeliuksen pääsy Tornion koulun rehtorin virkaan ei ollut suinkaan riidaton. Tuomiokapituli oli jo nimittänyt siihen toisen, nähtävästi ruotsalaisen miehen, maisteri Olaus Kenzeliuksen. Mutta suomalaiskansallisia harrastuksia suosiva Tornion maistraatti, saaden tässä asiassa puolellensa Uumajan maaherran Grundelin, puuttui asiaan¹⁰⁵). Sekä maistraatti, että maaherra anoivat muutosta virkanimitykseen, erikoisesti silmällä pitäen kielellisiä näkökohtia, ja pyysivät, että virkaan nimitettäisiin Juhana Wegelius. Tuomiokapituli närkästy

¹⁰³) J. Wegelius, Yxi Tarpellinen Coetus ja Tutkisteleus j. n. e.

¹⁰⁴) Pazelius, Christillinen Valmistus Mieluisaan ja Autuaalliseen Cuolemaan j. n. e.; — M. Ruuth, Wegelius, Juhana npi, Tietosanakirja; — Bergroth, »Suomen Kirkko»; — Cederberg, »Några blad ur Den Finska Pietismens Historia»; y. m.

¹⁰⁵) R. V. a. (Hern. tkp. kirjelmä kun maj:lle 17/3 1725 liitteineen.) — Samoin Hern tkp. a. (Pöytäk. 20/1 1725.)

kovin sellaisesta sekaantumisesta kysymykseen, jonka se katsoi kuuluvan yksin omaan valtapiiriinsä ja virka-tehtäviinsä, ja torjui loukkaantuneena luotaan maaherran ja maistraatin puuttumisen tähän asiaan. Ei näytä tuomiokapitulilla tosin olleen Wegeliusta vastaan mitään erikoista persoonallista vastenmielisyyttä. Ei ainakaan tuoda sitä esiin. Syynä oli etupäässä se, että paitsi Kenzeliuksen suurempia ansioita — hänhän

Joh. Wegelius
Büch ovß timman

oli m. m. maisteri — Wegelius vähemmän ansioituneena sitä paitsi ei ollut »hiippakunnan lapsia» — hänhän luonnollisesti oikeastaan kuului Turun hiippakuntaan — seikka, joka tuomiokapitulin vaa'assa painoi paljon. Ehkä oli tässä myös ambitiokysymys: Toisella puolen näkyy selvästi suomalaiskansallinen harrastus voimakkaasti olleen puhumassa Wegeliuksen puolesta. Kaikessa tapauksessa eivät maistraatti eikä maaherra tyytyneet siihen, että tuomiokapituli heidän esityksensä hylkäsi, vaan vedottiin kuninkaalliseen majesteettiin. Ja muutos nimitykseen saatiinkin aikaan, varsinkin kun Kenzeliuksen — ehkä sovun takia — oli ilmoittanut peruuttavansa hakemuksensa, ja anoi toista virkaa.

Wegelius oli kasvanut lapsuutensa ja nuoruutensa ajan hurskaassa kodissa, saaden elävän jumalanpelon ja uskon vaikutuksia sekä isältään, että äidiltään, jonka sisällisistä taisteluista historia myöskin tietää jotakin mainita¹⁰⁶⁾. Ja kuten edellisestä näkyy, oli

¹⁰⁶⁾ Bergroth, Suomen kirkko, s. 473.

hänellä itsellään Tornioon asettuessaan paljon raskasta elämän kokemusta takanaan. Mutta painoa ei hänen elämältään Torniossakaan poistettu, vaikka se kyllä muuttui toiseksi. Hän meni naimisiin torniolaisen, kauppias Helanderin lesken, Margareta Tornerin kanssa. Mutta 30-vuotisena oleskeluaikanaan täällä hän sai saattaa yhdeksän pienokaistaan hautaan, kaikki vain lyhyen ajan elossa olleina. Ainoastaan yhden tyttären, Kristina-nimisen, hän sai täysi-ikäiseksi kasvattaa, joka sittemmin joutui naimisiin Alatornion kappalaisen Salomon Isak Grapen kanssa.

Wegelius ikävöi kuitenkin seurakuntatyöhön ja varsinaiseen papinvirkaan. Sitä paitsi taloudellinen asemansakin Tornion koulun rehtorina oli jotenkin heikko. Sen vuoksi hän v. 1741 haki silloin avoinna olevaa Yli-tornion kirkkoherran virkaa, ja asetettiin toiselle vaalisijalle ¹⁰⁷⁾. Mutta onni ei ollut hänelle suosiollinen, eikä saanut äänten enemmistöä. Vaalissa katsoi Wegelius esiintyneen laittomuutta, minkä vuoksi hän ensin teki valituksen tuomiokapituliin. Mutta kohta hän kuitenkin peruuttaa valituksensa »sekä sairaloisuutensa että rauhan vuoksi» (*»för sin sjuklighets skull och af kärlek till fred»*).

Heikko terveytensä oli Wegeliuksella yhäti vuodesta vuoteen jatkuvana vaivana, milloin lievempänä, mil-

¹⁰⁷⁾ Hern. tkp. pöytäk. 28/3 1741; 22/4 41; 6/5 41; 17/6 41 & 27/6 41. — Hakemuksessaan Wegelius huomauttaa paitsi virka-aikaansa sekä Lapissa että Tornion koulussa, lisäksi seuraavaa: hän oli kutsuttu tähän hiippakuntaan suomenkielisten pappien puutteessa. Hän oli nyt omiakin varojaan uhraten saanut aikaan sen, että nyt on olemassa tarpeellinen määrä suomalaisia pappeja ja ylioppilaita maassa, niin ettei tarvitse niitä hakea toisista hiippakunnista, niinkuin ennen. Vielä hän lopuksi pyytää huomioon otettavaksi postillatyönsä, joka vielä par'aikaa oli sensuurin alaisena, ja joka postilla hänellä oli aikomus kääntää myöskin ruotsinkielelle.

loin vaikeampana. Tämän seikan vuoksi häntä nähtävästi epäilytti pyrkiä varsinaisiin papinvirkoihin. Niin vaikutti Wegelius tuolla vaatimattomalla paikallaan Torniossa aina vuoteen 1757 saakka, jolloin hän pääsi Oulun kirkkoherraksi — ilman omaa aloitettaan vaaliin asetettuna, asia, mikä tähän aikaan ei ollut mikään harvinainen ¹⁰⁸⁾.

Oulussa ei W:n toiminta-aika kuitenkaan tullut pitkäksi. Laaja pitäjä kappeleineen kysyi paljon voimia, ja kun hän sitte sairastui kulkutautina liikkuvaan kuumetautiin, ei hän sitä kestänyt. Kuolema tuli 13/5 1764. Hänet haudattiin Ouluun. Ruumissaarnan pitäjä, Limingan rovasti Mattias Pazelius, joka näyttää olleen Wegeliuksen erikoisen läheinen ystävä, kuvaa kauniisti hänen viimeisiä aikojaan. Vähää ennen kuolemaansa — vain noin neljä päivää — Wegelius kirjoittaa Pazeliukselle: »Nyt nähdään, että loppu tulee, Jeesuksen nimeen. Siunattu olkoon se, kuin tulee

¹⁰⁸⁾ Hernösandin tuomiokapituli oli kirjelmällään kuninkaalliselle majesteetille jo 8/2 1753 anonut, että Wegelius nimitettäisiin johonkin regaaliseen kirkkoherranvirkaan Turun hiippakunnassa, esimerkiksi avoinna olevaan Pedersöreän, tai johonkin muuhun. Tuomiokapituli perusteli anomusta sillä, että Wegelius oli jo 60:n vuoden ijällä, sekä virassa palvellut jo 32 vuotta, ja alkoi väsyä pitkäaikaiseen koulumestarin toimeen. Hänhän oli myös kotoisin Pohjanmaalta, ja kapituli muistuttaa hänen pitkää palvelusaikaansa Torniossa, samoin kuin hänen postillatyötänsä, ja katsoo omasta puolestaan, että W. oli kyllin ansiotunut tullakseen näin muistetuksi. Muuten W. näkyy tuomiokapitulin välitystä Pedersöreän nähden itse nimenomaan pyytäneen. On luonnollista, että jos kapituli tämän muutenkin ystävyysden osoituksena saattoi tehdä, niin ei se ollut siihen haluton senkään vuoksi, että se tässä oli tilaisuudessa ajamaan omaa hiippakuntapolitiikkaansa. Pedersöreän W. ei kuitenkaan päässyt. Mutta sen sijaan tuli hän, todennäköisesti Hernösandin tuomiokapitulin vihjauksesta huomioonotetuksi Turussa vaaliasetusta laadittaessa Oulun kirkkoherranvirkaan. — R. V. a.

Herran nimeen! Hoosianna, aika onkin jo lähtiä, Jeesuken nimeen, Hyvin tultuas! Jeesuksen nimeen!» Siksipä saarnaaja valitseekin ruumissaarnan tekstiksi Job. 14, 14: »Minä odotan joka päivä, niin kauvan kuin minä sodin, siihen asti että minun muutteeni tulee», ja otti siinä teemaksi: Kristillinen valmistus mieluiseen ja autuaalliseen kuolemaan.

Että Wegelius oli arvossa pidetty ja kunnioitettu erikoisessa määrässä, osottavat m. m. ne muistorunot, jotka hänen poismenonsa johdosta julkaistiin. Yhden sellaisen on kirjoittanut hänen hengenheimolaisensa Abr. Achrenius, ja on se latinankielinen. Toisen, ruotsinkielisen, on kirjoittanut maisteri, ja opettaja Oulun koulussa, sittemmin kirkkoherra, M. Olof West-zynthius ¹⁰⁹).

¹⁰⁹) Tämä muistoruno saakoon tässä sijan:

•Ett Guda-Bud ger slag, som mångens sinne pröfvar
Som smälter ögon mång' och dem i sorg insöfvar,
Som dränker mångas frögd i tårars märka haf:
Wegelius det namn vårt Zion noga känner,
Ett prof af Herrans vänner
Är kall och somnad af.

Skull' medfödd snilles eld, skull läsning utan leda,
Skull' ändlös hog och flit at mänskors väl bereda,
Skull' pris af dagsens last, skull' siäl från falskhet ren,
Mot dödens magt och våld ett giltigt fribref gifva;
Had' aldrig denna skifva
In slutit dessa ben.

Gack Värde Hedersman! tils Domedag uppblänker.
Njut sött en söter ro! Tag lön den Himlen skänker!
Ditt minne blir hos oss en kär och evig lag.
Bland myckenheten, som din saknad svåra sårar,
Så fukta mina tårar
Din aska hvarje dag.♦

Voipi hyvin ymmärtää, että sellaisen lapsuuden ja nuoruuden kasvatuksen saanut mies, kuin W, sekä sellaista elämänskoulua käynyt, vuosi vuodelta syveni sisällisessä elämässään, ja kypsyi yhä elävämmäksi ja henkevämmäksi työmieheksi Jumalan työvainiolla. Mutta jo luonnolliseltakin kannalta katsoen on hänestä annettu kaunis arvostelu. Hülphers lausuu hänestä, että hän oli »oppinut, kaivattu ja miellyttävä (behaglig) mies». Ruumissaarnan pitäjä kuvailee — jos erotamme sanoista pois tämän virkatoverin ja ystävän sympatian aiheuttaman kaunopuheisen korun — hänen persoonallisuuttaan, että Wegeliuksella oli tyyni, tasainen, ja kärsivällinen luonne, erikoisen ystävällinen käytös ja hymyilevä katse. Saarnaaja mainitsee erikoisesti hänen hyveistään hyvántahtoisuuden köyhiä kohtaan ja uhrautuvaisuuden Jumalan valtakunnan hyväksi, hänen väsymättömän työintonsa, sekä hänen vaatimattomuutensa kaikessa elämässä. »Hänen saarnansa oli Jumalan sanan mehua ja syvää hengellistä viisautta täynnä». Sanansa lähtivät »koetellusta sydäimestä, ja hänen nuhteensa ja varoituksensa olivat annetut kärsivällisellä rakkaudella». Wegeliuksella oli siis sopusuhtainen ja ehjä luonne. Rakkaudella muistavat häntä myös entiset seurakuntalaisensa, enontekiöläiset, ja kutsuvat häntä entiseksi »uskolliseksi sielunpaimenekseen»¹¹⁰⁾. Vaikutuksensa siellä oli jättänyt kaipaavan muiston, ja synnyttänyt Jumalansanan tarvetta, niinkuin seuraavassa näemme¹¹¹⁾.

¹¹⁰⁾ *Leinberg*, Handlingar angående Joh. Wegelii d. y:s finska postilla. (S. Kirkkohist. s. pöytäkirjat 1903—04, siv. 314.)

¹¹¹⁾ Jonkun verran ristiriidassa sen kuvan kanssa, minkä näin eri todistajien kautta olemme Wegeliuksesta saaneet niin hyvin yksityishenkilönä, kuin virkatoimissaan, on rovasti Foug't'in v. 1737 tuomiokapitulille antama arvostelu hänen toiminnastaan tämän entisessä

Jo Wegeliuksen aikalaiset siis kiinnittivät huomiota hänen työönsä, uskollisuuteensa ja syvään antaumukseensa Herransa palveluksessa. Vaikka hän ei Torniossa ollutkaan papinvirassa, niin on yhtäkaikki valaisevaa sille syvälle vakavuudelle, millä hän suhtautui kutsumukseensa, samoin kuin hänen uskonnolliselle kannalleen yleensä, huomata, miten hän ajatteli papinvirkaa. Hän tuntee elävästi, ja teroittaa painolla sen mukana seuraavan »työn ja edesvastauksen» suuruutta. On huomautettu, miten hän tästä puhuessaan viittaa pyhän Krysostomuksen sanaan papeille: Ajattele, kuinka suuressa vaarassa sinä vaellat; se on suuri ihme, jos pappi tulee autuaaksi; sekä niitä Wegeliuksen sydämellisiä ja kauniita rukouksen sanoja saarnansa lopussa: »Lähetä siis uskollisia paimenia Lammas-huoneeseesi ja puhdistä ne, joilta on tähän asti puut-

virassa. Rov. Foug't'in arvostelun mukaan nimittäin Wegelius »ei antanut erikoisen ahkeruuden loistaa» virkatoimessaan (»icke låter poskina någon sēdeles flit wid ungdomens underwising»). (Hern. tkp. pöytäk. 15/6 1737.) Olisiko ollut niin, että esimerkiksi sellainen suurtyö kuin postillan kirjoitus olisi kenties saattanut Wegeliuksen koulutyön jossakin suhteessa kärsimään? Mahdollista kyllä. Mutta ei voi myös olla tekemättä mielessään kysymystä, johtuiko tämä epäystävällinen arvostelu ehkä yksinkertaisesti vain siitä, että Foug't oli kohonnut rovastin asemaan, ja että Wegelius toimi Foug't'in entisessä virassa — asiayhteys, joka mielestämme on sangen mahdollinen, varsinkin katsoen siihen, että Foug'tin arvostelu oli niin vastakkainen sille, mikä yleensä Wegeliuksesta on annettu. Tämän rinnalle tekisi myöskin mieli asettaa rovasti Foug'tin jotenkin kylmän lausunnon Wegeliuksen tekeillä olevan postillan tarpeellisuudesta. Siitä enemmän seuraavassa. Kaikessa tapauksessa tuomiokapituli käsitellessään v. 1741 vaaliehdotusta Ylitornion kirkkoherranvirkaan Foug'tin arvostelusta huolimatta perustelee Wegeliuksen asettamista toiselle sijalle m. m. sillä, että hän kauan ja hyvällä ahkeruudella on koulutyössä palvellut (»så wida han länge och med god flit warit Schole betjänt»). Eikö lie kapituli muistanut Foug't'in moitelauseita, vai eikö pitänyt sitä oikein pätevänä?

tunut se totinen uskollisuus sinun virassasi, kaikesta pimeydestä ja omasta rakkaudesta, ja tee ne sinun aseeksesi, että he uskollisesti ruokkivat Lampaitasi, totuuden sanalla, ja ovat loistavat tähdet mailmassa joissa sinun oman oppisi ja elämäsi esimerkki loistaa alati meidän edessämme, itsensä ja mailman poiskielämisessä, rakkaudessa, nöyryydessä ja kaikissa kristillisissä avuissa, j. n. e.»¹¹²⁾ Ja vaikka Wegelius ajattelee-kin Jumalan sanassa aina olevan oman sisäisen voiman, niin hän pitää tärkeänä pätevyysehtona papinvirkaan »Pyhän hengen sisällä asumista sydämessä ja sielussa».

Mutta sitäpaitsi Wegelius teroittaa myös kunkin yksityisen kristityn yleistä pappeutta ja vastuunalaisuutta Jumalan asiasta ja kunniaista ympäristössään. Jo siinä anomuksessa v:lta 1737, joka on hänen majesteetilleen kuningattarelle osoitettu, ja jolla hän anoo avustusta ja kannatusta postillansa julkaisemiseen, hän vetoaa tähän varsinkin mitä tulee jossakin edustavassa asemassa oleviin kristittyihin. Viitattuaan epäkohtiin, joita on olemassa kristillisyyden tiedossa ja opissa ja elämässä, hän lausuu sen jokaisen kristityn asiaksi »Jumalan salaisuuksien taloudenhoitajana tehdä voitavansa kaikkeen nähden, mitä Kristuksen kunnia ja hänen kalliin laumansa menestys voi vaatia, ettei sitä kallista valoa, joka vielä Jumalan armosta loistaa keskuudessamme, päästettäisi käsistä yhä kasvavan ylellisen ja suruttoman elämän vuoksi j. n. e.»¹¹³⁾

Jo nämä piirteet Wegeliuksen katsantotavasta ovat omiaan herättämään sen ajatuksen, että hänen on käytännössäkin täytynyt olla toisellinen pappi, kuin

¹¹²⁾ A. Lehtonen, »Varhaisemman herännäisyyden käsitys pappisvirasta», s. 105; sekä Wegeliuksen postilla, saarna 4:nä s. pääs. j.

¹¹³⁾ Leinberg, e. m. julk. (K. hist. S. pöytäk. 1904—5, s. 317.)

useimmat aikalaisensa. Mutta täällähän Wegelius nyt ei kuitenkaan ollut tilaisuudessa tätä pappisihannetansa käytännössä varsinaisesti seuraamaan. Näyttää siltä, että hän ei yleensä ottanut osaa julkiseen sananjulistustoimintaan Torniossa. Tähän viittaavat m. m. ne työnjaot seurakunnan papiston kesken, joita tehtiin sekä ennen että jälkeen Wegeliuksen oleskelun Torniossa, samoin kuin hänen omat, asiaa koskevat huomautuksensa postillansa esipuheessa. Ja kun ajatellemme sitä erinomaista arkuutta, jolla Tornionkin seudun papisto ajan katsantotavan mukaan pelkäsi ja varoi jokaista sivullista tunkeutumista saarnavirkansa alalle, ja toiselta puolen Wegeliuksen omaa, kirkollista järjestystä ja esivaltaa kohtaan lojaalista kantaa, niin ei sellainen osanotto epävirallisessakaan muodossa näytä todennäköiseltä. Mutta lisäksi mainitaan hänen alituisen asuneenkin maaseurakunnan puolella, siis joen toisella puolen ¹¹⁴⁾, eikä näytä senkään vuoksi todennäköiseltä, että hän olisi ottanut osaa saarnatoimiin ainakaan kaupungissa. Mutta katsoen Wegeliuksen pappisihanteeseen, samoin kuin tässä tapauksessa erityisesti hänen ajatuksiinsa vastuunalaisuudesta ja yleisen pappeuden velvollisuudesta, jota hän postillassaan teroitti jokaiselle kristitylle kuuluvana, mutta varsinkin jokaiselle vähänkin edustavassa asemassa olevalle, täytyy myös uskoa, ettei sellaisten periaatteiden miehen vaikutus voinut rajoittua vain koulunsa seinien sisäpuolelle. Tätähän osoittaa osaltaan m. m. se seikka, että syvällisemmin uskonnollinen osa Tornion väestöä, sikäli kuin siitä on tietoja ja nimiä jälkimailmalle säilynyt, näyttää olleen läheisessä suhteessa Wegeliukseen. Samoin myös hernhutilaislähettien seurustelu

¹¹⁴⁾ Hern. tkp. pöytäk. 23/2 1780.

hänen kodissaan. Uskonnolliset piirit siis löysivät hänessä henkiystävän. Ja tuntuu yleensä siltä, ettei Wegeliuksen kannalla oleva mies sen vuoksi voinut seurapiirissään Torniossa esiintyä minään vain pelkkänä maailmallisena seuramiehenä, vaan että hänellä on täytynyt olla määrätty vakava vaikutuksensa siihen.

Koska tämä Wegeliuksen seurapiiri ehkä on jonkun verran mielenkiintoa herättävä, lausuttakoon tässä siitä joku sana, sikäli kuin se kuvastuu hänen kahdeksan lapsensa kummiluetteloissa, jotka tältä kannalta katsoen eivät liene aivan merkitystä vailla. On luonnollista, että seurapiiri muodostui osittain yhteiskunta-aseman mukaan, osittain sukulaisuussuhteiden, ja osittain uskonnollisen henkiyhteyden mukaan. On hyvin käsitettävä, että sama sivistystaso varsinkin niin pienellä paikkakunnalla, kuin Tornio erittäin siihen aikaan oli, veti läheiseen vuorovaikutukseen ja keskinäiseen seurusteluun virkamiehistön ja muun sivistyneistön, milloin henki ei ollut ylen vastakkainen. Elettiin tällöin muusta maailmasta jotenkin eristettyä elämää. Näin oli varsinkin talvisaikaan laita, jolloin vesitietkin sulkeutuivat muuhun maailmaan. Toiselta puolen näkyy kuitenkin, että henki veti yhteyteen keskenään myöskin ne, joille olivat hengelliset harrastukset yhteisiä. Kummien joukossa tavataan mainittuina koko joukko ajan uskonnollisiin piireihin Torniossa kuuluvia nimiä, osaksi samoja, jotka usein uusiintuvat hernhutilaislähettien kuvauksissa heidän ystäväpiireistään.

Siten löytyvät kummien joukossa ensiksikin papiston piiristä — jotka luonnollisessa virka-asemansa ja sivistyskantansa puolesta olivat lähinnä — mainittuina rovasti Forbus puolisoineen; myöhemmin rov. Fougé puolisoineen; Alatornion kappalainen Isak Grape, sekä

myöhemmin tämän leski; samoin kappalainen Olaus Brunnius puolisoineen. Edelleen mainitaan pormestari Pipping puolisoineen; pormestari Cohren leski; nimismies Hackzell; raatimies Mårten Rechartt ja hänen puolisonsa (eri kerroilla); raatim. Lythraeus; kauppias Karl Tolpon rouva; notaario, raatim. Hellander, maisteri Israel Steckzenius; kaupp. ja raatim. Erik Davidsson; raatim. Bäckin rouva Anna Bäck, sekä tytär, neiti Katarina Bäck; neiti Clara Majström; raatim. Nils Fluur puolisoineen (eri kerroilla), sekä Johan Torner puolisoineen. Näiden lisäksi on mainittuna useita muuten lähemmin tuntemattomia henkilöitä ¹¹⁵⁾. Sekä lopuksi muutamia, jotka nähtävästi eivät kuulu varsinaiseen torniolaiseen väestöön, niinkuin everstiluutnantti Karl Döjer »med sin grefvinna»; professori Celsius, ja luutnantti Ätter ¹¹⁶⁾.

Tästä piiristä olivat sukulaisia ainakin Tornerit ja Grapet, mahdollisesti myös Hellander. Tunnetusti ja erikoisesti uskonnolliseen piiriin luettavat ovat Pippingit, Bäckit, Fluurit, Majström y. m. ¹¹⁷⁾.

Vaikka nyt Tornion seudun puolesta ihmismielin ajatellen joutuu valittamaan sitä seikkaa, ettei Wege-liuksella ollut Jumalan valtakunnan vainiolla tällä paikkakunnalla laajempaa vaikutusala, kuin mitä

¹¹⁵⁾ Näitä olivat: Hellant'in vaimo, Mårten Brahe, »madam Greta Brahe», Erik Dawidin vaimo, Cnut Wilmin vaimo, hra Johan Antilius, neiti Kaisa Tornäa, Per Bengtsonin leski, Erik Hägman (kaksi kertaa), Ananiaan leski, sekä »madam Forsvik».

¹¹⁶⁾ Nämä sotilashenkilöt olivat kai Alatorniolla Kivirannalla sijaitsevan sotilasvirkatalon asukkaita.

¹¹⁷⁾ Herättää huomiota, että poissa on Anders Ekhammer, hernhutilaisten johtaja. Oliko syynä siihen joku piirre ajanhenkeen liittyvää aristokratiaa? Vai olisiko ollut uskonnollisten kantojen ero sen verran huomattava?

koulun rajoitettu piiri tarjosi, eikä sen vuoksi yleensä sen voimaperäisempää vaikutusmahdollisuutta — varsinkin, kun ottaa huomioon, että vastaanottavaisuus näyttää, kuten edellä mainittu, tähän aikaan olleen näillä seuduin jotenkin altista, niin on meidän toiselta puolen ilolla mainittava, että Wegelius juuri täällä sai aikaan sen suurtyön, jonka kautta hän on jakanut hengen ravintoa, ja levittänyt jumalantuntoa ei ainoastaan näiden seutujen kansalle, ja syrjäiseen Peräpohjolaan, vaan paljon laajempiin piireihin. Täällähän Wegelius antoi kaikelle suomenkieliselle kansalle kalliin aarteon, postillansa *»Se Pyhä Ewangeliumillinen Walkeus Taiwallisesa Opisa ja Pyhäsä Elämäsä»*. Siitähän on Suomen kristikansa etelästä Lappia myöten ammentanut sielullensa iäisyysravintoa jopa meidän päiviimme saakka. Ja siten lienee Jumala juuri tällä tavalla saanut käyttää Wegeliusta valtakuntansa asian ajamisessa ja pelastuksen sanan jakamisessa hedelmällisemmin kuin siinä tapauksessa, että hän ilman tätä työtä olisi vaikuttanut henkensä ja hartautensa koko painollakin varsinaisessa papinvirassa Peräpohjolassa. Olihan — niinkuin Wegelius itse huomauttaakin ennennäimitussa anomuskirjelmässään kuningattarelle — tähän aikaan mitä suurin puutos suomenkielisestä kirjallisuudesta, niin että varsinkaan ei ollut olemassa mitään vuotuisten evankeliumitekstien selityksiä suomenkielellä saatavana sitte, kun vanha Eerikki Sorolaisen postilla jo oli kansan käsissä loppuun kulunut. Tämän Wegeliuksen merkkiteoksen alkuaiheena oli hänen entisten seurakuntalaistensa, enontekiöläisten pyyntö, että hän tähän kirjoitustyöhön ryhtyisi. He olivat myös jo ennen Wegeliuksen omaa, edellämainittua anomusta pyytäneet Uumajan maaherran välityksellä 600 kuparitaalarin suuruista valtionavustusta teoksen

julkaisemista varten, perustellen pyyntöään sillä, että matkat varsinkin Lapissa ovat niin pitkät, että useiden on aivan mahdotonta saada osaa yhteisistä jumalanpalveluksista. Anomuksen allekirjoittajana on »Enontekiön Lapin väestön» valtuuttama Måns Ers-son Magnus, ja oli anomus esitetty maaherralle 24/4 1736 ¹¹⁸⁾. Itse anomuksen sanamuotokin ansaitsee huomiota. Wegeliukselle näin tehty pyyntö tarkoitti »hänen omien perusteellisten ja henkevien saarnojensa» julkaisemista. Wegeliuksen oman ilmoituksen mukaan ne kuitenkin ovat paperille pantaessa ja julkaistaviksi toimitettaessa tuntuvasti laajenneet. Postillan esipuheessa hän lausuu teoksen julkaisemisesta: »Olen rohvaissut itseni edesantamaan ja ylösuhraamaan tämän Suomalaisen Postillan, niin kuin sen parahan hedelmän minun piskaisesta leiviskästäni, sille kalliille Jeesuksen seurakunnalle palvelukseksi ja hyväksi, siinä suuressa ruhtinaan maasa Suomesa ja Lapisa, jonka minä Jumalan pyhän sanan ojennusnuoran ja muuttamisa paikoisa kans niiden kiivahimpain kirkon opettajain johdatuksen jälkeen heidän selityksisäns yhteenkoonnut ja edespannut olen; siinä lapsillisesa uskalluksessa ja toivosä, että seurakunnan haltia Jeesus, joka on isällisestä hyvydestäns siunannut tähän asti minun aikomiseni ja työni niissä piskaisisa kutsumisen toimituksisa, jotka minulle ennen uskotut ovat, hän myös antaa keltä itsellens tämän halun ja aikomisen, ja langeta sen hänen seurakuntans totiseksi hyväksi ja rakennukseksi, jota minä nykyisesä tilasa ja kivullisesä elämäsä en ole ollut sovelias eli ulottuvainen sillä yhteisellä opetustavalla palvelemaan». — Paitsi siis

¹¹⁸⁾ *Leinberg*, Handlingar angående Joh. Wegelii d. y:s finska postilla. (S. Kirkkohist. S. pöytäkirjat liitteineen 1903—04, siv. 314—5.)

sitä, että Wegeliuksen opettajatoimi esti häntä julkisesti sananjulistustyöstä, tahi ainakin suuresti rajoitti mahdollisuutta siihen, hänen terveydellinen tilansa oli lisäksi sellainen, että hän tällä tavalla katsoi parhaiten voivansa palvella Jumalan valtakunnan asiaa kouluansa laajemmalle.

Kun nyt siis oli valtioapua pyydetty, tahdottiin korkeimmassa paikassa ennen asian ratkaisua kuitenkin saada tarkempaa selvyyttä olosuhteista Peräpohjolassa ja Lapissa, erikoisesti mitä tulee suomenkielisen postillan tarpeellisuuteen. Siinä tarkoituksessa esitettiin asia Hernösandin tuomiokapitulille lausunnon antoa varten ¹¹⁹⁾. Tuomiokapitulin pöytäkirjan selostuksesta päättäen ei saapuneessa kansliakollegion kirjelmässä ollut ensinkään Wegeliusta mainittuna. Kapituli ei puolestaan voinut mitään lausuntoa antaa, ennenkuin oli pohjoiselta papistolta saanut tarpeelliset tiedot. Sen vuoksi pyytää tuomiokapituli rovasti Fougtilta Alatorniolla selvitystä siitä, onko suomenkielisestä hengellisestä kirjallisuudesta semmoinen puute kuin enontekiöläiset olivat esittäneet, ja eikö mitään suomalaista postillaa ollut saatavissa, jota Suomea ymmärtävät lappalaiset voisivat hyväksen ja rakennukseen yksityisessä hartaudessa käyttää.

Vastauksensa tähän rovasti Fouggt antaa kirjelmälään 21/5 1737, ja on se jonkun verran omiaan herättämään huomiota. Käypi ensiksikin selville, että hänellä oli tiedossaan, että kyseenalainen saarnakirja oli Wegeliuksella tekeillä. Mutta mitä tulee sen tarpeellisuuteen Lapissa, lausuu rovasti, ettei hän tarkastusmatkoillaan koskaan ollut kuullut valitettavan suomalaisten kirjojen puutetta, eikä kenenkään kaipaavan sellaista

¹¹⁹⁾ Hern. tkp. pöytäk. 15/6 1737 ja 5/7 1737.

julkaistavaksi, kuin mistä nyt oli puhe. Päinvastoin oli jo ennen painosta julkaistu tällainen postilla — rovasti Fougt tarkoittanee Sorolaisen postillaa — joka muka raamatun, sekä yhden ja toisen Turussa ilmestyneen hartauskirjan ohella oli muka Lapin kansan käytettävänä. Omituista asiantuntemusta, ja yhtä omituista asianharrastusta!

Näin evästettynä kai tuomiokapituli nyt sitte kaikessa tapauksessa antaa lausuntonsa myöskin kansliakollegiolle. Toisellaisia tietoja saarnakirjan tarpeellisuudesta lienee kuitenkin annettu Turun hiippakunnan tuomiokapitulista, jolle asia oli lausunnonantoa varten esitetty saman aikaisesti kuin Hernösandin tuomiokapitulille. Ja jotakin lienee merkinnyt asiantuntija-arvosteluna myöskin Enontekiössä pappina toimineen Wegeliuksen oma lausunto, että suomalaisesta hengellisestä kirjallisuudesta yleensä oli puute, ja että Sorolaisen postillaa ei enää ollut saatavissa. Pää-asia vaan, että kaikesta huolimatta asia kehittyi myönteiseen suuntaan. Nytemmin oli tosiaankin myös Wegelius itse tehnyt kuninkaalliselle majesteetille jo edellä mainitun anomuksensa — tarkempi päiväys puuttuu — ja todennäköisesti saanut suosiollisen vastauksen. Turun tuomiokapituli oli saanut määräyksen toimia sensorina.

Saarnakirja ilmestyi vihdoín painosta vuosina 1747—1749. Esipuhe on kuitenkin päivätty jo 10/4 1742. — Karakterisoiden lausuu Akiander tästä saarnakokoelmasta seuraavasti: »Hans (Wegelius) predikningar äro i allmänhet hållna, i den fasta öfwertygelsens och lugna besinningens stil, och utmärka sig genom sanningens och fridsens anda, sådan som på fromma hjertan städse utöfvar ett välgörande inflytande. Strålarna af evangelii ljus, som utsändas från ett hjerta, der frid och kärlek bo, kunna ej undgå att genomtränga hårda sin-

nen, förskingra mörkret och bringa utsädet till gudaktighet i ord och gerning till grodd» ¹²⁰⁾).

Mitä Wegeliuksen uskonnolliseen kantaan tulee, oli hän jo isältään, kuten edellisessä jo on huomautettu, perinyt vakavasti pietistisen maailmankatsomuksen. Hänen isänsä oli suurella hartaudella ammentanut elämänviisautta Arndtin, Spenerin ja Francken teoksista. Kerrotaanpa hänen olleen kirjevaihdocsakin Spenerin' kanssa. Tämän henkisen perinnön hän jätti pojalleen ¹²¹⁾. Lähemmin hahmoittelee Wegelius sitte tätä uskonnollista kantaansa usein mainitussa postillan esipuheessa. Vaikkakin näihin kohtiin tätä esipuhetta on julkisuudessa useastikin viitattu ¹²²⁾, emme kuitenkaan saata olla niihin tässäkin kohden vetoamatta, koska ne mitä selvimmin valaisevat Wegeliuksen uskonnollista kantaa, ja erikoisesti hänen suhtautumistaan niihin muihin ajan erilaisiin henkisiin suuntiin, joita Tornion seuduillakin liikkui, ja joista seuraavassa tulee puhe.

Wegelius piti opin puhtautta erityisesti kallisarvoisena. Sen valvomista hän teroittaa jo edellämainitussa anomuskirjelmässä kuningattarelle yhtenä aiheena teoksensa julkaisemiseen, koska, niinkuin hän huomauttaa, on olemassa niin paljon ristiriitoja ja erimielisyyttä opin alalla. Ja itse hän omastakin puolestaan harrastaa sitä suurella omantunnontarkkuudella. Niinpä hän juuri tässä tarkoituksessa jo heti postillan esipuheessa tahtoo lausua julki kantansa sellaisista opin ydinkohdista, kuin vanhurskauttaminen ja pyhitys. Hän valittaa sitä ilmiötä, että ihmisten yleensä on niin

¹²⁰⁾ *Akiander*, Hist. upplysningar etc, V, ss. 9—10.

¹²¹⁾ *M. Ruuth*, Varhaisempi herännäisyys (Oma Maa I);

¹²²⁾ Erittäinkin: *M. Ruuth*, Abr. Achrenius, II, ss. 82—87.

vaikea pysyä totuuden kultaisella keskitiellä. Milloin saarnataan vanhurskaaksi tulemista yksin uskon kautta ja Kristuksen ansion perustuksella, eikä ihmispyhyiden kautta, niin »moni lankee siihen tyhmään luuloon, ettei sitten pyhyyttä ja rakkauden töitä tarvitakaan siihen totiseen kristillisyyden harjoitukseen», ja siitä on seurauksena vain kuollut usko ja suruton luottaminen Kristuksen ansioon. Toisaalta taas, kun opetetaan pyhityksen tarpeellisuutta ja Kristuksen totista seuraamista itsensä ja mailman kieltämisessä, niin monet eksyvät toiseen yksipuolisuuteen, ja luuloon, että oma pyhyys riittää pelastukseen. Ja Wegelius teroittaa sitä kristillisyyden tosiasiaa, että jos ei voi olla pelastusta ilman Kristuksen armoa ja vanhurskauden osallisuutta, niin »Jeesuksen ansion ja vanhurskauden osallisuus tuopi eroittamattomasti myötäns Jeesuksen pyhän elämän muodon, ja ristin osallisuuden». Edellisen todellisuus näyttäytyy jälkimäisen kautta. Ilman jälkimäistä on kristillisyytemme varjoa ja petosta.

Edelleen Wegelius asettuu torjuvalle kannalle kahta ajan hengessä esiintyvää uskonnollista kantaa vastaan, nimittäin yhdeltä puolen hengellisesti kuollutta kirkollisuutta ja pelkkää tapakristillisyyttä vastaan; ja toiselta puolen taas yltiöhengellisiä lahkoliikkeitä vastaan.

Voimakkain sanoin Wegelius valittaa heti esipuheensa alussa juuri kuolleen tapakristillisyyden yleisyyttä ja tavatonta pintapuolisuutta kansan keskellä, ilmaisten siinä samalla oman syvän ja vakavan kristillisyydenkantansa, niinkuin siitä jo edellä on ollut puhe. Ja säälimättä hän tässä yhteydessä käy suruttomien pappienkin kimppuun, kun hän tuonnempana jatkaa kuvaustansa ajan uskonnollisuudesta. Valittaen sanotua pintapuolisuutta hän huomauttaa, miten »yksi

suuri osa opetusvirasa huolettomasti ja ilman perustettua ymmärrystä saarnaavat ja puhuvat Jumalan p. sanaa, jakavat sitä pyhää sakramenttia korillekkien, ja ehdollisesti tietyille syntisille, ja itse myös elävät mailman kans suuris nähtävis pahennuksis, juomisis, ahnehtimisis, ylpeyksis ja muisa lihan töisä.»

Sitte asettuu Wegelius myöskin esipuheessaan kohta tämän jälkeen jyrkästi torjuvalle kannalle separatistisia lahkohenkiä -vastaan, joita tuona aikana pyrki kaikkialla liikkumaan. Luonnollisena seurauksena tuollaisesta pyhien asiain väärinkäytöstä »suruttomuuden peitteeksi ja vahvistukseksi», ja kirkonopettajien puutteellisuudesta oli ollut se, että monet olivat tehneet sen johtopäätöksen, että on paras hyljätä kaikki kirkollinen meno, ja »itsekin ainoastans kotona pitää hänen erinäisen palveluksens, opettaa itsens ja muita, sen oman saadun tietons, eli sen sisällisen valon jälkeen, nauttia sakramenttia hengellisellä tavalla» j.n.e. Niin paljon kuin näyttää tähän eroamiseen ulkonaisen seurakunnan yhteydestä aihetta olevankin edelläpuhutuissa huutavissa epäkohdissa, niin torjuu Wegelius jyrkästi tämän kannan, koska ne kumoavat silloin mailman väärin käyttämisen tähden kaiken oikeankin armonvälikkappaleitten käyttämisen, johon Jumalan sanassa on käsketty. Eihän sovi lasta lian tähden ulos heittää, vaan se on puhdistettava, huomauttaa hän. Ja kehoittaa sitten päinvastoin senvuoksi esirukouseen, että väärinkäytös ja ulkokullaisuus poistuisi kansan keskeltä. Muuten »totisesti se viimeinen villitys tulee pahemmaksi kuin se ensimmäinen.»

Näitä samoja asioita Wegelius teroittaa myös m. m. saarnassaan joulun jälkeisenä sunnuntaina. Uskonvanhurskaudenopista on moni tehnyt itselleen sen väärän ymmärryksen, että »hän luulee vanhurskaaksi

ja autuaaksi tulevansa ainoastans yhden ulkokullatun, historiallisen eli suruttoman uskon ja uskalluksen kautta, joka ei totisesta katumuksesta ja parannuksesta mitään tahdo tietää, eikä mistään uuden elämän ja hyvään töitten harjoituksesta jälkeen kääntymisen». Ja Wegelius valittaa, että kun hän opettaa, ettei kirkonkäynti, eikä sakramenttien nauttiminen sinänsä ketään auta autuuteen ilman sisällistä Jumalan palvelusta, niin moni tekee siitä sen väärän johtopäätöksen, että pyhiin asioihin liittyvän väärinkäyttämisen tähden tuomitsevat ja heittävät pois kaiken ulkonaisen jumalanpalveluksen, ja sanan ja sakramenttien nauttimisen. Sen vuoksi hän teroittaa nyt vireää käymistä Herran huoneessa, sekä uutteraa autuuden välikappaleiden nauttimista, j. n. e.

Tällaisen kannanoton kautta on Wegelius yhdeltä puolen elävähenkisen kristillisyyden asianajajana, toiselta puolen taas vakavahenkisen kirkollisen uskonnollisuuden tukena tehnyt itsensä tyypilliseksi maltilisen pietismin edustajaksi. Mutta lisäksi hän on myös koko elämänsä ja toimintansa kautta tullut Abraham Achreniuksen rinnalla sen tärkeimmäksi edustajaksi maassamme. Raitis henki puhalteli hänen kauttansa puolinukuksissa olevaan kirkkoomme.

Kun Wegeliuksen suhde hernhutilaisuuteen tulee seuraavassa esille, sivuutamme sen tässä yhteydessä.

Separatistisen hengellisyyden ilmauksia Torniossa.

On hyvin luonnollista, että Wegelius tahtoi merkitä kantansa suhteissaan separatistiseen hengellisyyteen, koska se juuri hänen Torniossa oloaikansa alkupuolella pyrki levittämään vaikutuksiaan tänne kaukaiseen Tornioon saakka.

On edellisessä mainittu, että jo Ison vihan aikoina ja kohta sen jälkeisenä aikana uskonnollisen heräämisen merkkejä on nähtävissä kummallakin puolen Pohjanlahtea, vaikka se aluksi huomattavalta osalta pyrki esiintymään erittäin arvostelevana evankelisluterilaista kirkkolaitosta kohtaan, jopa suorastaan siitä eristäytyvänäkin. Mitä erikoisesti Suomeen tulee, niin olihan mystilliseseperatistisella hengellisyydellä nousukautensa kälviäläisten papinpoikien, Eriksson-veljesten esiintymisen kautta 1730:n seuduilla. Mutta jo paljon aikaisemmaltakin ajalta oli tämän hengen ilmauksia maassamme esiintynyt. Tunnettujahan ovat nimet sellaiset kuin Ulstadius, Schäfer, Uhlegius, Lithovius, Laurbeckius, y. m. ja Ruotsissa taas, ja erikoisesti Tukholmassa, oli separatismi päässyt vauhtiin varsinkin saksalaisen separatistin Konrad Dippelin oleskelun jälkeen siellä, mikä tapahtui vuosina 1726—28. Olihan Tukholmassa jo ennen sitäkin esiintynyt

tämän suunnan ilmauksia. Niin oli jo Ulstadiuksen vankilassaoloaika Tukholmassa ollut omiaan kasvattamaan tätä henkeä siellä. Tiedetään, että hänen luonaan kävi usein heränneitä sieluja, joita silloin kaupungissa oli ¹²³). Eikä ollut Schäferinkään kohtalo, ja joutuminen vankeuteen Gefleen v. 1713 omiaan laimentamaan separatismia Ruotsissa. Niin sanotaankin, että jo mainittuna vuonna 1713 oli huomattavissa separatistisia oireita pietistien piirissä siellä varsinkin siinä, että he eivät tahtoneet käydä H. p. ehtoollisella yhdessä jumalattomien kanssa, vaan ainoastaan todellisten jumalanlasten kanssa, ja että he hakivat itselleen rakennusta vain niiltä papeilta, joihin heillä pietisteinä oli erikoista luottamusta. Ja kun Uudenkaupungin rauhan jälkeen 1721 ruotsalaiset sotavangit palasivat Venäjältä ja Siperiasta, jossa he olivat joutuneet etsimään itselleen kristillisyyden lohdutusta, rikkoivat heistä monet jo kohta alussa suhteensa evankelisluterilaiseen kirkkoon, sen jumalanpalvelukseen ja ehtoolisenviettoon ¹²⁴).

Tähän katsoen oli aivan luonnollista, että mainingit tämän suuntaisesta hengellisyydestä pian ulottuivat pohjoisosiinkin valtakuntaa. Uumajasta kerrotaan tällaisia ilmiöitä jo verrattain varhain, ainakin jo 1722 ¹²⁵). Oliko kumma, jos vaikutuksia tavattiin myöskin Tornion seuduilla.

Tarkemmin ei kuitenkaan ole tiedossamme, missä määrin tällä suunnalla oli vaikutuksia Torniossa. Mutta ainakin vuonna 1733 oleskeli täällä Eriksson-veljesten lahkoo suosiva ylioppilas Petter Vhael. Eräs 25/5

¹²³) *Jacobsson*, Den sv. Hernhutismens uppkomst, ss. 43—45; — *Bergroth*, Suomen Kirkko, y. m.

¹²⁴) *Jacobsson*, edellä main. t., s. 44.

¹²⁵) *Hern. tkp. pöytäk.* 31/1 1722.

1733 päivätty, hänelle Tornioon osoitettu kirje, jonka kirjoittaja on merkinnyt alle vain »Carl», osoittaa sekin selvästi kirjeen saajalla olleen separatistisia mieli-piteitä. Kirjeessä selostetaan virastaan eroitetun sak-salaisen papin Kristian Anton Römelingin ajatuksia omasta pappistystään ennen ja jälkeen eronsa kirkon yhteydestä. Siinä puhutaan totisesta pappeudesta, jonka toivotaan Kristuksen pystyttävän »oikeaan temp-peliinsä», jolloin kirjeen saajakin saisi tehtävän. Edel-leen siinä mainitaan Gottfrid Arnoldin kirjaa »Abbil-dung (der ersten Christen)», joka oli separatistien lempi-kirjoja, ja joka m. m. oli Vhaelinkin kirjastossa, j.n.e. Mutta muuten ei kirjeestä käy ilmi mitään hänen tai tämän suunnan vaikutuksista Torniossa. Lausutaan vain terveiset eräälle henkilölle, joka saa nimityksen »jungfru syster Caisa». Jo seuraavana vuonna Vhael liittyi Erikssonien seuraan, ja poistui ulkomaille ¹²⁶).

22/10 1735 käsiteltiin Hernösandin tuomiokapitu-lissa Alatornion kirkkoherran, rovasti Fougtn kirjelmä lokak. 11 p:ltä, jossa tämä ilmoittaa outoja ilmiöitä Tornion kaupungista ¹²⁷). Porvarin poika Lauri Jaakonp. Björn sekä palvelijatar Malin Juhont. Höök eivät olleet käyneet H. p. ehtoollisella, edellinen sitten kuin 7/2 1731, ja jälkimäinen 24/6 1732. Sitäpaitsi he nähtävästi elivät yhdyselämää, mutta eivät tahtoneet kirkollisessa järjestyksessä mennä avioliittoon, koskapa rovasti Fougtn ilmoittaa edelleen tuomiokapitulille, että he olisivat kyllä esteettömät menemään avio-liittoon, milloin hyvänsä. Mitkä nyt olivat syyt tällai-

¹²⁶) *M. Ruuth* »Suomen Uskonnollisten Liikkeiden historiasta (S. Kirkkohist. seuran toimituksia XII, 1), s. 305; — Sama. Varhaisempi herännäisyys (Oma Maa, I, s. 201). — Sama, Abraham Achrenius, s. 64.

¹²⁷) Hern. tkp. pöytäk. 22/10 1735.

seen kirkollisten pyhien toimitusten kiertämiseen, ei näy olleen selvillä rovasti Fougilla tästä kirjoit-
taessaan tuomiokapitulille. Mutta tuskin voipi muuta
ajatella, kuin että nämä henkilöt olivat olleet separa-
tismien vaikutuksen alla. Sillä muutoin kuin uskonnol-
lisista syistä ei tähän aikaan ollut tavallista tällainen
pyhien toimituksien syrjäyttäminen. Heidän henkilö-
todistuksensa päättää kapituli lähettää selvityksen
saantia varten Eckerön seurakunnan kirkkoherralle
Uppsalan hiippakunnassa, maisteri And. Gyllingille,
jonka rovastikunnassa kyseenalaiset henkilöt olivat
oleskelleet. Tämä seikkahan on lisäksi omiaan tuke-
maan tätä johtopäätöstä heidän suhteensa, koska
siellä Tukholman läheisyydessä oli separatismien vai-
kutukset erittäin suuri. Tähän asia kuitenkin sammuu,
eikä siitä enempää kuulu. Olisivatko henkilöt muut-
taneet pois paikkakunnalta, vai taipuivatko kirkolli-
sen järjestyksen alle, se ei käy selville.

Mitään tämän huomattavampia, ja yleensä jossakin-
kaan määrin pysyviä jälkiä tämän lahkon vaikutuk-
sista Torniossa ei ole havaittavissa.

Ansaitsee kuitenkin huomiota, että ruotsalainen
ylioppilas Sven Rosén, jota on mainittu mystillis-
separatistisen suunnan »etumaiseksi ja jaloimmaksi
edustajaksi» aikanaan Ruotsissa, ja joka oli läheisessä
yhteydessä ja ystävyyydessä Erik Erikssonin kanssa
1743-vuoden paikkeille saakka, kirjoittaa lokakuussa
1741 uskonveljilleen Suomessa, ja siinä mainitsee, että
hänellä on niitä myöskin Torniossa. »Hälsen dem,
som elska Gud, ehwar de äro! I Wasa har jag få, i
Torneå och några bekanta. Herren Jësus gifwe dem
at hårda ut, etc.»¹²⁸⁾ Ketä nämä Sven Rosenin tuttavat

¹²⁸⁾ *Linderholm*, »Skrifter och bref af Sven Rosen (H. Lundström, Kyrkö-
hist., Årskrift, XIII årg. Uppsala 1912, siv. 65. — Sven Rosen oli 1735

ja ystävät Torniossa olivat, siitä ei ole tietoa. Ehkäpä eivät olleetkaan silti mitään varsinaisia separatisteja, jos kohta suosivat jonkun verran siinä piirissä asuvaa syvähenkistä mystillisyyttä. Mahdollisesti he olivat niitä samoja, jotka mainitaan myöskin hernhutilaisystävinä, ja jotka pitivät seuraa myöskin Wegeliuksen kanssa. Joku Arnoldin teos tavataan Torniossa, samoin Jakob Böhmen henkisen mystikon Kristian Hoburgin, j. n. e. ¹²⁹⁾ Mutta tähän ei sinänsä vielä voi mitään todistaa erikoisen separatistisen hengen suosimisesta. Ainoastaan jotakin myötätunnon ja ystävyys suhdetta heihin nähden saattoi jonkun sen henkisen kirjan omistaminen korkeintaan todistaa, mutta tuskin enempää.

antautunut kirjevaihtoon Erikssonien kanssa, ja »ilahduttanut heitä rakkaalla ystävyys vakuutuksella». Jonkun aikaa tämä kirjevaihto oli kyllä sydämellistä, esiintyen siinä Erik Eriksson opettajana, ja R. opetuslapsen asemassa. Kuitenkin alkaa tämä holhouksenalaisuus pian käydä liian painostavaksi R:lle, ja suhteet rupeavat kylmenemään. Vielä 1743 R. käy Eriksonien luona Reinaussa. Kohta sen jälkeen tapahtuu välien täydellinen katkeaminen, koska Eriksson ei kärsinyt vastaansanomista, vaan vaati sokeaa kuuliaisuutta kannattajiltaan. Käydessään Reinaussa R. kuitenkin vielä saa asiakseen lähteä erään toisen Erikssonien seurueeseen kuuluvan henkilön kanssa Lontooseen yhteiselle asialle. Siellä hän kiintyy Englannin hernhutilaisseuraan, vieläpä julkisesti liittyy heidän joukkoonsa. Siitä lähtien R. tunnetaan hernhutilaisystävänä. (K. Henning, *Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730*, Uppsala 1891.)

¹²⁹⁾ Niinpä omisti Olof Brängelsson († 1738) Arnoldin »Hjärteveckare» («Evangelische Herzenswecker»); sekä kaupunginvouti Nils Foug — todennäköisesti rovasti F:n poika († 1799) — saman kirjoittajan »Andelig Gestalt» («Abbildung der ersten Christen»), joka mahdollisesti oli isänsä kirjastoperintöä, samoin kuin yleensä kirjastonsa runsas teologinen kirjallisuus. Hoburgin teoksen »Säkraste vägen till Guds rike» omisti Tornion hernhutilaisuuden historiassa sittemmin tunnettu rouva Anna Bäck. — Torn. maistr. a. (pesäkirj.)

Mainitsemisen arvoinen tässäkin yhteydessä lienee vielä kuitenkin se seikka, että jo vuosina 1732—33 harjoitettiin kirjevaihtoa Tornion ja Tukholman välillä hengellisissä asioissa, niinkuin tulemme seuraavassa näkemään. Juuri 1730-lukuhan oli yleensä Ruotsissa, mutta erikoisesti Tukholmassa, separatistisen mystiläisyyden aikaa, ja nimenomaan Dippelin hengen kukoistusaikaa, niin että v. 1734 valitettiin, että »tuskinkin joka kymmenes talo siellä oli vapaa siitä opista»¹³⁰⁾. Sen vuoksi näyttää enemmän kuin todennäköiseltä, että mainittuun kirjevaihtoon Tornion ja Tukholman hengellisten piirien välillä oli sekoittunut enemmän tai vähemmän tätä henkeä, vaikka se jääkin vain todennäköisyyslaskelmaksi.

Kun tällaisia ilmiöitä oli havaittavissa puolella ja toisella, oli ymmärrettävää, että hallituksen taholla valppaasti seurattiin kehitystä, ja koetettiin valvoa, ettei tällaiset kirkollista järjestystä hajoittavat vaikutukset saisi suuremmassa määrin jalansijaa. Näihin aikoihin syntyivät yleiset asetukset, jotka tarkoittivat kaiken vapaan, yksityisen, hartaudenharjoituksen taroituksessa tapahtuvan kokoontumisen estämistä, niinkuin asetukset vuosilta 1713, 1721 ja 1726, jotka valitettavassa mielessä ovat tulleet niin tunnetuiksi hengellisten liikkeiden historiassa. Mutta ei siinä kyllä. Tuomiokapitulit saivat alituisen uusia näitä asioita koskevia tiedusteluita, ohjeita ja määräyksiä, joita heidän taas oli vuorostaan välitettävä seurakuntien papistolle.

Niin kääntyy oikeuskansleri Stierncrona kuninkaallisesta määräyksestä 11/10 1722 kirjelmällä tuomiokapitulien puoleen, m. m. Hernösandin, huomauttaen

¹³⁰⁾ *Jacobsson, e. m. t.*, ss. 34—45.

ensiksikin sitä seikkaa, että monilla asetuksilla oli ennen ankarasti kielletty yksityisten kokouksien ja salaisten konventikkelien pito kodeissa ¹³¹⁾. Kun siitä huolimatta valitettavasti löytyi niitä, jotka rohkenivat sellaisia yksityisiä kokouksia pitää ja niihin osaa ottaa, vaadittiin nyt tuomiokapitulilta tietoja, oliko hiippakunnan piirissä semmoisia pahennuksia esiintynyt, sekä, jos sellaista vastedes esiintyisi, ilmiantamaan heti ne henkilöt nimeltään, jotta voitaisiin heihin nähden ryhtyä lain vaatimiin toimenpiteisiin. Tuomiokapituli antaa sitte tästä kirjelmästä tiedon hiippakunnan kontrahtirovasteille seurattavaksi. Mutta vastauksessaan oikeuskanslerille ilmoitetaan, ettei hiippakunnassa ole sellaista esiintynyt muuta kuin Uumajassa.

1723, 9/11, kirjoittaa taas piispa Rudeen Tukholmasta consistorium regni'n puolesta samoista asioista, valittaen, että pappissäädysssäkin löytyy ajattelemattomia ja häijymielisiä, jotka saattavat Jumalan seurakuntaa levottomaksi keksimillään uutuuksilla, ja hävaisevät ja parjaavat säätyä ¹³²⁾. Consistorium regni pyytää kiinnittää papiston huomiota tähän asiaan, sekä asetuksiin, joita on säädetty tällaisen pahennuksen ehkäisemiseksi, sekä kehoittaa valvomaan ja niin toimimaan, että kaikki syyllisyys tulisi torjutuksi.

V. 1728, 27/11, on tuomiokapitulissa taas käsiteltävänä kuninkaallisen majesteetin kirjelmä kesäk. 14 p:ltä, joka koski Dippelin kirjoitusten levikkiä ja sen ehkäisyä, ja jossa pyydettiin seikkaperäistä kertomusta siitä, mitä on siinä suhteessa tehty, ja minkälainen tilanne hiippakunnassa tässä suhteessa nykyään on. Tuomiokapituli antaa vastaukseksi, ettei dippeliläistä

¹³¹⁾ Hern. tkp. pöytäk. 31/1 1722.

¹³²⁾ Hern. tkp. pöytäk. 9/11 1723;

harha-oppia ole hiippakunnassa ollut havaittavissa, sekä luvataan esittää asia pian kokoontuvalle synodaalikokoukselle.¹³³⁾ Kun sitte synodaalikokous oli koolla helmikuulla 1729, tehtiin papistolle kysymys, oliko millään paikkakunnalla tavattu Dippelin kirjoituksia ja eksytystä, mutta oli papiston vastaus kielteinen¹³⁴⁾. Kehoitettiin myös suurella huolella opettamaan kristillistä oppia, ja erittäin sen perustusta, sovintoa Kristuksessa Jeesuksessa, ja mitä yleensä jumalisuuden harjoitukseen kuuluu — seikka, joka näyttää viittaavan siihen, että tuolla vihatulla ja peljättyllä separatismilla oli sentään jotakin terveellistä vaikutusta kirkkoon.

Myöskin Uumajan maaherra, Gyllengriip, huolehti näistä asioista läänissään niin, että m. m. 10/5 1735 valitti tuomiokapitulille, että löytyi paljon sekaannusta ja eksytystä uskonnon alalla, ja erittäinkin, että löytyi monta, jotka »vastoin kirkkolakia ja asetuksia» olivat luopuneet kokonaan pyhän ehtoollisen käyttämisestä¹³⁵⁾. Tuntien velvollisuudekseen tästä ilmoittaa, hän tarjoaa virka-apua kaikessa mikä koskee »hyvää järjestystä ja kirkkokuria». Vastauksessaan tuomiokapituli kumminkin taaskin viittaa vain Uumajan kaupunkiseurakunnan oloihin, ja ilmoittaa, että asiat muualla sentään ovat niinkuin tuleekin.

Kuninkaallinen majesteetti antaa vielä (24/8 1739) neuvoja tuomiokapituleille myöskin niihin nähden, jotka opillisista hairauksista oli saatu palautetuksi, että niitä oli varovaisesti kohdeltava. Ei saanut kovutta heitä kohtaan harjoittaa, eikä syyttelyä, minkä

¹³³⁾ Hern. tkp. pöytäk. 27/11 1728. — Hernösandin piispana oli nyt »hurskas ja hyväntahtoinen» Nicolaus Sternel (1728—44).

¹³⁴⁾ Hern. tkp. a. (Synod. kok. pöytäk. 20/2 1729).

¹³⁵⁾ Hern. tkp. pöytäk. 14/5 1735.

kautta herkkä mieli voisi tulla levottomaksi, ja uudelleen sortua entiseen heikkouteensa ¹³⁶).

Kun nyt ajattelemme niitä vaatimattomia tapauksia Torniossa, ja merkkejä, joissa jotakin separatismin vaikutusta oli havaittavissa, olivat ne osaksi jääneet tuomiokapitulin tietoon tulematta, osaksi taas olivat hiukan myöhemmältä ajalta, kuin tässä mainitut tuomiokapitulille saapuneet tiedustelut ja kehoitukset, voidakseen niiden käsittelyssä tulla huomioonotetuiksi.

¹³¹) Hern. tkp. pöytäk. 29/8 1739.

Hernhutilaisuus.

Oli onnellinen kaitselmus Tornion seudulle se, että ajan monenkirjavista hengellisistä ilmiöistä täällä jäi pysyvimmän vaikuttamaan ja pääsi etualalle paitsi raitishenkisintä niistä nimittäin kirkollista pietismiä, toinenkin kirkollisessa suhteessa lojaaliksi tunnettu liike, hernhutilaisuus. Tämä liike se oli, joka yhdessä Wegeliuksen edustaman maltillisen pietismin kanssa ehkäisi separatistisen hengellisyyden saamasta laajempaa vaikutusvaltaa Tornion puolella.

Kuten tunnettua, oli tämä liike, saatuaan kreivi Zinzendorffin maatilalla Bertelsdorfissa Lausitzissa vakavan pohjan ja keskuspaikan, käynyt elinvoimaiseen evankeliumin julistustyöhön sekä sisä- että ulkopuolella kristikunnan. Tämän tutkielman puitteisiin ei kuulu herhutilaisuuden alkuhistorian kuvaileminen. Pääasia tässä yhteydessä lausuttuna on vain se, että kohta v:nä 1727 tapahtuneen voimakkaan herätysajan jälkeen Hernhutissa, mutta varsinkin 1730-luvun alulla veljesseurakunnan lähetejä liikkui jo monissa eri maissa, sekä pakanamailla että protestanttisissa maissa. M. m. olivat silmät kääntyneet pohjoisiin luterilaisiin maihin, niinkuin Itämeren maihin, joissa pian syntyi elävähenkinen hernhutilainen liike, sekä Skandinavian maihin, mutta myöskin, ja nimenomaan Lappiin, jossa kristillisyyden vaikutus vielä tähän aikaan oli

vajavaista. Ja tämän Lappiin suunnatun evankelioimistyön kautta ja johdosta joutui sitte Peräpohjola ja erikoisesti Tornio ympäristöineen hernhutilaisen liikkeen vaikutusalaaksi, jopa yhdeksi sen tukikohtia.

Nitschman, Grasman ja Schneider. Seurakuntapäivillä Hernhutissa 6/1 1734 tarjoutui nuori 23-vuotias ylioppilas *Johan Nitschman* antaumaan evankelioimistytöön Lapissa. Seuraavan helmikuun 24 päivänä toimitettiin yleisen liikutuksen vallitessa juhlallinen lähetysvihkimys, jolloin Nitschmanin kera puutyömies *Andreas Grasman* ja suutari *Daniel Schneider* vihittiin lähetystytöön ¹³⁷⁾. Varsinkin Nitschmanin ja Schneiderin nimet olivat jo vanhastaan tunnettuja Böömin veljien piirissä, ja veljesseurakunnan historiassa. Kun sitte vuonna 1722 joukkosiirtyminen Böömin ja Määrin evankelisten piiristä tapahtui Bertschelsdorfiin, mainitaan tämännimiset perheet emigranttien joukossa ¹³⁸⁾. Määristä kotoisin oli myöskin Grasman, joka nyt näyttää olleen lähetystön johtajana. Hänen mainitaan olleen käytännöllisillä lahjoilla varustettu toimintatarmoinen mies, rehellinen, lämmin, ja lapsenuskossaan yksinkertainen. Hän oli syntynyt 1704, ja oli nuoresta iästään huolimatta jo yhtä ja toista elämässään kokenut, ja oli tuon Veljesseurakunnan historiassa niin kuuluisaksi tulleen Kristian Davidin opetuslapsia, jonka kautta hän oli saanut herätyksensä, ja päässyt sisälliseen valkeuteen. Sitte oli hän erään toisen »veljen» kanssa ollut Jumalan välikappaleena suureen herätykseen omassa kylässään, tullut vangi-

¹³⁷⁾ *Jacobsson*, e. m. t., siv. 83.

¹³⁸⁾ *Burkhardt*, *Die Brüdergemeine*, Gnadau, 1905, ss. 36—40, y. m. — Nitschman-suvun huomattavaa arvoasemaa seurakunnan keskuudessa osoittaa m. m. myöskin se seikka, että veljesseurakunta tästä suvusta sai ensimmäisen piispankin, David Nitschmanin.

tuksi, ja saanut viettää puolen vuotta kosteassa, maanalaisessa vankikomerossa, raskaat kahleet jaloissa, ja ollut aivan nääntymäisillään nälästä ja vilusta. Sen lisäksi tekivät jesuiitat ahkeraan työtä hänen käännättämisekseen, kunnes hänen vihdoin viimein v. 1728 onnistui päästä Hernhutiin ¹³⁹).

Viivyttyään matkallaan ensin kesäsydämen Tukholmassa nämä kolme miestä saapuivat laivalla Ouluun 29/10 1734, ja asettuivat sinne suomenkielen oppimista varten, mutta samalla myös harjoittaakseen evankelioimistyötä. Vaikka heidän alkuperäinen matkansa tarkoitus lieene ollut yleensä Lappi, oli kreivi Zinzen-dorff heidän Tukholmassa viipyessään, ja ollessaan työnsä edessä alakuloisin mielin, kirjoittanut heille rohkaisevan kirjeen, mutta samalla kehoittanut heitä menemään Venäjän Lappiin, missä oli kuollutta ja pimeää, koska siellä hänen luulonsa mukaan vallitsi täydellinen pakanoisuus, kun sen sijaan Ruotsin ja Suomen lappalaiset olivat ainakin nimellisesti kristittyitä. Kaikessa tapauksessa he juuri Lapin lähetystyötä silmälläpitäen koettivat opiskella suomenkieltä, koska he saivat tietää lappalaisten ylipäänsä osaavan kaikkialla Suomea. Varsinkin Grasman ja Nitschman antautuivat siihen innolla. Schneideristä sitä ei erikoisesti mainita.

Kun sitte seuraavan vuoden helmikuun alussa eräs pororaita läheltä Venäjän rajaa saapui Ouluun, lähti Grasman yksin sen mukana Lappiin tutustuakseen oloihin ja työmahdollisuuksiin ¹⁴⁰). Kierrettyään Pudas-

¹³⁹) *Jacobsson*, e. m. t., s. 83.

¹⁴⁰) Seuraavassa on käytetty tärkeimpänä lähteenä hernhutilaislähettien matkakirjeitä Hernhutin arkistosta, y. m. kirjeitä, julkaissut M. Ruuth, *S. Uskonnollisten Liikkeiden historiasta*. (S. Kirkkohist. Seuran Toimituksia XII, 1), ss. 307—372, sekä 425—451.

järven ja Kuusamon kautta n. s. Kemin ja Tornion Lappiin, hän sitte maaliskuussa saapui Tornion ja Kemin kautta takaisin Ouluun. Vaikka tämä Torniossa käynti oli aivan lyhyt, oli Grasman siellä jo ehtinyt tutustua muutamiin »vilpittömiin sieluihin», joista mainitaan »pormestarin rouva» sekä »eräs suutari», edellinen luonnollisesti rouva Pipping, jälkimäinen Ekhammer. Nämä pyytävät häntä tulemaan heidän luokseen uudestaan ja seuralaisineen, mihin Grasman oli myönteisesti vastannut.

Tällä välin oli Nitschman Oulussa paljon edistynyt suomenkielen — ja myös ruotsinkielen — opinnoissa. Mutta sen ohella hän kumppaninsa kanssa oli myöskin päässyt läheiseen ystävyYTEEN ja yhteyteen useiden paikkakunnan heränneiden ja »vilpittömien sielujen» kanssa. Niistä mainitaan postimestari Johan Wacklin, merimiehenleski Maria Kivelä, kaupunginporvari Siira vaimoineen y. m. Nämähän olivat tunnetut mystiläis-separatistisesta kannastaan, vaikka separatistinen piirre oli tainnut jo käydä vähän lievemmäksi. On väitetty, että nämä hernhutalaisveljet olisivat — Grasmanin poissaollessa — antaneet tämän suunnan vaikuttaa itseensä. Kaikessa tapauksessa, kun sitte entistä vilkkaampaa elämää näissä piireissä heidän kauttansa alkoi ilmetä, syntyi ennen pitkää ristiriita kaupungin hallituksen kanssa, ja heidän täytyi jättää Oulu.

Mutta sen pahempi, muutenhan eivät olleet heidän omassa keskuudessaan asiat, niinkuin olisi pitänyt. Näyttää siltä, ettei kellään heistä ollut oikein innostusta varsinaiseen lähetystyöhön. Grasmanin Lapin matkan kautta he olivat päässeet selville siitä, että Venäjän Lappi jo oli yleensä kreikkalaiskatolinen, ja että Jäämeren rannalla oli venäläinen luostarikin. Osa näistä Venäjän lappalaisista oli elämäntapansa puolesta äärettömän alku-

peräisellä kannalla, niin että elivät kuin eläimet metsissä. Hernhutilaisveljille oli kai mieluisempaa oleskella vähän kehittyneemmissä oloissa, kuin mennä lähetystyöhön sinne n. s. ryövärilappalaisten (rosboiniki) keskuuteen. Tälle käsitykselle ainakin antavat tukea ne nuhteet, joita heille kreivi Zinzendorff tuonnempana antaa, niinkuin seuraavassa saamme nähdä. Sitä paitsi he eivät olleet oikein yksimielisiä keskenään. He olivat nyt epäröivällä kannalla koko matkasuunnitelmansa suhteen, ja tahtoivat odottaa, mitä ohjeita heille Hernhutista käsin annettaisiin ¹⁴¹).

Kun hernhutilaisveljet nyt olivat saaneet kutsun Tornioon, ja heillä siellä tuntui olevan jonkun verran altista maaperää, ja kun he lisäksi kaikessa tapauksessa siellä olivat lähempänäkin Lappia, kuin Oulussa, niin päättivät he lähteä sinne, ja saapuivat perille 3/6 samana vuonna (1735).

Eloisan kuvan toiminnastaan Torniossa antavat veljien Hernhutiin antamat selostukset matkoistaan ja työstään, ja kirjeet täältä, jotka ovat säilyssä Hernhutin arkistossa. Näiden kertomusten mukaan teemme selkoa tästä heidän oleskelustaan Torniossa, sekä paikkakunnan hengellisistä piireistä.

Parhaan ystävän tapasivat hernhutilaisveljet Tornioon tultuaan edellä mainitussa suutari Anders Ekhammerissa. Hänet on Tornion kirkon arkiston historia-kirjoissa mainittu ainakin myöhemmin myös lukkariksi. Tähän aikaan hän ei kuitenkaan vielä mahtanut lukkarin virkaa hoitaa. Sillä muuten kai häntä jo nyt olisi tällä arvonimellä kutsuttu myöskin näissä kyseenalaisissa matkakirjeissä. Lukkarin arvonimi annetaan niissä Ekhammerille vasta tuonnempana. Hän oli syntynyt v. 1682. Jo ennen tätä aikaa, s. t. s. ennen

¹⁴¹) *Jacobsson*, e. m. t., s. 87—88.

hernhutilaisten lähettien tuloa Tornioon, Ekhammer oli ollut tunnettu vakavana kristittynä ei ainoastaan ympäristössään, vaan aina Tukholmassakin hengelisten piirien keskuudessa, joiden kanssa yhteys ja kirjevaihto, niinkuin edellä on sanottu, näkyy olleen jotenkin vilkasta. Tätä osoittavat m. m. osaltaan nekin kolme Maria Ström-nimisen henkilön Tukholmasta Ekhammerille Tornioon kirjoittamaa kirjettä ¹⁴²⁾. Yksi näistä kirjeistä on päivätty 6/10 1732, toinen 23/2 1733, yhdestä puuttuu päiväys. Ekhammerista, tai olosuhteista Torniossa ei näiden kirjeiden kautta käy paljontakaan ilmi. Mutta ne edellyttävät kirjeen saajassa elävää kristillistä elämää jo näinä vuosina, ja osottavat, että hänet jossakin määrin tunnettiin Tukholman kristillisissä piireissä, koskapa kaikki lähettävät hänelle terveisiä, »jotka hänen nimensä tuntevat, ja kaikki jotka ovat hänen vilpittömyydestään kuulleet». Ekhammer oli itsekin kirjoittanut useammankin kerran Maria Strömille, joista kirjoittaja näissä kirjeissä kiittää. Kirjeessä 23/2 1733 on viittauksia vihamiehiin, sekä johonkin vainoon, jota Ekhammer ystävineen — koskapa puhutaan monikon toisessa persoonassa — oli saanut osakseen. »Jag frögdar mig», sanoo hän, »öfwr at en sanskyldig wandell af eder föres, som lijder förföljelse. Men Herren som eder deri fördt han förer eder åter uth.» Sanallakaan ei kuitenkaan lausuta mitään, joka osoittaisi, olisiko kirjeen saaja paremmin kuin kirjoittajakaan mitään erikoista kristillisyyden suuntaa suosinut. Ainakaan ei tule ilmi mitään separatistista mielialaa kummallakaan puolen, — jos ei

¹⁴²⁾ Julk. M. Ruuth, S. uskonn. liikk. historiasta, s. 356—360. — Kuka tämä Maria Ström oli, siitä ei ole tietoa. Olisiko hän ehkä ollut entisiä Tornion asukkaita? Ainakin hän oli ollut Torniossa, minkä oleskelun aikana nauttimastaan rakkaudesta kirjoittaja kiittää.

sen vastaistakaan ¹⁴³). — Kun nyt sitte muutamaa vuotta myöhemmin Tornioon saapuneet hernhutilaisveljet Ekhammeriin tutustuvat, antavat he hänestä sen todistuksen, että hän oli vakava ja hurskas mies, »vilpitön ja totinen Herrassa», sekä, että hän »tunsi totuuden ja sydäimestään pyysi vaeltaa sen mukaan». Ekhammer otti veljet ilolla ja ystävällisesti vastaan, kohteli heitä rakkaudella, hankki heti heille asunnot, j. n. e. Paikkakunnan uskonnollisesta elämästä he saivat häneltä myös kuulla, että löytyi kyllä yksityisiä »vilpittömiä» sieluja, mutta että heiltä »enimmäkseen puuttui pohjaa». Seurustelu hänen kanssaan oli erittäin vilkasta. Joka päivä he olivat yksissä, ja huomasivat, että hän oli hyvällä pohjalla, ja saivat itsekin puolestaan suurta virvoitusta hänestä. Mutta hänellä sanotaan olleen »hyvin pahan vaimon». Ja Ekhammer halusi käydä Hernhutissa, kun vaimonsa kuolee, joka siis lienee ollut silloin sairas. Vaimonsa, Anna Ekhammer, kuolikin 23/12 1742. Toteutuiko Ekhammerin halu nyt, siitä ei ole varmuutta. Mutta epätodennäköistä se on ¹⁴⁴).

¹⁴³) Muutoin nämä kirjeet ovat läpeensä hengellistä keskustelua, ja uhkuu kirjeiden kirjoittajan puolelta niistä syvä ja kokonainen antaumus Jumalalle, ja samalla suuri nöyryys, ja oman köyhyyden tunto. Kirjoittaja ei tunne vielä mitään olevansa, niin että saattaa m. m. sanoa (kirjeessä 6/10 32): »effter som vij ännu intet äro vordne nya Creatur, uthan det gamla äländet wara ännu, j. n. e.». Kirjeet sisältävät, mitä sydämellisintä kehoitusta pysymään lujana, vaeltamaan nöyryydessä, ja valvomaan, sekä katsomaan häneen, joka on uskon alkanut. Usein toistuu ajatus, että on vaellettava pelossa, varovasti, »rukouksissa Herran jaloissa». Kaikki todistaa kirjoittajan syvällistä hengellistä kypsyyttä. Henkevät sanat usein muotokauneudellakin puhuvat ei vain kirjoittajan sisällisestä elämästä, vaan ehkä luonnollisestakin kehittyneisyydestä.

¹⁴⁴) Anders Ekhammer oli sittemmin toisen kerran naimisissa Juliana Ressmanin kanssa; vihityt 23/2 1744; † 20/2 1770. — Torn. k. a.

Heti Tornioon saavuttua Nitschman, Grasman ja Schneider joutuivat tuttavuuteen ja ystävyYTEEN useiden muidenkin etsivien ihmisten kanssa. Kaupungin pormestari Petter Pipping (s. 1694; † 3/5 1766) oli toinen mies, kuin Oulun pormestari. Kohta kaupunkiin tultua vieraat kävivät hänen puheillaan — suutari E. ohjasi heidät sinne — ja kohdeltiin heitä siellä suurella ystävyydellä. Jo kolmantena päivänä heidät kutsuttiin aterialle pormestarin kotiin. Tämä paheksui suuresti sitä kohtelua, joka heidän osakseen oli tullut Oulussa kaupungin päämiehen puolelta, ja olisi hän suostunut heidän viipyvän paikkakunnalla »vaikka elämänsä kaiken», mutta nämä kiittäen suosiosta lausuivat, ettei heidän suunnitelmiinsa sovellu kauvan viipyä. Osoitteena tästä suosiosta kerrotaan edelleen, että heidän vasta kahden viikon oleskelun jälkeen tarvitsi näyttää passinsa. Mikään tosi herännyt mies ei pormestari silti ollut. Tosin hänestä annetaan se todistus, että »hän rakasti hyvää» (»ein Mann, des das Gute liebte»), ja että hän kuuli myös mielellään puhuttavan autuuden asiasta, kuitenkin vain »niin kauvan, kuin hänen ei rikkaan nuorukaisen tavoin tarvinnut luopua kaikesta».

— Pormestarin rouva taas, Margareta Pipping, o. s. Planting, joka silloin ijältään jo kävi 60:ttä (s. 1682; † 1740) oli hengellisessä suhteessa pitemmällä kuin miehensä. Hänellä sanotaan olleen hyvä vaellus (welche eine sehr guten Wandel führet). Pormestarin talosta tuli veljille alituinen käymäpaikka, ja saivat he usein olla siellä aterialla. Ja kun Grasman sitte sai pormestarilta työtä, oli hänellä tilaisuus paljon puhella rouva Pippingin kanssa hengellisistä asioista, ja tämä osoitti hänelle suurta rakkautta.

Ensimmäisiä ja mieluisimpia tuttavuuksia, joita hernhutilaisveljet Torniossa saivat tehdä, oli myöskin tutta-

vuus raatimiehen rouvan Anna Bäckin kanssa. Mieheensä oli raatimies Johan Sigfridinp. Bäck. Rouva Bäck oli heidän Tornioon tullessaan miltei kuoleman sairaana, ja kertoi suutari Ekhammer kohta heille, että hän oli tullut voimakkaaseen herätykseen. Hän oli aikansa elänyt suuressa turhamielisyydessä. Mutta nyt saatuaan kuulla hernhutalaisveljien tulosta, hän kutsui heidät luoksensa, ja kertoi miten suuri syntinen hän oli ollut, sekä minkälainen ahdistus hänellä nyt oli syntiensä tähden, eikä voinut uskoa, että Vapahtaja olisi hänelle armollinen. Nitschman puhui hänelle tarjona olevasta armosta. Hänessä syntyi elävä halu Vapahtajan puoleen, ja puhui kyynelin tästä sielunsa ikävästä. Ja kun hänellä nyt oli niin suuri armon kaipuu, niin he antoivat hänelle sen neuvon, ettei hän omin neuvoin itseään siitä päästäisi, vaan odottaisi siinä ikävöimisessä ja pyytämisessä, kunnes Herra antaisi vapauden. Rouva Bäck kiintyi suurella rakkaudella Herraan, ja vaelsi vakaasti. Taudissa tapahtui käänne. Nitschman antoi hänelle lääkkeitä, joita oli tuonut mukanaan Hernhutista, ja niillä oli toivottu vaikutus. Hän kiintyi myös suurella rakkaudella neuvonantajiansa, ja auttoi heitä usein lahjoilla. Nitschmanin pyydettiin asumaan raatimiehen talossa, jossa hän sai oman huoneen. Siten oli hänellä tilaisuus paljon puhella rouva Bäckin kanssa iäisyysasioista. Hän asui siellä pari kuukautta, ja opiskeli samalla kieltä. — Raatimies Bäck oli luonnon rehellinen mies, eikä vastustanut vieraita. Kuitenkin hän alussa pelkäsi, että hänen vaimonsa kävisi liian surumieliseksi (melancholisch). Mutta kun hän näki, ettei niin käynyt, vaan että hän päinvastoin tuli iloisemmaksi, vieläpä lisäksi toipui taudistaan, niin hänkin osoitti vierailleen paljon ystävyyttä.

Rouva Bäckin ohella mainitaan myös toinen kauppiaan rouva Fluur tähän ystäväpiiriin kuuluvana. Nämä olivat keskenään erikoiset ystävykset, kasvoivat kristillisyydessä, ja koettivat herättää muitakin uuteen elämään.

Edelleen mainitaan muuten nimeltään tuntematon kauppias — olisiko ollut ehkä juuri Fluur? — joka oli matkustellut paljon Lapissa, ja antoi heille tietoja sieltä, ja jonka tuttavuuteen he myös pääsivät. Häneskin sanotaan, että »hän rakasti hyvää». Mutta hänenkin rouvallaan oli totinen jumalanpelko sydämessä, ja hänkin puheli usein heidän kanssaan Jumalan teistä. Tämä kaipasi sydämestään sellaista uskovien yhteyttä, joka apostolien aikana oli olemassa.

Näihin erikoisesti mainittuihin ei Tornion uskonnollinen piiri näytä rajoittuneen. Nimenomaan kerrotaan, että vieraat tutustuivat myös moniin muihin »hyviin sieluihin, joilla oli sydämellinen kaipaus Jeesuksen puoleen», ja jotka »ahkerasti tutkivat uskon perustusta». Edellä mainituissa Maria Strömin kirjeissä Ekhammerille lähetetään kahdestikin tervehdys eräälle Klara Maijströmille, ja mainitaan hänetkin siis jo 1732 yhdeksi »Jumalan ystävästä» Torniossa. Elämän liikettä tuntui siten paikkakunnan hengellisissä oloissa. Eikä hernhutilaisveljien työ Jumalan vainiolla täällä koskettanut vain ennestään jo Jumalan käden kosketusta saaneita. Niin paljon antoi Jumala armoa tähän hiljaiseen työhön, ja siunasi sitä, että muutamia suoraan suruttomasta mailmastakin tuli herätykseen ja kääntymykseen.

Muutoin ei suutari Ekhammerista, enempää kuin muistakaan tähän ystäväpiiriin kuuluvista, eikä heidän elämänvaiheistaan ole jälkimäilmälle paljonkaan tietoa jäänyt. Hernhutilaisveljien matkakirjeissä heitä

vielä tuonnempanakin muistetaan ja mainitaan. Mutta kaikessa tapauksessa ne ovat jääneet niiksi maan hiljaisiksi, ja Herran pieniksi, joina kai tahtoivatkin olla ja pysyä, ja joita ei mailma tuntenut.

On jo mainittu, että Nitschman asui kauppias Bäckin talossa, ja opiskeli uutterraan kieltä, todennäköisesti Suomea. Schneider kävi työssä rovestin luona, siis joen toisella puolen, koko kuukauden ajan. Grasman sai aluksi työtä pormestarilta. Heinäkuulla, jolloin hänellä ei erikoista työtä ollut, hän kertoo käyneensä Ekhammerin kanssa merellä kalastusta harjoittamassa missä hän sanoo hyvin onnistuneensa. Sittenmin hänkin oli työssä »kirkolla» — emäkirkollako? —, jota kesti koko kesän.

Schneider näyttää näistä kolmesta olleen vähimmän ulospäin esiintyvä ja vaikuttava. Nitschmanille, joka eräässä kirjeessä mainitaan teologian ylioppilaaksi, oli pormestarilla suunniteltuna tehtävä, jota hän hänelle suositteli, ja jota myös eräs Tornion (= Alatornion) papeista kannatti, nimittäin että hän ottaisi opettaakseen lapsia maaseudulta. Suunnitelmaa ei kuitenkaan katsottu voitavan toteuttaa ensiksikin jos sen vuoksi, ettei N. mielestään vielä ollut kyllin pystyvä Suomen kielen taidossa, mutta muistakin syistä.

Koska kirjevaihto Hernhutin kanssa oli vaikea — vieläpä usein saivat kirjeensä rikkoutuneinkin — päättivät veljet yhteisesti, että yksi heistä lähtisi kesän lopulla viemään suullista selostusta toiminnastaan sinne. Päätettiin, että »koska Nitschman ei kyennyt itseään käsillä elättämään», niin hän lähtisi selostusta viemään. Niin jätti Nitschman siis Tornion, ja lähti syyskuun 7 p:nä pormestarin omalla laivalla Tukholmaan ¹⁴⁵⁾.

¹⁴⁵⁾ Pormestarin rouva seurasi mukana Tukholmaan. Toisen selostuksen mukaan tapahtui lähtö »elokuun lopussa».

Omituinen yhteensattuma oli, että hän siellä sai kirjeen Hernhutista, jossa ilmoitettiin häntä tarvittavan siellä, ja että joku toinen oli tuleva hänen sijaansa. Näin kertovat veljet matkakertomuksessaan ja selostuksessaan. Toisaalta saamme valaistusta tähän sattumaan. Nitschman viipyi useita viikkoja Tukholmassa, jossa hän seurusteli tunnettujen separatistimystikkojen kanssa, niinkuin Strokirchin, Sven Rosenin y. m. kanssa. Kirje, jonka hän Tukholmassa nyt sai Hernhutista, oli itsensä kreivi Zinzendorffin, ja oli nähtävästi tarkoitettu yhteiseksi Nitschmanille sekä Grasmanille ja Schneiderille. Se ei ollut heille ensinkään suosiollinen. Zinzendorff siinä lausuu julki ehdottoman tyytymättömytensä siihen tapaan, millä veljet olivat heille uskottua tehtävää täyttäneet. Nitschman kutsutaan pois, »koska hän oli menettänyt harrastuksensa Lapin lähetykseen, ja luopunut siitä». Zinzendorff lausuu purevasti, että heillä oli ollut vähemmän yötä ja vaivaa, kuin olivat osanneet odottaa. He olivat pelänneet noitarumpuja ja noitia, eivätkä ajatelleet, kenelle he kuuluivat. »Teidän vaelluksenne kaupungista kaupunkiin ei tosiaan ole mikään käynti lappalaisraukkojen luona, jotka eivät tunne Jeesusta, ja joiden luo teidän oli mentävä, jollette ole tällä välin sitä unohtaneet. Toinen on toisensa harhaan vienyt. Oi rakkaat lapset, tulkaa toki järkiinne, menkää itseenne ja kysykää Herralta, missä on vika.»¹⁴⁶⁾

Näyttää siltä, että Grasman ja Schneider eivät saaneet osaa tästä kirjeestä. Kun Grasman 28/12 1735 kirjoittaa Hernhutiin, niin hän tosin ilmoittaa Nitschmanin lähettäneen heille kreivi Zinzendorffin kirjeen, mutta että he »eivät olleet osanneet sitä lukea» (»wir haben des H.

¹⁴⁶⁾ Jacobsson, c. m. t., s. 88—89.

Graffens Brief nicht lesen kennen»)! Tässä kirjeessä Grasman kaikessa tapauksessa selittää heidän menettelystä ja mielipiteitään Lapin lähetykseen nähden. He olivat saaneet määräyksen mennä pakanain keskuuteen, mutta lappalaiset hanolivat jo kristinuskon vaikutuksen alla. Lisäksi oli Lapissa niin monta kieltä. Edelleen olivat lappalaiset niin hajallaan asuvia, ettei heidän keskuudessaan voinut samalla tavalla matkustella, kuin muualla. Lopuksi herätti suurta huomiota, varsinkin papiston piirissä, jos ken vieras siellä liikkui. Ruumiillisista vaikeuksista hän ei tahtonut ensinkään puhua. »Jos perustus on kaatunut, ja itse asia käynyt epätietoiseksi, niin miten uskoa ja saarnata siinä, mihin ei ole lähetetty?» Niin kysyy hän, ja tahtoi nöyrästi ja totuudessa saada asian selville.

Miten lieneekin tämän kysymyksessä olevien hernhutilaishäettien pohjoiseen lähettämisen tarkoitus ollut, niin Jumalan valtakunnan asialle Tornion seudulla ei ollut mikään pieni merkitys sillä seikalla, että he Tornioon pysähtyivät, ja siellä viipyivät. Nitschmanin lähdettyä toiset veljet työnsä ohella seurustelivat ahkerasti edelleen »heränneitten sielujen» kanssa, ja koettivat opastaa heitä yhä enemmän »perustukselle». Mutta jo seuraavassa vuoden vaihteessa hekin saivat seurakunnaltaan käskyn siirtyä alkuperäisen suunnitelman mukaisesti Venäjän Lappiin pyrkiäkseen Moskovan kautta Arkangelia kohti. Ja niin hekin jo alussa vuotta 1736 jättivät Tornion. Alakuloisina ja mieleltään masentuneina he saapuvat Tukholmaan — siitäkö syystä, että aavistivat, ettei heihin Hernhutissa oltu tyytyväisiä? Tornioon he eivät enää palanneet. Mutta yhteys Tornion kanssa ei silti katkennut. Ystävyys ja kirjevaihto varsinkin Ekhammerin kanssa jatkuu vielä kauvan heidän lähdettyään Tornion. Tallella on

ainakin kaksi Ekhammerin kirjettä Johan Nitschman'ille, joista toinen on päivätty 12/11 1737, ja osoitettu Ronneburgiin lähellä Frankfurt a. M:ia; toinen taas 8/4 1738 Berliiniin ¹⁴⁷⁾). Kirjeet sisältävät vain lyhyitä kehoituksen sanoja ja ajatuksia sisällisen elämän alalta. Mutta ne osoittavat myös, ettei kirjevaihto ollut rajoitettu vain näihin kahteen kirjeeseen, eikä ollut vain yksipuolista laatua. Ekhammer oli saanut kirjeen Nitschmanilta ja hän kiittää m. m. siitä. Samoin hän kesällä 1737 keroo saaneensa kirjeen Grasmanilta ja Schneideriltä Moskovasta, sekä kirjoittaneensa heille Arkangeliin Tervehdysten lähettäjinä Nitschmanille mainitaan edellisessä kirjeessä »Madam Fluor», »k. madam Bäck», »Borgmästaren och hans fru», »syster Brita Arand», sekä »guldsmedens änka». Jälkimäisessä kirjeessä osaksi samat, mutta lisäksi »Hr Wigelius, och många andra Guds sökande siälar» ¹⁴⁸⁾).

Myöskin on olemassa katkelmia eräästä Anna Bäckin

¹⁴⁷⁾ M. Ruuth, S. uskonn. liikk. historiasta.

¹⁴⁸⁾ Näytteeksi saakoon tässä sijan toinen näistä kirjeistä:

»Till en kiärlig Broder Johan Nitsman — — — a Berlin.

Torneå d. 8 April 1738.

Jesu fägne tig kiära broder i och förklare sig uti eder siäl. — — —

Min kiärkomma Broders skrifvelse bekom iag daterat ifrån Berlin, hvilket mig hiärteligen fägnar, i synnerhet till de härliga och förträffeliga anvisningar I mig tillställen. — — — Ack! hwilcken har större rätt, att behålla något, än den som detta köpt har, har icke min kiäresta Jesu mig dyrt köpt, måste icke jag då wara hans dyrt köpta och icke min egen, en trogen undersätare är ju sinom konung huld och trogen i lydnad och hörsamhet, mycket mehr är ju ett troget Guds barn sinom himmelska konung huld och trogen. Ty troon kommer af honom som är detta lefvande ordet Jesu, altså vill jag ej annat lära och fatta än hvad min korsfäste och upståndna frälsare mig tillika med sina barn lärandes warder. — — —

Anders Ekhammer.

kirjeestä todennäköisesti Nitschmanille 25/6 1736. Muita mainitsematta.

On merkille pantava, että nämä hernhutilaisveljet yleensä kaikilla paikkakunnilla, missä kulloinkin liikkuvat, kävivät tapaamassa paikallista papistoa. Alatornion kirkkoherrana tänä aikana oli ennen mainittu rovasti Abraham Foug. Veljet antautuivat pian — jo toisena päivänä tulonsa jälkeen — tuttavuuteen hänen kanssaan. Varsinkin Nitschman. Mutta yhteisymmärrystä ei syntynyt. Sanotaan, että rovasti ei antautunut hänen kanssaan puheisiin niistä asioista, jotka hänelle olisivat olleet rakkaita, »koska hän huolehti enemmän taloudestaan, kuin hengellisistä asioista». Ja eräässä toisessa kertomuksessa lausutaan, että hän julkisesti saarnasi heitä vastaan, mutta »ei tahtonut paljon heidän kanssaan puhella, vaan esteli ja ulkokullaili, niin paljon kuin saattoi, koska totuus oli koskettanut häntä, mutta hän ei sitä tahtonut tunnustaa, sillä mailma oli hänelle rakas». Veljet koettivat kuitenkin pahennusta välttää, ja tahtoivat suhtautua täälläkin seurakuntansa yleisten periaatteiden mukaan kirkollista toimintaa kohtaan ja kirkollista saarnavirkaa kohtaan lojaalisesti. He kertovat myös nimenomaan täällä niinkuin Oulussakin kaiken aikaa käyneensä ahkerasti kirkossa, »etteivät olisi kenellekään pahennukseksi». He olivat myöskin tietoisia konventikeliplakaatista, ja koettivat huolella valvoa, etteivät he tämänkään kohtalokkaan asetuksen määräyksiä loukkaisi. Oulun pormestarille, joka heitä syytti jos mistä, he sen vuoksi saattoivat hyvällä syyllä puolustukseen vakuuttaa, ettei kukaan kykene todistamaan, »että he olisivat yhtään ainoaa muodollista kokousta pitäneet, vaan ainoastaan puhuneet yksityisten henkilöitten kanssa». Siitä huolimatta kerrotaan,

että Tornion papisto pelkäsi heitä, nimenomaan rovasti, ja koetti salaisesti varoittaa ihmisiä heidän suhteensa. Ja veljet väittävät, että suoraa mailmasta tapahtuvat kääntymiset ja herätykset tuottivat heille papiston puolelta aina suurta vihaakin. Oliko todella näin laita, vai oliko tässä vääriä epäluuloja ja mielikuvitusta, sitä ei käy päättäminen. Mahdoton tämä kuva rovasti Fougstista hengellisiä asioita ymmärtämättömänä miehenä ei suinkaan ole. Siksi monta sen kaltaista täytyy kyllä todeta Suomen papiston joukossa olleen. Huomattava sentään on, että tässä todistus on annettu vain toiselta puolen. Sitä paitsi oli kyllä ajan hengellisissä liikkeissä olemassa niin paljon aihetta separatistmin pelkoon papiston piirissä, ettei tämäkään kylmäkiskoisuus ja jonkunlainen varuillaanolo tarvinnut aivan yksistään hengellistä sokeutta merkitä. Ja jyrkkään sotakantaan eivät suhteet kuitenkaan kehittyneet. Sitähän osottaa m. m. sekin, että rovasti Fougst kaikesta huolimatta saattoi toimittaa jatkuvasti työtä muukalaisille heidän elatukseksien. Mitä toisiin pappeihin tulee, niin ei sekään seikka, että »yksi papeista» kannatti pormestarin suunnitelmaa Nitschmanin opetustyöstä lasten piirissä, sentään osoita, että kohtelu heitä kohtaan olisi aivan jyrkkä ollut.

Toinen on kuitenkin se kuva, mikä hernhutilaislähettien matkakertomuksissa annetaan Tornion »koulupapista», s. t. s. rehtori Juhana Wegeliuksesta, vaikkakin kertomukset tällä kohdalla ovat sangen harvasanaisia. Hän oli hernhutilaisveljien arvostelun mukaan »hyvää rakastava mies», joka »keskusteli usein heidän kanssaan Jumalan valtakunnasta, ja rakasti heitä». Mutta yhtäkaikki lisätään kohta tämän jälkeen huomautus, että »hän ei kuitenkaan kaikessa ollut

yksimielinen kanssamme» (wie wohl er nicht allerdings mit uns übereinstimmte).

Minkälainen oli sitte se ajatussuunta, jota nämä miehet edustivat? Jos emme saakaan mitään kokonaista kuvaa siitä tarjolla olevien lähteitten avulla, oikeastaan vain hajanaisia piirteitä, niin yhtä ja toista mielenkiintoista ilmaisevat siitä kuitenkin jo ne sielunhoitoneuvot, joita he täällä jakavat. Tapansa oli puhua, kuten edellisestä olemme nähneet, milloin »vilpittömistä sieluista» (redliche Seelen), — joilla luonnollisesti tarkoitettiin arkatuntoisia, Jumalaa etsiviä ihmisiä, — tai niistä »jotka rakastivat hyvää» (die, das Gute liebten), jolla tietysti tahdottiin ilmaista henkilön tavallista syvempää kunnioitusta totuutta kohtaan, tahi sitte armon työn alla pitemmälle päässeistä puhuttaessa »heränneistä sieluista» (Erweckte, eli erweckte Seelen), jonka nimityksen perinnäinen kristillisyytemme niin hyvin tuntee, sekä »Jeesuksen ystäväistä», j. n. e. Nimitystä »uskovainen» käytetään peräti harvoin.

Yksityisessä sielunhoidossa veljet kertovat keskustelleensa ihmisten kanssa milloin »hengellisistä» asioista, milloin »mielenmuutoksen» asiasta, milloin »Jumalan teistä», j. n. e. Kun eräs kemiläinen virkamies, kortinpeluri ja elostelija, heidän tavatessaan hänet parhailaan korttipelistä, kysyy heiltä, mitä he arvelivat, tekikö hän siinä väärin, vastaavat he, että kyllä omatunto sen ilmoittaa. Ja kun tämä sitte ylimielisesti arvelee, että ihmisen on mahdotonta mailmassa pyhästi elää, niin he vastaavat, että on vain harjoitettava sitä, mihin Luther katkismuksessa neuvoo puhuessaan kasteen merkityksestä, muistuttaen hänelle himojensa ja pahojen halujen tukahduttamista jokapäiväisen katumuksen ja parannuksen kautta, ja uuden ihmisen syntymistä,

joka elää vanhurskaudessa ja pyhyudessa Jumalan edessä. Raatimiehen rouvalle, Anna Bäckille, — hän se todennäköisesti oli — jonka, kuten edellä olemme nähneet, he huomasivat olevan syvästi heränneellä omallatunnolla, ja suuressa armonikävässä, puhutaan armahtavasta Vapahtajasta, mutta myös annetaan se neuvo, ettei hän saisi itse itseään tuosta ikävoimisesta vapauttaa, vaan pitkittää ikävoivää odotusta, kunnes Herra itse antaisi hänelle anteeksiantamuksentunnon ja vapauden (»wir fanden sie in einem Sehnen den Verlangen nach der Gnade Gottes, gaben ihr deswegen den Rath sich nicht selbst daraus zu setzen, sondern so lange in solchem sehnen und flehen verharren, bis ihr der Heyland selbst die absolution Ertheilen wurde«.) Ja nämä heidän henkiystävänsä ja opetuslapsensa taas tuntevat mitä syvimmin oman sisällisen viheliäisyytensä ja köyhyytensä. Tässä suhteessa varsin mielenkiintoinen on se rouva Bäckin kirje todennäköisesti Johan Nitschmanille, joka on päivätty Torniossa 25/6 1736 ¹⁴⁹⁾. Koska kirjeen saaja oli ollut hernhutilaisveljien välittömän hengellisen neuvonannon ja opastuksen alaisena juuri niinä aikoina, joina hänessä uusi elämä oli alkanut, niin ansaitsee huomiota sekä se ajatussuunta, että terminologia, joka kirjeessä esiintyy. Sen vuoksi puolustanee paikkaansa tässä muutama ote tästä kirjeestä. Kirjeen kirjoittaja valittaa alussa, ettei ollut saanut pienintäkään kirjettä »rakkaalta veljeltään», vaikka oli sitä odottanut »koko pitkän talven», niin ettei tietänyt, oliko tämä elossa vai kuollut. Omasta itsestään hän lausuu seuraavaa: »Mitä minun tilaani tulee, voin nyt ruumiini puolesta kuta kuinkin hyvin, mutta sisällisen ihmiseni

¹⁴⁹⁾ Jäljennös Hernhutin arkistosta. Katso Liite N:o 1!

puolesta olen hyvin köyhä ja kurja. Kiitetty olkoon Herran nimi, joka on osoittanut suuren armonsa ja laupeutensa sen kautta, että voin nähdä kelvottoman ja kurjan tilani ja alastomuuteni häpeän. Herra Jeesus, älä ota kättäsi minusta, äläkä anna minun joutua pimeyteen ja eksymykseen, vaan pidä minua kädestä kiinni. Minä olen eksyväinen lammias, Herra Jeesus, taluta minua oikeaa tietä!» Jos se olisi Jumalan armollinen tahto, niin hän toivoisi täydestä sydäimestään saavansa tavata »rakasta veljeään» saadakseen vielä valittaa tilaansa. Hän olikin saanut paljon vaikeuksia tunnottomien ihmisten puolelta nykyaikana, jotka harjoittivat vilppiä ja vihamielisyyttä. Ja hän jatkaa: »Herra Jeesus, opeta meitä toden teolla tuntemaan kurjuutemme, ja ottamaan vaarin saatanan ansoista ja pauloista, joita se asettaa eteemme meitä vangitakseen!»¹⁵⁰⁾

Kuten edellisestä näkyy, huokuu kirjeestä syvä synnin ja oman viheliäisyyden tunto, mutta samalla kuitenkin lapsenomainen antautuminen Jumalan armo-
hoitoon, ja on vielä kaukana siitä realistisesta herkuttelemisestä Kristuksen verellä, joka sittemmin on niin yleistä, mutta myöskin yhtä kaukana pintapuolisesta tietoon perustuvasta Jumalan armoon turvaamisesta.

Tämä kaikki on miltei kuin heijastusta siitä, mitä itse Zinzendorf näihin aikoihin ajattelee ja opettaa. Niinpä hän eräässä kirjeessään, jonka hän Ruotsin

¹⁵⁰⁾ Rouva Bäck kertoo lopuksi, että tyttärensä, joka oli mennyt kihloihin (erään maisteri Quastin — Ervastian? — kanssa) alkoi nyt oppia tuntemaan tämän mailman turhuutta, ja että hän oli saanut suuria vaikeuksia jumalattomien ihmisten puolelta, ja on Herralla siis monellaisia keinoja häntä varten, niinkuin kaikkia varten. — Maininta kysymyksessä olevasta kirjeestä löytyy myös: M. Ruuth, S. Usk. liikk. hist., ss. 371—372.

matkalla ollessaan kirjoittaa 22/5 1735 muutamille ystävilleen Malmössa, jossa kirjeessä hän kauniilla tavalla asettaa Jumalan armon niin matalalle. Hän lausuu siinä: »Minusta näyttää, että me sekoitamme liiaksi omia pyrkimyksiä, ymmärrystä ja omia suunnitelmia Vapahtajan työhön, sen sijaan, että meidän ei tulisi muuta kuin itkeä ja ikävöidä, niinkuin käärmeen puremat israelilaiset erämaassa, jotka ovat esikuvina kaikille, jotka Jeesuksen veren ja ristin kautta tulevat autuaiksi. — — — Armo kaipaa vain lapsellista pyytämistä koko sydäimestä, niin, tahtoisin sanoa, että ensimmäiset armon ilmeet kysyvät vain orjallista, pelonalaista köyhyyttä, joka edes puolella toivolla tulee kerjäämään. Silloin on ihmisellä jo suuri aarre, syntein-anteeksiantamus hänen veressään.»¹⁵¹⁾ — Ja eräs kaikkein huomatuimpia ruotsalaisia hernhutilaisia, tohtori Gradin kirjoittaa Hernhutista ystävilleen Tukholmaan marraskuussa 1739 kertomuksen hernhutilaisesta seurakunnasta, ja lausuu siitä aluksi seuraavaan tapaan: »Med fog kallar den sig en Korsförsamling, ty den grundar sig på Jesu blod och död. Så är predikan om korset och Jesu blodiga försoningsdöd huvudsakligen den, som här drifves och intryckes. Å människans sida fordras blott en allvarlig åstundan, och vilja till att blifva grundligen upprättad och salig, och att en själ sådan som hon är, det är så fördömd, fördärfvad, oren och eländig kastar sig för Jesu fötter och af Honom tigger nåd och hjälp och därmed icke upphör, förrän hon verkligen blir bönhörd och hulpen, det är med Gud försonad och förenad och alltså undfår tro, anda, lif, frid, och fröjd af och i Jesu», j. n. e.¹⁵²⁾

¹⁵¹⁾ *Jacobsson*, e. m. t., s. 97.

¹⁵²⁾ *Jacobsson*, e. m. t., s. 122.

Ajatus sovinnosta Kristuksen veren kautta, sovituksen veri (Blut der Versöhnung) oli kysymyksessä oleville hernhutilaisveljille, samoinkuin koko seurakunnalle, luonnollisesti opin ja uskon peruspylväs, ja semmoisena erikoisen rakas. Olihan heidän oppi-isänsä ja seurakuntansa päämies, kreivi Zinzendorff perinyt erityisen rakkauden kärsivään Vapahtajaan jo isältään, jonka hurskauden erikoispiirteenä sanotaan olleen rakkaus Vapahtajan kärsimysolentoon, ja Kristuksen kärsimisen ja kuoleman kunnioittaminen. Tämä oli jo lapsena painunut kreivi Zinzendorffinkin sydämeen, kuten on tunnettu. Mutta kaikki, mitä näiden Torniossa vaikuttaneiden hernhutilaislähettien omista kirjoitelmista käy tässä suhteessa selville, tuntuu läpi vakavalta, ja yleensä raitishenkiseltä, sekä samalla lämpimältä ja elävähenkiseltä uskolta. Tuosta myöhemmän ajan hernhutilaisuuden tunteellisesta hempeämielisyydestä ei tässä vielä ole tuntua, eikä sen mauttomasta verisen Kristuksen palvonnasta. Kaukana on tämä henki myös tuosta nykyaikana eräillä tahoilla valtaan päässeestä pintapuolisesta yltiöevankelisuudesta. Hengellisyys ei tunnu yleensä miltään pingoiteltulta eikä teennäiseltä puristukselta. Joutuu kunnioituksella ajattelemaan näiden miesten uskollisuutta Herransa palveluksessa, ja heidän rakkauttansa ihmisiin. Kristillisyys oli jotakin, joka oli vallannut heidät. He valittavat raskaasti usein sekä papiston että kansan hengellistä sokeutta. Samoin myös sitä kirkollista pakkoa, jota harjoitetaan m. m. vaatimalla usein myöskin ylen pitkien matkojen takaa kirkossa käyntiä ja säännöllistä Herran ehtoollisella käyntiä »aivan paavilaiseen tapaan». On kuitenkin muistettava, että he siitä huolimatta itse tahtoivat kaikkea pahennusta kir-

kollisiin tapoihin nähden välttää, ja itse kävivät uut-
terasti kirkossa.

Mitä muutoin tulee hernhutilaisveljién toimintaan hajallaan protestanttisuuden piirissä, oli siinä pääasiassa aito pietistinen tarkoituserä. Hehän tahtoivat vain koota heränneitä sieluja, harjoittaa heidän keskuudessaan sielunhoitoa; ja johtaa heitä oikeaan seurakuntayhteyteen keskenään, mutta ei erottaa heitä kirkkoyhteydestä.

Kun nyt kaikkea tätä ajattelempa, niin käsitämpa hyvin Juhana Wegeliuksen suopeamielisen kannan hernhutilaisveljiin nähden, niin että nämä saattoivat suorastaan sanoa, että hän »rakasti heitä». Kuten jo edellä olemme huomauttaneet, ei näiden hernhutilaislähettien oleskeluaikana Torniossa voinut vielä heidän evankelioimistyössään esiintyä niitä piirteitä, jotka sittemmin, 1740-luvun loppupuolella jo karakterisoivat hernhutilaista uskonnollisuutta. Sitä paitsi oli veljesseurakunta 1733 saanut Tübingenin teologiselta tiedekunnalta virallisen julkilausuman ja tunnustuksen siitä, että seurakunnan oppi oli yhtäpitävä Augsburgin tunnustuksen kanssa, ja ettei sen uskonkäsitys ollut yleensä ristiriidassa kirkon tunnustuskirjain kanssa ¹⁵³). Ja on kai myös enemmän kuin luultavaa, että hernhutilaislähetit eivät täälläkään jättäneet käyttämättä tällaista tosiasiaa hankkiakseen veljesseurakunnalle ja sen opin-
käsitykselle luottamusta missä he vaan liikkivat.

Toiselta puolen taas oli kreivi Zinzendorffin ja pietismin välillä jo tapahtunut kriisi, josta ei voinut Wegelius olla tietämätön, eikä tämä voinut olla vaikuttamatta hänen suhteeseensa hernhutilaisveljiin. Olihan kreivi Zinzenhorff aina vuoteen 1729 pitänyt itseään

¹⁵³) Burkhardt, e. m. t. s. 53.

aito pietistinä niin hyvin yleensä elämäkatsomukseen, kuin pelastuksen tien käsitykseen nähden. Yhä enemmän oli kuitenkin ruvennut syntymään hankausta hänen ja pietismin edustajien välille. Pietismin taholla syytettiin Zinzendorffia ja hernhutilaisuutta siitä, että sen evankeliuminjulistus oli liian vapaata, niin että siinä oli hengellisen vallattomuuden aihe, että se sivuutti pyhityksen j. n. e. Sanottiinpa lisäksi Zinzendorffista itsestään, että kun hänessä ei ollut mitään varsinaista katumustaistelua tapahtunut, oli epäiltävää, oliko hän ensinkään todenteolla kääntynyt ja Jumalan lapsi. Ja luonnollista on, että tämä koski kipeästi Zinzendorffiin. Omasta puolestaan taas Zinzendorff oli tullut vakuutetuksi, että pietistinen katsomustapa esimerkiksi uudestasyntymiseen nähden oli yksipuolinen ja harhaanviepä. Ja yleensä hän piti pietismia liian lailisena. Näissä käsityksissään hän v. 1734 tuli vahvistetuksi joutuessaan kosketukseen hallelaisen Spangenbergin, sekä tyybingeniläisen Oetingerin kanssa ¹⁵⁴). Mutta kun Spangenberg jo 1733 oli tullut hädetyksi pois Hallesta, niin oli tämäkin tapaus jo ollut omiaan tekemään ristiriidan täydelliseksi, jos kohta Zinzendorff Speneriä itseään kautta koko elämänsä kunniotti pyhänä jumalanmiehenä.

Tämä Zinzendorffin uskonopillinen käsityskanta painui nyt yleensä veljesseurakunnan uskonnolliseen tie-

¹⁵⁴) Näiden miesten keskinäisten keskustelujen tuloksena ja heidän yhteisenä ajatuskantanaan lausuu Burkhardt ennen mainitussa teoksessaan *Die Brüdergemeine* (s. 52) seuraavaa: »Das Rechtfertigung nicht nur eine äusserlich juridische Gerechterklärung sei, dass in dem Wort »Erlösung« (Math. 20, 28) mehr und Tieferes liege, dass es nämlich ein auf Grund empfangener Sündenvergebung geschenktes neues *Leben* durch den Glauben an dass Blut Christi in sich schliesse, das wurde ihnen jetzt durch den Geist Gottes klargemacht.

toisuuteen. Ja on luonnollista, että se heijastui enemmän tai vähemmän hernhutilaislähettien evankelioimistyössä, millä tavalla ja missä he kulloinkin toimivatkin. Kaikessa tapauksessa tuntuu siltä, että v. 1735 — ja vielä enemmän Wegeliuksen kirjoittaessa postillansa esipuheen — tämä tapahtunut kriisi oli jo julkinen tosiasia, ei ainoastaan hernhutilaislähettien tietoisuudessa, vaan myöskin Wegeliuksen.

Tätä kaikkea ajatellen voimme jotenkin ymmärtää yhtäältä hernhutilaisveljien sekä suopeamielisyyden Wegeliusta kohtaan, ja jo mainitun hänestä lausutun tunnustuksen, että myöskin harvasanaisuuden ja silmiinpistävän pidättyväisyyden häneen nähden, vieläpä selvän huomautuksenkin, ettei hän kaikessa ollut yksimielinen heidän kanssaan; ja toisaalta taas Wegeliuksen täydellisen vaikenemisen hernhutilaisuuteen nähden esittäessään uskonnollista kantaansa postillassaan ja sen esipuheessa.

Wegeliukselle oli ensiksikin sydämen asiana totinen ja elävä kristillisuus. Toiseksi oli hänellä lämmin rakkaus kansankirkkoon. Nämä asiat ne olivat, jotka hänet yhtäältä eroittivat pintapuolisesta puhdasoppisuudesta, ja ajan kuolleesta kirkollisuudesta, ja toisaalta taas separatistisesta hengellisyydestä. Mutta mitä hän näiden rajojen välillä kristillisyyden alalla kohtasi, sitä kohtaan hän tunsu myötätuntoa, vaikkakaan ei voinut siihen täysin yhtyä. Niinpä ei Wegelius pietistinä voinut täysin omaksua hernhutilaista uskonnokäsitystä. Mutta ydinkohdissahan oltiin toistaiseksi yhtä. Ja hernhutilaisten vakava hengellisen elämän harrastus, sekä kunnioitus evankelisluterilaista kirkkoa kohtaan herätti hänessä myötätuntoa koko liikettä kohtaan. Hengellinen kirjallisuuskin, jota hernhutilaistävät hartaudekseen ja rakennukseksi viljelivät,

oli läpeensä pietististä. Vasta myöhemmin ilmestyy yksi ja toinen erikoisesti hernhutilaiselle hengelle soveltuva hengellinen kirja käytäntöön heidän piirisään.

Östergren & Björn. — Tornio ja takäläiset ystävät eivät Nitschmanin, Grasmanin ja Schneiderin lähdettyä kuitenkaan aivan pitkäksi aikaa jääneet oman onnensa nojaan. Päinvastoin tulee tästä syrjäisestä ja pohjoisesta pikkukaupungista yksi hernhutilaisen liikkeen keskus- ja tukikohtia Suomessa ja suomenkielisillä alueilla yleensä. Ne miehet, jotka seuraavalla kymmenluvulla tavataan Torniossa kastelemassa sitä kylvöä, jota nuo mainitut hernhutilaisveljet olivat tehneet, jopa uuttakin kylvöä tekemässä, ja uutta elämää herättämässä, aina 1750-luvun alkupuolelle saakka, olivat Elias Östergren ja Olof Björn (l. Ulrich Bähr, niinkuin häntä ulkomailla kutsuttiin). Nämä miehet olivat molemmat kansallisuudeltaan ruotsalaisia, Elias Östergren syntynyt Tukholmassa 19/7 1707, ja Olof Björn syntyisin Westeråsista. He olivat molemmat liikkuneet paljon kiertävinä kisälleinä. Östergren harjoittaen suutarin ammattia, ja Björn ollen ammatiltaan puuseppä. Östergren oli kantaen pistoa omallatunnollaan joutunut kosketukseen Anders Grasmanin kanssa Pietarissa, missä tämä silloin oli venäläisten viranomaisten vankina, sekä sitte hänen opastamanaan lähtenyt hakemaan sielulleen lepoa aina Hernhutista saakka, kunnes sen viimein siellä löysi. Björn taas oli muutaman toverinsa kanssa matkoillaan kulkenut Lontooseen, jossa hänet m. m. tavataan yhtenä niistä kymmenestä nuoresta miehestä, jotka kreivi Zinzendorffin johdolla muodostivat ensimmäisen alun Englannin hernhutilaiskristilliseen seurakuntaan.

Täyttä varmuutta ei käytettävistämme lähteistä saa sille kysymykselle, milloin nämä miehet ensi kerran Torniossa kävivät. He ovat kyllä 21/3 1741 Tukholmasta käsin antaneet Hernhutiin kertomuksen »matkasta Lappiin ja Ruijaan» (*Relation von der Reise nach Lappland und Finnmarken*)¹⁵⁵). Mutta mistään varsinaisesta Lapin matkasta ei tässä ole puhe. Eivätkä he ennen sanotun kertomuksen päiväystä v. 1741 olleet mitään sellaista tehneet. Helmikuulla 1739 oli Östergren Hernhutissa oman selityksensä mukaan vasta todelliseen valkeuteen päässyt, ja sen jälkeen hän matkustaa Hollantiin. Siellä Heerendykissä hän syksyllä samana vuonna kohtaa Olof Björnin, ja siellä ollessaan he joulukuulla (1739) saavat Veljesseurakunnalta yhteisesti tehtäväkseen evankelioimistyön Ruotsissa sekä lähetystyön Ruotsin Lapissa. Jo 28/12 1739 he lähtevät matkaan pohjoista kohti täynnä intoa Herransa asian puolesta, ja ennenkaikkea suunnataksaan kulkunsa Pohjoisen Jäämeren rantamilla asuvien pakanallisten lappalaisten keskuuteen. 22/2 1740 he saapuvat Malmöhön. 10/9 samana vuonna he ovat taas yhdessä Tukholmassa, johon Björn jo huhtikuulla oli saapunut, odotellen siellä Östergreniä. Tällä välin oli viimeainittu liikkunut Göteborgissa, Främme-stadissa y. m. Viivyttyään nyt kolme kuukautta Tukholmassa hän taas lähtee kiertomatkalle, käyden uudelleen Göteborgissa, Vänersborgissa ja Främme-stadissa, kunnes hän seuraavan vuoden alkupuolella (1741) taaskin tavataan Tukholmassa¹⁵⁶). Näin ollen eivät Östergren ja Björn olleet voineet ennen tätä aikaa

¹⁵⁵) Jäljennös Hernhutin arkistosta. Katso Liite N:o 2: — Viittaus siihen myös *Jacobsson*, e. m. t., siv. 170 alh.

¹⁵⁶) *Jacobsson*, e. m. t., siv. 126—7, & 164—175.

tehdä mitään yhteistä Lapin matkaa, eikä myöskään käydä Torniossa. Äsken mainitun, antamansa kertomuksen harhaan johtama otsake oli ehkä aiheutunut vain siitä, että he, kuten sanottu, olivat Hernhutista saaneet asiakseen lähetysmatkan Lappiin ja Ruijaan, ja etelästä katsoen olivat nyt sitte matkalle lähteneet vaikka varsinaiseen Lappiin lähtö »lykkääntyi valmisteluissa Ruotsissa, ja siellä olevien ystäväpiirien tarpeiden ja toiveiden houkuttelevana. Tehtävänsä lappalaisten keskuudessa oli heille kuitenkin tärkeä ja suuri» — niin he matkakertomuksessaan vakuuttavat. Siellä Jäämeren seuduilla oleskeleville suomalaisille ja lappalaisille tuli heidän kansansa viedä »veri». Nyt — 21/3 — he toivovat Vapahtajan armon kautta pian olevansa siellä. Passi oli heillä jo valmiina, ja aikoivat jo 23 päivänä lähteä matkalle.

Ja tosiaankin he lähtevät Tukholmasta maaliskuun lopulla 1741 pohjoista kohti, ja saapuvat vihdoin Tornioon 11/4 — siis todennäköisesti ensi kertaa. Täällä kohtaavat heitä kuitenkin aluksi ikävyydet ja vastukset, sillä kirkkoherra Fougst vetää heidät kohta maistraatin eteen, koska olivat pitäneet seuroja (konventiklar). Pormestari Pipping, ennestään tunnettu hernhutilaisveljien ystävänä, otti kuitenkin nytkin puolustaakseen heitä ¹⁵⁷⁾. Varsinaisen virallisen käsittelyn esineeksi ei heidän asiansa näy kuitenkaan maistraatissa joutuneen luonnollisesti Pippingin ystävällisyyden takia heitä kohtaan, sillä Tornion maistraatin pöytäkirjat vuoden 1741 huhtikuulta eikä sitä lähinnä seuraavalta ajalta mainitse mitään tällaisesta käsittelystä ¹⁵⁸⁾ Niin he saivat rauhan, ja seurustelivat

¹⁵⁷⁾ *Jacobsson*, c. m. t., siv. 174.

¹⁵⁸⁾ Tornion maistr. a.

»vain muutamien harvojen sielujen kanssa, jotka olivat ottaneet vastaan heidän sanansa, ja uskoneet heidän todistuksensa Karitsasta». Mutta kauvan he eivät Torniossa viipyneet. Jo joulukuun lopussa he matkustivat porokyydillä Lappiin, ja risteilivät siellä läpi Lapinmaan aina Ruijaan ja Porsangerin vuonoon saakka. Noin kahden vuoden päästä palaa Björn sieltä takaisin ensin Tornioon ja sitte kotiinsa Västeråsiin. Miten kauvan hän tällä kertaa Torniossa viipyy, emme tiedä. Östergren taas palasi toisia teitä etelään, viipyen Trondjemissa viisi viikkoa, ja sitte jatkaen matkaansa Kristianiaan.¹⁵⁹⁾

Ajatellessamme Torniota hernhutilaiskeskuksena myöskin kyseenalaisena ajankohtana, s. t. s. 1740-luvun alussa, lieenee merkille pantavana seikkana mainittava, että Suomen hengellisten liikkeiden historiassa 1700-luvun keskivaiheilla tunnettu Johan Kranck, ollessaan silloin sisällisen elämänsä suuntaan nähden jossakin käänteessä, kävi täällä nähtävästi saadakseen selvitystä sielunsa ongelmiin¹⁶⁰⁾. Tämä mies, jonka elämänvaiheitten tarkempi kuvaileminen ei kuulu tähän, oli aikoinaan ollut pappina Tukholman suomalaisessa seurakunnassa, sitte joutunut radikaalipietismin ja separatismien vaikutuksen alle, eronnut papin virasta, ja liittynyt Erikssonin seurueeseen, joka kesällä 1743 meni Tanskaan. Syystä tai toisesta hän sitte oli taas alkanut heistä vieraantua, ja pian tapahtuu hänessä muutos takaisin kirkkoa kohti. Vielä v. 1739 hän seurusteli kiihkeiden lahkolaisten kanssa. Mutta 1740 hän jo oli kirjeenvaihdossa edellisestä tunnetun Andreas Grasmanin kanssa, ja osoittaa siinä jo hernhutilaista

¹⁵⁹⁾ *Jacobsson*, e. m. t., ss. 174—5.

¹⁶⁰⁾ *M. Ruuth*, »Suomen Usk. liikk. hist.», s. 306.

ajatussuuntaa ja mieltä.¹⁶¹⁾ Näyttää siis siltä, että Krank juuri 1740-luvun alussa häilyi kahden vaiheilla. Vieläpä osoittaa ennen mainitun Sven Rosenin kirje Krankille Marienbornista 24/12 43, ettei tällä vielä silloinkaan ollut aivan täysin tasapaino palannut.¹⁶²⁾ Mutta kaikessa tapauksessa hän jo kymmenluvun alussa erikoisesti tahtoi saada selvyyttä sisälliselle elämälleen, jota hänellä ei tahtonut oikein olla. On todennäköistä, että hän juuri tässä mielessä oli lähtenyt Tornioon¹⁶³⁾. Ei ole tietoa siitä, oliko Krank vielä seuraavan vuoden (1741) keskivaiheilla Torniossa, jolloin Östergren ja Björn siellä viipyivät, ja kohtasiko hän siis heitä. Mutta kaikessa tapauksessa hän Torniossa ollessaan on kirjoittanut Rosenille kirjeen, joka osoittaa, että hän jo oli kallistumassa hernhutilaiseen suuntaan¹⁶⁴⁾.

Muutama vuosi kului siis, jolloin Torniossa ei ketään Veljesseurakunnan puolesta käynyt ystäviä virvoittamassa. Tornion ystävät sitä kuitenkin siihen määrin kaipasivat, että he tekivät nimenomaan seurakunnalle pyynnön, että joku sinne lähetettäisiin. Rosen, joka siitä kertoo eräässä 1746 laatimassaan »katsauksessa Vapahtajan kuningaskuntaan Ruotsissa» (Prospect vom Königreich des Heilandes in Schweden), ilmoittaa myös, että Björn (Baehr) oli siellä ollut helmikuussa, siis 1746¹⁶⁵⁾. Kuinka kauvan tämä Björnin oleskelu Torniossa nyt kesti, siitä ei Rosenin katsauksessa mitään mainita. Tutkielmassaan »Bidrag till herrnhutiska

¹⁶¹⁾ *Pajula*, »Lisätietoja Suomen kirkon historiaan vv. 1690—1745», s. 37.

¹⁶²⁾ *Linderholm*, *Skrifter o. bref af Sven Rosen*.

¹⁶³⁾ *Paitsi Linderholm*, e. m. t., myös *Ruuth*, e. m. t., s. 276.

¹⁶⁴⁾ *Linderholm*, *Skrifter o. bref af Sven Rosen*.

¹⁶⁵⁾ *Linderholm*, *Skrifter o. bref af Sv. Rosen* (Kyrkohist. Årskrift, XIII årg. Uppsala 1912), s. 22.

brödraforsamlingens historia i Finland» taas Pajula tietää kertoa, että »Östergren ja Björn kutsuttiin alussa v. 1747 pois Suomesta»¹⁶⁶). Lieneekö nyt Björnin oleskelu pohjoisessa kestänyt sinne saakka, ja lieneekö hän saanut toverikseen myöskin Östergrenin, vai oliko tässä nyt kysymys taas uudesta käynnistä, siitäkään eivät käytettävissämme olevat lähteet anna selvyyttä. Kaikessa tapauksessa Rosen äsken mainitussa »katsauksessaan» kertoo Björnin kuvauksen elämästä ja tilanteesta Torniossa sisältäneen, että uusi herätys oli siellä käynnissä, mutta etupäässä naisten keskuudessa, joille Vapahtaja oli verisessä muodossaan ilmestynyt, ja antanut armonsa, mutta että miesväen kesken on yhä kuollutta ja kylmää¹⁶⁷). Turhaa siis ei työ sentään ollut.

Samoin myöskin Uppsalan yliopiston dosentti Arvid Gradin, jota on pidetty yhtenä hernhutilaisuuden edustajien eturivin miehiin kuuluvana Ruotsissa näinä vuosikymmeninä, jopa katsottu hänen kuuluvan veljesseurakunnan perustajiin maassa, lausuu eräässä kertomuksessaan hengellisestä elämästä Ruotsissa vuosina 1738—1750, että Östergrenin ja Björnin (Bähr) »todistus Karitsasta ja hänen haavoistaan» vaikutti voimakkaasti m. m. myöskin Torniossa (deren Zeugnis vom Lam und seinen Wunden grossen Eingang hatte,

¹⁶⁶) Ei käy selville, tarkoittiko Pajulan maininta »Suomesta» todellista, varsinaista Suomea, vai lukeeko hän siihen Tornionkin, mikä luonnollisesti siihen aikaan ei siihen kuulunut.

¹⁶⁷) »Seine (Björn) letzte Nachricht hält in sich, dass eine neue Erweckung da vorgehet, aber meist unter Frauensleuten, Mägden und Jungfern, denen der Heyland im blutigen Bilde erscheint und Gnade ertheilt. Unter Mannsleuten sey es noch tot und kalt, sagt er.»

besonders in West, Gothland und Gothenburg, wie auch nachher in Torneå) ¹⁶⁸⁾.

Vasta Elias Östergrenin toisesta oleskelusta Torniossa 1740-luvun lopussa ja 1750-luvun alussa olemme tilaisuudessa saamaan tarkempia tietoja sen kirjeen kautta Joh. Wattewillelle 12/3 1753, jossa hän antaa kuvauksen tästä pohjoiseen tekemästään matkasta, sekä toiminnastaan Torniossa. Tätä selostusta tahdomme seuraavassa seurata luodaksemme kuvan tästä hänen toiminnastaan tällä vuosisadan keskivaiheilla.

Lähdettyään Hernhutista muutamien veljien kanssa syyskuulla 1748 pohjoista kohti Östergren viipyi talven ja seuraavan kevään yli Ruotsissa ystäviä tervehtimässä. Seuraavan kesäkuun lopulla (1749) hän sitte jatkoi matkaansa Tukholmasta Tornioon, johon määräpaikkaan hän saapui perille 14 vuorokauden merimatkan perästä, ja siis heinäkuun alussa. Heti määräpaikkaan päästyään Östergren käy tervehtimässä raatimies Bäckia ja hänen rouvaansa, joiden talossa Johan Nitschman noin 14 vuotta sitte oli asustanut. Myöskin raatimies Fluuria ja hänen rouvaansa kävi Östergren pian tervehtimässä, ja oli hänen tulonsa molemmissa paikoissa erittäin mieluinen, jopa otettiin oikein liikuttettuna vastaan. Asunnon hän sai »lukkari» Ekhammerin luona, »joka myös oli aikaisemmin ollut veljille tuttu». Lähellä oli muuan suutari, jonka luona Östergren sai työpaikan ja ruuan. Ennestään tunnetussa Tornion heränneiden piirissä oli tällä välin tapahtunut ainakin se muutos, että pormestarin rouva oli nyt

¹⁶⁸⁾ Bruder Gradins bericht von den Schwedischen Umständen in ansehung der Sache des heilandes und des Evangelii über — — — besonders in Stockholm, vom anfang daselbstens a:o 1738 bis a:o 1750. — Tukholman Evankelisen Veljesseurakunnan arkisto.

poissa. Hän oli nimittäin 1740 päässyt Jumalan kansan lepoon.

Yhtämittaa ei Östergren kuitenkaan joutunut oleskelemaan Torniossa, niinkuin hänen aikomuksensa kyllä näyttää olleen. Asianlaita oli nimittäin se, että marraskuun keskivaiheilla saapui Tornioon edellisestä jo tunnettu pastori Krank Kuusamosta ¹⁶⁹⁾. Hän oli nimittäin saanut tiedon Östergrenin tänne tulosta, ja vaatimalla vaati tätä lähtemään kanssansa Kuusamoon. Kauvan ei Östergren siellä aikonut viipyä, mutta kirkkoherran ja hänen rouvansa hartaista pyynnöistä kului kuitenkin viikko toisensa perästä, kunnes hän viimein maaliskuussa 1750 eräiden venäläisten kauppiaiden seurassa päätti palata takaisin Tornioon.

Päästyään takaisin oli Östergrenillä pitkän aikaa vaikeuksia käytännöllisissä asioissa, työpaikan ja toimeentulonsa suhteen. Hän oli, kuten jo edellä mainittu, ammatiltaan suutari, mutta ammatin harjoittamiskeus oli tarkoin säännöstelty. Näiden asioiden järjestämiseksi Östergrenin täytyi tehdä matka Tukholmaan, mikä tapahtui heinä- ja elokuulla. Kun hän vihdoin tällä matkalla saa nämä asiansa järjestetyksi, saaden mestarin arvon, hän saattoi tästedes kenenkään häiritsemättä itsenäisesti harjoittaa ammattiaan. Ilo oli ystävillä Torniossa luonnollisesti suuri hänen palatessaan. Poissa ollessaan oli raatimies Fluur rakennuttanut hänelle talonsa läheisyyteen pienen huoneen, jota Östergren sai työpaikkanaan käyttää. Se vanha

¹⁶⁹⁾ Krank oli juuri edellisenä vuonna (1748) määrätty Kuusamon kirkkoherraksi. Tornioon häntä vetivät myöskin sukulaissiteet, kun hänen ensimmäinen rouvansa -oli Tornioista kotoisin: raatim. Nystedtin tytär Magdaleena (*Ruuth*, S. usk. liikk. hist.)

leski, jonka luona Grasman oli asunut, huolehti hänen ruuastaan.

Sitte seuraa elävä ja mielenkiintoinen kuvaus Tornion pienestä heränneiden piiristä, sekä heidän keskinäisestä seurustelustaan, joka kuvaus on erittäinkin paikallishistorian kannalta kiintoisa, mutta joka ei ole vailla yleisempääkin mielenkiintoa varsinkin antaessaan kuvan hernhutilaislähettien toimintatavasta siellä, missä he joutuivat pitemmän aikaa oleskelemaan, sekä siitä, mihin suuntaan he tahtoivat kristittyjen keskinäistä yhteyttä ja elämää kehittää.

Mitä entisiin ystäviin tulee, pääsi kaksi heistä Östergrenin täällä oleskellessa Vapahtajansa luo. Edellinen oli Nitschmanin ja hänen toveriansa paras ystävä ja koko Tornion heränneiden piirissä johtavana sieluna tunnettu »lukkari» — ennemmin suutariksi mainittu — Ekhammer, joka joutui äkillisen taudin uhriksi, ja pääsi lepoon 1/3 1753. Sairastuttuaan hän kutsui Östergrenin luokseen, syleili ja huudahti liikutettuna: Nyt tahtoo Vapahtaja saada koko sydämeni. — Toinen oli raatimies Fluurin rouva, josta Östergren saattoi antaa sen tunnustuksen, että hän oli syvällisimpiä (gründlichste) täällä olevista sieluista. Sairausaikansa kesti 22 viikkoa. Sinä aikana hän usein kutsutti luokseen Östergrenin ja kertoi hänelle, mitä Vapahtaja oli hänelle tehnyt, miten rakkaiksi hänen haavansa olivat hänelle tulleet, ja miten hän iloitsi kotiin pääsystä. — Raatimies Bäck oli jo vuotta ennen siirtynyt ajasta pois. Bäck saattoi kyllä hyvin suvaita niitä, jotka Vapahtajaa rakastivat, vaikka hän itse ei Jumalaa tuntenut. Ei hänen voitu sairastuksensa aikana huomata pääsevän sen pitemmälle, kuin että hän mielellään soi, että hänen vuoteensa ääressä »puhuttiin ja laulettiin Vapahtajan haavoista», ja tarkkaavana kuun-

teli sitä. Hän oli luonnon rehellinen ja hyvä mies, mutta oli syventynyt vain kauppaansa ja elämänhuoliinsa. Ei hän ollut pannut mitään esteitä myöskään vaimonsa tielle, kun tämä, niinkuin edellisessä on kerrottu, ensimmäisenä hernhutilaisveljien kautta oli tullut Vapahtajan tuntemiseen, ja joka nyt miehensä kuollessa oli jo noin 61 vuoden iässä. Tämä talo oli aina siitä ajasta alkaen ollut kaikille jotka siinä kodissa kävivät, siunattu paikka, jossa aina saatiin kuulla jotakin Herrasta, ja samoin myös paikka, jonne »sisaret» tuon tuostakin saivat kokoontua, ilman, että tarvitsi peljätä tulevansa häirityksi, tai herättävänsä erikoista huomiota.

Östergrenin ystäväpiiriä, eli niinkuin hän itse lausuu, sellaisia, jotka eivät tahtoneet muuta tietä autuaaksi tulla, kuin yksin Jeesuksen veren kautta, oli hänen lähtiessään Tornioista, paitsi rouva Bäckiä, sikäli kuin tiedettävissä oli, seuraavat kaksitoista henkilöä: kauppias Enberg, joka ennemmin oli ollut kauppapalvelijana raatimies Bäckillä, sekä hänen rouvansa, ja renkinsä, lappalaissyntyinen, Hans-niminen. Edelleen kauppias Rockman*) rouvineen, kauppiaanrouva Törnqvist (Dornqvist), erään venemiehen vaimo Greta Borg, sekä neljä naimatonta henkilöä, nimittäin rouva Bäckin »talousneiti» (Hausjungfer), ja palvelustyttö, pormestarin talousneiti, ja vielä leski, jonka luona Grasman aikanaan oli asunut tyttärineen. — Östergrenin täällä ollessa kuului tähän ystäväpiiriin vielä eräs kauppapalvelija, nimeltä Fliger, sekä Östergrenin kisälli, jonka hän oli tuonut tullessaan Tukholmasta. — Näiden nimitettyjen lisäksi oli Torniossa vielä muutamia myötätuntoisia sieluja, jotka suhtautuivat heihin ystävällisesti, vaikkei heidän sisällinen elämänsä ollut käynyt niin silminnähtäväksi kuin näiden toisten.

*) Ei Lockman, niinkuin julkaistussa Ö:n toimintakertomuksessa on mainittu, — koska Lockman-nimeä ei löydy Torniossa tähän aikaan.

Näitkö lieenee sitte ollut — koska nimeä ei ole edellisten joukossa mainittu — se »kalastaja Anders Antinp. Ekhammer», joka pani Elias Östergrenin kummiksi lapselleen, joka syntyi 2/9 79 ¹⁷⁰). Ainakin tämä todistaa sentään läheistä tuttavuutta ja ystävyyttä.

Mitä tulee keskinäiseen seurusteluun, oli se näillä Tornion heränneillä tähän aikaan erinomaisen vilkasta. Siten vahvistettiin toisissaan hengellistä elämää, ja tuettiin toinen toistansa. Niinpä pitivät naineet naiset kerran viikossa keskenään hengellisiä seurustelutilaisuuksia rouva Bäckin talossa. Nuoret naiset taas toisena päivänä samassa paikassa. Myöskin edellä mainitut nuoret miehet pitivät jopa kaksikin kertaa viikossa yhteisiä kokoontumistilaisuuksia. Lauvantai-iltoina iltajumalanpalveluksen jälkeen »sisaret» sitäpaitsi vielä joivat keskenään teetä edellämainitussa kodissa muinaisten rakkaudenateriain tapaan, kävivätpä he vielä päivittäinkin toistensa luona. Miehiä, jotka kauppansa vuoksi usein olivat poissa semmoisista tilaisuuksista, kävi Östergren katsomassa, ja he taas häntä. Rouva Bäckin talossa luettiin Tukholmasta saapuneet yhteiset tiedonannot sisarille julki, ja väliin laulettiin ruotsinkielisestä laulukirjasta.

Vaikka siis ystäväpiirin keskinäinen seurustelu ja seuraelämä oli sängen vilkasta, ja vaikka Östergren oli niitä miehiä, jotka mitä enimmin ovat olleet vaikuttamassa veljesseurakunnan juurtumiseen Ruotsissa, ei

¹⁷⁰) Tornion kaup. seurak. kastekirja. — Tämä Anders Ekhammer lieene todennäköisesti ollut edellä usein mainitun samannimisen miehen poika, syntynyt 1711, ja kuoli 1785. Vaimonsa oli Clara Durkman: Toisina kummeina mainitaan eräs Petter Ekhammer vaimoineen, Anders Ekhammer vaimoineen, sekä Elsa Durkman. Isän henki näyttää siis vaikuttaneen pojassakin vähintäänkin ystävämielisyyttä hernhutilaisuutta kohtaan.

hänen kuitenkin katsottu kaikessa suhteessa olleen sopiva mies paikalleen Torniossa. Niinpä siinä kertomuksessa, jonka ennen mainittu Arvid Gradin syyskuussa 1750 lähetti veljesseurakunnalle Ruotsista, lausuu kertoja tähän tapaan: »Östergren on Torniossa siellä olevien heränneitten sielujen parissa. Mutta niille hän ei kuitenkaan oikein hyvin sovellu, koska hän on naimaton, ja vain aivan harvat näistä ihmisistä kuuluvat hänen kuuroonsa (piiriinsä)»¹⁷¹).

Ja tottahan onkin, niinkuin edellisestä on käynyt ilmi, että miespuolinen osa Tornion hernhutilaista ystäväpiiriä oli verrattain harvalukuinen. Mutta johtamaan naispuolista osaa tästä piiristä ei Östergren naimattomana miehenä ollut veljesseurakunnan piirissä vallitsevien periaatteiden mukaan sovelias.

Myöskin maaseudulta kävi Östergreniä tapaamassa useita heränneitä suomenkielisiä talonpoikaisihmisiä aina kuuden, jopa 15 peninkulman päästä Tornioista, joista »ihmisparoista usein näki elävästi, miten tärkeätä heille oli kuulla jotakin Vapahtajasta». Koska Östergren kuitenkin ei osannut suomea, saattoi hän vain aivan puutteellisesti puhella heidän kanssaan. Ja koska hän ei — »pappien vuoksi», niinkuin hän sanoo — voinut käydä heitä siellä tervehtimässä, kävivät he kaupungissa niin usein kuin saattoivat.

Östergrenin suhde kirkkoon ja pappeihin näkyy olleen suunnilleen sama, kuin hengenheimolaistensa noin 14—15 vuotta tätä ennen. Sisällisesti ei tunnettu toisiaan. Kirkkoherran virassa oli yhä vielä ennen mai-

¹⁷¹) Oestergren ist in Torno, unter den dortigen erveekten Seelen, für die er sich doch nicht gar zu gut passt, weil er ledig ist, u. die wenigsten von den Leuten aus seinen Chor sind. — A. Gradin: Bericht von Schweden an den Synodum unitatis fratrum mens Septemb. MDCCL. — Tukholman Evank. veljesseurak. ark.

nittu Abraham Fougé, nyt jo vanha mies. Östergren kertoo hänkin kaiken oleskelunsa ajan Torniossa käyneensä ahkerasti kirkossa, ja ehtoollisellakin — »kuitenkin ehtoollisella vain kaksi kertaa vuodessa, koska olisi herättänyt huomiota, jos olisi useammin käynyt». Siitä huolimatta hän väittää papistolla olleen epäluuloja häntä vastaan, ja oli aijottu kerran ottaa tutkiakseen hänen uskoansa. Siitä ei kuitenkaan mitään tullut, vaikka Östergren lukuisia kertoja kävi heidän luonaan, hän kun oli saanut heiltä työtä. Östergrenin ajatuksen mukaan Tornion papisto ammensi uskonopilliset aatteensa Walchin dogmaattisesta teoksesta »Theologiska Betänkande» (Theologische Bedenken), ja muodosti sen mukaan mielipiteensä. Tämä teos todellakin löytyy Fougén jälkeensä jättämässä kirjastossa ¹⁷²⁾. Östergrenin mukaan Fougé puhui ihmisille ja ajatteli kovin huonoa veljesseurakunnasta ja veljistä, vaikka se vain vähän vaikutti.

Kesällä 1752 Östergren päättää viimein palata Hernhutiin, luvaten kuitenkin ystävilleen vielä kerran tulla takaisin, jos suinkin mahdollista. Pormestarikin lausuu ystävällisiä sanoja toivoen hänen pian tulevan takaisin. Kauppapalvelija Fliger ja hänen oma kisälinsä seuraavat häntä Tukholmaan. 19/9 hän toverineen nousee laivaan, ja 14 päivän perästä saavuttiin pääkaupunkiin.

Niinkuin edellisestäkin on paikoitellen käynyt ilmi, näyttää siltä, kuin täällä toimivien henrutilaislähetienkin sielunhoitotyössä olisi jo kuvastunut se henrutilaisen liikkeen ajatussuunnan ja hengen kehitys yhä tunteellisempaan ja hempeämielisempään, ja samalla myös evankelisempaan uskonnollisuuteen. Öster-

¹⁷²⁾ Torn. maistr. arkisto.

grenin puheissa ja kirjoituksissa tulee jo lakkaamatta esille puhe »Vapahtajan haavoista» siinäkin, missä hänen tarkoituksensa on mainita jotakin hengellistä keskustelua yleensä, niinkuin esimerkiksi seurustelusta Beckin talossa puhuttaessa. Rouva Fluurilla olivat, sanoo Östergren, sairastuksen ohella »Vapahtajan haavat käyneet rakkaiksi». Tukholmassa hän arvosteli saarnaajia sen mukaan, miten kuuli heidän »saarnaavan evankeliumia Jeesuksen rististä ja haavoista», vaikka tuona aikana vielä luulisi sitä sentään puhdasoppisuuden mukaan yleensäkin saarnatun. Mutta Östergrenille tällä termillä oli määrätty merkitys. Myöskin erikoinen evankelinen piirre ja yleissävy alkoi olla liikkeelle ominainen. Niinpä Krank Kuusamossa oli hernhutilaisiin mieltynyt, koska »hänellä heidän kauttaan oli oppi vapaasta armosta kirkastunut». Ja niinkuin m. m. Östergrenin ennen mainitusta kertomuksesta matkastaan Lappiin ja Ruijaan ¹⁷³⁾, näkyy, tehdään nyt jyrkempi ero kuin ennen heränneitten ja armon alla olevien välillä. Niinpä esimerkiksi Östergren puhuesaan hengellisestä elämästä Gothenburgissa, lausuu m. m.: »Paikkakunnalla on myös seitsemän muuta sielua, joilla on armo, ja myös niitä, jotka ovat heränneet» (Es sind auch 7 andere Seelen an dem Orte die Gnade haben und auch welche, die erwecket sind). Pidetään erikoisena uskon tuntomerkkinä sitä, että voipi antaa varman todistuksen itsestään, että uskoo Vapahtajaan, niinkuin esimerkiksi puhuttaessa Fremmestadin hengellisyydestä (— — — Seelen, die ein gewisses Zeugniß ablegen konnten, dass sie an den Heyland glaubeten) j. n. e.

¹⁷³⁾ Relation von der Reise nach Lappland und Finnmarken, päivätty Tukholmassa 21/3 1741. — Jäljennös Hernhutin arkistosta. Liite n:o 2.

Mitään suoranaisesti epäraitista ei kuitenkaan voi näistä Östergrenin kirjeellisistä selostuksista huomata käyvän ilmi hänen esiintymisessään. Ja mikäli hänen ajatussuunnassaan ja hengessään todellisuudessa oli erotusta verrattuna Nitschmaniin ja hänen kumppaneihinsa, niin se olisi voinut olla jotakin vain henkilölistä. Itse kukin käyttää jonkun verran erilaisia puhetapoja. Eikä niistä verrattain vähäisistä kirjallisista jätteistä, joita heiltä on jäänyt, voida varmuudella mitään päätellä. Mutta onhan tunnettua, että 1740-luvulla veljesseurakuntaa kohtasi se aika, jota sen omassa piirissä on nimitetty seulomisajaksi, jolloin sen keskuudessa pääsi vauhtiin epäraitis henki, joka oli usein haavellisuuteen saakka tunteellista hekumointia, ja jolle juuri puhe Kristuksen verestä ja haavoista realistisella ja karkealla tavalla esitettynä oli mieliravintoa, ja jonka ohella liikkeen evankelinen piirinkin toisinaan kävi kevytmielisyydeksi ja antinomismiksi. Jos kohta liikkeen omassakin piirissä sittemmin herättiin näkemään sitä suurta yksipuolisuutta, johon oli menty, ja noustiin sitä vastaan, niin vaivoin on hernhutilaisuus päässyt tuosta sairaloisesta hengestä vapautumaan. Ja kaikessa tapauksessa oli tuona aikana, jolloin Östergren Törniossa oleskeli, tämä henki jo syvälle tunkeunut seurakunnan uskonnollisuuteen ja hurskauteen. Ruotsissa alkoi tämä uusi suunta saada jalansijaa v:sta 1743 alkaen, jolloin ruotsalainen Peter Werving Saksasta käsin alkaa kirjeellisesti esittää sitä ystävilleen. Myöskin muiden siellä olevien ruotsalaisten kirjeet, samoin kuin käsin kirjoitetut selostukset seurakuntapäiviltä, kreivi Zinzendorffin painetut puheet, ja varsinkin eräs liite veljesseurakunnan laulukirjaan edisti seuraavan vuoden aikana suuresti kehitystä tähän tunteellishaaveelliseen

suuntaan. Mutta varsinkin vuodesta 1745 se rupeaa suuremmalla voimalla leviämään, kun Werving saksalaisen vaimonsa ja erään rouva Becklindin kanssa saapuvat hernhutilaisuuden emämaasta Ruotsiin. Näitä henkilöitä onkin pidetty siellä kysymyksessä olevan suunnan pääasiallisina levittäjinä. Suloiset tunteet Vapahtajan rakkaudesta ja Karitsan sovintoverestä olivat tulleet armoitetun syntisen tärkeimmiksi tunnusmerkeiksi. Ollakseen oikein autuas ja iloinen, oli »tultava kokonaan Kristuksen kylkihaavaan upotetuksi», ja opittava »uimaan veressä». Oli opittava elämään ainaisessa ja katkeamattomassa veren tunnossa ¹⁷⁴⁾.

Östergren oli nyt sydäntä myöten veljesseurakunnan henkeen eläytynyt ja kasvanut kiinni. On hyvin luonnollista, että hänessäkin heijastui sen ajatus- ja käsitysuunnan vaihtelut, ja että puheenalaisen tunteellishaaveellisen suunnan mainingit tuntuivat sen vuoksi kaukaisessa Torniossakin.

Kun nyt hernhutilainen liike valtakunnassa tuntui olevan kasvamassa, vieläpä juuri nimenomaan tuossa uudessa haaveellisessa muodossa, josta edellä on puhuttu, ei voitu hallituksen taholla mielihyvin nähdä senkään levenemistä, jos ei oltu aikoinaan siedetty mystillisen separatismien kasvua. Mutta ei siinä kyllä, että sen henki tuntui usein epäraittiilta. Muodostihan se huolimatta siitä, että se tahtoi pysyä enemmän tai vähemmän lojaalina evankelisluterilaista kirkkoa ja kirkollista kristillisyyttä kohtaan, kuitenkin seurakunnan seurakunnan keskellä, jossa pelättiin ehkä piilevän siemen separatismiin. Ei voitu sen vuoksi piittaamattomana katsella senkään jatkuvaa toimintaa.

¹⁷⁴⁾ Jacobsson, e. m. t., s. 204.

Niinpä käsiteltiin m. m. Hernösandin tuomiokapitulissa 15/2 1749 kuninkaallinen kirjelmä helmikuun 15 p:ltä 1748, jossa varoitettiin papistoa ottamaan vaarin ja huolehtimaan »zinzendorffilaisten eksytysten ja opinkappaleitten» ehkäisemisestä (»hämmande af then så kallade Zinzendorff'ska eller Herrenhutiska sectens willosatser»), ja lähetettiin kirjelmästä jäljennös hiippakunnan rovasteille. Samoin uudistettiin tämä varoitus tuomiokapituleille hallituksen taholta kirjelmällä 2/6 1751. Ja nämä varoitukset koskivatkin Torniota enemmän, kuin ne, jotka olivat tarkoittaneet separatismien ehkäisyä.

Juuri kaksi päivää ennen Östergrenin lähtöä Torniosta tehtiin Uumajan maaherralle kantelu muutamia hernhutilaiseen ystäväpiiriin lukeutuvia henkilöitä vastaan hernhutilaisten mielipiteiden omaksumisesta. 17/9 1752 kirjoittaa nimittäin Tornion kaupunginviskaali J. Jerwing maaherra Gyllengriipille seuraavan kirjeen: ¹⁷⁵⁾

»Emedan här i Staden uppå ett ställe der ett antal folk warit samlade, en Discours skal yppats, rörande Prediko-Ämbetet och religionen, der utinnan handelsbetjenten Johann Enberg skal yttrat sig i den tankan som och påstått att Guds ord, som predikades af en ogudaktig Präst, icke kunde äga någon kraft, eller hafva wärckan hos åhörarena, utan som dess ord tydt, wore ett dödt ord; äfwen och på föreställning, att det för en Syndare ej så lätt wara kunde blifwa en rätt omvänd Christen, af honom Enberg skal swarat blifwit, att det wore ganska lätt; hwarwid och handelsmannen Eric Rockman, i anledning af så wäl detta, som af hwad mera talat blifwit, skal framställt den frågan, om man sedt Gud, och derhos, sedan honom skal blifwit föreställt, huru man dageligen och stundeligen kunde

¹⁷⁵⁾ Hern. tkp. a. (pöytäk.).

lära se och känna den allsmäktige Guden af dess stora wärck och nådewälgerningar, jämte det att personerna i Guddomen derwid blifwit upnämnde, nämligen att Gud Fader skapat oss, Gud Son oss åter löst och den Helga Ande helgat oss, skal swarat, det Frälsaren blifwit allmagt gifwen och att han fullkomnat all ting, samt wore den ena och sanna Guden, som man borde hålla sig till, och de andra, som han widare skal sagt, gifwer jag en god dag, hwarpå han med hast skal skildt sig ifrån samqwämet och begifwit sig derifrån; Ty har jag fördenskull icke kunnat undgå att derom Eders Excellence i djupaste ödmjukhet tillkänna gifwa, hwaraf anten slika utlätelser utmärcka de Herrenhutiske Satzer eller icke, Eders Excellence sjelf höggunsteligen pröfwa täckes

med djupaste wörnad framhårdar

J. Jerfwing.

Syytökset siis koskivat kauppapalvelija Johan Enbergiä ja kauppias Erik Rockmania, — molemmat todennäköisesti henkilöitä, jotka ovat mainittuina myöskin Östergrenin kertomuksessa Tornion ystäväpiiristä (missä mainittu Lockman tulee olla Rockman,) — ja olivat he eräässä tilaisuudessa, jossa joku määrä ihmisiä oli ollut kokoontuneena, lausuneet syyttäjän mielestä hernhutilaisia ajatuksia. Edellinen oli m. m. väittänyt, että Jumalan sanalla, jota jumalaton pappi julistaa, ei voi olla mitään voimaa, eikä se voi vaikuttaa kuulijoihin, vaan on — ainakin sen mukaan, miten hänen sanojaan oli tulkittu — kuollutta sanaa. Ja kun oli sanottu, että ihmisen ei ole helppo tulla oikein kääntyneeksi kristityksi, oli Enberg sanonut, että se on aivan helppoa. Jälkimäinen, Rockman, taas oli puhuttaessa Jumalan näkemisestä, ja jumaluuden persoonista lausunut, että Vapahtajalle on annettu kaikki-

valtius, että hän on täydelliseksi tehnyt kaikki, ja että hän on se yksi ja sama Jumala, jonka puoleen on pitäydyttävä, ja muista ei ole väliä.

Mitä tulee Enbergin sanaan saarnavirasta, ei se tunnu oikein tyypillisesti hernhutilaiselta ajatukselta. Siinä oli jotakin radikaalipietismin vaikutusta. Rockmanin sanat Kristuksen palvonnasta sen sijaan ovat aito hernhutilaiset. Ainoastaan viimeinen lisäys, »muista ei ole väliä», — jos ne sanat tarkoittavat jumaluuden muita personia — herättää rohkeudellaan epäilystä, että se voisi mahdollisesti olla referoijan omaa kertomiensa sanojen liioittelua. Pääasia vaan, että maaherra lähetti Jerwingin kirjeen Hernösandin tuomiokapitulille ja pyytää sen puuttumista asiaan. Tuomiokapituli käsiteli sitä kokouksessaan 4/11 1752, ja määräsi rovasti Fougtin koulumestari Juhana Wegeliuksen läsnä ollessa kuulustelemaan ilmiannettuja henkilöitä. Sitte tuli hänen siinä tapauksessa, että huomasi heidän johonkin harhakäsitykseen (willosats) eksyneen, asianmukaisella opetuksella heitä ohjata oikeaan, sekä muuten ottaa selvää, oliko paikkakunnalla ehkä muita, jotka samalla tavalla olisivat hairahtuneet.

Vastauksen tähän tuomiokapitulin kirjelmään antaa rovasti Fougt kirjeellä, joka oli päivätty 9/1 1753 ¹⁷⁶⁾. Toimitettavaksi määrätty kuulustelu ja opastus oli nyt pantu toimeen. Rovasti Fougt oli kutsunut syytetyt luokseen, ja sitte Juhana Wegeliuksen läsnäollessa osoittanut syytetyille, mitä heidän ajattelemattomasta ja jumalattomasta esiintymisestään seuraa, jota he itse eivät olleet sanoneet muistavansa, vaikka siihen oli useita todistajia, jotka vakuuttivat heidän kannat-

¹⁷⁶⁾ Liite N:o 3.

taneen harhaoppisia käsityksiä (willomeningar), ja että olivat antautuneet hernhutilaiseen lahkoon. Rovasti Fougth oli myöskin kaikin keinoin koettanut saada heidät siitä luopumaan, sekä todistanut heille, että olivat eksyneet. Muuten rovasti Fougth kertoo kirjeessään asiasta seuraavaa: Oli jo kauan kerrottu, että muuttamat tässä kaupungissa olivat takertuneet harhakäsityksiin vastoin puhdasta oppia, mutta olivat pitäneet ne niin salassa, ettei kukaan heidän ulkopuolellaan ollut kyennyt niitä arvostelemaan, kunnes nämä mainitut henkilöt, kauppias Erik Rockman, ja kauppapalvelija Johan Enberg ihmisjoukon läsnä ollen pitotilaisuudessa tulivat puhjenneiksi ilkeisiin lausuntoihin, ja siten joutuivat paljastamaan julki, mitä olivat ennen sydämessään suosineet, ja kielsi edellinen (Rockman) pyhän kolminaisuuden, ja jälkimäinen (Enberg) Jumalan sanan sisäisen voiman (»i det att den förre förnekade then hel. Trefaldigheten och den senare Gudz ordz inwärtas krafft»), ja piti rovasti sitä Jumalan sallimuksena, että se tuli ilmi. — Omasta puolestaan rovasti Fougth vielä lausuu, että hän kyllä olisi katsonut olevansa velvollinen paljastamaan ja ilmiantamaan tuomio-kapitulille tämän säädyttömän käyttäytymisen jo niin hyvin 18/6 edellisenä vuonna annetun kuninkaallisen kirjeen johdosta kuin myöskin oman viran takia. Mutta kun ei rovasti itse, eikä kukaan muukaan pappi ollut saapuvilla mainitussa tilaisuudessa, jolloin tämä keskustelu tapahtui, ei hän voinut pelkän kertomuksen perusteella sitä tehdä, eikä ottaa päällensä varmuuden vastuuta (onus probandi), vaan antoi asian jäädä sen ilmiannon varaan, minkä saapuvilla olleet henkilöt, jotka olivat tarkasti kuulleet tämän väittelyn, olivat tehneet maaherra Gyllengripille. Sittemmin oli hän saanut tietää asian kulun, ja olisivat Rockman ja

Enberg kyllä ansainneet tuottamansa pahennuksen tähden ja kerettiläisten lausuntojensa tähden joutua maallisen oikeuden eteen.

Rovasti Fougthin kirje tuomiokapitulille on omiaan herättämään erinäisiä ajatuksia kirjoittajan persoonallisuudesta ja luonteesta, mutta nehän eivät kuulu tähän yhteyteen. Kysymyksenalainen seurustelu- ja keskustelutilaisuus sellaisena, kuin miksi nämä asiakirjat sen kuvaavat, antaa pienen lisävalaistuksen elämälle ja uskonnolliselle tilanteelle Torniossa. Hengelliset keskustelukysymykset vedettiin, tai oikeammin sanoen tulivat hakemattomina esille, missä ihmisiä oli koolla. Ne olivat aktuaalisia asioita, joihin yleinen harrastus oli kohdistunut. Mutta samalla se myös osoittaa, miten herkkiä oltiin kysymyksiin nähden puhtaasta opista.

Käsilläolevan tapauksen tutkiminen ja käsittely ei kuitenkaan vielä tähän päättynyt. Tuomiokapitulin istunnossa 10/3 1753 oli rovasti Fougthin edellä selostettu kirje esillä, mutta ei voinut kapitulilla siihen kaikessa suhteessa tyytyä¹⁷⁷). Siitä ei nimittäin käynyt ilmi, olivatko kauppias Rockman ja kauppa-apulainen Enberg peruuttaneet harhaoppinsa, josta heidät oli ilmi annettu, ja olivatko he huomanneet hairahtuneensa. Sen vuoksi päätettiin vaatia rovasti Fougtilta vielä tietoa siitä, ovatko sanotut henkilöt rovastin uskollisen opetuksen kautta tulleet oikeaan saatetuiksi, — ja samalla viitataan kuninkaalliseen kirjelmään 2/5 1751, — vai oliko ryhdyttävä niihin molempiin toimenpiteisiin, joista saman kirjelmän 2 § puhuu.

Tähän näyttää asia kuitenkin päättyneen. Rovasti Fougtilta ei näy tulleen tähän kirjelmään vastatuksi —

¹⁷⁷) Piispan paikalla oli nyt Olof Kiörning (1746—78).

kaiketi siitä yksinkertaisesta syystä, että Rockmanin ja Enbergin uskonnollinen kanta yleensä ei tuntunut niin ylen harhaoppiselta, ja ehkä olivat tulleet harkitsematta ja liian jyrkästi lausuneeksi sisällään hautomiaan ajatuksia. Ainakaan eivät tuomiokapitulिन pöytäkirjat osoita, että asiaa olisi siellä tämän enempää käsitelty.

Palataksemme nyt Östergrenin kuvaukseen Tornioista ja seurustelupiiristään siellä, on omiaan herättämään huomiota se seikka, ettei hän siinä sanallakaan mainitse Juhana Wegeliusta. Varsinkin, kun ottaa huomioon, että hän muutoin niin erinomaisella seikka-peräisyydellä kertoo sikäläisistä ystäväistä. Suhteensa Wegeliukseen on sen vuoksi täytynyt olla aivan toinen kuin 16 vuotta takaperin täällä oleskelleiden veljesseurakunnan lähettien.

Kun nyt rinnan tämän pienen, mutta kuitenkin huomiota herättävän tosiasian kanssa ajattelemme edellä selostettua suunnan muutosta, mikä hernhutilaisuuden piirissä oli 1740-luvulla tapahtunut, ja Ruotsissa varsinkin sen jälkipuoliskolla, niin on myöskin hyvin ymmärrettävää, että Wegeliuksen suhteet veljesseurakuntaan olivat muuttuneet. On luonnollista, että tällainen tunteellishaaveellinen henki ei voinut soveltua yhteen Wegeliuksen raittiin, ja niin sanoaksemme jyrkän uskonnollisuuden kanssa, ja voimme hyvin käsittää, että välit nyt olivat kylmenneet.

Sitä paitsihan oli 1740-luvulla, jo sen alkupuolella, ristiriita yleensä pietismin ja hernhutilaisuuden välillä käynyt yhä julkisemmaksi erikoisesti Ruotsissa. Wegeliuksen suhteissa hernhutilaisiin on havaittavissa täydelleen sama kehitys, kuin Tukholmassa Tollstadiuksen suhteissa heihin. Pitkin 1730-lukua oli hänen ja hernhutilaisuuden suhteet olleet ystävälliset. Mutta 1741

on jo havattavissa välien rikki meneminen, joka 1743 jo on aivan täydellinen, jopa sangen jyrkkäkin ¹⁷⁸⁾. Jos nyt Tollstadius jo 7—8 vuotta varemmin oli suhteissaan hernhutilaisuuteen joutunut tälle kannalle, oliko kumma jos Wegelius 1750-luvun vaihteessa oli kylmentynyt tuota liikettä kohtaan, jonka suunta vasta oli puhutun yltiökehityksensä huippuun päässyt.

Steinin matkat ja hernhutilaisen vaikutuksen heikkeneminen. — Östergrenin jätettyä Tornion kuluu pitkä väliaika, jolloin tämä paikkakunta tuntuu Hernhutissa unohtuneen. Tosin oli kyllä veljesseurakunnan diasporatyö yleensäkin lamaanuoksissa seuraavana aikana, enemmän kuin kahden vuosikymmenen ajan. Ainoastaan 1759 teki matkan Suomeen seurakunnan lähetti Henrik Grundberg, mutta Tornioon saakka ei sekään matka näy ulottuneen. Edellisestä olemme jo kuitenkin nähneet, että hernhutilaisveljet saivat vaikutuksellaan aikaan täällä olevissa ystävissä sellaisen keskinäisen yhteyden kaipuun, ettei heidän piirinsä niin äkkiä silti voinut hajaantua. Kirjevaihtokin samanmielisten kanssa muilla paikkakunnilla, varsinkin Tukholman ystävien kanssa, oli vilkasta. Ja voidaan pitää varmana, että siitäkin on vain osa jälkimaailmalle säilynyt. Sen lisäksi piti vilkas keskinäinen seurustelu oman paikkakunnan ystävien kanssa joukkoa koossa ja eleillä.

¹⁷⁸⁾ Ajateltakoon esimerkiksi T:n ja Erland Becklindin välistä kohtausta, jolloin edellinen lausuu: «Ni skall aldrig tro, att jag vill inlåta mig på edert sekteriska väsen. Därför tala ej mera därom, jag orkar ej höra det. Eder församling är en ny sekt, som nu presenterar sig i kristenheten. I skolen en gång få stå till svars inför Guds domstol för alla de enfaldiga själar, som nu genom eder lösa lära skändligen förföras.» (*Jacobsson, e. m. t., s. 203—4.*)

Vuosisadan viimeisellä neljänneksellä yrittää diasporatyö taas nousta uudelleen. On jo viitattu siihen, että liikkeen piirissä tapahtui taas huomattava raitistuminen. Ja tämä taas antoi takaisin menetettyä sisäistä voimaa, niin että lähetystyökin rupeaa uudelleen elpymään. Mitä erikoisesti veljesseurakunnan toimintaan Suomessa tulee, niin sen vilkastumiseen vaikuttaa tärkeänä tekijänä myös se seikka, että Hernhutiin alkoi kuulua sanomia herätyksistä ympäri maatamme. Ja niin tulee taas Tornioakin muistetuksi.

Se hernhutilaisveli, joka nyt saapuu Tornioon, on Adolf Stein. Hän oli ensi aluksi nähtävästi saanut tehtäväkseen vain tehdä jonkun kierto- ja tutkimusmatkan Suomen halki saadakseen selvyyttä tilanteesta. Käytyään nyt ensin Turussa, Helsingissä, Hämeenlinnassa, Laihialla, ja Vaasassa, hän vihdoin heinäkuun alussa 1779 saapuu Tornioon, palaten sitte täältä Tukholmaan. Joitakin Östergrenin aikaisia ystäviä Stein täällä vielä tapasi. Mutta harvennut se piiri oli ¹⁷⁹⁾.

Tähän pikaiseen käyntiin ei Steinin toiminta kuitenkaan supistunut. Hän sai nimittäin seurakunnaltaan tehtäväksi »yhtenään matkustella, ja hoidella heränneitä täällä». Ja niin saapui hän sitte taas v. 1782 Suomeen, ja kulki samoja teitä, kuin edellisellä kerralla, ja kävi siis tälläkin kertaa pohjois-Suomessa, ja nimenomaan myös Torniossa. Käytettävissämme oleva, lyhyt ja harvasanainen kertomus Steinin matkoista antaa Tornioistakin kuitenkin muutaman huomattavan tiedon.¹⁸⁰⁾ Hän saapuu tänne 8/8 1782, ja viipyy vain

¹⁷⁹⁾ *Ruuth*, S. Usk. liikk. hist. s. 407.

¹⁸⁰⁾ S. Kirkkohist. s. toimituksia 1916, XII, 1; s. 424. (*U. Paunu*, Poimintoja Hernhutin arkiston kokoelmista). — Varsinkin *Pajula*: Bidrag till Hernhutiska Brödräfers. Hist. j. n. e.; s. 20—23.

«muutamia päiviä». Entisestä ystäväpiiristä ei ollut enää paljon jälellä. Tuskin muita, kuin ne »kaksi rouvaa», jotka erikoisesti mainitaan — ne olivat M. Bang ja leski Brunsvik ¹⁸¹⁾ — ja jotka noin 50 vuotta sitte lapsina olivat oppineet tuntemaan Grasmanin ja Schneiderin, ja saaneet heiltä pysyviä vaikutuksia. Muita ei mainita. Mutta sen sijaan on mielenkiintoinen se lyhyt maininta, että Stein pääsi veljelliseen seurusteluun erään papin kanssa, »joka kokonaan tahtoi liittyä veljiin» (sich den Brüdern ins Ganze anschliessen wollte). Kuka tämä pappi oli, se näyttää ensi silmäyksellä olevan aivan selvää. Alatornion kappalaiseksi oli Ylitorniolta juuri vuotta ennen (1781) siirtynyt Nils Wiklund, jonka, kuten tuonnempana tulemme näkemään, oli jo tähän aikaan hernhutilainen vaikutus voittanut. Muihin paikkakunnan pappeihin tämä lausunto ei näytä ensinkään voivan soveltua. Heitä oli silloin Erik Brunnius kirkkoherran virassa, ja Jakob Turdfiäll n. s. ensimmäisen kappalaisen virassa. Edellinen näistä, rovasti Brunnius, ei ole jättänyt jälkeensä erikoisen hengenmiehen vaikutusta, ainakaan ei hernhutilaisystävän mainetta. Jälkimäinen taas, komministeri Turdfiäll, joka kyllä oli uskollinen ja harras sielunpaimen, kuului kuitenkin hengeltään jyrkempään pietistiseen suuntaan, eikä hänellä näytä olleen mitään sympatioja hernhutilaisuutta kohtaan ¹⁸²⁾. Tuo »veljellinen seurustelu» ei näytä mitenkään voineen tapahtua kummankaan kanssa heistä. Wiklundiin se sitä vastoin tuntuisi ehdottomasti viittaavan. Hern-

¹⁸¹⁾ Huomattava on, että näitä henkilöitä ei kumpaakaan ole mainittu Grasmanin ja hänen toveriensa matkakertomuksissa, eikä myöskään Östergrenin. Tämä siis viittaa siihen, että ystäväpiiri oli suurempikin, kuin nimeltään mainittujen joukko edellisessä on näyttänyt osoittavan.

¹⁸²⁾ *Pajula, Bidrag till Hernhutiska brödräfs. j. n. e.*

hutilainen henki oli lopulla 1770-lukua täydellisesti vallannut Wiklundin hengellisen elämän suunnan. Mutta miten on tämä selitettävissä, jos oli niin, kuin Pajula ennen mainitussa kirjassaan: »Bidrag till hernhutiska brödräfsamlingens historia i Finland» (s. 23) lausuu, että »pastori Wiklund ei ollut kotona, joten Stein ei voinut häntä tavata?»¹⁸³⁾ Siten jää toistaiseksi ratkaisematta kysymys, kuka tämä hernhutilaisystävällinen pappi oli, jonka Stein Torniossa kohtasi. Wiklundiin taas palaamme tuonnempana uudestaan, ja hänen suhteensa hernhutilaisuuteen tulee silloin uudelleen esille.

Seuraavan matkan Suomeen Stein teki 1784, mutta sillä kertaa hän ei ensinkään käynyt pohjois-Suomessa.

Vielä kerran Stein kuitenkin saapuu tänne 1786, alkaen tällä kertaa matkansa pohjoisesta. Torniossa (Alatorniolla) hän m. m. kävi tapaamassa »pastorinleski Wiklundia». Tältä hänen viime matkaltaan Tornioon ei ole sen enempää, eikä myös tarkempia tietoja saatavissa. Ystäväpiiri ehkä oli jo hajaantunut, eikä uusia ollut tullut sijaan. Myöskin Wiklund oli jo edellisenä vuonna (1785) kuoleman kautta siirtynyt pois.

Tämän jälkeen ei ole tiedossamme enää yhtään hernhutilaislähettien käyntiä Tornion puolella. Eteläosissa Suomea kyllä vielä liikkuu veljesseurakunnan lähettinä Hans Christian Hansen useita vuosia. Mutta hän ei näy käyneen ensinkään pohjois-Suomessa. Ehkä siellä olivatkin ystävät jo haihtuneet pois.

¹⁸³⁾ Lähteenään mainitsee Pajula »Steins bref till broder Gregor, dat Sthlm d. 5 novemb. 1782. (Archivum unitatis fratrum. Rubr. 19. F. n:o 13.)» Mutta tässä kirjeessä, josta jäljennös on ollut käytettävänä, ei ole sanallakaan mainittu mitään Wiklundista, eikä edes käsittele Steinin käyntiä Torniossa (Alatorniolla). Arvoituksena siis näyttää pysyvän sekin seikka, mikä se lähde on, johon Pajula on mainitun väitteen perustanut. — Katso Liite n:o 6.

Oikeastaanhan olikin 1700-luvun viimeisellä vuosikymmenellä veljesseurakunnan diasporatoiminta ja evankelioimistyö etäisillä seuduilla saavuttanut huipunsa, eikä se ylimalkaan enää tavoittele uusia vaikutusaloja. Mutta hengellisesti elävöittävää oli kaikessa tapauksessa liikkeen vaikutus Tornion seuduillakin ollut, niinkuin edellisestä on käynyt ilmi. Saamme olla vakuutetut siitä, ettei vaikutus rajoittunut vain ahtaaseen ystäväpiiriin. Hernhutilaisveljien oleskelu täällä ei saattanut olla herättämättä liikettä ja kysyntää hengellisen elämän alalla ulkopuolellakin varsinaisen ystäväpiirin. Yhdessä pietismin kanssa se oli omiaan herättämään syvempää uskonnollisen elämän tajuntaa, sekä tuntoa siitä, ettei pelkkä puhdasoppisuus tällä alalla riitä sielujen sisällisen elämän puutetta korvaamaan, eikä tyydyttämään niiden tarpeita.

Elämän liikettä maaseudulla.

Jo edellisessä on tullut esiin osoitteita siitä, että niiden hengellisen elämän ilmiöiden ja liikkeiden vaikutukset, joita 1700-luvun keskinäisillä vuosikymmenillä esiintyi Tornion kaupungissa, eivät rajoittuneet yksinomaan kaupunkiin, vaan tuntuivat ne vaikutukset myöskin maaseudulla. Varsinkin Elias Östergrenin toimintaselostuksen yhteydessä on edellisessä mainittu maaseudulla esiintyneen heränneitä sieluja, jotka kävivät häntä tervehtimässä ja tapaamassa Torniossa. Näistä olivat monet kaukaakin, useiden peninkulmien takaa, ja tunsii Östergren heissä erinomaista hengen nälkää. Mutta toiselta puolen annetaan myös tietää, että jo tämäkin pieni liike herätti huomiota myös kirkonmiesten taholla, jossa ei oltu ystävällisellä kannalla hernhutilaisuutta kohtaan. Sen vuoksi saatiin olla erityisesti varuillaan, eikä Östergren itse siitä syystä tohtinut maaseudulla liikkuakaan — vaikka kyllä jo kielen taitamattomuuskin teki melkein mahdollommaksi hänen välittömän vuorovaikutuksensa maaseutuvästön kanssa.

Mutta myöskin Alatornion kirkon arkisto tietää kertoa sellaisista elämän merkeistä seuraavilla vuosikymmenillä, vaikka se samalla myös antaa osoitteen

siitä, miten arkoja oltiin pienimpiinkin elämänilmiöihin nähden hengellisellä alalla.

Tässä suhteessa oli huomattava se kirkkoneuvoston kokous, joka pidettiin Alatornion kunnantuvalla huhtikuulla 1767, kolmantena pääsiäispäivänä jumalanpalveluksen jälkeen ¹⁸⁴⁾ Saapuvilla olivat siinä seuraavat seurakunnan vanhimmat: Juho Hindersson Haaparannankylästä, Pietari Ponkala Pirkkiöstä, Jöns Juhonpoika Vuonosta, Juho Puotiniemi Nikkalasta, kirkonisänsä Lauri Laurinpoika Mattilasta, Juho Tuomaanpoika Alavojakkalasta, Hannu Pietarinpoika Ylivojakalasta, Kaarle Kustaanpoika Alaraumolta, sekä Juho Trukki Yliraumolta. Pöytäkirjassa ei ole allekirjoitusta, mutta luonnollista on, että puheenjohtajana oli Alatornion silloinen kirkkoherra Erik Brunnius.

Jo edellisenä vuonna oli katkismuskuulustelussa tehty ilmoitus, että korpraali *Heikki Stråhlberg* oli ruvennut pitämään hengellisiä kokouksia. Asia oli lykätty tänne saakka, mutta otettiin nyt tutkittavaksi. Käsittely tapahtui seuraavalla tavalla. Kuudennusmiehet Matti Juhonpoika ja Pietari Pietarinpoika Laivaniemestä ilmoittivat, että Olli Juhonpoika Höynä Laivaniemestä, ja Tuomas Tuomaanpoika, Niilo Hannunpoika Vallo, sekä sotilas Hannu Silfverkula olivat kehoittaneet heitä kuulustelutilaisuudessa ilmiantamaan korpraali Stråhlbergin luvattomien kokouksien pitämisestä. Olli Höynä, joka sitte kutsuttiin esille, ei sanonut sen enempää puhuneensa asiasta, kuin mitä kuudennusmiehet juuri olivat lausuneet. Hän olisi toivonut, että kysymyksessä olevat kokoukset olisi vähemmällä saatu lakkaamaan, nimittäin naapurien

¹⁸⁴⁾ Alat. k. a. — Katso Liite n:o 4!

avulla ¹⁸⁵⁾ Tuomas Tuomaanpojalla ei ollut tähän mitään lisättävää. Niilo Hannunpoika Vallo taas sanoi saaneensa aiheen antamaan ilmi korpraalin näiden kokouksien takia siitä, että hänen vaimonsa ja lapsensa olivat muiden muassa olleet Stråhlbergin luona useita kertoja koolla, ja viipyneet toisinaan yötäkin poissa. Siitä syystä hän oman perheväkensä takia sanoi mielellään näkevänsä, että kokoukset tulisivat ehkäistyiksi — varsinkin kun hän heidän poissaolonsa tähden oli joutunut m. m. kadottamaan yhden lehmänkin, sitä kun ei tämän vuoksi ollut aikanaan tullut tarpeeksi etsityksi! Vihdoin esiintyi sotilas Silfverkula, ja ilmoitti että Stråhlbergin luona todella oli pidetty kokouksia, ja että hänkin sekä vaimonsa Anna Laurintytär oli siellä käynyt. Mutta hän oli tullut siihen murheelliseen kokemukseen, että vaimonsa oli näihin kokouksiin niin kiintynyt, että oli kokonaan unhottanut huolenpidon itsestään, miehestään ja kodistaan. Ja lisäsi vielä, että siellä oli luettu Jumalan sanaa — lukijana oli milloin yksi milloin toinen — ja oli Stråhlberg pitänyt tapana luetun johdosta lausua ajatuksensa, ja oli näitä pieniä kokoontumistilaisuuksia pidetty puoliväliin kulunutta talvea. Varsinkin kuusi henkilöä siellä oli tavallisesti ollut läsnä, kun hän oli kokouksissa käynyt, nimittäin Vallon vaimo ja kaksi tytärtä, hän itse (Silfverkula) vaimoineen, sekä hänen kälynsä.

Kun sitte saapuvilla olleilta kyläläisiltä tiedusteltiin, minkälaista oli Stråhlbergin elämä ja vaellus, kertoi Tapani Höynä, että hän oli kuullut epäjärjestystä,

¹⁸⁵⁾ Kokouksiin oli ottanut osaa m. m. eräs Olli Höynän läheinen miespuolinen omainen, mutta käsikirjoituksen tältä kohdalta tapahtuneen kulumisen vuoksi ei käy selville, kuka tämä henkilö tarkemmin sanoen oli. Hän oli nyt kaikessa tapauksessa sairaana eikä voinut saapua kirkkoneuvoston kokoukseen.

tora ja tappelua esiintyneen Stråhlbergin talossa tämän ja hänen vaimonsa välillä, ja sanoi ottavansa sen todistajien avulla toteen näyttääkseen. Mutta muuten eivät saapuvilla olevat kyläläiset sanoneet heillä olevan pienintäkään muistuttamista Stråhlbergia vastaan.

Sen jälkeen kutsuttiin esille Stråhlberg itse, ja hänelle kerrottiin, mitä oli häntä vastaan esiin tuotu, ja lausui hän silloin seuraavaan tapaan: Oli se nyt myöten tai vasten lakia, niin hän kyllä on talossaan lukenut Wege-liuksen postillaa itselleen ja muille, joita vaan oli heille tullut, ja siinä esiintyviä pitkiä lauseita hän oli toisille lyhyesti oman käsityksensä mukaan selittänyt; sekä luetteli nyt useita kirjoja, joita oli noissa tilaisuuksissa luettu, nimittäin etupäässä edellä mainittua postillaa ja Freseniuksen rippi- ja Herranehtoolliskirjaa. Mutta hän ei ollut missään tapauksessa itse kutsunut, eikä muiden kautta kutsuttanut naapureitansa kokoontumaan luoksensa, ja uskoi siihen nähden tulevansa vapautetuksi kaikesta siitä edesvastuusta, joka sellaisesta muuten olisi seuraava.

Viimein luettiin kokoontuneelle yleisölle kuninkaallisen majesteetin armollinen kielto luvattomien kokousten pitämisestä, ja varoitettiin välttämään sellaisia rikkomuksia. Stråhlberg väkuutti edelleen viattomuuttaan, ja sanoi olleensa tietämätön sellaisesta kuninkaallisesta asetuksesta, ja tarjoutui vapaaehtoisesti antamaan köyhille 6 kuparitaalaria. Ja kun ei mitään sopimatonta Stråhlbergin elämästä muuten ollut tiedettävissä, eikä ollut siitä ennenkään syytetty, niin tuli päätökseksi, että kirkkoneuvosto voi tyytyä siihen 6 kuparitaalariin köyhille, jotka Stråhlberg oli luvannut hyvitykseksi suorittaa, mutta annettiin hänelle kuitenkin varoitus, että jos häntä vastedes samallaisesta rikkomuksesta syytetään, on silloin laki pantava täytäntöön.

Näemme, että Stråhlbergia kohtaan siis oltiin ylen armollisia. Hänen elämässään ei näy olleen moittijoilla sijaa. Tuskin riittäisi uskaan hänen kodissaan, joka ainoana virheenä tuotiin esille, oli suurenkaan arvoinen, koska sekin syytös toisten todistajien puolelta sivuutettiin vaitiololla. Stråhlbergin käytöshän sitä paitsi tässäkin tilaisuudessa todistaa kaunista ja nöyrähenkistä alistumista esivallan määräyksiin, niin outoja, kuin ne tässä kohden tuntuivat olevankin, ja se asettaa hänen persoonansa edulliseen valoon. Ja Wegeliuksen postilla levittää siunausta ympärilleen. On erinomaisen kiusallista seurata asian käsittelyä kirkkoneuvostossa, se kun tapahtuu ikäänkuin olisi ollut kysymyksessä mikäkin rikollinen. Ja kuitenkin koski asia ainoastaan vaatimattomia kotihartaushetkiä, ehkä tavallista siunatumia, päättäen vaikutuksista, eikä suinkaan mitään harhailmiöitä hengellisen elämän alalla, ei mitään hurmahenkisyyttä, eikä vääriä opin käsityksiä. Eihän mistään sellaisista oltu yritettykään Stråhlbergia syyttää. Kuitenkin näyttää siltä, että kirkkoherra Brunnius ei olisi ollut ylen nopea ottamaan asiaa esille kirkkoneuvostossa. Olihan asia hänelle ilmi annettu jo edellisenä syksynä, ja vasta huhtikuulla seuraavana vuonna se otettiin tutkittavaksi. Laivaniemen kyläläiset ne olivat, jotka näyttävät pakotaneen kirkkoherransa ottamaan asian esille. Ja tukena heillä oli onneton kuninkaallinen asetus.

Joitakin vuosia tämän jälkeen tulee taaskin Alatornion kirkkoneuvostossa esille ilmauksia uskonnollisesta liikehtimisestä ¹⁸⁶⁾. Se tapahtui 12/2 1775. Päivä oli nähtävästi sunnuntai, koska tilaisuudessa oli paljon muutakin seurakunnan kansaa.

¹⁸⁶⁾ Alat. k. a. Katso Liite n:o 5.

Tietoon oli tullut, että Antti Jönssonin tytär ¹⁸⁷⁾, sekä Tapani Puotuksen poika Kukkolassa Karungin kappelia olivat näinä päivinä alkaneet pyörtymys- tai hurmostilassa saarnata (under föregifven bortsvimning börjat i dessa dagar tala, eller som thet allmänt kallas Predika) ja että näihin taloihin kokoontui paljon kansaa joka päivä »muka kuullakseen heidän saarnojansa». Kun Antti Jönsson kutsuttiin esille, niin hän aluksi kielsi tyttärensä saarnanneen, vaan sanoi — itse »pitäneensä rukouksia» (att han hållit bönen), ja että kansa oli sen vuoksi kokoontunut, eikä hän ollut voinut sitä pois kärkeä. Mutta hän tunnusti kyllä, että Puotuksen poika oli saarnannut. Miten Jönssonin tyttären laita todellisuudessa oli, ei käy selville. Mutta kaikessa tapauksessa Jönsson myöntää pitäneensä rukouksia (hållit Bönen), mikä — samoin kuin Stråhlbergin aikaisemmin — ei ollut jäänyt vain kotihartaudeksi sen sanan ahtaimmassa merkityksessä, ja johon moittijat saivat aiheen käydä kiinni. Sen vuoksi varoitettiin nyt häntä ja kaikkea muuta kansaa karttamaan kaikkia luvattomia kokouksia, Jos mieli välttää sitä rangaistusta, minkä kuninkaallinen asetus vuodelta 1726 sellaisessa tapauksessa säättää, sekä varoitettiin isäntiä pitämään lapsensa ja palvelusväkensä itse kunkin kotonaan, etteivät ne juoksisi ja kokoontuisi kyliin kuuntelemaan semmoisia »hyödyttömiä saarnaajia», — jos tahtovat välttää lailista syytettä. — Tähän varoitukseen asian sitte annettiin tällä kertaa jäädä. Muita todistajia ei tilaisuudessa kuultukaan, eikä muita asianomaisten »saarnaajien»

¹⁸⁷⁾ Antti Jönssonilla, joka asui Kukkolan kylässä Pietin-Pietintaloa n:o 37, ja oli syntynyt 1731, oli vain tytärpuoli, Kaisa Henrikintytär, joka täksi saarnaajaksi soveltuisi.

läheisiä, saati heitä itseään, ollut ensinkään saapuvilla-kaan.

Vielä lausuttiin samassa kirkkoneuvoston kokouksessa, -- sittenkun välillä oli käsitelty erästä tapausta, joka toisessa yhteydessä tulee esille -- erityinen varoitus Liedakkalan (nyk. Liakka) ja Raumon kylien asukkaille erityisesti heitä koskevan asian johdosta. Oli nimittäin kerrottu erään Liedakkalan kylästä kotoisin olevan rengin Niilo Henrikinpojan kulkevan ympäri muka opastamassa yksinkertaisia kristinopin tiedossa (som efter angifvande skal stryka i kring under Namn at undervisa enfaldiga i Christendoms Kundskapen). Sanottujen kylien asukkaita varoitettiin nyt pitämästä mitään kokouksia tämän miehen kanssa. Mikä tämä »yksinkertaisten opastaja» lienee ollut miehiään, ja mitä laatua hänen uskonnollisuutensa, oliko se sitä hengellistä rihkamaa, jota kyllä usein varsinkin hengellisen elämän liikunta-aikoina esiintyi, vaiko Pyhän Hengen koulussa saatua Kristuksen oppia, siitä ei käy mitään tarkemmin selville. Huomattavasti halveksivassa äänilajissa puhuu vain kirkkoneuvoston pöytäkirja tästä miehestä ja hänen toiminnastaan, vaikka tämäkään ei siinä suhteessa mitään varmaa todista.

Nämäkin muutamat esimerkit ovat kaikessa tapauksessa omalta osaltaan osoittamassa, että hengellistä liikuntaa oli ikäänkuin ilmassa, ja todistuksena yleisestä uskonnollisen elämän noususta Tornionjokilaaksossa. Aika olikin nyt siinä suhteessa koko lailla toinen kuin Stråhlberginkin tapauksen aikaan. Ja mitä erikoisesti mainittuihin hurmossaarna-ilmauksiin tulee, eivät ne suinkaan olleet ainoat, kuten seuraavassa tulemme näkemään, vaan ovat itse asiassa asetettavat sen hengellisen liikkeen yhteyteen, joka juuri tällä vuosikymmenellä oli kukoistavimmillaan näillä seuduin,

keskuspaikkanaan Ylitornio, ja johon tuonnempana tulemme.

Näidenkin asiain käsittely kirkkoneuvostossa vain osoittaa, miten peräti vähän ymmärtämystä ajan hengessä, vieläpä kirkon johdonkin taholla oli kaikkea, yleisestä kirkollisesta tavasta poikkeavaa hengellistä elämää kohtaa, mikä vaan ei tyytynyt ulkonaisten kirkollisten muotojen noudattamiseen. Tässä myös uusia esimerkkejä siitä, miten konventikkeliplakaatti koitui suorastaan uskonnollisen elämän tukahduttajaksi, eikä rajoittunut vain puhtaan opin suojelijaksi, niin- kuin muka tarkoitettiin.

Papisto vuosisadan jälkipuoliskolla.

Ennenkuin jatkamme esitystämme hengellisistä liikkeistä, joita 1700-luvun loppupuolella esiintyi Tornionjoen alajuoksun seurakunnissa, on tarpeen luoda silmäys huomattavimpiin miehiin aikakauden papiston piirissä. Joutuivathan papit kirkollisen elämän johdossa ollen erikoisemmin kosketuksiin ympärillä liikkuvien hengellisten virtausten kanssa, niinkuin edellisenäkin aikana olemme huomanneet, vieläpä tavalla tai toisella, joko positiivisesti tai negatiivisesti, vaikuttamaankin niihin.

Alatornion kirkkoherran virkaan tuli Abraham Fougthin jälkeen *Erik Brunnius*, samannimisen papin poika, joka, nimittäin isä, aikoinaan oli ollut Alatornion kappalaisen virassa. Erik Brunnius nuorempi oli siis jokilaakson omia miehiä, syntynyt ja kasvanut suomalaisen kansan keskuudessa Länsipohjassa, nimittäin Ylitorniolla, missä isä oli sittemmin ollut kirkkoherrana, ja oli perusteellinen suomenkielen tuntija. Hän oli syntynyt vuonna 1706, ja tullut ylioppilaaksi 1722, ja saanut maisterin arvon 1731 väitöskirjallaan »*Dissertatio gradualis de urbe Torna*», joka samana vuonna julkaistiin painostakin ¹⁸⁸⁾. Isänsä jälkeen Brunnius pääsi Yli-

¹⁸⁸⁾ Tämä kuvaus Tornion kaupungista sai aikaan paljon huomiota osakseen. Esitys käy yleensä tähän aikaan tavalliseen tyyliin, jonka mukaan kotiseudulleen on koetettava saada mikäli suinkin mahdollista,

tornion kirkkoherraksi, ja sitte Alatornion kirkkoheraksi 1762. Tänne tullessaan hän siis jo oli vanhemman puolen miehiä, ja oli tässä virassa kuolemaansa saakka, 1783.

Alatornion kirkkoherran virkaan tullessaan rovasti Brunnius sai myöskin kontrahtirovastin toimen. Hän nautti virkatoverien huomattavaa luottamusta, ollen edustajana vuosien 1751 ja 1760 valtiopäivillä ja on hänestä annettu se arvostelu, että hän oli »erinomainen pappi» (en utmärkt prästman)¹⁸⁹⁾.

Seurakunnallisten pöytäkirjain kautta alkaa taaskin jonkun verran herua tietoja kirkollisesta elämästä, vaikka vähäiset ovat niistä saatavat tiedot vieläkin. Ja kun kirkkoneuvoston pöytäkirjat pääasiallisesti käsittelevät vain paikkakunnalla esiintyviä paheita koskevia kirkkokuriasioita, ja yleisten kirkonkokousten pöytäkirjat etupäässä vain juoksevia asioita, ei seurakunnan kirkkoherran persoona niistä juuri mitään valaistusta saa. Sen vaan näemme, että kirkollista kurinpitoa koetetaan ylläpitää, sekä kansan lukutaitoa ja kristinopin tietoa valvoa jopa uskollisemmin kuin lähinnä edellisenä aikana — mikäli tämä käy ilmi kirkkoneuvoston pöytäkirjoista, y. m. seurakunnan arkistoon jääneistä todistuskappaleista. Kuitenkin joutui Brunnius tuonnempana syytteen alaiseksi juuri tälle alalle kuuluvan laiminlyönnin takia, johon hänet väitettiin syylliseksi. Koska tämä juttu paitsi sitä, että se koski juuri Brunniusta, samalla luo valoa ajan oloihin ja katsantotapoihin näissä suhteissa yleensä, sekä antaa myöskin kuvan syyttäjistä, tuosta seudun hen-

jotakin gloriaa. M. m. esittää tekijä Tornion kaupungin ensimmäisten asukkaiden Pietari, Kenicius ja Andreas Pietarinpoikien olleen Upsalan v. 1636 kuolleen arkkipiispan Pietari Keniciuksen sisaren poikia.

¹⁸⁹⁾ Bygden, e. m. t.

gellisen liikkeen yhteydessä ikävää mainetta itsestään levittäneestä torniolaisesta kihlakunnantuomarista, Olof Ekmanista, kerromme siitä Hernösandin tuomiokapitulin pöytäkirjan ja sen liitteiden mukaan hiukan tarkemmin.

Asianlaita oli sellainen, että v. 1777 oli lapsensa surmaamisesta syytteessä Alatornion kihlakunnan-oikeudessa Tornion kaupungissa eräs palvelijatar Malin Sakariantytär Ylivojakkalasta, ja Pettersbergin värikirkon virkatalosta. Oikeudenkäynnin ohella kävi ilmi, että tämä nainen, joka oli noin 28 vuoden ikäinen, ei ollut koskaan ollut Herran p. ehtoollisella, ja oli aivan taitamaton kristinopintiedossa. Tämä hämmästytti siinä määrin oikeuden puheenjohtajaa, että hän suoraa päätä kutsutti rovasti Brunniuksen oikeuden eteen antamaan selitystä siitä, miten tällainen oli mahdollista, että sillä ijällä oleva henkilö oli jätetty niin huolimattomuuden varaan, ettei edes isäntiä ollut muistutettu vaatimaan häntä lukukinkerille tulemaan, sekä oliko häntä kristillisyydentaidon harjoituksen laiminlyömisestä varoitettu ja puhuteltu. Rovasti Brunniuksen puolustelut, että seurakunta oli laaja ja väkirikas, ja että siinä helposti voi joku yksityinen jäädä huomaamatta, sekä että seurakunta hänen tullessaan oli rappiolla, ja että hän tästä puoleen oli innokkaan kappalaisensa Turdfjällin ja muiden pappien avulla ahke-roiva panna toimeen järjestystä seurakunnassa, voineet ankaraa, ja tällä kertaa Jumalan seurakunnasta niin huolehtivaa oikeuden puheenjohtajaa tyydyttää, ja kun oikeudella muka oli »syytä pelätä, että samantyyppistä kylmäkiskoisuutta sielunhoidossa myöskin muissa suhteissa voisi ilmaantua», ilmoitettiin rovastille, että oikeus ei voi olla antamatta asiaa tuomiokapitulin tiedoksi, jotta se voi ryhtyä niihin toimenpiteisiin,

joihin katsoo asian vaativan. Niin joutui asia sitte tuomiokapitulin käsiteltäväksi 13/8 1777¹⁹⁰). Tuomiokapituli oli myöskin sitä mieltä, että niin harvinaista ja karkeaa tietämättömyyttä niinkin ijällä olevalla ihmisellä ei voida puolustaa, vaan päinvastoin osoittaa se laiminlyöntiä vastuunalaisen viran toimittamisessa papiston puolella, eikä rovastin selitykset, joita hän oli kihlakunnanoikeudelle antanut, tyydyttäneet myöskään tuomiokapitulia, vaan oli se pannut merkille tämän tapauksen suurella ikävällä (*»icke utan Consistorii synnerliga missnöje»*). Sen vuoksi annettiin rovasti Brunniukselle vakava muistutus ja kehoitus pitämään huolta kuulijainsa opetuksesta, ja teroittamaan virkaveljilleenkin, että katkismusta ja sen kuulustelua ahkeeraan harjoitettaisiin (*»låta sina åhörare undervisning wara sig högt angelägen, såsom och tillhålla sina ämbetsbröder dertill, så att Catechismi öfning och förhör med dem flitigt hålles»*), ja niitä kohtaan, jotka osoittavat vastahakoisuutta, käytettäisiin niitä keinoja, joita kirkkolaki ja muut asetukset neuvovat, niin että Jumalan nimen kunnia voittais, että seurakunnan kehitys ja rakentuminen edistyisi, ja että rovasti itse voisi olla turvallinen, eikä antaisi moittijoille sijaa.

Niin perusteellisesti kuin tämä tapaus siis tuli käsitellyksi, ja niin lujalle kuin rovasti Brunnius siinä otet-

¹⁹⁰) Muutoin tuomari Ekman esittäessään asian tuomiokapitulille jättää samalla kapitulin harkittavaksi, eikä tässäkin hiippakunnassa niinkuin monilla muilla seuduin olisi tarpeellista, että seurakuntien papit olisivat saapuvilla seuraamassa, niitä tutkimuksia, joita karkeampiin rikoksiin nähden toimitetaan, koska he siten olisivat tilaisuudessa tuomarien avuksi koskettamaan Jumalan sanalla syntisten tuntoja, sekä heille itselleen, papeille, omantunnon rauhaksi viran painon ohella. Niin Ekman, joka juuri edellisinä vuosina, niinkuin saamme nähdä, oli mitä kiihkeimmin taistellut Ylitorniolla esiintyvää hengellistä elämää vastaan!

tiinkin, emme kuitenkaan voi yhtyä tämän takia kovin raskasta tuomiota Brunniusta vastaan lausumaan. Olihan tässä kysymys vain yhdestä ainoasta tapauksesta, joka Brunniuksen syyksi luettiin, ja joka melkein kuin sattuman kautta tuli ilmi — ja jonkalaisia asioita saattoi löytyä missä seurakunnassa hyvänsä, vaikka ilmi tulematta. Eikä tästä voine mitään yleistä johtopäätöstä tehdä rovasti Brunniuksen viran hoitoon nähden. Se osoittaa vain, miten erinomaisen tärkeänä hiippakuntahallituksessa pidettiin kristinopin opetus-työtä seurakunnissa, — ja tuomari Ekmanin virkaintoa keksiessään tällaisen miltei mieluisan aiheen.

Mitä tulee kirkkoherra Brunniuksen suhteeseen aikansa hengellisiin liikkeisiin, tuntuu se ylipäänsä olleen passiivista laatua. Onpa hän joissakin tapauksissa — niinkuin olemme nähneet v. 1767 Stråhlbergin asiaan nähden, sekä v. 1775 esiintyneihin hurmossaarna-tapauksiin nähden — joutunut niitä aktiivisesti vastustamaan. On myönnettävä, että kirkkoherra konventikkeliplakaatin takia saattoi virkansa puolesta joskus joutua vaikeaan asemaan, kun nimittäin ilmi-antoja tehtiin, niinkuin juuri ensinmainitussa asiassa, vaikkakin luonnollisesti pappi, jolla oli ymmärtämystä todellista hengellistä elämää kohtaan, erityisellä pidättyväisyydellä antautui sanottua asetusta soveltamaan, ja mitään intoa siihen ei näy Brunniuksellakaan sentään olleen.

Kun taas ajattelemme Brunniuksen suhdetta n. s. Wiklundin herätysliikkeeseen, niin hän sen keskuksesta hiukan sivulla ollen ei lähimmässä ympäristössään tosin joutunut liikettä erikoisesti omasta harrastuksestaan vastustamaan, ellei puoltamaankaan. Brunnius tuntuu olleen rauhan mies, ja olisi ehkä mielellään halunnut olla syrjässä. Ollen kuitenkin rovastikuntansa läänin-

rovastina hän ei sittenkään virka-asemansa vuoksi voinut olla joutumatta välittömäänkin kosketukseen sanotun liikkeen kanssa, joka niin kuohutti mieliä, vaan tuli hänkin vedetyksi taistelun tuoksinaan, niin kuin tuonnempana saamme nähdä. Siinä hän sentään näyttää koettaneen yleensä esiintyä suurella varovaisuudella. Se kuului mahdollisesti hänen luonteensa ominaisuuksiin. Hän halusi ehkä myös säilyttää jonkunlaiset määrättyt suhteet kummallekin puolelle. Vai olisiko varovaisen käytöksensä takana kenties ollut jokin määrä totuuden tuntoa, ja omantunnon vaikutusta, vaikkakin hän viran puolesta vedettynä esille, ja pakosta mukaan joutuessaan toisinaan näytti miltei yksinomaisella kritiikillä kohdelleen liikettä?¹⁹¹⁾ Toisinaan hän taas edusti jotakin välittävää kantaa, ja antoi aihetta suosiollisiin toiveisiin liikkeen ystävien taholla — niin pitäessään rovastintarkastusta Pajalassa 15/1 1775 —, vieläpä välähtää hänen lausunnoistaan joskus esille totisen kristillisyyden ymmärtäminen ja sen puolustus.¹⁹²⁾ Rovasti Brunniuksen luonteiselle ja hänen kannallaan olevalle voi kyllä ymmärtää olleen tavattoman vaikea asema se, mihin tuomiokapituli hänet saattoi, määrätessään hänet pitämään rovastintarkastusta Ylitorniolla siellä esiintyvien »levottomuuksien» tutkimiseksi ja selvittämiseksi, joka tarkastus toimitettiin 23/6 1776. Kaikessa tapauksessa siitä

¹⁹¹⁾ Niin m. m. silloin, kun B. tuomiokapitulin asiamiehenä piti tarkastusta ja tutkimusta Ylitorniolla. Samoin myös, kun Wikman Pajalassa vetoaa häneen saadakseen apua hurmossaarnaajia vastaan yhteisissä Jumalan palveluksissa, ja jolloin B. ei keksinyt muuta keinoa, kuin ilmoittaa asia kruununnismiehelle pyytäen hänen välitystään (Hasselberg, Norrländskt fromhetslif).

¹⁹²⁾ Niin oli laita esimerkiksi sen jutun yhteydessä, joka syntyi Wiklundin julkaisemaa kirjaa vastaan »Vapahtajamme Jeesuksen Kristuksen kärsimisen ja kuoleman tutkisteleminen».

kin päättäen, että Ylitornion kirkkoherra Grape koetti saada hänet esteelliseksi tätä tarkastusta pitämään, tuntuu siltä, että herätysliikkeen ystävillä, etupäässä Grapella ja Wiklundilla, ei ollut luottamusta häneen. Ja tarkastuksessa kävi myöskin selville, ettei heränneillä ollut häneltä tukea odotettavana.

Brunniuksen kuoltua tuli Alatornion kirkkoherraksi v. 1784 *Vilhelm Gustaf Rydman*. Hän oli silloin nuori mies, syntynyt 1755, ja siis vasta 29 vuoden ikäinen, ja ollut papinvirassa vasta kolme vuotta. Hän oli kaupiaan poika Vaasasta, ja poikettiin hänen kohdallaan tuosta ennen mainituksi tulleesta yleisestä säännöstä, jonka mukaan papeilla yleensä ei ollut siirtovapautta hiippakunnasta toiseen. Ylioppilaaksi tultuaan 1774 hän oli saanut maisterin arvon 1778, tullut papiksi 1781, ja ollut sitte hovisaarnaajana Södermanlannin herttuan, sittemmin kuningas Kaarle XIII:n hovissa, kunnes siirtyi kysymyksessä olevaan virkaan. Rydman oli siis jo silloin nuoresta iästään huolimatta ollut huomattussa asemassa. Tänne tullessaan hän todennäköisesti ei ollut suomenkielentaitoinen. Mutta hän pääsikin tänne kuninkaan nimittämänä, eikä seurakunnan valitsemana ¹⁹³⁾. Tultuaan Alatornion kirkkoherraksi hänet heti valittiin jo samana vuonna pohjoisen rovastikunnan kontrahtirovastiksi, jossa hän toimitti tarkastuksia ainakin vuosina 1789 ja 1796. Rydman ei elänyt van-

¹⁹³⁾ Vaaliehdolla olivat: Pohjanmaan rykmentin pataljoonan saarnaaja Johan Snellman, Gellivaaran kirkkoherra Johan Björkman, sekä Jockmockin kirkkoherra Samuel Öhring, joista ensiksi mainittu sai huomattavan äänten enemmistön. Virkaa pyysi kuninkaalliselta majesteetilta ulkopuolelta vaaliehdotuksen myöskin pastori ja maisteri Erik Brunnius, kirkkoherravainajan vanhin poika, sekä G. W. Rydman, joka sai valtakirjan.

haksi. Jo 54 vuoden iässä siirsi kuolema hänet pois tästä virasta v. 1809.

Rovasti Rydman tuntuu olleen ulkonaisen järjestyksen mies, joka heti Alatornion kirkkoherraksi tultuaan ottaa asiakseen käydä poistamaan epäjärjestystä monilla seurakuntaelämän aloilla, jota oli päässyt syntymään edellisenä aikana, ja sitä harrastusta jatkuu pitkin vaikutusaikaansa täällä. Muuten eivät asiakirjat anna mitään tarkempaa kuvaa hänen persoonallisuudestaan. Sen sijaan mainittakoon eräässä suhteessa Rydmanin henkilöllisyyttä kuvaavana, mitä eräs matkustavainen vieras kertoo käynnistään Alatornion »kauniissa papilassa» v. 1788. Käynti tapahtui 21/6, ja vieraat soutivat suuren lohipadon kautta saapuen Parasniemeen, missä rovasti Rydman otti vieraat vastaan »kylmän kohteliaasti» (med en ganska artig köld)¹⁹⁴. Yleensä saa myöskin hänen jälkeensä jättämistään kirjoituksista sen vaikutuksen, että tämä oli hänelle luonteenomaista. Niistä kuvastuu harvasanainen asialisuus ja täsmällisyys, ilman mitään tunnetta tai henkilöllistä leimaa. Niin on laita jo kuninkaalle tehdyn anomuksen kirkkoherran virkaan nimitetyksi tulemisesta, ja niin on laita tuomiokapituliin lähetettyjen kirjeiden, ja niin myöskin tallella olevien seurakunnallisten pöytäkirjojen.

Rydmanin ja hänen virkatoveriensa, kappalaisten Fredrik Engelmarkin ja Erik Wiklundin, välit eivät näytä olleen oikein eheät. Kahnauksia oli syntynyt sekä virkatehtävistä että palkkauksesta siinä määrin, että Rydman esittää asiat tuomiokapitulin ratkaistavaksi. Kiistanalaiseen asiaan palaamme tuonnempana

¹⁹⁴) *Bygden, Hernösands Stifts Herdaminne* (S. Liljeblads Resedagsbok).

toisessa yhteydessä. Sanomme vaan, että tuomio-kapituli asettuu siinä etupäässä kappalaisten puolelle, ja kirjoittaa 25/11 1789 samalla Alatornion papistolle yhteisesti lämpimän ja isällisen kehoituksen sovintoon ja rakkauteen virkaveljien kesken¹⁹⁵⁾. Siinä kapituli lausuu seuraavaan tapaan: On aina paha, kun virkaveljet, joilla on yhteinen sielunhoito, eivät ole yksimielisiä, vaan kinastelevat keskenään. Se tavallisesti tuottaa pahennusta kuulijoitten keskuuteen. Ja kun se menee niin pitkälle, että he eivät säästä pistäviä ja ivaavia sanoja toisistaan, silloin on kovin valitettavaa, sillä siitä saavat ei ainoastaan ne, jotka halveksivat Kristusta ja hänen evankeliumiaan, tilaisuuden häväisemään ja halventamaan itse oppia, vaan myöskin hyväätarkoitavat, mutta vähemmän valistuneet ja vakaantuneet sielut voivat joutua epäilyksiin opin jumalallisesta totuudesta ja voimasta, kun huomaavat, että opettajilta itseltään puuttuu suurinta pyhityksen lahjoista, nimittäin kristillistä rakkautta. Ap. Paavali lausuu 1 Kor. 3, 3: »Olettehan vielä lihallisia. Sillä kun keskuudessanne on kateutta ja riitaa, ettekö silloin ole lihallisia ja vaella ihmisten tavoin?» Mahdollisesti tämä sana ei sovikaan tarkalleen tähän. Kapituli tahtoo mielellään toivoa parempaa. Mutta se ei voi kuitenkaan olla rakkaudella panematta näitä sanoja Alatornion papiston sydämille, veljellisesti kehoittaen, että he Jeesuksen rakkauden tähden kristillisessä ja veljellisessä rakkaudessa tekisivät sovinnon keskenään. Jollei etäisyys olisi ollut niin suuri, olisi tuomiokapituli halunnut suullisesti keskustella syistä mielipiteiden eroon, ja auttaa sovintoon. Nyt se kuitenkin katsoo olevansa

¹⁹⁵⁾ Hernh. tkp. pöytäk. — Piispan virassa oli tähän aikaan Erik Hesselgren (1779—1803).

pakoitettu tyytymään tähän keinoon, nimittäin kirjeellisesti kehoittaa heitä sopuun. Sen vuoksi jää tuomiokapituli nyt toivomaan, että Alatornion papisto pääsee ensiksikin sovintoon virkatehtävien suhteen, ja että komministerit osoittavat kirkkoherralleen kunniotusta ja arvontoa, niinkuin esimiehelle tulee ja tämä puolestaan kohtelee heitä rakkaudella ja ystävyydellä, niinkuin uskonveljen ja virkaveljen sopii, ja vielä, ettei mitään eripuraisuutta enää jatkuisi palkkaukseen nähden, eikä kukaan tunketuisi toisensa tehtäviin. Lopuksi seuraavat vielä nämä sydämelliset sanat: »Älskade bröder! Uppfyllen för Öfwerherden vår dyre Frälsares kärleks skull Consistorii hjerteliga önskan. Älsken inbördes såsom han hafwer älskat oss, så fullborden i Christi lag. Hans nåd, kärlek och frid ware med och öfwer oss alla!»

Tuomiokapitulin sanonnasta päättäen tuntuu siltä, että kyseenalainen erimielisyys ei olisi ollut aivan vähäpätöistä. 10/2 seuraavana vuonna (1790) luettiin kapitulissa kuitenkin julki Rydmanin lyhyt tiedoitus, että Alatornion papisto oli päässyt yksimielisyyteen virkatehtävien jakoon nähden.

Muutoin näyttää siltä, että Rydman oli etevä virkamies. Virkatoverit pitivät häntä todennäköisesti jonkun verran edustavana miehenä — vai olisiko vain virka-asema siihen johtanut? Kaikessa tapauksessa hän oli tämän seudun edustajana Upsalan riemujuhlassa v. 1793. Ja v. 1806 hän oli v. t. puheenjohtajana Piitimen pappein kokouksessa. Mutta todellisen Jumalan papin mieltä ja henkeä lieenee hänessä vain vähän ollut. Tosin hän vähemmässä määrin, kuin edeltäjänsä joutui kosketukseen ympärillä olevan hengellisen elämän kanssa, sillä hengellisten liikkeiden laineet olivat jo alkaneet laskea hänen tänne tullessaan, eikä hänen kantansa

siitäkään syystä pääse senkään vertaa näkyviin, kuin rovasti Brunniuksen.

Aikakauden kappalaisista Alatornion pitäjässä ansaitsee ensiksikin erikoista mainintaa ensimmäisen kappalaisen virassa, siis Haaparannan kylässä sijaitsevan kappalaisen virkatalon haltijana, komministeri *Jakob Turdfjäll*. Hän oli Länsipohjan rykmentissä palvelevan kapteenin poika, tullut ylioppilaaksi 1752, ja vihitty papiksi 1760. Ennen Alatorniolle tuloaan hän oli ollut koulumestarin toimessa Jukkasjärvellä, josta siirtyi tänne. Vuosina 1775—85 hän sitte oli komministerinä Alatorniolla, ja oli virka-asuntonaan siis, kuten sanottu, Haaparannan kylässä länsipuolella jokea sijaitseva kappalaisen pappila. 1784 hänet nimitettiin Ylitornion kirkkoherraksi, mutta kuoli ennen siirtymistään sinne v. 1785. Turdfjäll oli aikansa uskollisimpia pappeja, arvossa pidetty ja innokas sielunpaimen, ja on hänestä annettu se todistus, että hän oli »hengellinen opettaja»¹⁹⁶). Hän kuului jyrkkään pietistiseen suuntaan. Hernhutilaisveli Adolf Stein kertoo hänestä v. 1779, jolloin hän oli tehnyt tuttavuutta Turdfjällin kanssa, että hän tarkoitti totta kristillisyydessään, mutta ei suosinut hernhutilaisia (der auch treu meint, hat aber Argwohn auf die, die um Torno herum sich vor Brüder ausgaben). Muutamia vuosia myöhemmin (1782) käydessään taas täällä Stein kertoo keskustelleensa hänen kanssaan m. m. itsevanhurskauden vaikutuksista, miten se ehkäisee herännyttä ihmistä pääsemästä sisäiseen iloon Jeesuksen kuoleman perusteella. Omalta kannaltaan Stein arvostelee, että Turdfjäll muka oli kietoutunut itsevanhurskauden kahleisiin¹⁹⁷). Oli miten oli, kaikessa

¹⁹⁶) *Akiander*, Hist. uppl., V. s. 171.

¹⁹⁷) *Pajula*, »Bidrag till Herrnhutiska Brödra förs:s historia i Finland», siv. 52—53.

tapauksessa on sydäntä lämmittävää todeta, että aika-
kauden papiston piirissä siis oli myöskin todellisia
hengen miehiä, joille syvemmän hengellisen elämän
herättäminen seurakunnissa oli sydämen asiana. Kun
Turdfjäll tuli Alatorniolle näkyvät etsivät sielut vaisto-
maisesti vetääntyneen luottamuksella hänen puoleensa
sisällisissä kysymyksissä neuvojen tarpeessa ollessaan.
He tunsivat hänessä paimenen mieltä ja löysivät
hänenstä luotettavan ystävän ja neuvonantajan, joka
ymmärsi kiusattujen sielujen asiaa. Hän kävi m. m.
myöskin puhuttelemassa syytteenalaisia tutkintovan-
keja ¹⁹⁸⁾. Turdfjäll koetti valvoa seurakuntalaistensa
hengellistä parasta myöskin kirjallisuutta hankkimalla
ja levittämällä. Hän käänsi suomenkielelle Johan Filip
Freseniuksen kirjoituksen »Frage, ob nicht ein allge-
meiner grund zu finden, wodurch begnadigte Christen
von den meisten ängstlichkeiten befreit, und vor
derselben sicher gestellet worden können», ja hyväksyi
tuomiokapituli suosiollisesti sen julkaistavaksi 7/11
1778. Kuitenkin on mahdollista, että julkaiseminen on
jäänyt toteutumatta. Käsikirjoitukseen oli liitettyä
14 lyhyttä tutkielmaa yksinkertaisten opastukseksi,
jotta he »suuremmalla turvallisuudella voisivat sovit-
taa itseensä ja löytää keskitien tarpeettoman epäilyk-
sen ja petollisen varmuuden välillä armontilasta» ¹⁹⁹⁾.

¹⁹⁸⁾ Niinpä kerrotaan Turdfjällin m. m. käyneen sielunhoitotarkoi-
tuksessa ennen mainitun, lapsensa surmaamisesta syytettynä olleen
Malin Sakariantyttären luona tämän ollessa tutkintovankina Torniossa.

¹⁹⁹⁾ Hern. tkp. pöytäk. 7/11 1778. — Rovasti Brunnius, joka tai teh-
täväkseen tarkastaa käännöksen yhtäpitäväisyyden alkuperäisen kanssa,
sekä yhtäpitäväisyyden uskontunnustuksen ja tunnustuskirjojen kanssa,
antaa siitä sen lausunnon, että se oli tehty kaikella selvyydellä, ja
»utan omsvep», ja että se oli ennestään olemassa olevaa, mutta nyt
loppuun myytyä käännöstä parempi. Kirjasta ei ole tavattu Helsingin

Ja Viklundin suomeksi julkaisemaa kirjasta »Meidän Vapahtajamme Jeesuksen Kristuksen kärsimisen ja kuoleman tutkisteleminen» hän levitti Alatornion — ja Tornion — seurakuntaan lähes 400 kappaletta ²⁰⁰). Oikeastaan on Turdfjäll'in kantaa ja mielialaa valaiseva koko hänen suhtautumisensa tähän pikkukirjaseen, ja siihen jupakkaan, joka sen johdosta syntyi. Turdfjäll esiintyy nimittäin siinä Ylitornion kirkkoherra Grapen ohella ainoana pappina, joka rohkeasti uskaltaa asettua epäilyksenalaisine kohtineenkin hyväksymään kirjasen. Siitä kuitenkin puhumme tuonnempana enemmän sanotun jutun yhteydessä ²⁰¹).

Toisen kappalaisen virassa olevista Alatornion ja Tornion sielunpaimenista, joiden virka-asuntona oli, kuten ennen on mainittu, Vuonon kylässä oleva kappalaisen virkatalo, mainitsemme ensiksikin *Isak Isakinp. Grapen* ²⁰²). Hän tuli tähän kappalaisen vir-

yliopiston kirjastossa, eikä Tukholman Kuninkaallisessa kirjastossa, ei myöskään löydy siellä olevissa Upsalan yliopiston kirjaston luetteloidessa, eikä F. W. Pippingin suom. kirjallisuuden luettelossa.

²⁰⁰ Hänelle oli niitä lähetetty 500 kappaletta, ja oli niitä jälellä vain 120 kpl., kun niiden myynti toistaiseksi kiellettiin. On mahdollista, että sittemmin loputkin myytiin. — *Hasselberg*, *Norrländskt Fromhetslif*. siv. 445.

²⁰¹) Tämän lisäksi oli kyseenalaisella aikakaudella Alatornion pitäjän ensimmäisen kappalaisen virassa: Martinus Laurentius Longström, s. 1710, y. o. 1733, vih. papiksi 1737; kommin. Ylikainuuseen 1741; Alatorniolle 1766, ja kuoli tässä virassa 1774. — Jakob Turdfjäll'in seuraajana tässä virassa oli Fredrik Engelman, s. 1753, y. o. 1773, Alat. kappal. 1785, † 1814. Haminan rauhan jälkeen E. jäi papiksi Ruotsin puoleiseen osaan seurakuntaa.

²⁰²) Näin Hülphersin ennen mainitussa teoksessa. L. Bygdenin mukaan, samoin kuin H. J. Boströmin ennen mainitussa tutkielmassa esitetään Isak Grape, niinkuin myös kaksi hänen edeltäjänsä, Isak Salomoninp. Grape ja Olaus Erikinp. Brunnius, sekä hänen seuraajansa Karl Olauksenp. Brunnius ensimmäisten kappalaisten joukossa. Tämä

kaan v. 1760, mutta siirtyi jo 1763 Ylitornion kirkkoherraksi, joten hän tuli olemaan täällä vain kolme vuotta, ja samoihin aikoihin kuin veljensä Salomon Grape oli ensimmäisen kappalaisen virassa. (Vrt. siv. 103 muist.) Hänen nimityksensä virkaan ei ollut seurakuntalaisten ainakaan aivan yleisen mielen mukainen. Kuitenkaan ei näy seurakunnalla olleen erikoista syytä nimenomaan häntä vastaan mieskohtaisesti — mainitaan vain, että hänellä oli liian heikko ääni kuuluakseen niinkin suuressa kirkossa kuin Alatornion. Aiheena oli pääasiassa vain se seikka, että seurakunta oli mielistynyt nuoreen armovuoden saarnaajaan Karl Brunniukseen, ja sitkeästi tahtoi saada tämän kappalaiseksi avoimelle paikalle. Hänen hyväkseen tehtiin valituskin vaaliasetuksesta, josta tahdottiin saada pois Karungin kappalainen Krist. Antman. Ja vaikka Brunniusta ei saatu vaaliasetuksen kumottuakaan vaaliehdolle, äänesti suuri joukko seurakuntalaisia siitä huolimatta häntä. Paikan ja valtakirjan sai kuitenkin Grape.

Grapen lyhytaikaisesta vaikutuksesta Alatorniolla ei ole mitään erikoista tiedossamme. Mutta mitä tunnetaan hänen työstään Ylitorniolla seuraavalla kymmenluvulla, niin hän osoittautui hurskasmieliseksi ja uskolliseksi ja tunnolliseksi sielunpaimeneksi, jolle oli pääasiana sielujen pelastus ja Herran asia.

Vuosina 1775—79 oli tässä virassa — ja siis Turdjällin virkatoverina — *Salomon Antman*, postimestarin

ei mielestämme tuntuisi soveltuvan yhteen sen tosiasian kanssa, että ainakin kahden jälkimäisen, Isak Grapen ja Karl Brunniuksen virkasuutona alkuperäisesti oli Vuonossa oleva kappalaisen asunto. Grape pyysi 1761, ja sai oikeuden asettua Vuonon pappilan huonon kunnan takia asumaan veljensä virkataloon Haaparannan kylässä, koska tämä ei sitä käyttänyt, asuen omistamallaan maatilalla. — Hernh. tkp. pöytäk. 20/6 1761.

poika Tornioista, syntynyt 1740. Hän oli tullut ylioppi-
laaksi 1761, ja papiksi 1765, Alatornion kappalaiseksi
1775, ja kuoli 1779 oltuaan siis tässä virassa vain neljä
vuotta. Antman oli jonkun verran häikäilemätön
luonne, ja on lisäksi tehnyt itsensä tunnetuksi innok-
kaana, jopa kiihkeänä liikkumattoman kirkollisen
uskonnollisuuden esitaistelijana vastoin hänen aikanaan
esiintyviä hengellisiä liikkeitä. Sen vuoksi hän myös
joutui jyrkäksi Nils Wiklundin vastustajaksi niissä
jutuissa, joita tätä vastaan nostettiin. Puhdasoppisen
kirkollisuuden edustajana hän pääsi lopuksi huomatta-
tavassa määrässä Hernösandin tuomiokapitulinkin suo-
sioon, vaikka suhteet ennemmin näkyvät olleen erittäin
viileät. Antman oli nimittäin 1773 hakenut Alatornion
toisen kappalaisen virkaa, mutta tuomiokapituli oli
jättänyt hänet vaaliehdolle asettamatta. Tämän joh-
dosta Antman kirjoitti kahteenkin kertaan tuomio-
kapitulille sangen sopimattomalla äänen sävyllä, osoit-
taen siinä puuttuvaa arvonantoa tuomiokapitulia koh-
taan, jopa siinä määrässä, että kapitulilla mielestään
olisi ollut täysi syy jättää asia oikeusistuimen haltuun.
Se tyytyi kuitenkin varoituksen antamiseen, joka jätet-
tiin rovasti Brunniuksen tehtäväksi. Mutta Antman
ei taipunut edes nuhteen ja varoituksen vastaanotta-
miseen, vaan kieltäytyi siitä. Tuomiokapituli esittää
lausuntonsa asiasta seuraavana vuonna (15/1 1774)
kuninkaalliselle majesteetille jyrkässä äänilajissa. Mutta
miten olikaan, niin Antman sai kun saikin vaalisijan,
vieläpä sai paikankin.

Mutta niin paljon kuin Antmanin esiintyminen oli-
kin osoittanut kunnioituksen puutetta tuomiokapitulia
kohtaan, ja niin jyrkkä kuin tuomiokapitulikin puo-
lestaan oli sen vuoksi ollut Antmaniin nähden, ei tämä
jupakka, kuten sanottu, kuitenkaan estänyt tuomio-

kapitulia verrattain pian unohtamasta sitä, ja osoittamasta luottamustaan Antmania kohtaan, kun oli kysymys niistä hengellisen elämän liikkeistä Ylitorniolla, jotka nyt alkoivat kiinnittää kaiken huomion puoleensa. Harrastukset lienevät siinä yhtyneet. Hänet määrättiin milloin notaarioksi kriittisiin tarkastustilaisuuksiin, milloin tuomiokapitulin asiamieheksi kihlakunnanoikeuteen j. n. e. niinkuin seuraavassa tulemme näkemään. Muutamin paikoin hänen edellä sanottu uskonnollinen kantansa esiintyy sellaisessa muodossa, että se tuntuu suorastaan julkiselta taistelulta kaikkia syvemmän kristillisyyden ilmauksia vastaan, ja kuolleen muotojumalisuuden puolesta ²⁰³).

Antman'in kuoleman jälkeen seurasi häntä virassa se pappistoverinsa, jota vastaan hän viimeisten vuosien kuluessa kaikkein kiivaimmin oli taistellut: *Nils Wiklund* ²⁰⁴). Tulemme siten siihen mieheen, jonka nimi on kaikista vuosisadan papeista näillä seuduilla ehdottomasti kauvaskantoisin. Wiklund oli nimittäin toisen kappalaisen virassa Alatorniolla vuosina 1781—85, ja asuttavanaan siis ennen mainittu Thurcviikin pappila lähellä Kirkkopudasta. Hän oli talonpojan poika Alakainuusta, ja syntynyt 1732, sekä tullut ylioppilaaksi 1750. Papiksi tullessaan 1765, jolloin hänet määrättiin

²⁰³) Niin esimerkiksi ollessaan todistajana Nystedt—Wiklundin jutussa. Sitä osoittaa myös se merkillinen laupeus, joka hänellä oli moraalisesti matalalla olevaa Pajalan kappalaista Wichmania kohtaan. Hänelle näytti räikeä jumalattomuuskin papinvirassa olevan vähemmän vaarallinen kuin pieninkin asia, jossa hän vainusi erehtymistä opin alalla.

²⁰⁴) Paitsi näitä mainituista oli toisen kappalaisen virassa: Karl Brunnius, s. 1734, y. o. 1752, Alat. kappal. 1763, † 1772; — Erik Wiklund, Nils Wiklundin veli, s. 1745, y. o. 1770, Alat. kappal. 1787; † 1790; — Johan Wikström, s. 1761, y. o. 1780, papiksi 1787, Alat. kappal. 1792, Ruotsin Ylit. kkhraaksi 1812.

kirkkoherranapulaiseksi Ylitorniolle, hän siis oli jo 33 vuoden ikäinen, eikä enää mikään kypsymätön nuorukainen. Tässä virassa hän oli vuoteen 1776 — lukuunottamatta kesäkuukausia v:nä 1775, jolloin hän viransijaisena hoiti Karungin kappelin kappalaisen virkaa. Heti papiksi tultuaan hän antautui innolla ja koko sydämen harrastuksella kutsumukseensa. Rakkaus Herraan ja sielujen pelastamisen halu pakoitti häntä. Hänellä oli onni päästä sellaisen esipapin apulaiseksi, jolla itsellään oli sydämellä huolena seurakuntalaistensa ijankaikkinen onni, ja jonka kanssa hän tunsu hengen yhteyttä, ja jolta hän sai kannatusta työssään, nimittäin kirkkoherra Isak Grapen. Mitä suurinta luottamusta apulaistansa kohtaan todistavat Grapen monet lausunnot, kun hän esimerkiksi kutsuu häntä »Herransa palveluksessa hartaaksi ja väsymättömäksi apulaiseeseen». Kaikki todistaa mitä kauneinta yhteisymmärrystä esipapin ja apulaisen välillä. Sitä Wiklund vaan kauvan valitti, ettei saanut mielestään nähdä hedelmää työstänsä, vaan että työ näytti turhalta. Hän vertasi itseään profeettaan, joka sanoo: »Minä olen hukkaan työtä tehnyt, turhaan ja tyhjään olen minä väkeni kuluttanut» (Jes. 49, 4)²⁰⁵). Kohta hän kyllä sai nähdä tuloksiakin työstään, ja elämääkin ympärillään. Mutta samalla tulevat sitte myöskin ristin paino ja suuret vaivat, raskaat vuodet, jolloin hänet ensiksikin tehdään pääsyylliseksi niihin omituisiin hengellisiin ilmiöihin, joita juuri tähän aikaan hänen seurakunnassaan ja sen ympärillä olevissa esiintyi, vieläpä pannaan suorastaan syytteeseen, ja tuomitaan erotetuksi papin virasta. Kun Wiklundin elämän vaiheet noina vuosina ovat

²⁰⁵) C. Hasselberg, Norrlandskt Fromhetslif på sjuttonhundratalet, 1919; s. 305.

niin kiteytyneet yhteen mainitun hengellisen liikkeen kanssa, tulevat ne siinä yhteydessä tuonnempana esille.

Muutaman vuoden perästä Wiklund sai kuitenkin taas oikeuden papin virkaan. Silloin hän haki toistamiseen ²⁰⁶⁾ Alatornion kappalaisen virkaa, josta vastustajansa Antman nyt oli poistunut, ja sai paikan. Siirtyessään 1781 Alatorniolle hän siis oli monia kokenut mies, ja jo 49 vuoden iässä, eikä enää nuoruuden voimissa. Työssään ei ollut enää havaittavissa sitä taiselijan ja hyökkääjän vauhtia, jota pappisaikansa alussa. Mutta vastoinikäymisten koulussa hän oli kypsynyt, ja sisällisesti syventynyt. Ja uskollisuutensa viran hoidossa ei ollut laimentunut. Hernhutilaisveli Stein kertoo hänestä, että hän usein piti yksityisiä hartaushetkiä, — asia, joka siihen aikaan ylipäänsä oli harvinaista. — Pitkäksi ei vaikutuksensa täällä tullut. Tämän uskollisen Herran palvelijan elämä päättyi nimittäin jo 1785. Vähää ennen kuolemaansa Wiklund meni naimisiin Jukkasjärven kirkkoherran Graanin lesken Barbara Margareta, Turdfjaellin kanssa, joka oli sotilaskapteenin tytär Alatornion Kivirannalta ²⁰⁷⁾. Wiklundin muisto on ihmeellisen syvälle juurtunut kansan perimätietoon, ja myös puhtaana ja kauniina. Miten hyvä maine hänestä levisi, ja miten pidetty Wiklund oli Karungissakin, sitä todistaa se seikka, että karunkilaiset useaan otteeseen tekevät yrityksiä saada hänet sinne vakinaiseksi papikseen, ensi kerran v. 1774, vaikka se ei onnistunut. Akiander kertoo v. 1861 (Hist. Upplysn. V, s. 138): Vielä tänä

²⁰⁶⁾ Wiklund oli nimittäin ollut vaalissa Alatorniolle jo yhdessä Antmanin kanssa 1775, mutta A. oli silloin tullut valituksi.

²⁰⁷⁾ Wiklundin puoliso oli siis todennäköisesti virkatoverinsa Jakob Turdfjällin sisar,

päivänä kunnioittavat Wiklundin entisten kuulijain jälkeläiset hänen muistoaan. »Se oli aikainen pappi, se Niiles Wiikluntivainaja» — niin sanottiin. Eräs Tornion koulun opettajia Fredr. Mellenius kertoi samaan aikaan tavanneensa Ruotsin Ylitorniolla Haapakylässä 92 vuotiaan ukon, nimeltä Rovanen, joka oli vielä kyennyt kertomaan yhtä ja toista. Kysymykseen, muistaisiko hän jotakin Wiklundista, hän innostuen kohottausi vuoteellaan, ja vastasi: »Muistanhan mie Niiles Wiiklunti-vainajan, jopa muistan. Se oli hengellinen pappi, se. Lammas-Olli (Olof Ekman) siltä viran pois tuomitti sentähen, että hän pysähtyi saarnassaan, kun puhujat rupesivat puhumhaan. Wiiklunti viimeis pyhänä kirkonmenon jälkheen kirkon ristissä, rantunen huivi kaulassa, hyvästi jätteli seurakunnan. Muistan senkin, vieressä seisoin. Hänelle kokosivat rahoja ystävät ja vihamiehet; hän lähti Tukhulmiin. Se oli Kustaus 3:nnen aikana». — Ja Suomen puoleisella Ylitorniolla kohtasi sama Mellenius erään 78-vuotiaan vanhuksen, Harilan muorin, joka tiesi, että Wiklundin Tukholmassa ollessa oli kolme kertaa koottu rahoja hänelle, ja antoi itse puolestaan sen todistuksen, että »ei se Niiles Wiiklunti mielestä mene, ei». — Ja vielä vasta kuluneina vuosina on tämän kirjoittaja tavannut näillä seuduin — Alatorniolla — henkilöitä, jotka nuoruudessaan ovat olleet kosketuksissa »Wiklundin ystävien» kanssa, ja jotka ovat kertoneet »vanhojen» suurella kunnioituksella ja rakkaudella puhuneen »Niiles Wiikluntista». ²⁰⁸⁾ Näihin saakka on siis elänyt tämän miehen muisto kansan keskellä.

Mitä sitte tulee Wiklundin uskonnolliseen kantaan

²⁰⁸⁾ Niin m. m. Aukusti Marttala Yliraumolta, s. 1840. Samoin Aleks Viuhkola (Alaviuhkola), Alaraumolta.

ja ajatussuuntaan, on tämän sekä koko sisällisen elämänsä kehityksen valaisemiseksi verrattoman arvokas se pieni kirjallinen perintö, jonka hän on jättänyt jälkeensä laatiessaan ystävilleen ja sanankuulijoilleen muistoksi ja rakennukseksi suomenkielellä kirjoitetun kertomuksen tästä sisällisen elämänsä kehityksestä, ja jonka otsikkona on »Yhden suuren, mutta armoitetun syndisen jutteleminen itsestänsä»²⁰⁹⁾. Tässä yhteydessä ansaitsee lähemmin tutustua tähän kertomukseen, ja sen kehitykseen. Kirjoitelmassaan hän ensi aluksi kertoo omasta nuoruutensa ajan sisällisestä elämästä, että hän oli lapsuudessaan ollut ulkonaisesti hyvä ja vakavakäytöksinen lapsi, mutta sielun puolesta »surutomuuden uneen nukkunut ja kuollut». Ollessaan 9 vuoden vanha hänellä oli jotakin omantunnon liikettä, ja tunsikin puutetta sisällänsä, vaikka ei oikein itse tiennyt, mitä puuttui. Ollessaan 12 vuoden ijällä hän lukiessaan vuorisaarnaa tuli siihen vakuutukseen, että hän ei ollut Jeesuksen opetuslapsi, ja että hänen sielunsa asiat olivat huonolla kannalla. Ja nuori Niiles-poika päätti, että hänen kristillisyytensä oli vain ulko-kullaisuutta ja farisealaisten ja kirjanoppineitten jumalaisuutta. Aina siitä ajasta saakka oli Wiklund käsittänyt olleensa »viheliäisessä ja vaarallisessa sielun-tilassa». Hän sai nyt käydä koulua, ja sai sen ohella kasvatusta ei vain kristillisyyden tietoon, vaan myöskin siveään elämään, ja siinä tuli varjelluksi hairahduksista ja synneistä, jotka ovat monen muun nuoren elämän turmelleet. Häntä pidettiin jumalaapelkäävänä, vieläpä oikein esikuvallisena nuorukaisena, mutta itse hän tunsikin hyvin, ettei ollut ansainnut sitä kiitosta.

Mikäli Wiklundin oman nuoruuselämänsä kuvauk-

²⁰⁹⁾ Katso Liite n:o 7!

sesta voi päättää, näyttää hän kodissaan saaneen vakavahenkisen, uskonnollisen kasvatuksen ²¹⁰). Se tuntuu ainakin todennäköiseltä ajateltaessa sitä itsetutkistelua, jota Wiklund kertoo ja 9—12 vuoden ikäisenä sisällisen elämänsä suhteen harjoittaneensa. Mutta vaikka siis Wiklund jo lapsuutensa ijällä oli sisällisesti tuntenut selvästi Jumalan hengen vaikutuksia itsessään, ja vaikka hänellä oli sellainen nuoruuselämä ollut, jossa vakava jumalanpelko hallitsi, ja vaikka muut ihmiset pitivät häntä kasteen armossa pysyneenä lapsena ja nuorukaisena, niin hän yhtäkkiä oman arvoitelunsa mukaan tuli varsinaiseen murrokseen ja mielen muutokseen vasta 28 vuoden iässä, eli siis noin v. 1760, noin viisi vuotta ennen papiksi tuloaan. Siinä uudistuivat hänen kohdallaan nuo hengellisessä ja uskonnollisessa sielunelämässä yleiset kokemukset: syvä oman viheliäisyyden tunto, hyvät, vakavat päätökset ja parannusyritykset; taas uudet huomiot voimattomuudestaan, tuska, toivottomuus ja yleinen sisällinen epävarmuus. Mutta ei siinä kyllä. Wiklund tunsikin kivulla, että vaikka hän jo sitte tunsikin anteeksi saaneensa, ja hänessä uudistui ja vahvistui aikomus karttamaan

²¹⁰) On sanottu kotia pietistiseksi (Alstermark). On myös toisaalta väitetty sitä mahdottomaksi sillä perusteella, että tuona aikana pietismi ei vielä ollut levinnyt maaseudulle ja tuskin oli Kainuussa vielä edes tunnettu (*Hasselberg, e. m. t., s. 297*). Mielestämme on kyllä mahdollista, ettei koti ollut tietoisesti pietistinen. Mutta toiselta puolen on myös pidettävä mielessä, ettei pietismi esittänyt oikeastaan mitään uutta oppia, poiketen evankelisluterilaisesta käsityskannasta. Siksihän onkin pietismin nimen saanut — eikä sitä sovi ihmetellä, — miltei kaikki syvempi hengellisyys, joka on tarkoittanut tehdä täyttä totta kristillisyydestä myös elämässä. Olihan käytettävissä oleva hengellinen kirjallisuuskin enimmältä osalta pietististä. Tältä kannalta voinee ajatella kotia pietistiseksi, joskaan ei tietoisesti.

syntiä ja elämään pyhää elämää, niin siitä huolimatta jatkui orjallista mielentilaa ja sisällistä ahtautta.

Missä oli nyt syy jatkuvaan levottomuuteen ja orjalliseen mieleen? Myöhempien kokemustensa perusteella Wiklund sanoo sen olleen siinä, että hänen sisällinen kehityksensä pysähtyi. Hän piti nyt tapahtunutta elämystä täydellisenä kääntymisenä sen sijaan, että hänen olisi pitänyt pyrkiä edemmäs, likeisempään yhteyteen ja tuttavuuteen Vapahtajansa kanssa eikä ymmärtänyt, että juuri sellainen Jeesuksen tunteminen häneltä puuttui. Ja erittäinkin oli Kristuksen risti ja evankeliumin salaisuus ristiinnaulitusta Vapahtajasta hänelle sittenkin tuntematon.

Ennen pitkää Wiklund kuitenkin pääsi käsittämään, ettei hänen tilansa vielä ollut, niinkuin olisi pitänyt olla. Niin hän tosin oli luullut, jopa ollut siitä mielessään varmakin. Mutta kun kristillisyytensä ei ollut perustettu Kristuksen lunastuksen ja veren tuntemiseen, eikä käsittänyt, että »sydämen elävän tuntemisen ja koettelemisen päälle siitä uskossa riippuu koko kristillisuus», ja »että me uskossa elävästi tunnemme Jeesuksen niinkuin ristiinnaulitun meidän syn-teimme edestä, niin hän vähitellen kylmeni, ja nukkui taas.» Toisin sanoen oli salainen itseluottamus ollut esteenä. Ei ollut sydämellä elävää tuntoa Jeesuksen verestä, eikä hänen uhrikuolemastaan. Hän käsitti armon siten, että rukoili Jumalalta voimaa elämään pyhästi, ja kuollakseen synnille, ja voimaa uskollisuuteen ja kuuliaisuutta armon vaikutuksia kohtaan. Eikä hän olisi uskonut, jos ken olisi sanonut, että tässä oli vika. Myöhemmin hän käsitti, että rauhansa rakentui omaan vanhurskauteen, eikä ollut päässyt katsomaan pois itsestään ja omasta tekemisestään yksin Kristukseen. Sen vuoksi olikin tuo tila sangen

surullinen. Yksi ainoa erehdys saattoi särkeä koko sielun levon, ja saattaa koko sielunsa toivottomuuden partaalle.

Mutta sitte sai Wiklund uudelleen kokea Jumalan etsivää armoa, joka pelasti hänet tuosta sekasorrosta. Hän nimittäin sai tilaisuuden kuulla saarnan, joka kirkasti ristin totuutta, ja Kristuksen veren kautta tapahtunutta sovitusta, ja se kävi läpi koko hänen sielunsa, ja mullisti koko sisällisen ihmisensä taas uudestaan.

Mikä ihmeellinen vaikutus olikaan tästä uudesta valaistuksesta, jossa hän nyt joutui katsomaan ristiin naulittua Kristusta. Ensiksikin laskeutui syyllisyyden paino entistä monin verroin raskaampana hänen tunnolleen, nähden halveksineensa Vapahtajan ristiä ja haavoja, jopa salaisesti vihanneensa häntä. Silloin hän heittäytyi avuttomana Vapahtajansa jalkojen juureen, tunnusti itsensä vikapääksi kaikkeen, erittäinkin epäuskoon, valitti hätäänsä hänelle, ja anoi armahdusta. Ja hän tuli kuulluksi. Hengessä palavin sanoin hän kuvailee tuon pyhän hetken muistoa, miten »Vapahtaja, se armias syntisten ystävä» ei ollut kaukana hänestä, vaan ilmoitti itsensä hänelle ristin muodossa, ja näytti hänelle hengessä »haavansa, naulansa ja avatun kylkensä», ja vakuutti hänelle anteeksiantamusta ja rauhaa. Ja kun hän nyt näin sai »hengessä nähdä ristiinnaulitun, ja katsella hänen ruoskittua ja haavoitettua ruumistansa, j. n. e.», ja kuulla hänen ääntänsä, syttyi sydämensä ihastukseen ja hän lepäsi Vapahtajansa edessä »hänen veristen jalkainsa juuressa täynnä ihmettelemistä, häpeää, rukoilemista ja kiittämistä.»

Nyt oli Wiklund siis löytänyt sielulleen vihdoin pohjan. Hän oli löytänyt levon ja rauhan. Kun

sitte kiinnitämme huomiota hänen ajatussuuntaansa ja sanoihinsa tämän uuden valon saaneena, emme voi olla toteamatta hengen sukulaisuutta hernhutilaisen ajatustavan kanssa. Uskonnollisessa mielialassaan ja katsantotavassaan tapahtuu suuri muutos evankeeliseen suuntaan. Wiklundin omassa esityksessä tulevat esiin jo tämän ajan hernhutilaisuudelle ominaiset mieliajatukset, sanontatavat ja sananparret, jos toiselta puolen Wiklundin omakin puhe- ja kirjoitustyyliin ominainen sana- ja kuvarikkaus, vieläpä osittain runollinen lennokkuus. Tässä suhteessa on kuvaava varsinkin esityksen loppu, joka erittäin huokuu mystillisistä tunne-elämää ja hernhutilaisuudelle sukulaista haaveellista hempeämielisyyttä. Kuvailen armonlapsen osaa hän sydämellisellä lämmöllä ja kauniin sanoin lausuu siitä ²¹¹⁾:

»Koska minä tulen juuri voimattomaksi; jos synti tahtoo virota uudelleen, hänen kuolemansa kuolettaa sen. Jos minä tulen likaiseksi, veri hänen kyljestänsä pesee ja viruttaa minut. Jos saatana karkaa päälleni, hänen verinen rintansa on minun kilpeni, jos mailma ahdistaa ja vainoo minua, ja ajaa yhdestä paikasta toiseen, hänen haavansa ovat minun turvani ja suojani. Jos minä tulen kylmäksi, hänen verensä lämmittää minua jällensä. Jos minun sydämeni tulee kipiäksi hänen haavansa virvoittavat ja parantavat siitä».

Sanalla sanoen: Jeesus, ristiinnaulittu Vapahtaja oli näet yksin hänelle kaikki kaikessa.

»Minä isoon — Jeesus on leipäni. Minä janoon — Jeesus on juomani. Minä olen heikko — hänen haavoissansa on minun vahvuuteni. Minä olen voimaton, hänen veressänsä on minun tukeni. Minä olen vieras ja kulkija maan päällä. Golgatan mäellä on minun

²¹¹⁾ Oikeinkirjoitusta on tässä hiukan korjattu.

majani ja asumasijani. Taivaassa on minun kotoni. Sinne minä halajan, sinne seisoo minun mieleni, minun ajatukseni ja haluni. Ylös, ylös, kotihin, kotihin — lapsi tahtoo isän tykö ja äitinsä helmaan, ja morsian ylkänsä tykö. Vanki tahtoo päästä vapauteen. Myrskyn ja aaltojen rasittama merimies ikävä tsee satamaa, mutta sinun tahtosi kuitenkin olkoon. Likempänä se on nyt, kuin eilen, Jeesus. Anna minun sinussa pysyä siksi kuin tulet. Amen, amen.»

Näin päättyy Wiklundin kuvaus sisällisen elämänsä kehityksestä. Jos me nyt tahtoisimmekin lausua oman uskomme sisällön jonkun verran toisin sanoin, ja eri tavalla, niin joka tapauksessa täytyy tunnustaa, että tässä puhuu Herralleen kokonaisella antaumuksella antautunut mies, jolle mailma oli ristiinnaulittu, ja hän maailmalle.

Olemme sanoneet, että edellisessä Wiklundin esityksessä kuvastuu silminnähtävä henkiyhteys hernhutilaisuuden kanssa. Kysymys on nyt vaan siitä, onko tämä uskonnollisuuden muoto vallinnut jotakin pitempää ajanjaksoa hänen elämässään, vaiko vaan osan hänen miehuutensa ja kypsyytensä aikaa? Ja tämän kysymyksen selvittämiseksi edelleen: milloin on Wiklund vuoden 1760 jälkeen joutunut kosketuksiin hernhutilaishenkisten saarnaajien kanssa? Ja milloin on Wiklund kirjoittanut autobiografiansa?

Olemme nähneet, että se pysähdys veljesseurakunnan toiminnassa Peräpohjolassa, joka tapahtui Elias Östergrenin poistuttua Tornioista 1752, jatkui aina 1770-luvun loppupuolelle saakka. Wiklund ei siis näytä pohjoisessa saaneen tämän suunnan vaikutusta itseensä, ellei se tapahtunut hänen elämänsä aivan loppuvuosina. On arveltu, että se olisi tapahtunut loppulla hänen oleskeluaan Upsalassa, ylioppilaana, jossa

hernhutilaisuudella oli edustajana yliopiston dosentti M. B. Malmstedt.²¹²⁾

Mutta jos niin olisi ollut, olisi tämä henki leimannut koko hänen saarna- ja sielunhoitotyönsä kaiken hänen pappisaikansa, siis myös ylitorniolaisen herätysliikkeen parhaimmillaan ollessa. Kuitenkin on huomattavaa, etteivät vastustajat niiden kiihkeiden taisteluiden ja oikeudenkäyntien ohella, joita liikkeen johdosta syntyi, sanallakaan koskaan viitanneetkaan sen hernhutilaiseen suuntaan, eikä edes sen etummaisien miesten hernhutilaisystävyyteen, vaikka tässä taistelussa kyllä muuten tuotiin esille kaikki sekä mahdolliset, että mahdottomat syytökset, eikä varsinkaan papisto näillä seuduilla yleensä ollut hernhutilaisuuden kanssa luottamuksellisissa suhteissa. Ja Wiklundin omat lausunnot, jotka hän esimerkiksi puolustuskirjoituksina jätti kihlakunnanoikeudelle, todistavat pikemmin jyrkää pietististä käsityskantaa, ja poikkeavat suuresti biografian ajatuksenjuoksusta, lukuunottamatta tyylin ja esitystavan yhtäläisyyksiä. Otettakoon siitä näytteeksi tähän pari kohtaa. Hän lausuu m. m. näin:

» — — — Jag har sökt, ehuru i mycken svaghet och ofullkomlighet å min sida dock genom Guds nåd i uppriktighet och enfaldighet att predika och lära Kristum ostympad och odelad hel och hållen efter den i Guds ord uppenbarade och föreskrifna salighetsordningen och icke såsom världen vill hafva honom allenast till en half frälsare; väl till befrielse ifrån syndaskulden och straffet men icke ifrån syndens värde. Men vill väl gerna få syndernas förlåtelse och saligheten för Kristi skull och genom honom, men man vill ej låta

²¹²⁾ Hasselberg, e. m. t., s. 300.

sig af Kristo och hans Ande helgas ifrån synden utan jag har predikat Kristus ej allenast för oss till försoning med Gud och till rättfärdighet inför Gud, och det aldrig utom, utan allenast i en sann omvändelses och nyfödelses ordning i en oskrymtad bättring och levande tro, utan och Kristus i oss till helgelse, egen och världens försakelse.»

Ja edempänä taas:

»Om denna i Guds ord grundade sanning att med ett blott Herre, Herre ropande kommer ingen i himmelriket, att utan omvändelse och nyfödelse kan ingen se Guds rike och salig varda; att utan helgelse får ingen se Herren; att den som åkallar Kristi namn der är den som beropar sig på Kristi försoning och förtjänst och vill genom honom rättfärdig och salig varda, han skall gå ut från orättfärdigheten, det är, han skall låta sig om vändas genom trona i Jesu blod renas och lösas ej allenast ifrån syndens skuld och straff, utan och ifrån dess herravälde och genom den Heliga Andas helgas och förnyas till Guds beläte, så att han i Jesu förening och delaktighet genom trona och genom den i henne då boende och verkande nådens och andens kraft dagligen bortlägger den gamla människan och ikläder den nya, den efter Gud skapad är i sannskyldig rättfärdighet och helighet; om denna sanningen och rättsinniga väsendet i Kristus, som för den säkra otrogna och skrymtaktiga fariseiska och antikristiska världshopen är så obehaglig och förhatlig, har jag i det af Herranom Jesus mig anförtrödda dyra läroämbete vittnat, vittnar nu och skall genom Guds nåd och andes kraft vittna så länge ande i mig är, och min tunga röres i min mun.»²¹³⁾

Kun sitte edelleen ajatellaan Wiklundin ja kysymyksenalaisen herätysliikkeen vastustajain arvosteluja, niin niissä esiintyy alinomaa syyte liiallisesta laillisuu-

²¹³⁾ Hasselberg, e. m. t., ss. 312—316; — Samoin A. N(gman), Nilles Wiklund, ss. 11—30.

desta, kun on Wiklundin saarnatoiminnasta ja vaikutuksesta kysymys. Ja sehän todistaa aivan toista kuin hernhutilaista henkeä. Niinpä Hernösandin tuomio-kapitulin eräässä lausunnossa sanotaan herätysliikkeestä Ylitorniolla, että »samma oreda måtte vara en verkan av alltför stränga lagens predikningar, som ej blifvit nog visligen och i rättan tid med evangelii tröst tempererade». Tukholman suomalaisen seurakunnan komministeri Avellan väittää Wiklundista, että hän »aina vaan saarnaa lakia mitä ankarimmalla tavalla, niin että itku ja huuto on vallan päällä». Hän sanoo myös Wiklundin vaativan, »että Jumalan lapsen tulee aina olla painuneena suuren murheen alle» (skall vara insänt i mycken bedröfvelse). Sama syyte tulee esiin myöskin maaherra Carl Sparren lausunnosta, joka väittää, että Wiklund ja Grape ovat saarnoillaan vaan peloittaneet ihmisiä, ja teroittaneet, ettei muu tule autuaaksi kuin se, joka on surullinen ja murheellinen ²¹⁴⁾ j. n. e.

Vastustajain lausunnoissa, niin puolueellisia ja liioiteltuja kuin ne ovatkin, uudistuvat siis alinomaa ne samat syytökset, joita pietismin vastustajain taholta alati heitettiin sitä vastaan, vieläpä syytökset, joihin nimenomaan hernhutilaisuuskin yhtyi pietismiä moittimaan. Kun tätä kaikkea edellä sanottua ajattelempa, todistaa se, että Wiklund on ollut kirkollisen pietismin kannalla ollessaan pappina Ylitorniolla. Pietististä kirjallisuutta oli Wiklund käyttänyt hengen ruokanaan. Hän oli lueskellut m. m. Spenerin, Pontoppidanin ja Nohrborgin kirjoja, ja saanut niistä virvoittavaa opetusta sielulleen, varsinkin nimenomaan pap-

²¹⁴⁾ Hasselberg, e. m. t.

pisvirkansa painon alla ²¹⁵⁾). Ja yleensä tuntuu sen vuoksi mahdottomalta se ajatus, että hän jo ylioppilas-aikanaan Upsalassa olisi saanut kyseenalaisen suunnanmuutoksen elämäänsä. Nähdäksemme se tuskin on voinut tapahtua ennen kuin virastaeroaikanaan Tukholmassa, ehkä vuonna 1777. Olihan Tukholma, niin kuin olemme nähneet, yksi hernhutilaisuuden tärkeimpiä kehtoja Ruotsissa, ja oli siellä kyllä tarjolla tämän suuntaista sananjulistusta. Kun seuraavana vuonna, 1778, Wiklundin Tukholmassa suomennoksena julkaisema pikkukirjanen, Kristuksen kärsimisen tutkistelu, ja varsinkin siinä alkulauseena oleva »kääntäjän muistutus», joka on selvästi Wiklundin käsialaa, ja osoittaa hernhutilaista vaikutusta, niin soveltuisi hernhutilaisen valistuksen saamisen ajaksi parhaiten vuosi 1777 ²¹⁶⁾).

Tämän käsityksen kanssa sopisi mitä parhaiten yhteen myöskin se biografian kirjoittamisajasta lausuttu arvelu, että vainot jo olivat alkaneet ²¹⁷⁾). Siihen tuntuivat todellakin viittaavan erinäiset lauseet siinä, esi-

²¹⁵⁾ Hasselberg, e. m. t., s. 303.

²¹⁶⁾ Tässä »kääntäjän muistutuksessa» Wiklund m. m. sanoo uuden valkeuden koittaneen hänelle »pitkällisen kulkemisen perästä synnin korvessa.

Tämän ohella ei liene myöskään aivan merkityksetön huomioon otettavaksi se seikka, että kirjanpainaja Holmberg, joka julkaisi kyseenalaisen kirjan painosta, sekä kustansi sen, oli kaiken todennäköisyyden mukaan hernhutilainen, tai vähintään hernhutilaisystävä. Häntä kutsutaan Tukholman hernhutilaisen seurakunnan kirjallisuudessa nimityksellä »Broder Holmberg», — niin esimerkiksi pöytäkirjassa 5/3 1788. Hänellä näkyy myös olleen yleensä hernhutilainen kirjallisuus Tukholmassa painettavana. (Tukholman »Evangeliska Brödräfsamlingen'in» arkisto.)

²¹⁷⁾ Hasselberg, e. m. t., s. 303.

merkiksi sellaiset kuin: »Jos mailma ahdistaa ja vainoo minua, ja ajaa yhdestä paikasta toiseen — hänen haavansa ovat minun turvani ja suojani»; sekä: »Minä olen vieras ja kulkia maan päällä — Golgatan mäellä on minun majani ja asumasijani, taivaassa on minun kotoni». Mutta tällaiset sanathan viittaavat siihen, että vainot olivat, ei ainoastaan alkaneet, vaan kehittyneet sille asteelle, kuin ne olivat Wiklundin virasteroaikana Tukholmassa. Siellähän hän jos koskaan todellakin oli vieras ja koditon. Silloinhan oli aika, jolloin maailma vainotessaan häntä, jopa sanan mukaisesti, »ajoi häntä paikasta toiseen». Mutta sen vuoksi nämä kohdat mielestämme myöskin ovat omiaan tukemaan tätä edellä sanottua käsitystä siitä ajasta, milloin uusi hernhutilaishenkinen valistus Wiklundille on tapahtunut, eli että se, samoin kuin itse biografian kirjoittaminen, olisi tapahtunut hänen virkaeroaikanaan Tukholmassa. Kirjoittaminen näyttää tapahtuneen kohta tämän suunnan muutoksen jälkeen, tahi ainakin jonakin sisällisen innostuksen hetkenä, jolloin sitä pimeämmältä näytti se aika, jolloin hän oli ilman tätä valoa elänyt. Wiklundin sielullinen tila oli luonnollisesti juuri noina aikoina altis kysymyksenalaiselle muutokselle. Ristin paino ja mitä syvimmit itse tutkistelut olivat panneet hänet uudelleen arvioimaan sisällistä tilaansa, ja olivat omiaan valmistamaan häntä sille.

Suunnan muutos Wiklundin hengellisyydessä näyttäisi siis tapahtuneen vain muutamaa vuotta ennen hänen tuloaan Alatornion kappalaiseksi, ja on siten esitys hänen sisällisestä kehityksestään ja uskonsisällöstään tässä yhteydessä sitä mielenkiintoisempi. Hänen toimintanasa Alatorniolla leimasi siis tämä uusi ajatussuunta.

Täydessä sopusoinnussa sen kuvan kanssa, minkä nyt Wiklund biografiassaan on antanut sisällisestä elämästään, on myöskin se kaikki, mitä muuten on käynyt esiin hänen elämästään ja pappistoiminnastaan. Syvä vakavuus, ja vastuunalaisuuden tunto sielujen suhteen painoi leiman papin viran hoitoon, ja into sielujen pelastamiseksi. Se tuli näkyviin erityisesti sakramenttien hoidossa. Yleisessä ripissä hän ei käyttänyt vain päästöävainta, vaan myös sideävainta. Hän oli tunnontarkka melkein pikkumaisuuteen saakka, ja joutui siinä usein sisällisiin vaikeuksiin, kun hänet kutsuttiin antamaan ehtoollista sairaille. Itse hän lausuu siitä: »Olin siinä vakuutuksessa, että yksin papista riippuu, ja hänen tililleen pannaan, jos hän antaa Herran pyhää ehtoollista katumattomalle ja uskottomalle. Siitä johtui, että milloin vaan tultiin hakemaan minua sairaan luo, kävi väristys ruumiini läpi, ja sieluni kauhistui.» Sittemmin hän kertoo saaneensa ennen mainituista pietismin kirjoista toisen käsityksen asiasta ²¹⁸).

²¹⁸) *Hasselberg, e. m. t.* — Sama tutkija kertoo esimerkin Wiklundin yksityisestä sielunhoidosta sairaitten luona, varsinkin ripitystavasta ehtoollista pyydettyäessä, joka tuotiin esille siinä oikeudenkäynnissä, johon hänet vedettiin vastaajana. Koska se tärkeältä kannalta valaisee W:n papillista toimintaa, ja myös hänen uskonnollista kantaansa oikeudenkäyntien aikoina, selostamme tässä erään näistä tapauksista, joissa häntä syytettiin siitä että oli kieltäytynyt antamasta Herran ehtoollista sairaalle.

Eräänä sunnuntai-iltana oli W. kutsuttu muutaman Kaarle Metsä-vainion luo, joka oli sairaana, ja noin 50 vuoden ikäinen. Mutta kun hän keskustelussa tämän kanssa oli havainnut, että häneltä puuttui synnin ja hengellisen köyhyyden tuntoa, koska hän vetosi hyviin tekoihin, niin W. kielsi häneltä ehtoollisen. Tämä oli W:n mukaan kuitenkin rikkonut lähimmäistään vastaan siten, että oli eräältä köyhältä ottanut korkoa hänelle lainaamistaan rahoista, mikä oli vasten Jumalan sanaa. Eräs

Mitä tulee sitte Wiklundin saarnamiehenä, niin täytyy ajatella hänen olleen etevä saarnaaja. Ei niinkään siinä mielessä, että hän ulkonaisten puhujalahjojensa puolesta ja esitystapansa puolesta olisi ollut mikään erinomainen puhuja. Ääni ei ollut mikään voimakas, niin sanotaan, eikä esitys erikoisen vilkasta. Päävastoin on olemassa viittauksia siihen, että saarnansa saattoivat olla hiukan pitkävetesiäkin. Ainakin on perimätieto kantanut hänestä saarnamiehenä sen muiston jälkimaailmalle, että saarnansa olivat pitkiä: »Oli tahtonut unehtua saarnatuoliin». Mutta kuitenkin

todistaja muisti, kuinka W:n ja Kalle Metsävainion välillä oli tapahtunut seuraavanlainen keskustelu:

W: Minkälainen on teidän sielutilanne? — Kalle M.: Minä olen suuri syntinen. — W.: Oletteko eronnut mailmasta. — Kalle M.: Kyllä. — W.: Mutta jos olisitte terve, niin ehkä kenties sekaantuisitte sen helmaan ja sen huoliin? — Kalle M.: Ei, siitä minä en välitä enempää kuin lumesta tuolla ulkona. — Silloin oli W. sanonut: Minä teen työtä itseni kanssa, enkä kuitenkaan voi sanoa, että olisin niin irti mailmasta.

Edelleen oli W. kysynyt sairaalta, oliko hänellä vääryydellä saatua tavaraa? Kun Kalle myönsi, oli W., muistuttaen Sakeusta, kysynyt tahtoiko hän antaa tavarán takaisin? Kalle oli silloin sanonut: Ei minulla ole mitään vääryydellä saatua. W. oli sitte monella tavalla koettanut herättää hänen omaatuntoaan ja nuhdellut häntä siitä, että oli ottanut korkoa köyhiltä ja muilta avuttomilta. Siihen oli Kalle sanonut, että se on vain juorua ja valhetta.

Kun W. vielä kysyi: Eikö sinulla ole sekä järveä että niittyä Olli Korvelta? vastasi Kalle: Minä en ole rikkonut lakia. Ja kun W. oli edelleen jatkanut tähän tapaan, oli Kalle äkkiä noussut ylös, ollut katkeran näköinen, ja sanonut: Papit ovat aina antaneet ehtoollista sille, joka on pyytänyt. Siihen oli W. vastannut: Voi kuinka mielelläni olisin sen tehnyt! — Kalle: Sinä olet tänään ripittänyt monta minua pahempaa, ja jos olisin ollut siellä, olisin minäkin saanut. — Silloin oli W. lausunut: Varo itseäsi! Kuolema lähestyy tautisi kautta. Tämän oli W. sanonut liikutettuna, kehoittanut sitte sairasta parannukseen ja ojentanut hänelle kätensä hyvästiksi. Sairas oli vastenmielisesti antanut kättä, ja ollut W:n mentyä hyvin katkeran näköinen. — Muutamaa päivää myöhemmin antoi kappalainen Tornberg ehtoollista Metsävainiolle.

sanotaan, että hän oli »jalo saarnamies»²¹⁹⁾. Ja asiakirjainkin todistus on yleinen, että hän oli saarnaajana vaikuttava. Ja sen voi kyllä ymmärtää. Lämpöä oli saarnoissa, ja tunnetta, totuutta ja rakkauden palavuutta. Ulkonainenkin esitys oli kaikessa tapauksessa sulavaa. Ja edelleen kansanomaista ja havainnollista. Eräs kirjoittaja lausuu siitä: »Sisältö särki muodot, elämänvettä virtasi vuolaasti janoisille sieluille, ja hän antoi leipää niin paljon kuin ne tahtoivat²²⁰⁾. Tämä kaikki riittää kyllä käsittääksemme, että saarnat olivat vaikuttavia, ja poikkesivat ajan yleisestä saarnatavasta, jossa vielä ylimalkaan ortodoksian henki vaikutti, vieläpä ehkä jonkun verran höystettynä uuden ajan aatteilla, hyötyaikakauden hengellä. Ja kuulijain paljous, ainakin mitä hänen toiminta-ajaltaan Ylitorniolla tiedetään, osoittaa, että Wiklundin saarnat todella herättivät elämää, ja tarjosivat ravintoa sieluille.

Tälle Jumalan asian puolesta kiivailevalle miehelle oli toimettomuus mahdotonta. Tavattoman raskaita olivat hänelle siitä syystä ne vuodet, joina hän erotettuna seurakuntatyöstä oli siihen tuomittu.

Mitä saarnojen suuntaan tulee, niin se oikeastaan selviää edellisestä. Nehän luonnollisesti eivät voineet poiketa Wiklundin hengellisyyden luonteesta. Siinä on sen vuoksi havaittavissa kaksi eri kehityskautta, edellinen ennen virkaeroa, jälkimäinen sen jälkeen, siis etupäässä hänen toiminta-aikanaan Alatorniolla. Jo edellisessä on toisessa yhteydessä mainittu, että Wiklundia vastaan tehdyissä syytöksissä oli tullut esille usein se väite, että hänen saarnansa olivat yleensä muka vain ankarää lakia. Olemme myös toisaalta huomauttaneet, että nämä arvostelut olivat silminnähttä-

²¹⁹⁾ Kertonut Aukusti Marttala Alatorniolta.

²²⁰⁾ *Melander*, »Klocka och Trolltrumma».

västi puolueellisia. Jos vihamiehet pitivät Wiklundin saarnojen suuntaa yksipuolisena, niin toisin ainakin puhuvat hänen ystävänsä, jotka oikeudelle antoivat lausuntoja hänestä ja hänen opetustoimestaan, sekä hänen esimiehensä Ylitorniolla, kirkkoherra Grape. Viimemainittu lausuu hänen opetuksestaan, että hän »on aina Jumalan sanan mukaan selvästi ja painolla esittänyt oikean autuuden tien, sekä Jumalan sanasta osoittanut vilpittömän parannuksen, elävän uskon, uuden syntymisen ja totisen pyhityksen niin hyvin mahdollisuuden kuin välttämättömyyden, ja että hänen saarnansa pääasiassa tarkoittivat osoittaa, miten langennut syntinen elävän uskon kautta Jeesukseen Kristukseen pääsee armon ja autuuden aarteiden osallisuuteen ja omistukseen»²²¹).

Sen vuoksi rohkenemme epäillä, että Wiklundin saarnoissa varsinaista yksipuolisuutta olisi ollut tuona edellisenäkään kehityskautenaan, niinkuin vihamiehensä väittivät. Todennäköistä vaan on, että Wiklundin saarnat hänen uskonnollisen kantansa mukaan kävivät viimeaikoina evankeelisemmaksi. Syvimpänä lempiaatteenaan, josta hän varsinkin myöhemmin löysi sydämelleen ja sielulleen elämän, oli Kristuksen ristinkuolema, vaikka se ei edellisenäkään aikana tullut syrjäytetyksi.

Tämä aatehan se oli aiheena ja pääasiallisena sisältönä myöskin siinä Wiklundin suomenkielellä Tukholmassa painosta toimittamassaan kirjasessa, joka jo edellisessä on mainittu, ja jonka otsakkeena oli »Vapah-tajamme meidän Jesuxen Kristuxen kärsimisen ja kuoleman tutkisteleminen». Tämän tutkisteleuksen läh-

²²¹) Hasselberg, e. m t., s. 307.

tökohtana ja johtona on Hepr. 12,2. ²²²⁾). Tämä kirjanen sai niin suuren levikin, että siitä on otettu 20 suomenkielistä painosta. Koska »Kääntäjän muistutus» on Wiklundin käsialaa, ja hänen tyylilleen ominainen, otettakoon tähän eräs kohta näytteeksi, jossa hän puhuu itsestään, varsinkin, koska se vaatimattomuudestaan huolimatta on ollut ylen kohtalokas. Hän lausuu siinä näin:

»Rakas lukiani! Ajattelen, se taitaa olla yhtä jos tiedät kuka tämän kirjan suomeksi käänsi. Ei mailma tunne hänen nimeänsä; se on hyljätty niinkuin kelvoton ihmisenpojan tähden, Luk. 6, 22. Hän tahtoo olla tuntematon maailmassa. Hänen todistajansa on taivaassa ja joka hänen tuntee, asuu korkeudessa. Hän on suurin syntisten seassa, mutta hänelle on laupius tapahtunut. Hän oli kadonnut mutta paimen on uskollisesti etsinyt ja löytänyt lampaansa. Hän on pitkäällisen kulkemisen perästä synnin korvessa, vihdoin tullut yhdelle vuorelle ja löytänyt lunastajansa ristillä. Siellä on nyt enimmästi asuntonsa. Hän tahtoo olla ensimmäinen armoistuimen edessä kerjääjien seassa ja niinkuin vaimainen syntinen maata Jesuksen ristin juurella hänen veristen jalkainsa ääressä. J. n. e.»

Tämäkin vaatimaton kirjanen oli osaltaan sekin lisäämässä kääntäjän ja julkaisijan elämälle vastoin käymisiä ja ristiriitoja. Tähän asiaan palaamme tuonnempana toisessa yhteydessä. Voimme vain yhtyä erään myöhemmän suomenkielisen painoksen julkai-

²²²⁾ Ei käy selville, kuka tämän kirjasen kirjoittaja on. Se oli ilmestynyt alkujaan saksankielisenä, ja julkaistu sitte tanskan- ja ruotsinkielillä. Ensimmäinen suomenkielinen painos ilmestyi v. 1778 käännöksenä ruotsinkielisestä. Suomenkieliseen painokseen liittyvä »Kääntäjän muistutus», vaikkakin nimettömänä, osoittaa jo kirjoitustyyliensäkin perusteella arvosteltuna olevansa Wiklundin perua.

sijan sanoihin ²²³): »Meitä vastaan huokuu tässä henki salatusta elämästä Kristuksessa, joka syntyy viheliäisyytensä tuntevassa syntisessä, kärsivän Vapahtajan katselemisessa. Harras halu, että muutkin tulisivat Vapahtajansa yhteyteen johdatetuiksi, on varmaan aikaansaanut sekä kirjan julkaisemisen, että »kääntäjän muistutuksen».

Wiklundin persoonallisuuden merkitystä ja vaikutusta kuvaa suuressa määrin hänen vihamiestensä kiihko ja kiukku. Hänen tuomarinsa O. J. Ekman kutsuu häntä »ulkokullaisuuden hetaleisiin puetuksi ylpeäksi papiksi, joka tahallisilla eksytyksillä on tuottanut enemmän sekaannusta kuin kertoa voidaan». Oikeudenkäynnissä tulee häijymielisyys häntä vastaan monin tavoin esille. Hänen sanojansa selitetään tahallaan väärin. Niihin pannaan toisia ajatuksia, kuin hän on tarkoittanut. Hänen sanojensa ja tekojensa takana vainutaan kaikellaisia matalia vaikuttimia. Kaikki mitä ilkeämielisimmät juonet pannaan liikkeelle häntä vastaan ²²⁴). — Mutta hänen oma esipaimenensa (Grape) todistaa, että Wiklund oli »oikea Israelilainen, Jumalan sydämen mukainen paimen, ja harras Herransa ja Ylipaimenensa palveluksessa». — Monenmoiset olivat syytökset, joita tehtiin. Yksi tuon tuostakin esille tuleva syyte oli se, että hän oli ylpeä. Siitä lausuu taas Grape: »Vi hafva fastméra ofta hört honom beklaga sin egen uselhet och syndaförderf, det han så väl som alla Adams Barn måste widkännas, ärkänna sig för en stor syndare, den der dagel, dock sig förser och felar. — — — Sannerligen måste wi tilstå, at han i ödmjukhet och egen försakelse warit oss ett stort efterdöme

²²³) Haaparannan kkhra A. Nyman.

²²⁴) Hasselberg, e. m. t.

och skinande ljus»²²⁵). Ja niin huokuvat myöskin kaikki Wiklundin omat kirjoitukset ja lausunnot mitä syvintä vaatimattomuutta ja nöyryyttä.

Kaikessa tapauksessa oli Wiklundin siirtyessä varsinaisesti tälle alueelle, jota tutkielmamme koskee, nimittäin Alatornion kappalaiseksi, varsinainen vainon aika ohi. Alatornion ja Tornion seurakunnilla oli nyt seurakuntaelämän kannalta onnellinen aika, kun näissä kirkoissa kaikui elävähenkkinen sananjulistus kahden sielunpaimenen saarnoissa, nimittäin Wiklundin ja Turdfjällin. Vahinko vaan, että se aika oli niin lyhyt. Samana vuonna, syksyllä 1785, kutsuttiin nämä molemmat uskolliset viinimäen työmiehet päivätyönsä tehneinä pois, Wiklund syyskuun 6 päivänä, Turdfjäll marraskuun 10:nä. Lukuisat sielut jäivät siunaamaan heidän muistoaan, ja kiittämään Jumalaa heidän vaikutuksestaan.

Mitä tulee Karungin kappelin papistoon, oli sen erotua Alatorniosta v. 1749 tullut sen ensimmäiseksi saarnaajaksi *Kristian Antman*. Hän oli postimestarin poika Torniossa, samoin kuin ennen mainittu Alatornion kappalainen Salomon Antman, ja siis tämän jokilaakson lapsia. Hän oli niitä pappeja, jotka eivät näytä paljon kyenneen Jumalan valtakunnan asiaa eteenpäin viemään, eikä myöskään olemaan kunniaksi Kristuksen kirkolle. Antmanin heikkoudet olisivat kenties suurelta osalta jääneet asiakirjoihin tulematta, ja siten salaisuudeksi historialta, elleivät hänen elämänsä ja viranhoidokykynsä olisi hänen hakiessaan Alatornion kappalaisen virkaa v. 1758, joutuneet tutkimuksen alaisiksi. Hänet oli vaaliehtoksessa asetettu kol-

²²⁵) *Hasselberg*, e. m. t., s. 307.

mannelle sijalle ²²⁶). On jo edellä viitattu siihen, ettei tämä vaaliehtodus yleensääkään miellyttänyt Alatornion seurakuntalaisia. Mutta kun he nyt sen johdosta tekevät valituksen tuomiokapituliin, kohdistuu se pääasiallisesti kolmannella vaalisijalla olevaan Krist. Antmaniin ²²⁷). Hänen väitetään muutama vuosi sitte olleen kykenemätön silloisen virkansa hoitoon, hänellä kun oli ollut sellainen vika silmissä, että »toisen oli pitänyt hänelle lukea, sekä saarnatuolissa, että alttarilla, mitä hänen oli sanottava», ja että hän niin ja näin oli mahdollinen hoitamaan nykyistä virkaansa, mutta oli mahdoton saamaan uutta. Väitettiin myös, että rovasti Fougthin oli täytynyt ottaa pois Antmanilta kappelikirkon avaimet, ja siten estää jumalanpalvelusten toimittaminen. Näin alatorniolaiset valituksessaan ²²⁸). Tästä viasta esteenä hänen virkatoiminnalleen ei sen enempää mitään mainita. Mutta pääasia vaan, että tutkimus pantiin toimeen. Hovioikeus oli saanut korkeimmasta paikasta määräyksen toimittaa kihlakunnan tuomarin kautta tämä tutkimus viipymättä, ja tuli sen koskea niin hyvin Antmanin terveyttä ja voimia, kuin hänen lahjojansa ja viranhoitotaitoansa ²²⁹). Tuloksena oli, että hänen katsottiin esiintyneen pappismiehelle sopimattomalla tavalla (»et

²²⁶) Ensimmäiselle vaalisijalle oli asetettu Jukkasjärven koulumestari Isak Grape, joka sitte sai viran, ja toiselle Ylikainuun seurakunnan komministeri Lars Långström. (Hern. tkp. pöytäk.)

²²⁷) Hern. tkp. pöytäk. 8/11 1758.

²²⁸) Erään toisen tiedon mukaan (*Bygden*, Hernösands Stifts Herdaminne) oli Antmanilla kyllä vikaa näössä, ja oli hän v. 1756 »pyytänyt virkavapauttaa», siis vapaaehtoisesti, vaikkakin rovastin neuvosta, mutta oli näkö nyttemmin parantunut, niin että hän pystyi virkaansa toimittamaan.

²²⁹) Hern. tkp. pöytäk. 21/3 1759.

för en Prästman icke anständigt upförande») ja oli sen vuoksi poistettava Alatornion kappalaisen vaaliase-
tuksesta ²³⁰⁾). Syyt koskivat etupäässä Antmanin elä-
mää. Kihlakunnanoikeus oli tullut siihen tulokseen,
ettei tosin voitu todistaa hänen olleen väkijuomista
päihdyksissä, mutta kyllä olleen taipuvainen juoppou-
teen (»ej kunnat öfvertygas at hafwa warit af starka
drycker öfwerlastad, dock på starka drycker begifwen»).
Hänen oli myös tunnustettu eräässä häätilaisuudessa
Korpikylässä päivällisen jälkeen esiintyneen viulun-
soittajana vieraille aina illalliseen saakka, ja siihen asti
kuin he häätilaisuudesta lähtivät pois. Lisäksi hänet
tehtiin myöskin syylliseksi eräästä virkavirheestä.
Hänellä oli nimittäin ollut kauvan tiedossaan, että
Karungin kappelin jäsenet Adam ja Aabraham Kitti
olivat kovin heikkoja kristillisyyden tiedossaan, mutta
siitä huolimatta ei ollut koskaan heitä siinä kuulustellut,
eikä millään tavalla puuttunut heidän kristillisyyden
taitoonsa lukuunottamatta yleistä sananjulistusta kir-
kossa. Tuomiokapituli julistaa Antmanin näistä syistä
kahdeksi kuukaudeksi virastaan eroitetuksi, sekä saa-
maan varoituksen, että hän tästedes »enemmän ahke-
roisi raittiudessa sekä virkansa uskollisemmassa toi-
mittamisessa ²³¹⁾). Virkaa hoitamaan tuona aikana mää-
rättiin kirkkoherranapulainen Isak Recklin.

Tähän eivät kuitenkaan rajoittuneet syytökset Ant-
mania vastaan. 28/6 1768 käsiteltiin tuomiokapitulissa
kontrahtirovasti Brunniuksen ilmoitus, että Antman
oli ilman edelläkäypää aviokuulutusta avioliittoon vih-
kinyt Erkki Erkinpojan Ylitorniolta, sekä tämän jalka-
vaimon Helena Heikintyttären. Hovioikeus oli 2/6
tuominnut hänet siitä syystä virkansa menettäneeksi.

²³⁰⁾ Hern. tkp. pöytäk. 5/5 1760.

²³¹⁾ Hern. tkp. pöytäk. 10/7 1760.

Antman oli ilmoittanut tyytymättömyyttä päätökseen, eikä virasta erottamisesta tosiaan näkynyt kuitenkaan mitään tulevan, vaan näyttää hän saaneen olla virassa kuolemaansa saakka 11/4 1773. Rovasti Brunnius nimittäin ilmoittaessaan tuomiokapitulille kuolemasta huomauttaa, että sinne nyt välttämättä tarvitaan pappi hänen sijaansa.

Kun ajattelee tätä kuvaa Kristian Antman'ista, voi jotenkin hyvin käsittää sen pessimistisen ajattelman, jonka hän on v. 1762 kirjoittettuaan uuden kirkonkirjan kirjoittanut sen alkulehdelle ikäänkuin jonakin mottona: »At aldrig födas aldra bäst, Strax efter fördzlen döo dernest», ja josta on sanottukin, että se osoittaa enemmän misantroopista kuin kristillistä mielialaa ²³²).

Antmanin kuoleman jälkeen näkyy karunkilaisissa kohta syntyneen halu saada Nils Wiklund kappelisaarnaajakseen. Tämä esitettiin tuomiokapitulille jo 1774 heinäkuussa kuuden seurakuntalaisen allekirjoittamalla kirjelmällä. Tämä ei kuitenkaan tällä kertaa onnistunut. Seuraavana vuonna he uudistavat pyyntönsä, pyytäen häntä edes väliaikaiseksi saarnaajaksi, ja ilmoittaen Ylitornion kirkkoherran, Grapenkin, siihen suostuvan. Tuloksena oli, että karunkilaiset saivat Wiklundin papikseen, ei kuitenkaan pitemmäksi aikaa kuin viideksi kuukaudeksi, minkä jälkeen hänen taas täytyi palata Ylitorniolle, niinkuin siitä on edellä mainittu ²³³).

V. 1777 tekevät karunkilaiset tuomiokapitulille anomuksen, että apulaispappi Kuusamossa, Johan Krank, määrättäisiin heille kappelisaarnaajaksi ²³⁴). He olivat siihen jo hankkineet, ja saaneetkin, hänen isänsäkin

²³²) *Eygden*, e. m. t.

²³³) Hern. tkp. pöytäk. 13/7 1774, 6/5 1775 & 27/9 1775.

²³⁴) Hern. tkp. pöytäk. 14/5 1777.

suostumuksen, ja pyytävät nyt hänelle valtakirjaa. Pyyntö ei kuitenkaan toteutunut. Krankhan oli toisen hiippakunnan miehiä. Kuitenkin on pyyntö itsessään jonkun verran mielenkiintoinen katsoen siihen, että karunkilaiset niin kaukaa etsivät itselleen pappia. Tunsivatko he nuoremmassa Johan Krankissa isänsä henkeä, ja oliko tämä todistamassa anomuksen tekijöistä jotakin elävän ja syvemmän kristillisyyden henkeä, ja samalla sen kaipuuta, sitä emme tohdi varmuudella sanoa. Kysymys kuitenkin herää. Olivathan he olleet likeisessä kosketuksessa Ylitornion herätysliikkeen kanssa. Ja samaan asiaan viittaa myöskin se into, jolla he olivat puuhanneet Wiklundia papikseen.

Vasta v. 1778 saivat karunkilaiset oman vakinaisen papin. Tähän virkaan tuli nimittäin sanottuna vuonna David Nic. Cneiff, kauppiaan poika Tornioista. Hän oli syntynyt 1755, tullut papiksi 1776, ja nimitettiin 18/12 1782 kirkkoherrakunnaksi muuttuneen Karungin ensimmäiseksi kirkkoherraksi.

Tornion seudun osallisuus n.s. Wikkundin herätysliikkeestä.

Liikkeen synty ja vaiheet. Oli ihmeellinen aikakausi Suomen kirkon ja sen hengellisten liikkeiden historiassa tuo 1700-luvun jälkipuolisko. Hengellisiä liikkeitä, ja ilmiöitä, jotka pukeutuivat omituisiin, aivan tavallisuudesta poikkeaviin muotoihin, erilaisiin hurmostiloihin, hysteerisiin kohtauksiin, y. m. semmoisiin, noussee siellä täällä, kuten näyttää, usein aivan toisistaan riippumatta. Tunnettu on Liisa Eerontyttären synnyttämä herätysliike Uudenkirkon pitäjässä ja sen ympäristöllä 1750- ja 1760-luvuilla, jonka, Liisa Eerontyttären, herätykseen tultua heräsivät hänen kotikylänsä Siuntion asukkaat synnin hätään, niin että kuului vain itkua ja valitusta, ja toisinaan tapahtui kouristuskohtauksia, jolloin ihmiset tainnoksissa ollen saivat tuntea helvetin esimakua, ja toisinaan taas hurmostiloissaan nähdä taivaallisia näkyjä. Vielä tunnetumpi, ja merkitykseltään huomattavampi oli Merikarvian pitäjästä kotoisin olevan talollisen tyttären Anna Rogelin kautta v. 1770 alkunsa saanut herätysliike, jonka keskuudessa Anna Rogel unentapaisessa tilassa saarnaten kutsui ihmisiä parannukseen ja herätti omiatuntoja, niin, että liike levisi laajalti Hämeen, mutta myös moniin etelä-Pohjanmaan pitäjiin.

Orimattilassa, Nastolassa y. m. liikkui hurmoshengellisyttä 1780-luvulla. J. n. e.

Tornionjokilaaksokaan ei jäänyt osattomaksi näinä aikoina liikkuvista hengen tuulista, mutta ei myöskään näistä niiden oudoista muodoista, hurmosilmiöistä. Täällä syntyi herätysliike, joka ei suinkaan ollut vähäarvoisimpia aikanaan, ja joka tavallisesti tunnetaan Wiklundin herätysliikkeen nimellä, ja sai alkunsa sillä maantieteellisellä alueella, jota esityksemme pääasiassa koskee.

Tornion kaupungista kirjoitettiin yksityiskirjeessä v. 1772 (15/12), ²³⁵⁾ että siellä oli silloin noin 14 vuoden ikäinen suomalainen tyttö — nimeä ei ole mainittu —, »joka väliin kaksi tai kolmekin kertaa päivässä lankeaa horrostilaan (extace eller dwala), työskentelee ruumiinliikkeillä, niin että täytyy pitää kiinni häntä, kunnes hän saa maata rauhassa. Hetken perästä hän rupeaa puhumaan ja esittämään kansalle, mitä hyviä töitä Jeesus on heille tehnyt, ja että he niin vähän ymmärtävät häntä kiittää, sekä kehoittaa heitä parannukseen ja kääntymykseen». Puheensa kestää puolen tuntia, toisinaan koko tunninkin. Kohtaus saattaa hetken perästä uusiintua. Kun hän alkaa tointua heittelee hän ja vääntelelee kummallisoin elein, aivan kuin näkisi jotakin, joka näitä levottomia elkeitä aiheuttaisi. Ennenkuin hän tulee tajuihinsa, hän lepää hetken hiljaa, on sitte iloinen, eikä tiedä tästä mitään enää. Tytöllä ei kirjeen mukaan ollut varmaa olinpaikkaa, vaan kulki pyytelemässä ruokaansa. Hän oli kotoisin maaseudulta Tornion pohjoispuolelta.

Silminnähtävästi on tässä kerrottu sama tapaus, ja

²³⁵⁾ S. Kirkkohist. Seuran toimituksia, XII,1: Suomen uskon. liikkeiden historiasta, s. 394.

kysymyksessä sama tyttö, Stiina Laurintytär, jota on pidetty ensimmäisenä alkuna Tornionjokilaakson herätysliikkeeseen.²³⁶⁾ Tämä tyttö oli itsellismiehen tytär Alatorniolta, syntynyt 1759, jonka sahanasettaja Matti Markström Ylitorniolta alussa vuotta 1773 kohtasi Tornion kaupungissa, missä tyttö oli kerjäämässä. Tämän tiedonannon mukaan hän siis oli 13 vuoden ikäinen, mikä ei suinkaan tarvitse tehdä mahdottomaksi identtisyttä edellisessä selostetussa kirjeessä mainitun tytön kanssa. Siinähan oli ikä lausuttu vain ylimalkaisesti. Hänestä kerrotaan edelleen, että hän, vaikka oli aivan kykenemätön lukemaan, oli alkanut kotiseudullaan »jonkunlaisessa horrotilassa (en slags extas) saarnata, ja kehoittaa kansaa parannukseen». Markström otti tytön kotiinsa Ylitorniolle, jossa hän sai oppia lukemaan, ja edistyi kristillisyyden tiedossa niin, että pääsi Herran ehtoolliselle. Ylitorniolla Stiina-tyttö, jolla muuten oli siellä siivon ja kunnon tytön maine, pitkitti puhumista, ja kävi sen edellä aina konvulsiivisia nykäyksiä. Tämä tuli hänelle muutamaan aikaan aina 7—8 kertaa päivässä, varsinkin sunnuntai- ja juhlapäivinä, kun oli »kuullut jonkun liikuttavan saarnan, tai nähnyt jotakin synnillistä tai säädytöntä». Jo keväällä seuraavana vuonna (1774) alkoivat kohtaukset vähetä, ja niitä tuli hänelle sen jälkeen vain kerran päivässä.

Paitsi tuona herätysliikkeen alkusoluna oli Stiina Laurintyttären tapaus huomattava siinäkin suhteessa, että hänen saarnakohtauksiaan jatkui vielä alussa vuotta 1779, jolloin sellaiset yleensä olivat Ylitorniolla jo lakanneet, kuutta lukuunottamatta. Ainoastaan ruumiilliset vaikutukset olivat silloin heikenneet. Edel-

²³⁶⁾ *Hasselberg*, e. m. t., s. 320—1.

leen oli näitä hänen kohtauksiaan pidettävä tyypillisimpinä tätä laatua olevista, ja Länsipohjassa esiintyneistä. Sen lisäksi mitä edellä on niistä kerrottu, mainitaan, että alussa esiintyvät ruumiinliikkeet ja nykimiset kestivät noin minuutin ajan, ja että hän sitte makasi hiljaa avoimin silmin. Puheen päätyttyä tapahtui taaskin ruumiin repimiset, usein suuremmalla voimalla kuin alussa. Saattoi tapahtua, että kieli nykäistiin sisäänpäin, silmämunat vetäntyivät silmäluomien peittoon, polvet puristuivat lujasti yhteen, mitkä muiden ihmisten täytyi auttaa luonnolliseen asemaan hänen herättyään. Vieläpä kerrotaan, että hän koetti tehdä väkivaltaa itselleen puremalla itseään, ja oli hän tällöin myös pyytänyt veistä, neulaa t. m. s.

Mitä taas tulee Stiina Laurintyttären saarnojen ja puheiden sisällykseen ja muotoon, niin kerrotaan, että hän alkoi puheensa rukoillen Jumalalta armoa, ja seurasi sen jälkeen kehoitus parannukseen, sekä nuhdetta erilaisia syntejä vastaan, niinkuin Jumalan sanan ylenkatsetta vastaan, tottelemattomuutta opettajia kohtaan, kelvotonta Herran ehtoollisen käyttöä, Jumalan nimen väärinkäyttöä, kiroilemista, sapatinpäivän häpäisemistä, heränneiden ihmisten pilkkaamista, mammonan palvelusta, ylpeyttä, tanssia, kortti- ja »lantti»-peliä, taikauskoa vastaan j. n. e. Sen ohella hän tapasi kuvailla Jumalan lasten autuutta sekä kadotettujen onnettomuutta ja helvetin kauhuja, samoin kuin kuvata niiden paljoutta, jotka vaeltavat lavealla tiellä, ja niiden harvalukuisuutta, jotka kulkevat kaidalla tiellä, vieläpä kutakin asiaa erikseen painostaen, ja kaikki vietiin ihmeellisellä johdonmukaisuudella loppuun, jolloin taas seurasi kehoitus parannukseen, sekä rukous hänen itsensä ja muiden puolesta.

Suuren huomion herätti Stiina Ylitorniolla jo 1773

toukokuussa, jolloin hänelle kohtaus sattui kirkossa saarnan aikana, koska sellaista ei siellä ollut vielä ennen tapahtunut. Kasvatusisänsä Matti Markström kantoi hänet heti ulos kirkosta. Mutta seurakunta ryntäsi perässä melkein viimeiseen mieheen asti, ja jumalanpalvelus metelin vuoksi häiriintyi. Tapauksen kautta pakoitettiin seurakunnan papisto määräämään kantansa vastaisuuden varalta semmoisiin tapauksiin nähden, ja siten yleensäkin samanlaisiin horrossaarnaajiin nähden ratkaisevammin kuin ennemmin.

Samana keväänä, jona Stiina Laurintytär siirtyi Markströmin kera Ylitorniolle, muutti sinne myös sotamiehen tytär Sofia Hast, samoin Alatorniolta.²³⁷⁾ Hän oli syntynyt 1762, ja oli siis tällöin vasta 11 vuoden ikäinen. Häinkin piti samallaisten hysteeristen kohtauksien ohella parannussaarvoja ihmisille, kuin edellinenkin. Hänen puheensa olivat niinhyvin muotoon kuin sisällykseenkin nähden myöskin Stiina Laurintyttären puheitten kaltaisia. Niitä kesti tammikuuhun seuraavaa vuotta, 1774, jolloin hän äkkiä sairastui ja kuoli.

Vielä kolmaskin horrospuhuja kysymyksessäolevan liikkeen alkuhistoriassa Ylitorniolla mainitaan, joka oli ennen oleskellut Alatorniolla. Se oli Ella (l. Elin) Joo-naantytär Lappe (= Lappalainen).²³⁸⁾ Hän oli lappalaisyntyinen, syntynyt 1755. Jo Alatorniolla hän alkoi pitää herätys- ja kehoituspuheita. Hän oli sairaloinen, eli yksinäisyydessä mökissään ansaiten käsitöillä elä-tustaan. Syytöksiä vastaan, että hän muka harjot-taisi povaamista y. m. semmoista, laadittiin kerran jumalanpalvelukseen kokoontuneen kansan kesken kirkkoherra Grapen toimesta todistus hänen viattomuus-

²³⁷⁾ *Hasselberg*, e. m. t., s. 321.

²³⁸⁾ *Hasselberg*, e. m. t., s. 321.

destaan. Jotakin naisprofeetallista merkitystä ja arvoa hän kansan keskuudessa nautti.

Mutta nämäkään eivät näy olleen vielä ainoat horrostilaiset puhujat Tornion ympäristössä. Jo ennemmin on kerrottu, että Alatornion kirkkoneuvostossa oli 12/2 1775 käsiteltävänä kahden hurmospuhujan asia. Ne olivat Antti Jönssonin tytär, sekä Tapani Puotuksen poika Kukkolan kylästä Karungin kappelia.

Tornionjokilaakson alaosilla ei kuitenkaan mitään varsinaista kansanliikettä näiden tapausten kautta tai niiden yhteydessä syntynyt. Mutta Ylitorniolle siirtyessään kaksi ensimmäistä näistä nyt mainituista horrospuhujista saivat aikaan yleisen herätyksen siellä. Ja herätysten levitessä myös yhä useammat — niin hyvin miehet ja naiset, kuin lapsetkin — alkoivat hurmoksissa puhua samalla tavalla, kuin sanotut tytöt. Liikkeen vaiheiden kuvaileminen ei kuulu tämän tutkielman alaan, koska Tornion ympäristöt jäivät syrjään sen keskuspaikoilta. Koska sen vaiheet kuitenkin likelä koskettavat Tornionkin ympäristön elämää, ja koska ne luovat valoa tännekin vyöryneelle taistelulle, emme voi sitä tässä kokonaan sivuuttaa. Sen vuoksi teemme liikkeestä, mikäli se esiintyy tämän seudun ulkopuolella, lyhyesti ja pääpiirteissään selkoa etupäässä sen varsinaisen tutkijan, ruotsalaisen Hasselbergin mukaan, jonka teosta »Norrländskt fromhetslif» jo edellisessäkin on apuneuvona m. m. käytetty. Herätys levisi Ylitorniolta ympäri lähipitäjiä, Pajalaan, Hietaniemeen, Ylikainuuseen, Jukkasjärvelle, ja jonkun verran myös takaisin lähtökohtaansa Alatorniolle ja Karunkiin.

Jokilaakson alaosissa ei herätys ekstaattisessa muodossa saanut mitään huomattavaa jalansijaa. Hurmossaarnailmoita ei täällä mainituista tapauksia lukuun-

ottamatta ole muita tiedossamme. Mutta sielustaan huolehtivia ihmisiä ja uskonnollista kysyntää oli täälläkin. Olemme kyllä nähneet, että täällä jo ennen Ylitornion tapahtumia oli pitkän aikaa hiljaisuudessa kytevää hengen tulta ollut havaittavissa, sekä silloin tällöin esille tulevia syvemmän uskonnollisen elämän merkkejä. On myös kerrottu, että komministeri Turdfjällin siirryttyä Alatorniolle 1775 hänen puoleensa kääntyi Jumalaa etsiviä ihmisiä neuvoja kysyen. Mutta että pohjoisesta päin vaikutukset levisivät tännekin, sitä osoittaa se seikka, että monet näistä Turdfjällin tiedustaessa aihetta heidän herätykseensä kertoivat kuulleen Ylitorniolla n. s. puhujia, ja olivat siitä joutuneet tutkimaan sisällistä tilaansa. Nimeltä emme näitä heränneitä sieluja tunne. Nimensä eivät ole asiakirjoihin joutuneet, eivätkä sen vuoksi jälkimailmalle säilyneet. Ainoastaan eräs heistä, pienistä pienimpiä, on ikäänkuin satunnaisen kohtalon kautta tullut asiakirjoissa mainituksi, nimittäin kauppias ja raatimies Nystedtin palvelustyttö Torniossa, Briita Joonaan-tytär, johon palaamme tuonnempana.

Mihin herätykset levisivät, siellä näkyivät pian myöskin niiden siveellisesti kohottavat vaikutukset. Riidat ja oikeusjutut lakkasivat. Varkaus, juoppous, taikuus, povaus, kortinpeluu, tanssi vähenivät. Sen sijaan kohosi lukuharrastus, ja uutta hengellistä kirjallisuutta täytyi hankkia seurakuntiin. Kirkossakäynti lisääntyy niin että Ylitornion kirkkoon täytyi laittaa uudet lehterit tilan vähyysden takia. Sekä kirkkoherra Grapen nöyrähenkinen ja uskollinen sielunhoitotyö, että pastori Wiklundin palava into olivat herkistäneet omatunnot.

Huolimatta siitä että herätysliikkeen ja erityisesti »puhujien» suhde kirkkoon ja sen edustajiin, pappeihin,

oli ylipäänsä täysin lojaalista, ja että opissa ei voitu mitään poikkeuksia evankelisluterilaisesta opista havaita, ei liike voinut olla synnyttämässä myrskyä joka levisi yli Tornionjokilaakson, jopa sen ulkopuolellekin.

Ulkonaisena aiheena siihen olivat vasten tahtoaan varsinkin hurmospuhujat. Asian laita oli se, että näiden kohtaukset usein sattuivat kirkossa jumalanpalveluksen, vieläpä saarnankin aikana — seikka, mikä itsessään oli hyvin luonnollinen, he kun siellä joutuivat uskonnollisten tunteiden valtaan. Alkuaiheena oli edellisessä tunnettu Stiina Laurintyttären kohtaus Ylitornion kirkossa toukokuussa 1773. Mielet alkoivat jakaantua. Papisto oli pakoitettu ratkaisemaan kantansa. Jo ennestään he olivat asettuneet varovaisen myötätunnon kannalle saarnaajiin nähden. Nyt he yhteisen neuvottelun perästä päättivät sallia puhujien puhumisen kirkossa, ja keskeyttää saarnansa ja jumalanpalveluksen meno siksi aikaa, kuin puhetta kesti. Sen jälkeen oli jatkettava, niin kuin ei mitään olisi tapahtunut. Näin päätettiin tehdä heikkojen vuoksi, ja koska toivottiin, että siten ajan oloon kärsivällisyydellä kohdellen epäjärjestys lakkaisi.

Miten nyt tätä päätöstä arvosteltanee, niin näyttää Jumala kaikessa tapauksessa siunanneen sen, ja tarkoitus saavutettiin, sillä uudenvuodenpäivän jälkeen v. 1775 ei tällaisia tapauksia enää kirkossa esiintynyt. Kaikessa tapauksessa saivat Grape ja Wiklund paljon moitteita osakseen tämän tähden varsinkin ylemmältä taholta.

Tuomiokapituli ei näkynyt olleen nopea puuttumaan asiaan. Ehkä olisi asia jäänyt sillensä, ellei Grape itse olisi hyvässä tarkoituksessa ja pahaa aavistamatta painostanut tuomiokapitulille tutkimuksen tarpeellisuutta, sekä ellei liikkeen kiukkuisin vihamies, Pajalan

kappalainen Wichman olisi suuressa kiivaudessaan pitänyt huolta siitä, että asia pysyi kapitulin omalla tunnolla. Mutta vasta kun Grape oli toistamiseen pyytänyt tutkimuksen toimeenpanoa, ryhtyi kapitulit sitä järjestämään. Erinäisten viivytysten takia sitä ei kumminkaan saatu aikaan ennen kuin 1775-vuoden lopulla.

Mutta vaikka tässä toimineen tutkimuskomitean hankkimat tiedot liikkeestä Ylitorniolla olivat tuomiokapitulille kovin valaisevia, katsoi se kuitenkin vielä tarvitsevansa lisäselvitystä, ja jätti sen hankkimisen rovastikunnan lääninrovastin, Alatornion kirkkoherra Brunniuksen asiaksi, joka sitte toimittikin toisen tutkimuksen Ylitorniolla kesäkuulla 1776.

Tämän jälkeen siirtyy asian käsittely maalliseen oikeuteen, jonka haltuun tuomiokapituli sen kokonaan jättää. Sinne se kuitenkin joutuu toistakin tietä. Pajalan kappalainen Wichman ei nimittäin, ollut malttanut odottaa tuomiokapitulin toimintaa, vaan oli lähettänyt Uumajan maaherranvirastolle kirjelmän, joka koski levottomuuksia Ylitorniolla. Vaikka hänen oma moraalinen kantansa oli sangen heikko, niin hän pystyi tekemään raskaita syytöksiä Ylitornion pappeja vastaan siitä, että he olivat monella tavalla tukeneet, ja antaneet vauhtia hurmahenkiselle liikkeelle ei vain omassa seurakunnassaan, vaan Ylitornion ympäristösäkin. Ja huolimatta siitä, että tuomiokapituli katsoi asian suurelta osalta kuuluvan omaan tutkintopiiriinsä, niin se kuitenkin erinäisistä syistä halusi luovuttaa jutun käsittelyn ja mahdolliset tuomiot, maallisen oikeuden asiaksi. Niin tuli juttu ensi kerran esille Ylitornion kihlakunnan oikeudessa 7/12 1776. Yleinen syyttäjä vaati, että kirkkoherra Grape tuomittaisiin erotetuksi virasta, ja että Wiklund, jonka katsottiin

vielä raskauttavammalla tavalla olleen tukemassa ja edistämässä liikettä sen lisäksi — »jotteivät hänen omaksumansa hullutukset enää laajemmalle leviäisi» — toimitettavaksi heti pois paikkakunnalta. Kihlakunnan-oikeus julisti 21/12 päätöksen, ja sen mukaan tuomittiin Grape menettämään puolen vuoden palkan, sekä saamaan vakavan varoituksen tuomiokapitulilta — uskollisempaan viran hoitoon! Wiklund taas tuomittiin virasta kokonaan eroitetuksi, ja velvolliseksi kahdeksan päivän kuluessa jättämään Ylitornion seurakunnan. Sen lisäksi häntä piti varoittaa levittämästä niitä harhaoppeja, joista hän nyt on tuomittu, jos hän tahtoo jäädä valtakunnan rajojen sisäpuolelle.

Merkkillinen oikeudenpäättös! Kaksi hartainta sielunpaimenta ja uskollisinta kirkkonsa palvelijaa, joiden elämää vastaan ei löytynyt syytteen sijaa, ja joiden opillisessa kannassa ei miltei yritettykään löytää poikkeusta pyhän raamatun opetuksista, saati sitte toteen näyttää sellaista, tuomitaan syyllisiksi ja rikollisiksi. Voidaan hyvin ymmärtää, että tällaiseen tuomioon oli vaikea tyytyä. Niin aikoi Wiklund kyllä aluksi tehdä. Mutta saatuaan ystäviltään kehoituksia vetoamaan korkeampaan oikeusasteeseen, ja punnittuaan asiaa rukouksessa Herran kasvojen edessä hän lopuksi pitkän mietinnön perästä jättää valituksen hovioikeuteen. Periaatteellisesti asia ei siellä muuttunut. Syylliseksi jäi Wiklund hovioikeudenkin päätöksessä. Sen vuoksi hän päätti vielä hakea siihen muutosta kuninkaalliselta majesteetilta. Tämä lopullinen päätös annettiin 16/3 1779 Sen mukaan tuli edellämainittu hovioikeuden päätös kumotuksi, ja Wiklund julistettiin vihdoinkin vapaaksi kaikesta enemmästä edesvastuusta, eikä ollut hänellä siis tuleviin mahdollisiin virkapaikkoihinkaan nähden rajoituksia.

Niin oli siis pitkälinen ja paljon huomiota herättänyt juttu päättynyt. Huolimatta lopullisesta asian ratkaisusta oli Wiklund saanut kestää monet raskaat vuodet painostavaa jännitystä. Tällä välin olivat puheena olevan herätysliikkeen ekstaattiset ilmiöt miltei tyyten lakanneet. Mutta se virvoittava hengen kaste, jona herätys oli ollut näiden seutujen uskonnolliselle elämälle, kantoi yhä siunattuja hedelmiä.

Wiklund—Nystedt. Vapahtajan sana, ettei hän ole tullut tuomaan rauhaa maan päälle, vaan miekkaa j. n. e., toteutui räikeällä tavalla siis täälläkin. Eikä sitä saanut yksin Wiklund kokea. Kaikkialla syntyi ristiriitaa maailman kanssa, missä vaan hengellistä elämää heräsi. Ennenkuin menemme edemmäs, kerrottakoon tässä puhuvana ajan kuvana tältä alalta toinen oikeusjuttu Wiklundia vastaan, varsinkin koska se erityisesti koskee käsiteltävänämme olevaa aluetta, ja joka vähäpätöisestä aiheestaan huolimatta kesti sitkeästi noin kolme vuotta. Se oli alkanut jo 1774 Ylitorniolla, ja jatkui sittemmin Alatornion käräjillä.

Asian laita oli se, että Wiklundin ollessa kesällä 1773 kappalaisen viran hoitajana Karungin kappelissa, hänen luonaan oli sisällisen elämän ahdingoissa neuvoja kysyen käynyt lappalaissyntyinen palvelustyttö Briita Joonaantytär, joka oli ollut palveluksessa kauppias ja raatimies Nystedtin luona Tornion kaupungissa, mutta oli sieltä joutunut pois ajetuksi. Wiklund oli keskustellut tytön kanssa, tämän viipyessä useita viikkoja jossakin talossa Karungissa, ja oli silloin tullut vakuumetuksi, että hänessä oli totinen mielenmuutos, ja että hän »syvästi tuntien viheliäisyytensä ikävöi suurena syntisenä armoa ja syntien anteeksi saamista». Wiklund koetti neuvoa häntä Vapahtajan luo ja armoistuinelle.

Kun hänelle sitte oli onnistunut opastaa hänet ulos siitä pimeydestä, mihin tyttö oli joutunut, antoi hän hänelle H. p. ehtoollista. Kun tyttö sitte taas lähti Karungista, antoi hän hänelle todistuksen, jossa m. m. mainittiin hänen »Kristuksen nimen ja totuuden tien tähden tulleen ajetuksi palveluksestaan»²³⁹). Todistuksen tarkoitus oli olla vain ilmoituksena Alatornion kirkkoherralle, rovasti Brunniukselle, Briita Joonaantytären sielun-tilasta, eikä sen tarkoituksena ollut joutua suuren yleisön eteen, eikä sen myöskään ollut tarkoitus halventaa erikoisesti raatimies Nystedtiä. Mutta Wiklund pettyi luottaessaan rovasti Brunniukseen. Tämä nimittäin näytti todistuksen Nystedtille.

Nystedt pani nyt Wiklundin syytteeseen, ja tämä joutui siten useita vuosia vireillä olevaan sangen vastenmieliseen juttuun. Asian ensimmäinen käsittely tapahtui Ylitornion käräjillä (14/4 1774), mutta siirtyi sitte Alatornion käräjille, jonne se luonnollisesti kuuluikin, ja jossa se oli esillä 3/6 1775, 7/5 76, 20/5 76 ja 6/5 77. Tuomiokapitulin asiamiehenä oli Tornion koulun opettaja, maisteri Jakob Eurenus. Luonnollisesti oli myöskin Briita Joonaantytär haastettu asialliseksi. Häntä edusti Tornion kaupunginviskaali Emanuel Montell, lukuunottamatta viimeistä oikeudenistuntoa, jolloin hän oli henkilökohtaisesti saapuvilla.

²³⁹) Todistus kokonaisuudessaan kuului seuraavasti: »Pigan Brita Jonasdotter, som för Christi namns och sanningens väg skull från sin tienst fördrefwen blef, är här vid Karunga församling såsom en i den sanna bättringens ordning stående och således för Frälsarens genomtrona henne tillegnade rättfärdighet wärdig gäst till den Heliga Nattwardens åtnjutande admitterad den 27 junii, hwilket henne härmedelst till betyg lemnas. Karunge den 13 julii 1773.

Nils Wiklund.»

Hasselberg, e. m. t., s. 310.

Todistajien kuulustelussa kerrottiin m. m. Nystedtin käyttäneen palvelijastaan mitä sopimattomimpia nimi-tyksiä, sekä sanoneen, ettei hän voi sietää häntä, koska hän alinomaa lukee kirjojansa, ja koska hän varsinkaan sunnuntaisin ei enää tahtonut tehdä työtä. Kerrottiin myös, että Briita Joonaantytär oli toisena palvelusvuotenaan ollut alakuloinen ja murheellinen, usein itkenyt, ja paljon lukenut, vieläpä työnsä ohellakin, esimerkiksi istuessaan kehräämässä, erittäinkin Frese-niuksen rippikirjaa, ja erästä toista hengellistä kirjaa; sekä että hän ei ollut silloin niin pystyvä töihinsä kuin ennen, ja oli ollut toisinaan öitä poissa. Eräs kantajan puolelta haastettu todistaja mainitsi esimerkkejä Briitan huolettomuudesta palveluksessaan, jopa röyhkeydestäkin. Ja komministeri Antman kertoi kuulleensa Nystedtin eräänä sunnuntaiamuna, jolloin Briita oli tullut kotiin yölliseltä retkeltään, sanovan tälle, ettei hän kiellä häntä palvelemasta Jumalaa, ja lukemasta kirjaansa, mutta hänen pitäisi tehdä sitä kotona, eikä saisi juosta poissa öisin, koska hän muuten oli päivillä uninen ja työhön kykenemätön.

Wiklund puolusti Briita Joonaantytärtä syytöksiä vastaan laiminlyönneistä ja huolettomuudesta huomauttaen, että kun hän herätykseen tultua kantoi synnin vaivaa sisällään, ja ulkoa ahdistivat vastukset, teki tämä hänet hajamieliseksi ja heikensi hänen työkykyään ja harrastustaan. Sen vuoksi ne, jotka eivät ymmärtäneet hänen asemaansa, pitivät sitä vain huolettomuutena, vieläpä kutsuivat sitä tottelemattomuudeksi, varsinkin kun hän ei tahtonut sunnuntaita pitää arkipäivänä. Ja eräs todistaja, Kalle Jatkon vaimo Anna, Mattilasta, todisti käsityksensä, että palveluksesta erottaminen ei ollut tapahtunut pääasiassa puutteiden vuoksi työssä, jotka kyllä aina olivat tulleet

tehdyiksi, vaan etupäässä juuri jumalisuuden tähden, eli oikeammin hänen jumalisuutensa harjoituksen vuoksi, jota isäntä ei voinut hyväksyä. Kun Briita Joonaantytär oli iltaisin mennyt pois kotoa, ei hän ollut jumalattomassa seurassa, vaan semmoisessa, jossa saattoi saada virkistystä sielulleen. Hänestä oli myös näyttänyt siltä, että Nystedt, milloin Briita oli poissa, oli tavallista varemmin sulkenut portit, saadakseen tehdä kiusaa. Todistaja luuli myös, että portti juuri tästä syystä varustettiin lukollakin.

Briita Joonaantyttären kohdalla uudistuvat siis nuo uskonnollisessa elämässä tutut ilmiöt. Hän ei voinut viihtyä yksin hengellisiä asioita ymmärtämättömän isäntäväkensä parissa, vaan täytyi hänen hakea ymmärtämystä ja tukea ulkopuolelta palveluspaikkansa. Sitä hän haki iltaisin, kun ei palvelustoimensa vuoksi voinut tehdä sitä päivällä. Paneehan hengellinen elämä yleensä ihmisen etsimään samanmielisten seuraa. Ja tätä tarvetta ei hengellisiä ymmärtämätön mieli käsittä. Siksi ei sitä käsittänyt Nystedtkään.

Oikeuden päätökseksi tuli kaikessa tapauksessa, että Wiklund tuomittiin tekemään julkinen anteeksi pyyntö raatimies Nystedtille oikeuden edessä, sekä korvaamaan oikeudenkäyntikulut. Wiklund ei kuitenkaan katsonut ensinkään toteen näytetyksi, että hän olisi kyseenalaisessa todistuksessaan puhunut vastoin totuutta, ja oli päinvastoin edelleen sitä mieltä, että hän täydellä syyllä oli pitänyt Briita Joonaantyttären erottamista palveluksestaan kristillisyyden vainona. Sen vuoksi hän valitti kihlakunnanoikeudesta hovioikeuteen. Asia ratkaistiin sitte lopullisesti yhdessä niiden muiden oikeusjuttujen kanssa, joihin Wiklund nyttemmin oli joutunut vedetyksi.

Juttu oli puhuva ajan kuva. Miten arkoja oltiin siinä, ettei vaan oman kristillisyyden todellisuusjoutunut epäilyksenalaiseksi. Ja miten vähäisestä aiheesta saatiin sekaantua oikeusjuttuihin. Tämä juttu osoittaa, kuinka vaikeaksi saattoi käydä yksityisten heränneitten asema suruttomassa ympäristössä, ja kuinka varsinkin Wiklund sai eri puolilta vastaanottaa hyökkäyksiä.

Todennäköisesti tähän juttuun viittaa se perimätieto, joka on jälkimaailmalle säilyttänyt Wiklundin puolittain leikilliset sanat, »Nystedt kolkuttaa minun rahakirstulleni, mutta minä kolkutan armoistuinmelleni»²⁴⁰).

Jatkuvaa vainoa. Kuitenkaan eivät Wiklundin vastustajien toimenpiteet häntä vastaan vielä näihinkään rajoittuneet. He hakivat alati syitä häntä vastaan, ja vainusivat niitä mahdollisissa ja mahdottomissa asioissa. Tukholmassa-oloihin oli, kuten hyvin ymmärtää voidaan, Wiklundin mieli alati pohjoisessa. Hän kirjoittaa sinne ystävilleen paimenkirjeitä, joita taas siellä ahkeraan luettiin. Mutta ne paimenkirjeet olivat muun ohella vastustajilla suurena vaivana, vaikka niiden johdosta ei suoranaista syytöstä saatu syntymään. Jo ennenkuin nämä edellä kerrotut jutut olivat loppuun saatetut, löytyi vastustajille uusi aihe käydä Wiklundin kimppuun. Edellä olemme jo maininneet, että Wiklund oli Tukholmassa-oleskeluaikanaan v. 1778 suomenkielisenä käännöksenä julkaissut kirjasen, joka sitä ennen jo oli ollut painosta julkaistuna saksan, tanskan ja ruotsinkielellä, nimittäin »*Wapahtajamme meiden Jesuxen Christuxen kärsimisen ja kuoteman Tutkistetemus*». Vaikka siis kirjasella jo oli ollut täl-

²⁴⁰) Kert, kirkkoherra Antti Haikola.

lainen esihistoriansa, ei se suomenkielisenä niinkään ilman muuta tullut sensuurin käsissä hyväksytyksi. Itse asiassa se kuitenkin ei ollut kirja semmoisenaan, joka kiinnitti vastustajien huomion puoleensa. Loukkauksen aiheena oli se esipuhe, eli »kääntäjän muistutus», jonka Wiklund oli liittänyt alkuun. Siinä nimittäin takerruttiin noihin sanoihin: »Ajattelen, se mahtaa olla yhtä, jos tiedät, kuka tämän kirjan suomeksi käänsi. Ei mailma tunne hänen nimeänsä; se on hyljätty niinkuin kelvotoin ihmisen pojan tähden, Lk. 6, 22». Näillä sanoilla oli muka kääntäjä sovelluttanut itseensä tunnetut Vapahtajan sanat: »Autuaita olette, kun ihmiset, Ihmisen Pojan tähden, vihaavat teitä ja erottavat teidät yhteydestään ja herjaavat teitä ja hylkäävät nimenne, ikäänkuin se olisi paha»; ja oli tarkoittanut oikeudenkäyntiä häntä vastaan, ja tuomiota, sekä siten kirjaseen kautta yrittänyt levittää sitä häiriötä, jota levittämästä häntä oikeuden päätöksessä oli ankarasti kielletty. Kirjasta oli sen kustantaja Holmberg Tukholmassa ehtinyt lähettää ainakin komministeri Turdfjällille Alatorniolla 500 kappaletta, ja kirkkoherra Grapelle Ylitorniolla 300 kappaletta, ennenkuin vastustajien huomio siihen kiintyi.

Ensimmäisen huomautuksen tekivät taaskin muutamat pappistoverit, nimittäin Wiklundin entinen vastustaja Salomon Antman, sekä Alatornion kirkkoherranapulainen Engelmarck. Todistajiksi kutsuttuina Alatornion käräjillä 25/11 1778 molemmat totesivat, että niin hyvin Wiklundin kirjeet hänen ystävilleen, kuin varsinkin kyseenalainen kirja olivat taas antaneet tuulta purjeisiin hurmahenkisyydelle ja levottomuuksille näillä seuduilla. Tunnustipa Antman lukeneensa kirjassa olevan »kääntäjän muistutuksen» saarnatuolistia, kiinnittäen huomiota loukkaavaan kohtaan, ja

varoittanut seurakuntaa, ettei loukkaantuisi siihen, ja huomauttanut, että kääntäjä varmaankin on ollut suurissa kiusauksissa ja silloin hairahtunut niin, että on erehtynyt tällä tavalla puhumaan vainosta ²⁴¹).

Kiklakunnanoikeuden pöytäkirjat lähetti tuomari Ekman oikeuskanslerille, ja tämä taas esitti asian kuninkaalliselle majesteetille. Mutta tuomiokapituli saa samalla myös määräyksen tutkimaan kirjaa, ottamaan talteen Turdfjällin hallussa myymättä olevat kappaleet, sekä kieltämään Turdfjälliä sitä enempää levittämästä, kunnes kapituli oli antanut siihen luvan.

Rovasti Brunnius, jolle tuomiokapituli vuorostaan antaa asianmukaiset määräykset, tekee työtä käskettyä. Turdfjäll jätti rovastin huostaan 120 kappaletta näistä hänelle myytäviksi lähetetyistä 500 kappaleesta. Ja saatuaan kuulla, että myöskin kirkkoherra Grapelle Ylitorniolla oli Tukholmasta lähetetty kirjaa myytäväksi, ilmoitti hän tällekin tuomiokapitulin kiellon sitä enempää levittämästä, mutta sai vastaukseksi sieltä ilmoituksen, että niistä 300 kappaleesta, jotka sinne oli lähetetty, ei ollut enää yhtään kappaletta myymättä ²⁴²).

Rovasti Brunniuksen vastauskirjelmä kapitulille 1/11 1779 on erittäin kuvaava hänen varovaisesta, ja erinomaisen tasapuoliselta näyttävästä Gamaliel-kannastaan, jota hän näytti tahtovan ajaa. Rovasti huomauttaa, ettei pitäisi epäillä itse kirjaa, koska se on puhdasoppiseksi hyväksyttynä ollut käytännössä Saksassa, Tanskassa ja Ruotsissa. Ainoastaan esipuhe saattoi jotakin huomiota vetää puoleensa. Rovasti ei kuiten-

²⁴¹) *Hasselberg, e. m. t., s. 440.*

²⁴²) *Hasselberg, e. m. t., s. 443.*

kaan sano voivansa päättää, onko Wiklund tuossa kriittisessä lauseessa tarkoittanut oikeusjuttuja häntä vastaan. Mitä taas tulee vaikutuksiin, joita sillä lauseella on voinut olla, niin hän arveli, että jos kerran katsottiin Wiklundin olevan hurmahenkisen ajatussuunnan tekijänä, niin se kyllä voisi aiheuttaa uutta tulta. Ja siihenhän vetoaakin Ekmanin katsantokanta. Mutta sen sanoo rovasti täytyvänsä todistaa, etteivät nuo moititut sanat olleet Alatorniolla mitään sanotunlaista liikettä aikaansaaneet, — »ellei tahdota hurmahenkiseksi (enthusiastisk) katsoa yleensä niitä liikkeitä, joita Armon Henki herättää, ja niitä, joita vakavampi totisen kristillisyyden harrastaminen tuo mukanaan». Näistä rovasti Brunniuksen sanoista tuntuu siis jo pilkistävän esiin jokin ymmärtämys elävää kristillisyyttä kohtaan. Ja moitteella mainitsee hän myöskin sopimattomana Antmannin menettelyn, kun tämä saarnatuolista käsin herättää huomiota asiaan.

Myöskin mainitsee huomiota komministeri Turdfjällin asiasta antama lausunto, joka näytti nyt olevan vaarassa joutua vedetyksi syyllisenä hänkin Wiklundin juttuihin. Aluksi sitä syytöstä vastaan, että hän oli ruvennut myymään kirjaa, ennen kuin se oli sensuurin läpi käynyt, hän puolustautuu sillä, ettei ollut ymmärtänyt, että jokaiseen eri painokseen tarvittaisiin sensuurin hyväksyminen, kun se kerran oli jo paitsi saksalaista ja tanskalaista painosta, myös Ruotsin valtakunnassa ruotsinkielisenä hyväksytty. Mutta muuten ei hänen mielestään »saisi tätä kallista sielun ravintoa riistää sieluilta Torniossa sen perusteella, että jotkut arvelevat kääntäjän kohdistaneen itseensä Jumalan sanan koetellun todistuksen Jumalan lasten kärsimyksistä, ja että jotkut ovat keksineet sen arvelun, että se tarkoittaa sitä ja sitä tapausta, josta

kirjassa ei kuitenkaan ole jootaakaan mainittuna»²⁴³⁾. Ja hän uskoi, että jos sielunvihollinen saisi oikeuden semmoisilla syillä riistää sieluilta Jumalan sanan, ja estää niitä, jotka puhuen tai kirjoittaen tahtoisivat siementä kylvää, niin silloin se rikkaruohojen vastustamisen nimellä kyllä saisi hävitetyksi kaiken Jumalan sanan siemenen, ja niin Jeesuksen armovaltakunnasta tehdyksi pimeyden valtakunnan. Edelleen Turdfjäll jyrkästi väittää, ettei mitään tosiasiallista levottomuutta ollut myydyn kirjaseen johdosta syntynyt. Eikä hän sano omasta puolestaan tuntevansa »muuta erimielisyyttä, eikä katkeruutta uskonnon asioissa Torniossa, kuin sen, mikä aina näyttäytyy, kun saatanan valtakunnan kimppuun käydään, ja sieluja riistetään sen käsistä»²⁴⁴⁾. Vielä huomauttaa Turdfjäll, ettei Wiklund ollut hänelle kirjaa lähettänyt, vaan kirja-kauppias Holmberg²⁴⁵⁾.

Lausunnosta huokuu paimenääni, ja on yleensä jo

²⁴³⁾ Hasselberg, e. m. t., s. 443—4.

²⁴⁴⁾ Hasselberg, e. m. t., s. 443—4.

²⁴⁵⁾ Wiklund oli itse kirjoittanut Turdfjällille 3/9 79 asiasta ainoastaan seuraavat sanat: »Uppå Herr Holmbergs förlag är nyss af trycket utkommen en finsk öfversättning af en liten Piece Ebr. 12: 2 som wisar huru man skall göra sig Jesu försonings lidande till nytta. Som denna lilla tractat är i det ämnet kostelig, så sök at på det bästa recommendera honom hos dina åhörare. Holmberg lærer skicka till dig en hoper Exemplar». — Enempää ei W. kirjoittanut, eikä sanallakaan maininnut, kuka oli kääntäjä. Turdfjäll kyllä kuitenkin arvasi, että se oli W., ja kertoi yhdelle ja toiselle arvelunsa. Vasta 10/9 ilmoitti kustantaja hänelle että W. todellakin oli kääntäjä. Ja sitte hän sai nuo ennen mainitut 500 kappaletta. Kaikki, jotka tulivat ostamaan kirjaa, olivat jo kuulleet, että kirja oli W:n kääntämä. »Ja he iloitsivat siitä, että olivat omalla kielellään saaneet niin kauniin kirjan, eikä kukaan ollut ennen asian esille tuomista saarnatuolista loukkaantunut siihen». Sittenmin olivat monet ihmetelleet, mikä siinä oli vaarallista. (Hasselberg, e. m. t.)

toista, kuin se varovainen luoviminen yhdeltä puolen ja toiselta puolen, jota rovastin lausunto osoittaa. Ja onhan jo kirjasen myytäväksi saaminen, ja myytäväksi ottaminenkin osoittamassa, minkä hengen miehiä Turdfjäll oli.

Sekä rovasti Brunniuksen, että komministeri Turdfjällin lausunnot — samoin kuin ilmoituksen kirkkoherra Grapelta — lähetti tuomiokapituli sitte 17/3 1779 oman lausuntonsa kera oikeuskanslerille. Tuomiokapituli ehdottaa, että kustantaja velvoitettaisiin poistamaan »kääntäjän muistutuksen». Tällä välin oli koko Wiklundin asia kuitenkin joutunut lopulliseen asteeseensa, ja juuri edellisenä päivänä, ennenkuin kapituli oli lähettänyt lausuntonsa liitteineen, saanut lopullisen ratkaisunsa. Siitä syystä raukesi tämäkin asia, ja päättyi tähän.

Lopulla vuotta 1779 tiedustaa rovasti Brunnius tuomiokapitulilta — tuomiokapituli käsittelee asiaa 22/12 — olisiko nyt lupa antaa myytäväksi takavarikkoon otetut kappaleet kyseenalaista kirjaa. Tuomiokapituli ei osaa asiassa vielä mitään varmaa sanoa, mutta arvelee kuitenkin, että se on kirjanpainaja Holmbergin asia hankkia oikeuskanslerilta lupa kirjan vapaaksi laskemiseen, hän kun oli sen kustantanutkin ²⁴⁶⁾.

Tämä puheena ollut juttu — jos jo edellisetkin — luopi, kuten olemme nähneet, paljon valoa eri persoonallisuuksien tuntemiseen käsittelynalaisten seurakuntien papiston piirissä. M. m. tulee elävästi näkyviin, ettei ollut oikein hengen yhteyttä Alatornion (ja Tornion) sielunpaimenilla keskenään 1700-luvun loppupuoliskolla.

²⁴⁶⁾ Hern. tkp. pöytäk. 22/12 1779.

Viranomaisten, sekä hengellisten että maallisten, aina kapitulia ja oikeuskansleria myöten, tavaton arkuus usein mainittuihin kohtalokkaihin sanoihin nähden Wiklundin julkaisemassa kirjassa on omiaan herättämään omituisia psykologisia mietteitä. Jos sen takana oli paljon suoranaista häijymielisyyttä Wiklundia kohtaan, niin myöskään ei voi olla näkemättä siinä oireita pahasta omastatunnosta. Pitihän saada tukahdutetuksi jokainen ajatus, joka voisi kenties johtaa siihen käsitykseen, että jutut Wiklundia vastaan olisivat olleet elävän kristillisyyden vainoa.

Wiklundin asiat olivat nyt julkisuudessa siis loppuun käsiteltyt. Viimeiset vuotensa, eli koko toimiaikansa Alatorniolla, hän näyttää saaneen elää rauhassa ainakin vastustajiensa julkisilta juonitteluilta. Niin paljon kuin hän olikin saanut kärsiä, ja hänen kanssaan heränneet ystävänsä, jopa koko Kristuksen asia yleensä näillä seuduin, niin tämä kärsimys ja vaiva oli voimakas sysäys eteenpäin Jumalan valtakunnan asialle, ja omiaan elävöittämään Kristuksen seurakuntaa täällä. Myrsky oli herättänyt huomiota laajoissa piireissä ulkopuolellakin Tornionjokilaakson seurakuntien, pannut suuret joukot tutkimaan kristillisyyttänsä ja koettelemaan sen arvoa, aukonut auki rajoja mailman ja Jumalan valtakunnan välille, kuolleen uskon ja muotojumalisuuden toiselta puolen, ja totisen ja elävän kristillisyyden toiselta puolen, joita rajoja suurin piirtein katsoen ajan kirkollinen kristillisuus ei tuntenut. Itse liike ja hengellinen elämä oli vainon ahjossa puhdistunut ja kirkastunut, ja saanut uutta elinvoimaisuutta, niin että se kykeni elämään ja omalla painollaan menemään eteenpäin sellaisenakin aikana, jona sillä ei ollut tukea seurakuntien papistosta.

Hengellinen kirjallisuus.

Kun on kysymys jonkun seudun uskonnollisesta elämästä, ei ole suinkaan pieni merkitys sillä seikalla, mitä kirjallisuutta sen piirissä on viljelty. Jo edellisessä (siv. 49—51) on tehty joitakin huomioita sen peräti niukan kirjallisuuden perusteella, jota ennen Ison vihan aikaa oli tavattavissa Torniossa. Samalla olemme myöskin huomauttaneet, että mahdollisuus huomioiden tekemiseen juuri sen niukkuuden takia on sangen rajoitettu. Ison vihan jälkeen alkaa kirjallisuutta esiintyä kodeissa huomattavan runsaasti verrattuna sitä edelliseen aikaan. Olot kehittyvät, ja kirjallisuutta ilmestyy yhä enemmän ja enemmän. Sitä paremmin voi sen laatu ja määrä kodeissa olla ilmaismassa, missä määrin kodin haltijoilla on uskonnollista mielialaa ja minkä suuntaista. Yhdeltä puolen on tunnettua, että sillä henkisellä ravinnolla, jota ihminen kirjallisuuden kautta käyttää, on aina suuri merkitys hänen ajatussuuntaansa nähden. Ja erikoisesti on niin täytynyt olla laita tuona aikana, jolloin painettua sanaa oli vähemmän tarjolla, ja sillä oli sen vuoksi sitä suurempi arvo. Mutta toiselta puolen on myös luonnollista, että itse kukin valitsee itselleen sellaista hengen ravintoa kirjallisuudestakin, mikä hänen hengelleen ja hengelliselle makuaistilleen parhaiten soveltuu. Totta on

kyllä, että yhä vielä, kauvan aikaa Ison vihan jälkeen, oli hengellinen kirjallisuus täälläkin siksi vähäistä, ettei siinä ollut suurtakaan valikoimisen varaa. Vähäistä oli ruotsinkielinen kirjallisuus, ja vielä paljon rajoitetumpaa oli suomenkielinen.

Tietoja tältä alalta olemme onnistuneet saamaan vain Tornion kaupungista, jossa maistraattiin aikojen kuluessa jätetyt pesäkirjoitukset luovat valoa asiaan, sisältäen m. m. myöskin luettelot kuolinpesissä esiintyvistä kirjallisuudesta. Alue, jolta meillä tietoja on tästä kirjallisuuden käytöstä, on siis koko tähän tutkimusalueeseen nähden jotenkin suppea.

Sanoimme, että painetulla sanalla sen suhteellisen harvinaisuuden takia oli suurempi arvo kuin ehkä nykyään. Mutta yksityisen kirjan merkityksen arvioimisessa on huomioon otettava eräs toinenkin seikka. Kun kirjallisuus oli harvinaista, kuluivat kirjojen yksityiskappaleet monissa käsissä, ja monissa kodeissa. Niin oli laita varsinkin suurehkojen ja kallishintaisten teosten. Niinpä on kyseenalaisissa pesäluetteloissakin nimenomaisia mainintoja tällaisista lainauksista sellaisten teosten suhteen, kuin Scriverin Sielun aarre, Vegeliuksen postilla, jopa raamatunkin suhteen ²⁴⁷).

Kuten seuraavasta näkyy, oli Torniossa käytetty kirjallisuus etupäässä ruotsinkielistä, koska kaupungin väestön kehittyneempi osa yleensä oli kieleltään enimmäkseen ruotsalaista. Ehdottoman varmaan nämä kirjalutellot eivät kuitenkaan kuvasta kielisuhteita, koska suomenkielinen väestö todennäköisesti oli vähävaraisempaa, ja sillä jo siitäkin syystä oli vähemmän mahdollisuuksia kirjojen hankkimiseen, mutta myöskin siitä

²⁴⁷) Yksi oli lainassa Kukkolassa Karungissa saakka, toinen Vojakkalassa Alatorniolla j. n. e.

syystä, että luetteloista ei voi suinkaan aina päättää, oliko joku kirja suomen- vai ruotsinkielinen, vaikka luettelot ilmoittavat sen ruotsiksi. Lisäksi hän ei suomalaista hartauskirjallisuutta ollut tarjollakaan niin paljon kuin ruotsalaista ²⁴⁸⁾.

Jos sitte tahdomme katsella, mitä tämä Ison vihan jälkeinen kirjallisuus on, niin siinä ovat etualalla sellaiset kristillisen seurakunnan peruskirjat, kuin Pyhä Raamattu, ja evankelisluterilaisen seurakunnan virsikirja. Tämä viimemainittu näkyy löytyneen muutamia poikkeuksia lukuunottamatta jokaisessa perheessä, jossa yleensä kirjallisuutta löytyi. Niistä 130 kodista, joista on tältä ajalta kirjallisuutta muistiin merkitty, oli nimittäin 116:ssa virsikirja, näistä 27 suomenkielistä. Raamattu tavataan 66:ssa, niistä suomenkielisiä vain 2.

Mitä taas tulee muuhun hartauskirjallisuuteen Tornion kaupungissa Ison vihan jälkeisenä aikana 1800-luvun alkuun mennessä, on siitä ensimmäisenä mainittava Arndtin klassillinen teos »Totisesta kristillisyydestä», jota tavataan 23 kappaletta, eli siis melkein joka viidennessä kotikirjastossa. Sen jälkeen yleisin kirja on »Sions Sångers», jota kyseenalaisena aikana

²⁴⁸⁾ Kuitenkin tavataan suomenkielistäkin kirjallisuutta täällä jos sangen varhain, ennen Ison vihan aikaa. Niinpä on 1685 pidetyssä raatimes Erik Grellsonin kuolinpesässä — vaimonsa oli Karin Thorfastin tytär — mainittuna eräs suomalainen postilla (»Finsk postilla»), joka kuitenkin pesäkirjoitusta toimitettaessa oli maaseudulla olevalla maatilalla (»på Landbohemmanet»). Tarkemmin ei ole mainittu, mikä tämä postilla oli, mutta se ei voine olla mikään muu kuin Eerikki Sorolaisen postilla. — Myöskin suomalainen virsikirja mainitaan kahdessa pesäluettelossa 1600-luvulla. Näistä on toinen raatim. Henrik Cohren jälkeen toimitettu, v. 1687, ja toinen erään Jöns Kurjen jälkeen v. 1693. Ei käy selville, oliko tässä kysymys Elimaeuksen vai Raumanuksen vai Gezelius vanhemman toimittamasta virsikirjasta.

esiintyy 18 kappaletta, ja siis noin joka seitsemännessä kotikirjastossa. Tämä ruotsalaisen J. Chr. Holmbergin julkaisema hengellinen laulukokoelma, jonka ensimmäinen osa ilmestyi 1743, jälkimäinen 1745, on varsinkin katsoen sen huomattavaan leviämiseen varmasti jakanut paljon siunausta, sekä iloa ja virvoitusta paikkakunnan ruotsinkieliseen uskonnolliseen piiriin. Sangen yleinen on myöskin Hollaziuksen »Armon järjestys autuuteen» (»Nådenes ordning till saligheten»), joka on mainittu 14 pesäluettelossa. Edelleen ovat runsaammin esiintyviä Arndtin »Paratiisin yrttitarha» (»Paradis Lustegård»), joka esiintyy 8 kertaa, sekä Rambackin postilla (»Postilla öfver Christi in- och utvärtes lidande») 7 kertaa. On luonnollista, että myöskin Vegeliuksen kirjat, »Se Pyhä Ewankeliumillinen Walkeus», ja »Yxi Tarpellinen Koetus ja Tutkistelemus Rippiväen kanssa», saivat sijan useissa Tornion kodeissa. Niistä esiintyy edellinen kuudessa pesäluettelossa, jälkimäinen vain kahdessa. Suosittuja näyttävät olleen myöskin tuo meidän päiviimme saakka tuttu Freseniuksen rippikirja (6 kertaa); mystillishenkinen Qwirsfeldin »Taivaallisen yrttitarhan seura» (»Himmelsk Örtgårds Sällskap») (5 kertaa), joka jo kerran oli lisäksi tavattu täällä ennen Ison vihan aikaa; Gröndahlin »Botfärdigt skriftebarn och om en värdig nattvardsgäst» (5); tuntemattoman tekijän kirja »En Christelig Fruntimers andeliga dygdespegel» (4), jota oli myöskin yksi kappale esiintynyt edellisessä vuosisadan vaihteessa; Lutherin kirjoista Suuri katkismus (5), Kirkkopostilla (4), »Passions Predikningar» (3), sekä »Huuspostilla» (yhden k.); Lybeckerin & Tolpon hengellinen laulukirja »Mose och Lamsens Vijsor» (4), jonka syrjäytti käytännöstä edellä mainittu »Sions Sångar» vuosisadan keskivaiheilla; Tuomas Kempiläisen kirjat, joista »Kristuksen seuraa-

misesta» («Kristi efterföljelse») (4), »Korta Språk» (2) ja »Anderika Betraktelser» (3) ovat mainitut. Vielä esiintyvät Scriverin kirjat »Sielun aarre» («Sjåla Skatt») (4), »Trösteskatt» (kerran) ja »Det borttappade och igen fundne fåret» (2); nimittämättömän tekijän »Andelig Vattukiälla» (4); Artur Dentin »Totisen kääntymisen harjoitus» («En sann omvändelses öfning») (4); Petterssonin postilla (4); Bunyanin »Kristityn vaellus» («Kristens Resa») (4), sekä »Kristinnans Resa» (2) ja »Det heliga kriget» (2); tekijänimeltään mainitsemattomat »Lära och begynnelse till ett Christligt lefverne» (4), ja »Biblisk lustegård ell. Opus deliciarum» (3); tanskalaisen Tuomas Kingon »Andelige Siunge Chorh» (3); Abr. Achreniuksen »Then första Bättringen af döde gerningar» (3); j. n. e. Yksityisinä kappaleina mainitaan vielä lisäksi suuri joukko sekä edelleenkin kristikansan käsissä kuluvia, ja sen vuoksi tunnettuja, että myöskin nykyään tuntemattomampia kirjoja.

Niinkuin jo tästä näkyy, oli Torniossa läpi 1700-luvun ja erikoisesti Ison vihan ajan jälkeen suosituimpina hengellisen kirjallisuuden alalla vanhempi varsinainen pietistinen kirjallisuus, sellaiset kuin Arndtin, Gerhardin, Scriverin, Rambackin, Freseniuksen, Dentin, Müllerin y. m. kirjat. Edelleen olivat paljon käytettyjä nuo pietistiselle hengelle aina rakkaat Lutherin, Tuomas Kempiläisen ja Bunyanin kirjat. Pohjoismaisesta, sekä myöhemmän ajan pietistisestä kirjallisuudesta on jo mainittu Juhana Wegelius ja Abraham Achrenius. Ja lisäksi on mainittava Pontoppidan (Uskon peili, »Trons spegel») sekä Tollstadius ja Giers. Mitä erikoisesti Wegeliuksen kirjoihin tulee, olisi voinut odottaa hänen kotiseudullaan niitä tapaavan enemmän. Huomioon on kuitenkin otettava, että suomenkielinen väestö oli Tornion kaupungissa vähälukuinen, ja, niin

kuin jo edellä on huomautettu, ylimalkaan vähävaraista, niin että varsinkaan Wegeliuksen suuri ja suhteellisen kallishintainen postilla ei voinut saada täällä kovin huomattavaa levikkiä.

Muutoin ovat esiintyneen kirjallisuuden joukossa edustettuina ajan kaikki mahdolliset hengen suunnat.

Puhdasoppisuuden henkeä ovat tavallaan edustamassa useat kirjat, joiden kappaleluku tosin on täällä sangen pieni edellisiin verrattuina, ja monissa, varsinkin mitä varsinaisiin hartauskirjoihin tulee, puhdasoppisuuden henki esiintyy sangen huomaamattomalla tavalla, niin että niitä toisinaan sisällykseen nähden tuskin voisi eroittaa pietistisestä, ellei tekijän nimi olisi ilmaisemassa tekijän ajatussuuntaa. Niistä mainittakoon edellämainitun tanskalaisen virsirunoilijan Tuomas Kingon virsikokoelma »Andelige Siunge Chorch»; Humblen postilla; M. Chemnitzin »Förklaring öfver någre den Christne Lärans hufvudstycken»; Johan Gezelius nuor:n »Botpredikan»; Benzeliuksen (Repetitio & Epitome), Mosheimin, Walchin y. m. kirjat.

Mitä hernhutilaisuuteen tulee, ei Torniossa käytetty kirjallisuus voi siitä paljoa todistaa. On huomattava, että 1700-luvulla oli varsinainen hernhutilainen ruotsinkielinen kirjallisuus, joka Torniossa olisi voinut tulla kysymykseen, sangen harvalukuinen. Sitä piiriä tyydytti yleensä suurelta osalta pietistinen kirjallisuus, ja erittäinkin mystiläishenkinen. Kuitenkin oli Holmbergin toimittama edellä mainittu Sions Sångar erikoisesti suosittu hernhutilaisystävien piirissä, ja samoin Hollaziuksen »Nådens ordning» («Armon järjestys»). Erikoisemmin hernhutilaishenkinen on varsinkin Jonas Hellmanin »Then sanna och inför Gud fullgällande

rättfärdigheten», joka saarna ilmestyi painosta 1740 ²⁴⁹⁾. Loppupuolella 1700-lukua esiintyy kuitenkin muutama erikoisesti tämänkin liikkeen piirissä syntynyt kirja, niinkuin muutama kappale Spangenbergin kirjaa »Idea fidei fratrum» (=»Kort begrepp om den Christna Läran»), sekä Zinzendorffin »Tal till Fruntimber».

Myöskin merkkejä radikaalipietismin maininkien ylettymisestä aina Tornioon saakka on täällä esiintyvän kirjallisuuden joukossa huomattavissa. Niitä on nimittäin Arnoldin »Andelig gestalt på tyska» ²⁵⁰⁾, sekä saman kirjoittajan »Hiärteveckare». Samoin — vaikka ehkä maltillisempaa henkeä — Theoph. Grossbauerin »Rop if. Zion, på tyska», millä luonnollisesti tarkoitetaan »Wächterstimme aus dem verwüsteten Zion» ²⁵¹⁾. Näitä kutakin tavataan vain yksi kappale.

Mainittakoon myöskin sellaisen kuin Jaakko Böhmen hengen heimolaisen Christ. Hoburgin kirja »Säkraste wägen till Guds Rike», joka sekin täällä tavataan.

Vielä esiintyy lopulla 1700-lukua valitusajan henkin levittämässä vaikutuksiaan kirjallisuuden viljelyn kautta Peräpohjolaankin. Niinpä esiintyvät täällä sellaiset teokset kuin Hallbergin »Moraliska tankar», Holbergin »Sedolärande Fabler», Peffendorffin »Moral», »Sedolärande Historia», »Lukas Evangelii Sedolära», Brunmarkin »Moral» j. n. e. Useimmissa näistä ovat jo

²⁴⁹⁾ Jonas Hellman oli Tollstadiuksen ystäviä kauvan, kunnes hän v:n 1740 seudussa liittyi hernhutilaisiin. Sitävastoin on saman tekijän saarna »Om then sanna lefvande och saliggörande trona» hänen pietistikaudeltaan (painettu 1729). — *Jacobsson*, e. m. t.

²⁵⁰⁾ Olisiko tämä sama kuin »Abbildung der ersten Christen» (1697)?

²⁵¹⁾ *Alnander*, Anvisning til et Utvaldt Theologiskt Bibliothek. — Grossbaueria, joka † 1661, syytettiin kiihkoilemisestä, mutta m. m. Spener häntä puolustaa.

kirjojen otsakkeet, kuten näkyy, todistamassa, minkä hengen tuotteita kirjat ovat.

Mitä tämän hartauskirjallisuuden käyttäjiin tulee niin on kyllä luonnollista, että jossakin määrin riippuneen kirjallisuuden runsaus kodissa sen haltijain sivistyskannasta. Mutta tosiasia lienee sentään, niin kuin siihen jo edellisessä on viitattu, että näissä vähäisissäkin kotikirjastoissa yleensä kuvastuu omistajain harrastuspiiri, ja erittäinkin hänen uskonnollinen harrastuksensa, missä määrin sitä on olemassa. Esimerkin vuoksi ja näytteeksi otettakoon tähän joku tällainen kirjallisuuden luettelo, joka voi jotakin todistaa omistajansa uskonnollisesta mielialasta.

Lukkari ja kalastaja Anders Ekhammer, joka edellisestä on tunnettu hernhutilaisystävien hengelliseksi johtajaksi aikanaan Torniossa, ja kuoli 1/3 1752 — leskensä Juliana Resson — on jättänyt jälkeensä seuraavan pienen kirjaston:

»Thet Fördälda lifvet med Kristo i Gud; — Zijons Sångar; — Nådenes ordning til Saligheten; — Then första bättringen af döde gierningar; — Gudachtighetens öfning; — en utgl. (bok) angående nya födelsen; — 2 st. gl. Psalm Böcker.»

Henkevän hartauskirjallisuuden runsaus raatimiehen lesken Anna Bäckin jälkeenjättämässä kuolinpesässä antaa kauniin todistuksen tämän uskonnollisesta hengestä. Tämä henkilö kuoli 30/5 1767, — miehensä raatim. Johan Sigfridinpoika Bäck oli kuollut 1756 — ja on myöskin edellisestä tunnettu hernhutilaisena kristittynä. Kirjasto oli seuraava:

»Doctor Lutheri Kyrko Postilla — —; — Doctor Ramback's Postilla öfwer Christi in- och utwärtas lidande; — Sweriges Rikes Lag af år 1734; — Svenska Biblen; — Arendts Sanna Christendom; — En uti qwarto

skrifwen Theologisk Bok uti frågor och swar; — En dito kallad säkraste vägen till Guds Rike af Christian Hoburg; — Biskop Johan Gezelii Bot Predikan på 1714 års Extra ordinarie Böndag den 15 januarii — —; — Erich P. Giers Profpredikan på 19 Söndagen efter Trinitatis 1747; — Svenska Psalmboken; — En Christens upriktiga och obesvikilige himlaväg af Fried. Wernern; — En Hushålds och Kokbok; — Horns Jorde gumma; — Sions Sånger, första samlingen; andra samlingen — —; — Några Kiännetecken af den rätta nya födelsen; — Meniskian skapad til Guds lof och Tjenst; — Thet Ewiga Evangelium; — Hellmans Predikan om then sanna Lefvande och Saliggjörande Trona; — Sweriges Lands Lag; — Mose och Lambsens wisor; — Biblisk Lustgård; — Cornelius Nepos — —; — Svensk Psalmbok; — Himelsk Brud Kammar; — Prosten Gruubbs betraktelse om thet så kallade owäsendet i Religion och Kyrko Disciplin; — Then första Bättringen af döda gerningar til Trona af Abr. Acrenius; — Then sanna och inför Gud gällande Rättfärdigheten; — Herman August Frankes Tros bekännelse; — Lära om begynnelsen til ett Christeligt lefwerne; — — — trykta Språk på lösa Papper.»

24/11 1787 kuoli kupariseppä Karl Enbomin vaimo Sara Strömbäck, ja tehtiin toimitetussa pesäkirjoituksessa seuraava kirjaluetelo:

»Bibbel; — Svedbergs Sabbats ro; — En Trogens andeliga Skattkammare; — Zions Sånger; — Nådenes Ordning; — Denisons Tijo åriga öden i Tyskland; — Hallanders Sanna lycksalighet; — Fresenii Communion Bok; — Psalm Bok; — Qvirfeldts Himelska Örtégårds Sällskap.»

Mitä ympärillä olevaan maaseutuun tulee, ei ole käytettävänämmä ollut sieltä tarkempia tietoja kirjallisuuden viljelyn alalta. Yleisesti katsoen voi vain ilman muuta päätellä, että se täytyi olla paljon vähäi-

sempää, koska maaseutu oli suomenkielistä, ja suomalaistakirjallisuutta oli paljon rajoitetumpi määrä yleensä olemassa, kuin ruotsinkielistä. Ja lisäksi oli maaseutuväestö myöskin todennäköisesti, niinkuin tavallista on, koko joukon yleisessä kehityksessä jälellä kaupungin väestöstä. Joitakin arveluita vaan voimme tästä lausua. Siitä mitä tiedämme hengellisestä kirjallisuudesta Tornion kaupungissa, voimme arvostella todennäköiseksi, että virsikirja oli varmasti täälläkin enin levinnyt hengellinen kirja. Mitä suomenkielisen pyhän raamatun levikkiin tulee, niin oli se vielä 1700 luvulla verrattain harvinainen kirja. Tornion kaupungissa sanoimme sitä tavatun vain kolme kappaletta noin 100 vuoden aikana. On tietysti mahdollista, että yksinomaan suomalaisen maaseutuväestön piirissä, nimittäin Alatorniolla ja Karungissa sitä löytyi jonkun verran enemmän. Varsinkin sataluvun viimeisillä vuosikymmenillä lisääntyi Tornion jokivarrella hengellisten kirjojen lukemisen tarve, ja sen mukana pyhän Raamatun. Ylitorniolle tilattiin sikäläisen papiston välityksellä v. 1775 kokonaista 125 raamattua. Ja kuten olemme nähneet, sai Alatorniokin osan hengen tuulahduksista, joka oli omiaan lukuharrastusta lisäämään. Mutta tosiasiallisia tietoja, varsinkaan pyhän raamatun levikistä, ei ole käytettävissämme. — Suomenkielistä Svebeliuksen katekismusta tavattiin kaupungissakin useita kappaleita. Siitä voi päätätä, että tätä kirjaa voi olettaa koko joukon enemmän levinneen maaseudulle. Ja Vegeliuksen postillaa tiedämme varmuudella viljellyn sekä Alatorniolla, että Karungissa, mutta miten paljon, on aivan tietämätöntä. Jo edellisessä olemme nähneet, että korpraali Stråhlberg Liedakkalassa, luki sitä omaksi ja perheensä, sekä naapuriensakin hartaudeksi. Eräskin

kappale tätä postillaa oli kaupungista lainattuna maa-seudulle.

Kun taas Ylitorniolla ilmoitetaan sikäläisen herätysliikkeen piirissä käytetyn sellaisia kirjoja kuin mainittu Wegeliuksen postilla, Artus Dentin »Kääntymisen harjoitus», Hollatiuksen »Armon järjestys autuuteen», Freseniuksen rippikirja, Arndtin »Paratiisin Yrtti-tarha», Gerhardin »Pyhät tutkistelemukset», rovasti Ervastian rukouskirja, Micanderin »Sabatin lepo», Ponttoppidanin katkismus ja Fritschin rukouskirja²⁵²⁾, niin emme erehtyne, jos ajatteleimme, että pääasiassa sama oli hengen ravinto Jumalan sanaa harrastavilla ihmisillä jokilaakson alaosissakin, sitä suuremmalla syyllä, kun Tornion kaupungissakin esiintyvä hengellinen kirjallisuus oli yleensä tätä samaa yleensä tunnettua laatua.

Edellä on jo kerrottu, että Wiklundin suomenkielisenä toimittamaa kirjasta »Wapahtajamme Jeesuksen Kristuksen kärsimisen ja kuoleman tutkistelemus» oli komministeri Turdfjäll levittänyt Alatorniolle (ja Tornioon, ja mahdollisesti myös Karunkiin) lähes 400 kappaletta. — Nähtävästi oli myöskin tarkoitus levittää seurakuntaan Francken suomenkielisiä postilloja, ja mahdollisesti niitä oli joku määrä levitettykin. Tosi-asia nimittäin on, että kun Rydman tuli Alatornion kirkkoherran virkaan, huomattiin seurakunnan »vastuksena» (till last) olevan 29 kappaletta tätä kirjaa. Nämä jälellä oleva kirjat päätettiin pitäjänkokouksessa 11/5 1788 myydä huutokaupalla. — Ja kun Ylitornion kirkkoherra Grape 1777 suomeksi toimitti Qvirsfeldin »Taivaallisen yrttitarhan seuran», jonka käännöksen rovasti Brunnius tarkasti, ja tuomiokapituli hyväk-

²⁵²⁾ Hasselberg, e. m. t., s. 353.

syi ²⁵³⁾, niin saamme olla varmoja siitä, että tätäkään kirjaa ei laiminlyöty levittää näissä seurakunnissa, joissa suomentaja oli toiminut pappina. Turdfjällin taas olemme jo kertoneet kääntäneen kaksikin Frese-niuksen teosta suomenkielelle ²⁵⁴⁾, joista kuitenkin vain toinen lienee julkaistu, ja sen suhteen kai saamme tehdä saman johtopäätöksen.

Taattua ja täysipainoista oli siis yleensä se hengenravinto, jota uskonnollisen kirjallisuuden kautta kansalle jaettiin, vailla sen rihkamahengellisyyden ominaisuuksia, josta nykypäivien uskonnollinen elämä niin paljon tietää. Sensori teki tosiaan uskollisesti työtä julkisen sanan suhteen. Mutta mitä tuomio-kapitulin osuuteen siinä tulee evankelisluterilaisen kirkon piirissä, sekä uskonnollisen kirjallisuuden arvo-telemiseen, niin täytyynee antaa siitä se tunnustus, että sen vaikutus suurin piirtein katsoen oli sangen terveellinen. Ja hengellinen kirjallisuus on ollut voimakkaasti tukemassa kirkon kasvattavaa työtä.

²⁵³⁾ *Hasselberg*, c. m. t.

²⁵⁴⁾ *Hasselberg*, c. m. t.

Kirkollinen elämä.

Tutustuttuamme näin seurakuntaelämän sisäiseen puoleen kyseenalaisissa Tornionjokilaakson seurakunnissa, tahdomme vielä seuraavassa katsella sen elämän ulkopiirteitä. Seurakuntaelämän ulkopuoliset olot ja ilmiöt, eli sanan varsinaisessa mielessä kirkollinen elämä, on luonnollisesti sekin osa seurakuntaelämää, vieläpä sen eniten ulospäin näkyvä osa, ja muodostaa niin sanoaksemme puitteet sisäiselle, eikä sitä sen vuoksi tässä yhteydessä suinkaan käy sivuuttaminen. Kiinnitämme siinä suhteessa ensiksi huomiota seurakuntavirkeihin.

Seurakuntavirat. Niissä tosin ei 1700-luvun jälkipuoliskolla tapahtunut suuria muutoksia verraten edelliseen puoliskoon, ja edellisen sataluvun loppukymmeeniin. Mutta Tornion kaupungissa ilmeni ensiksikin pitkin aikaa tyytymättömyyttä kirkollisiin oloihin sen johdosta, että sillä Alatornion kanssa oli yhteiset papit, ja oli siten aivan riippuvainen Alatorniosta. Torniolaiset suorittivat yhdessä Alatornion, ja kauvan myöskin Karungin väestön kanssa sekä kirkkoherran että kahden kappalaisen palkkausta. Jo edellisen sataluvun lopulla, nimittäin 23/12 1697, oli annettu kuninkaallinen määräys vastaukseksi silloin tehtyyn

anomukseen, että kaupunkiseurakunta varustettaisiin erikoisella kappalaisella ja vapautettaisiin palkkaamasta kahta »talonpoikaiskappalaista» (!). Vastaus oli ollut silloin kieltävä: mitään muutosta silloisiin olosuhteisiin ei pidetty mahdollisena.

1700-luvun jälkipuoliskolla asia astuu uudelleen ja yhä useammin esiin. Asia näyttää nyt olevan vaivana yhtä hyvin, ellei enemmänkin, Alatornion seurakuntalaisilla, kuin itse Tornion kaupunkilaisilla. 1760-luvun lopulla kääntyy ensiksikin Alatornion seurakunta kuninkaan puoleen anomuksella, että Tornion kaupunki velvoitettaisiin palkkaamaan oman erityisen kappalaisen, joka toimittaisi jumalanpalvelukset siellä, ja Alatornio sen sijaan vapautettaisiin palkkaamasta kirkkoherran lisäksi muuta kuin yhden kappalaisen ²⁵⁵). Syyksi esitetään, että kun näillä seurakunnilla on yhteinen kappalainen, niin on jumalanpalvelus juhlapäivinä toimitettu ensin kaupungin, ja sitte pitäjän kirkossa, ja on siitä ollut seurauksena se, että jumalanpalvelus viimeainitussa kirkossa ei ole päättynyt ennen kuin kello 2 tai 3, jopa 4:ää käydessä iltapäivällä, niin että pitkämatkaiset huonoilla ilmoilla ovat vasta maanantaina voineet koteutua kirkkomatkaltaan. Jos taas kyseenalainen muutos pantaisiin toimeen, voitaisiin jumalanpalvelus pitäjän kirkossa alkaa koko joukon aikaisemmin. — Päätökseksi, joka annettiin 9/12 1769, tuli kuitenkin, ettei muutosta voida toimeen panna. Sen sijaan kyllä määrätään, että jumalanpalvelus tästä lähtien oli juhlapäivinä ensin pidettävä Alatornion kirkossa ja sitte kaupungissa, minkä säädöksen kautta siten poistetaan syy, johon anomus oli perustunut.

1770-luvun lopulla taas oli maaherra Lejonstedt

²⁵⁵) Alat. k. a.

tehnyt saman suuntaisen alotteen tuomiokapitulille. Hän oli käydessään Torniossa hämmästynyt siitä, ettei kaupungissa ole asumassa yhtään pappia, ja tekee siitä kysymyksen tuomiokapitulille, miten se on mahdollista. Kapituli, joka käsittelee asiaa kokouksessaan 6/10 1779, pyytää siitä Alatornion seurakunnan lausuntoa ²⁵⁶). Tässä lausunnossaan, joka annettiin pitäjänkokouksessa 5/12 1779, seurakunta lausui yksimielisesti, että se ei ainoastaan ole tyytyväinen tehtyyn esitykseen, että kaupunkiseurakunta saisi oman erityisen papin, vaan tahtoi kiinteästi yhtyä sitä pyytämäänkin. Lisätään kuitenkin, että jos siihen ei suostuttaisi, niin ei seurakunta voisi myöskään hyväksyä sitä, että joku niistä papeista, joita seurakunta pääasiallisesti palkkaa, muuttaisi asumaan kaupunkiin ²⁵⁷).

Näyttää kuitenkin siltä, että Alatorniolla tämän johdosta heräsi taas toivo asian onnistumisesta, ja että ei tyydytty vain lausunnon antamiseen, vaan tehtiin erikseen itsenäinen anomus. Seurakunnan valtuutetuna tämän anomuksen tekemiseen oli kirkonisännöitsijä ja majatalon isäntä Asplund. Tähän seurakunnan tekemään anomukseen tuli sitte se kuninkaallinen päätös helmikuun 3 p:ltä 1784, joka esitettiin pitäjänkokouksessa 19/6 samaa vuotta. Mutta tulos oli joka tapauksessa taaskin sama: kuninkaallinen majesteetti ei voinut suostua siihen, että Alatornio eroaisi Tornion kaupungista.

Vielä kerran sukeltautuu tämä asia esille piispan-tarkastustilaisuudessa 29/6 1806. Tässä tilaisuudessa pitäjän valtuutetut esittivät taaskin sen maaseurakunnan toivomuksen, että papisto vapautettaisiin viran-

²⁵⁶) Hern. tkp. pöytäk.

²⁵⁷) Alat. k. a.

toimituksesta kaupungissa, minkä sanottiin tuottavan vaikeutta sekä seurakunnalle että papistolle. Piispa neuvoi kääntymään asiassa kirjallisella anomuksella tuomiokapitulin puoleen ²⁵⁸). — Nähtävästi se sitte oli tämän kehoituksen johdosta, kun talokkaat Olli Mickelsson Pirkkiöstä, Hannu Toppa Yliraumolta, Pietari Höynä Laivaniemestä, Jaakko Nikkala Kaakamosta, Juho Holmström Alaraumolta ja Iisakki Mustaparta Alavojakkalasta olivat tehneet Hernösandin tuomiokapituliin uuden anomuksen, että seurakunnan komministeri vapautettaisiin tähänastisesta virantoimituksesta Tornion kaupunkiseurakunnassa. Päätöksessä 31/1 1807 tuomiokapituli viittaa kuninkaalliseen päätökseen vuodelta 1697, ja lausuu ettei asiaa nytkään katsota mahdolliseksi toimeen panna.

Asia oli siis sangen sitkeä. Rivien välistä kuultaa, että mitä syitä kulloinkin lienee esitetty anomusten tueksi, todellisena syynä näyttää alatorniolaisten puolella olleen vain palkkauskysymys, ja se käsitys, että Tornion kaupunki nautti joitakin etuja Alatornion kustannuksella. Sillä Alatornion seurakunnalle ei liene voinut mitään tosiasiallista haittaa tuottaa se seikka, että yhteiset kappalaiset toimittivat virkatoimia myöskin Torniossa, kun kerran kaikki kolme pappia asuivat sen omalla alueella. Tuomiokapitulilla ja hallituksella oli syynä aina uudistuvaan kielteiseen kantaansa todennäköisesti se, että arvosteltiin kaupungin olevan liian pieni kyetäkseen yksin palkkaamaan erikoista pappia itselleen. Monista anomuksista ja paljosta vaivasta huolimatta oli lopputulos siis se, että olot tässä kohden jäivät entiselleen.

Kuten sanottu näyttävät kappalaiset hoitaneen Tor-

²⁵⁸) Alat. k. a.

niota, eikä kirkkoherra itse siihen sanottavasti puutunut. V. 1806 tekivät tämän johdosta kappalaiset Fr. Engelmark ja J. Wikström anomuksen Tornion kaupunkiseurakunnalle, että he tunnustukseksi tästä työstään saisivat kumpikin palkanlisäystä 50 taalaria kaupungilta ²⁵⁹). Asia käsiteltiin kirkonkokouksessa 28/12 1806 Tornion kirkossa, ja suostuttiin yksimielisesti tähän komministerien anomukseen.

Suurena haitttana ja vaikeutena toisen kappalaisen toiminnalle ja epämukavuutena seurakunnalle oli se, että toisen kappalaisen virka-asunto oli, kuten ennen on mainittu, kaukana kirkosta, Vuonossa, länsilounasta kohti Tornioista, meren rantaan päin, ja siis pitäjän toisessa laidassa. Molemmat kappalaisen pappilat olivat sitä paitsi näin ollen samalla puolen, länsipuolella jokea, joka sekin oli omiaan vaikeuttamaan oloja, varsinkin kun emäseurakunnan kirkko oli pääväylän itäpuolella. Olipa asia niin suurena hankaluutena viran hoidossa, että jotkut kappalaiset hankkivat itselleen asunnon lähempää keskusta. 1760-luvulla alettiin sen lisäksi valittaa Vuonossa olevan n. s. Viikin pappilan peräti huonoa kuntoa. Näistä syistä oli luonnollista, että syntyi ennen pitkää kysymys tämän virkatalon vaihtamisesta uuteen. Niin tarjoutuikin otollinen tilaisuus siihen v. 1782, jolloin Vuonon kappalaisen asunto oli Nils Wiklundin asuttavana. Hän oli tehnyt vaihtosopimuksen Alatornion Putaan kylässä verrattain lähellä kirkkoa sijaitsevan kruununtilan asujan Lauri Hiertan kanssa, minkä sopimuksen Wiklund sitte esitti tuomiokapitulille ²⁶⁰). Tuomiokapituli käsitteli asiaa 9/10 1782, antoi sille myötämielisen suosituksensa, ja

²⁵⁹) Tornion kp. k. a.

²⁶⁰) Hern. tkp. pöytäk. 9/10 1782.

alisti sen Uumajan maaherran tutkittavaksi, ja sai sitte lopullisen hyväksymisen. Näin siirtyi siis toisen kappalaisen asunto Tornionjoen itäpuolelle nykyiseen Turevikin pappilaan.

Toisin kuin Torniossa kävi oman papin saantihankkeissa Karungissa. Vaatimaton kirkko oli sinne rakennettu jo 1745, länsipuolelle jokea, siihen, missä nykyään Ruotsin Karl Gustaf'in kirkko sijaitsee. Toistaiseksi piti siellä Alatornion papisto vain silloin tällöin jumalanpalveluksia. On kuitenkin luonnollista, että Karungin kylän oman kirkon harrastus tähtäsi heti siihen, että he ennen pitkää saisivat myöskin oman papin. Tässä harrastuksessaan he saivat Uumajan maaherran Gyllengriipin puolelleen, joka toimitti joko omasta olotteestaan tai pyynnöstä tutkimuksen siitä, miten jumalanpalvelukset Karungin kylällä voitaisiin parhaiten saada toimitetuiksi, sekä tekee sitte 9/6 1746 asiaa kaskevan esityksen tuomiokapitulille ²⁶¹). Asia käsiteltiin tuomiokapitulissa 18/6 sekä 8/10 1746, kun sillä välin oli hankittu sekä Tornion porvariston että Alatornion kappalaisten lausunnot erinäisistä asian yhteydessä olevista seikoista. Vaikeuksia oli tiellä. Säännöllisten jumalanpalvelusten toimittamisen pitäjässä olevilla tähänastisilla pappisvoimilla näki tuomiokapituli mahdolliseksi ainoastaan siten, että iltasaarnat kaupungissa lakkaisivat ja lauvantaisaarnat maalla — lukuunottamatta ensimmäistä juhlapäivää juhla-aikoina, rukouspäivinä, ja sitä vuodenaikaa, jolloin paastosaarnoja pidetään.

Karunkilaiset tekevät nyt anomuksen myöskin kuninkaalliselle majesteetille, että pitäjän toinen kappalainen saisi asettua asumaan Karunkiin. Seurakuntalaisten

²⁶¹) Hern, tkp. pöytäk. 18/6 ja 8/10 1746.

valtuuttamana asiamiehenä oli valtiopäivämies Juho Juhonpoika (Johansson). Asiaa perusteltiin viittaamalla niihin matkan vaikeuksiin, joita heillä aina oli matkustaessaan koskista Tornionjokea alas Alatornion kirkolle, ja takasin, mikä matka usein oli liiankin seikkailurikas. Mutta Alatornion papistolla olivat määrättyt kirkkotoimet säännöllisesti hoidettavina sekä Tornion että Alatornion kirkolla, niinkuin rovasti Fougst ja Alatornion kappalaiset huomauttavat. Sen vuoksi olisi tämä esitys ollut mahdollinen vain siten, että kaupunkiseurakunta olisi velvoitettu itse palkkaamaan itselleen papin. Tuomiokapituli, jonka lausuntoa taaskin kysyttiin, on nyt, käsitellessään tätä asiaa 5/12 1747, omasta puolestaan sitä mieltä, että säännölliset jumalanpalvelukset Karungissa olivat toistaiseksi järjestettävissä vain siten, että karunkilaiset itse ylläpitävät oman papin vähentämättä vakinaisten kappalaisten palkkaa, vaikkakin kyllä epäilee, miten kolme kylää siihen pystyisi ²⁶²⁾). Näin asia nyt kumminkin näyttää toistaiseksi järjestyneen. Jo 1749 sai kun saikin Karunki oman papin, niinkuin jo ennen on mainittu.

V. 1773 kuoli sitte Karungin kappelin ensimmäinen oma pappi (Antman), eikä siellä lähinnä seuraavana aikana, aina vuoteen 1778 taaskaan ollut vakinaista sielunhoitajaa. Todennäköisesti olivat siis karunkilaiset tähän saakka itse palkanneet oman pappinsa. Nyt he tekivät tuomiokapituliin anomuksen, että pitäjään asetettaisiin kolmas kappalainen, joka sijoitettaisiin Karunkiin. ²⁶³⁾ Tästä Karungin kappelilaisten anomuksesta oli Alatornion emäseurakunnan annettava lausunto pitäjänkokouksessa 23/5 1774. Mutta alatorniolaisten lausunto

²⁶²⁾ Hern, tkp. pöytäk. 5/12 1747,

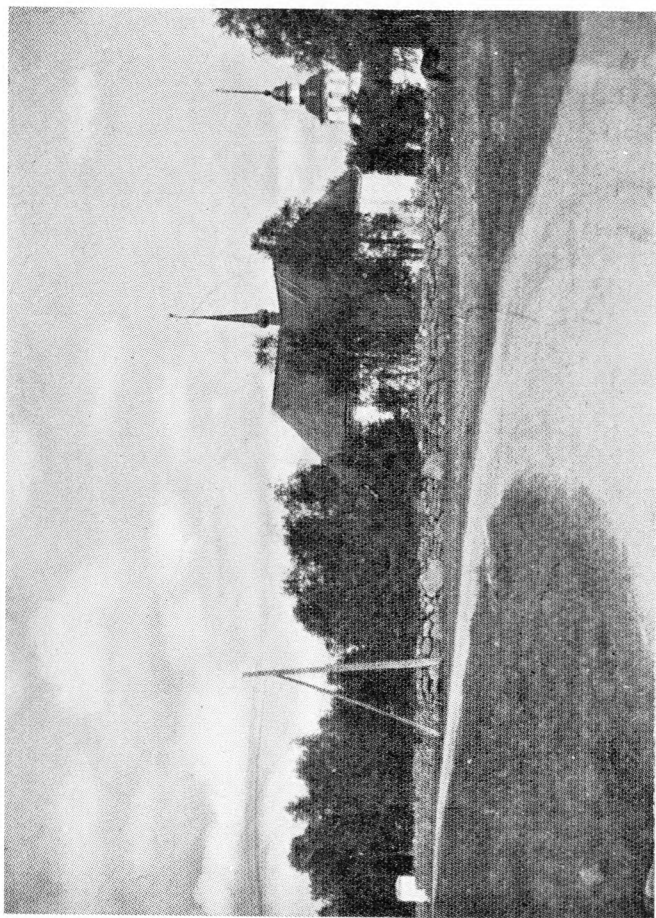
²⁶³⁾ Alat. k. a.

oli kielteinen ²⁶⁴). Tuotiin taaskin esille tuo edellä ilmi tullut harrastus, että Tornion kaupunki saisi oman kappalaisensa, jonka se myös palkkaisi, ja siinä tapauksessa olisi kyllä voitu suostua siihen, että yksi kappalainen olisi sijoitettu Karunkiin, ja että sitte kappalaisille kuuluva palkkaus jakaantuisi näille kahdelle, Alatornion ja Karungin, kappalaiselle. Muussa tapauksessa olisi Karungin niinkuin tähänkin asti itse palkettava pappinsa, sekä sen lisäksi suoritettava palkkaa yhteisille pitäjän kappalaisille. Kuten näkyy, oli siis tässä kysymys yksinomaan palkkauksesta. Viran hoitoon nähden ei olisi mitään muutosta tullut, eikä sitä ehdotettukaan. Vihdoin v. 1782 erotettiin Karungin kappeli kuitenkin kokonaan Alatorniosta eri kirkkoherrakunnaksi.

Mitä tulee Alatornion papiston virkatehtäviin, kuului niihin m. m. myöskin sielunhoito Malörn- ja Sandskär-nimisillä saarilla kaukana Pohjanlahdessa, edellinen lähes kuuden peninkulman päässä, jälkimäinen noin 3 1/2 peninkulman päässä Torniota lounaista kohti. Näillä saarilla harjoitettiin silakan pyyntiä, ja olivat kalastajat niihin kumpaankin rakentaneet vähäiset jumalanpalvelushuoneet. 23/12 1789 ilmoittaa Alatornion papisto yhteisesti tuomiokapitulille vastaukseksi tämän kirjelmään, että he olivat kysymyksessä olevan sielunhoidon keskenään järjestäneet, ja nauttivat myös yhteisesti palkkion. Kuinka usein siellä kalastusaikana käytiin, jää epäselväksi. Palkkiona käynniltä oli neljännestynnyri tuoreita silakoita ²⁶⁵).

²⁶⁴) Alat. k. a.

²⁶⁵) Että tämä ylimääräinen maksu ei näkynyt olevan aina niin helppo saada, näkyy siitä oikeusjutusta, joka syntyi, kun komministeri Wikströmin täytyi turvautua oikeuden kautta hakemaan tämän saa-

*Karungin (nyk. Karl Gustafin) kirkko.
V:lla 1798.*

Viran hoitoa koskevat kysymykset olivat rovasti Rydmanin ja kappalaisten Fr. Engelmärkin ja Erik Wiklundin kesken synnyttäneet jonkun verran risti-riitaa, niin että se muodossa tai toisessa oli joutunut tuomiokapitulin käsiteltäväksi, ja oli kapituli asiasta kirjoittanut Alatornion papistolle, sekä kehoittanut sovintoon. Papiston vastauskirjelmästä 23/12 89 näkyy, että mitä saarnavuoroihin tulee, sovellettiin siinä suhteessa yhä vielä v. 1688 tehtyä päätöstä, josta jo enemminkin on puhuttu (s. 17—18). Rippikoulua pidettiin kolmessa erässä vuodessa, jolloin kukin papeista otti yhtä suuren lukumäärän lapsia opettaakseen. Kinkeillä oli kirkkoherra aina mukana, mutta komministerit vuorottelivat. Sairaskäynnit suoritti se pappi, jota kulloinkin siihen pyydettiin. Ruumiiden hautaaminen ja kastetoimitukset kirkossa sunnuntaisin olivat sen papin asiana, joka suoritti alttaripalveluksen. Ja niin ilmoitettiin yhteisymmärryksen ja rakkauden papiston keskuuteen palanneen ²⁶⁶).

Kirkot. Seudun kirkoissa tapahtui 1700-luvun jälkipuoliskolla huomattavia uudistuksia. Jo 1780-luvulla huomattiin Karungin ensimmäinen »jumalanpalvelus-huone», — niinkuin sikäläistä kirkkoa asian käsittelyssä nimitetään, — liian ahtaaksi. Sen mainitaan olleen vain 27 1/2 kyynärää pitkä. Ja nyt päätettiin kirkonkokouksessa 28/8 1785 ryhtyä toimiin sen laajentamiseksi »oikeaksi ristikirkoksi». Nähtävästi se siis ei tähän saakka ollut ristikirkko. Rakennusmestarina

tavansa palkkiona v. 1797 pitämästään jumalanpalveluksesta Sandskärin saarella. Vastaaajana oli Juho Niilonpoika Hoska Vuonosta. Viime-mainittu tuomittiin suorittamaan Wille silakkanelikon hinnan. — Alat. k. a.

²⁶⁶) Alat. k. a.

toimi talollisenpoika Erik Lantto Hietaniemestä. Rakennustyön alkaminen lykkääntyi kuitenkin aina vuoteen 1796. Oli nimittäin luovuttu laajennussuunnitelmasta ja päätetty rakentaa kokonaan uusi kirkko. Mutta luvan ja piirustusten hankkimiseen kului aikaa. Kirkonkokouksessa 6/7 1798 ilmoitti kirkkoherra Cneiff seurakunnan jäsenille, että kirkon rakennustyö nyt oli päättynyt.²⁶⁷⁾

Myöskin Alatornion kirkkoa oli jo kauvan valitettu liian ahtaaksi. Ja ennen pitkää tehtiin ehdotus tämän kivikirkon laajentamisesta ristikirkoksi. Tämä tapahtui v. 1779. Mutta täälläkin lykättiin hankkeeseen ryhtymistä vuodesta vuoteen — osittain näyttää siihen olleen haluttomuus ja osittain kustannusten pelko pääasiallisina syinä — niin että vasta 7/1 1794 tehtiin urakkasopimus rakennusmestari Jakob Rijf'in kanssa. Tämä sitoutui suorittamaan laajennustyön kolmen vuoden kuluessa. Tästä kirkon laajennuksesta kaikkine siihen liittyvine asioineen antavat Alatornion kirkon arkistotiedot seikkaperäisen kuvauksen. Tässä yhteydessä lausumme siitä vain lyhyesti, että laajennus toimitettiin siten, että vanha kirkko muodostaa nykyisessä ristikirkossa vain itäisen ristin osan²⁶⁸⁾. Uudessa laajennetussa kirkossa voitiin pitää ensimmäinen jumalanpalvelus 1797, lokakuun 7 päivän jälkeisenä rukouspäivänä²⁶⁹⁾.

²⁶⁷⁾ Karl Gustaf'in k. a.

²⁶⁸⁾ Jumalanpalvelusten pidosta rakennustyön aikana saatiin monien neuvottelujen jälkeen vihdoinkin aikaan sopimus kaupunkiseurakunnan kanssa, että Alatornion seurakunta saa määrätyillä ehdoilla käyttää kaupungin kirkkoa. Suomalainen jumalanpalvelus oli aloitettava kello 8 aamulla, ja ruotsalainen sen jälkeen. Hautaukset oli toimitettava lauvantaina.

²⁶⁹⁾ Alat. k. a.

Jo puolivälissä 1700-lukua oli Alatornion kirkkoon hankittu urut. Kirkkokokouksessa 29/9 1760 päätettiin lukkarin ja urkurin virat yhdistää, ja otettiin ensimmäiseksi lukkariurkuriksi faktori Karl Forsberg. — Tornion kaupungin kirkkoon saatiin urut aivan samaan aikaan. Tarkemmin ei käy selville, milloin se tapahtui. Mutta urkuinpolkijan palkkaa on siellä suoritettu v:sta 1756 alkaen. Ensimmäisenä urkurina oli kaupungissa Anders Svalberg. Palkkaa hänelle maksettiin vasta v:sta 1758 alkaen ²⁷⁰⁾.

Täällä oltiin siis kirkkokulttuurissa, ja jumalanpalveluksien juhlistuttamisharrastuksissa paljon edellä useimpia muita seutuja maassamme, ja todistanee tämä ainakin jonkun verran yleistä kirkollista harrastusta näissä seurakunnissa tähän aikaan.

Kirkolliset toimitukset ja tavat. — Jumalanpalveluksen piti kirkkolain mukaan alkaa kaupungissa kello 8 aamulla, mutta maaseudulla kello 9. Kuitenkin pyrki tuon tuostakin esille esteitä, jotka viivyttivät sen alkua sivu määrä-ajan. Hautaustoimitukset oli toimitettava ennen jumalanpalveluksen alkua; lapsia tuotiin kasteelle, äidit oli kirkkoonotettava j. n. e.

Mitä erikoisesti juhlapäiviin tulee, on jo edellisessä kerrottu toisessa yhteydessä, kuinka Alatornion seurakunnan puolelta oli jo 1760-luvulla esitetty valitus jumalanpalveluksen alkamisen siirtymisestä ylen myöhäiseen aikaan, ja että syynä oli se seikka, että jumalanpalvelus pidettiin ensin kaupungin kirkossa ja vasta sen jälkeen Alatorniolla. Mainittiin myös päätökseksi tulleen, että jumalanpalvelus juhlapäivinä oli pidettävä ensin Alatorniolla, ja sitte Torniossa.

²⁷⁰⁾ Torn. k. a.

Tästä hallituksen määräyksestä huolimatta valitukset samasta asiasta eivät tahtoneet lakata. Ja näyttää siltä, ettei määräystä oltu täytäntöön pantukaan. Vuoden 1772 valtiopäiväin aikana oli valtiopäivämies Hannu Ollinpoika Mäki tehnyt asiasta valituksen Hernösandin tuomiokapitulille, huomauttaen sitä epäkohtaa, ettei jumalanpalvelusta toimiteta kirkkolain määräämään aikaan, ja anoi, että »sen ajanhukan ja hengenvaaran tähden, jonka alaiseksi suuren osan seurakuntaa varsinkin pimeinä vuoden aikoina täytyy antautua ollakseen jumalanpalveluksessa», se vapautettaisiin tästä epäkohdasta, joka hänen mielestään ei ole sopusoinnussa edes sen tavan kanssa, mikä yleensä on käytännössä emäseurakunnan ja anneksin välisissä suhteissa ²⁷¹). Pormestari Burström koetti vastustaa yleensä anneksikäsitteen soveltamista kaupunkiseurakuntaan, väittäen, että »yhtäsuurella syyllä voitiin kaupungin kirkkoa nimittää emäkirkoksi kuin talonpoikaiskirkkoa, jollei suuremmallakin syyllä!»! Valtiopäivämies Mäki oli siis kosketanut hiukan arkaan kohtaan. Asia oli käsittelyn alaisena 9/6 1772 Tornion kaupungin kirkonkokouksessa, johon oli kutsuttu myös valtuutettuja Alatorniolta ²⁷²). Tässä tilaisuudessa Alatornion valtuutetut vaativat, että jumalanpalvelus emäkirkossa aloitettaisiin ennenkuin kaupungin kirkossa; tai jos se edellisessä kirkossa voitaisiin aloittaa niin varhain sunnuntai- ja juhlapäiväamuina, että kolmas soitto, s. t. s. »yhteensoitto» tapahtuisi kello 9, niin he olisivat tyytyväisiä, pidettiinpä jumalanpalvelus ensin kummassa kirkossa tahansa. Tähän taas eivät kaupunkilaiset kuitenkaan voineet suostua, koska

²⁷¹) Alat. k. a.

²⁷²) Torn. k. a.

niinkuin väitettiin, emäkirkon jumalanpalvelus usein kävi ylen pitkälliseksi, kun nimittäin usein meni monia tunteja sivu varsinaisen jumalanpalvelusajan ruumissaaroihin, hautaus- ja kastetoimituksiin ja muihin semmoisiin. Vihdoin sovittiin jonkun neuvottelun jälkeen, että jumalanpalvelus joulu-, pääsiäis- ja helluntaijuhlina — lukuunottamatta ensimmäistä ja toista juhlapäivää — sekä kaikkina neljänä yleisenä rukouspäivänä saatiin alottaa ensin pitäjän kirkolla, kuitenkin, että aamujumalanpalveluksiin soitettiin niin varhain, että se saattoi päättyä jo kello 7 aamulla, sekä yhteensoitto puolipäiväjumalanpalvelukseen tapahtui kello 9. Mitkään ruumissaarnat, kastetoimitukset, eikä muut sivutoimitukset, jotka eivät kuulu päiväjumalanpalvelukseen, eivät saisi vähintäkään viivyttaa, vaan oli niiden, jotka tahtoivat haudata ruumiita, tai tuoda lapsia kasteelle, tai jotka olivat pyytäneet ruumissaarvoja, joko ilmoitettava ne niin hyvissä ajoin, että ne kaikki ehditettiin toimittaa ennen jumalanpalveluksen alkua. Sitä vastoin on jumalanpalvelus kaikkina muina sunnuntai- ja juhlapäivinä aloitettava ensin kaupungin kirkossa, jossa ensi kerran piti soittaa täsmälleen kello 7, ja sitte »yhteen» niinkuin kirkkolaki määräsi, kello 8.

Jumalanpalvelusten alkamisen aikaan nähden juhlapäivinä ei sen jälkeen valituksia kuulu, joten lienee järjestys vihdoin saatu aikaan. Tosin valituksia kyllä edelleenkin esiintyy, mutta ne eivät enää koskeneet juhlapäiviä, vaan tavallisia sunnuntaijumalanpalveluksia. 1780-luvun alulla oli tuomiokapitulille taaskin esitetty Alatornion seurakunnan puolesta valitus yleensä jumalanpalveluksen alkamisen viipymisestä, ja siirtymisestä sivu kirkkolain määräämästä ajasta. Tuomiokapituli nimittäin kirjelmällä 28/4 1784 antaa seikkaperäisiä määräyksiä niiden esteiden poistamisesta, jotka

tätä saattoivat aiheuttaa ja esitettiin nämä seurakunnalle 19/6 samana vuonna ²⁷³⁾. Niin määrättiin, että ensiksikin oli ruumiit varhain sunnuntai-aamuisin tuotava kirkolle, ja pantava yhteen paikkaan, jotta ruumiinsiunaaminen voitiin toimittaa yhdellä kertaa, ja sitte vietävä kukin ruumis erikoiseen hautaansa. Toiseksi oli kastetoimituksia ja kirkkoonottamisia varten määrättävä varma aika ennen jumalanpalvelusta, jotta lapset yhdellä kertaa voitaisiin kastaa. Jolleivat asianomaiset määrättyyn aikaan saavu paikalle, oli heidän odotettava jumalanpalveluksen loppuun. Tuomiokapituli oli sitä mieltä, että jos nämä ohjeet otetaan varteen, ei kansalla ole oleva aiheita valittaa jumalanpalveluksen alkamisen viipymistä. Seurakunta ei kuitenkaan ollut oikein tyytyväinen tuomiokapitulin määräyksiin hautaustoimitusten suhteen. Todennäköisesti oli nimittäin tapana siunata kukin ruumis erikseen, ja pitivät seurakuntalaiset tästä tavasta kiinni, ja ennemmin suostuivat siihen, että koko hautaustoimitus lykättäisiin jumalanpalveluksen loppuun. — Kaikessa tapauksessa ei asia vielä tällä kokonaan korjaunut. Seuraavan vuosikymmenen lopulla, nimittäin 11/7 1798, on asia taaskin esillä Alatornion kirkonkouksessa sen johdosta, että seurakuntalaiset nimenomaan valittivat, että yhteensoitto liian kauan viivästyi. Päätettiin että yhteensoiton tuli välttämättä ja aina tapahtua kello 10 — ei siis enää kello 9 — ja että ne joilla oli ruumiita haudattavana, tai lapsia kastettavana, tai äidit, jotka tahtoivat kirkkoon otettaviksi, jos eivät joudu kyllin varhain saadakseen nämä toimitukset siihen mennessä toimitetuiksi, saavat syyttää itseään, jos ne siirtyvät pakosta tuonnemmas.

²⁷³⁾ Alat. k. a.

Kirkollisiin pyhiin toimituksiin ja tapoihin nähden luo jonkun verran erityistä valoa 29/6 1806 Tornion kaupunkiseurakunnassa ja Alatorniolla, emäseurakunnassa, pidetyn piispantarkastuksen pöytäkirja, jossa verrattain seikkaperäisesti kosketellaan näitä asioita ²⁷⁴). Tarkastuksenpitäjänä oli Hernösandin piispa Karl Gustaf Nordin, jonka puheet tulkittiin kansalle suomeksi. Tilaisuus oli jotenkin harvinainen laatuaan. Hernösandin piispa ei ollut usein näinkään kauvas pohjoiseen tarkastuksiaan ulottanut. Mikäli niitä yleensä oli pidetty, oli kontrahtiivasti ne toimittanut.

Se mitä nyt tässä asiakirjassa puhutaan ensiksikin kastetoimituksesta, osoittaa, että yleisenä tapana oli näissä seurakunnissa tähän saakka ollut, että se toimitettiin sakaristossa ennen jumalanpalveluksen alkua. Nyt määrättiin kuitenkin, että se oli toimitettava kirkossa, eikä sakaristossa, sikäli kuin vaan ei kylmä tai muu pakoittava syy aiheuttanut poikkeusta. Taas-kin huomautettiin lisäksi, että toimitus oli tehtävä niin varhain, että jumalanpalvelus voitiin määrättyyn aikaan aloittaa. Mutta papisto oikeutettiin myös muinakin päivinä, kuin sunnuntaisin toimittamaan kastetoimituksia, milloin olosuhteet niin vaativat. Näyttää siis siltä, että kastetoimitusten toimittaminen seurakunnalla tai pappilassa oli harvinaista.

Mitä tulee menettelyyn sen nuorison suhteen, joka tahtosi käydä ensi kertaa Herran pyhälle ehtoolliselle, oli tuomiokapitulin kiertokirje 26/4 1777 antanut joitakin ohjeita. Ensimmäinen tätä koskeva aloite hallituksen taholta oli kumminkin tehty jo siinä kirjelmässä kaikille maan tuomiokapituleille 19/2 1768, jolla tiedusteltiin, mikä tapa konfirmation ja sen toimeen-

²⁷⁴) Alat. k. a.

panoon nähden olisi sopivin. Silloin kävi ilmi, että menettelytapa oli aivan erilainen eri seuduilla. Mutta myös kävi ilmi, että konfirmatio ei ollut vielä kaikkialla otettu ensinkään käytäntöön ²⁷⁵). Ja nyt kävi kyseenalaisessa tarkastustilaisuudessa Alatorniolla (1806) ilmi, ettei täällä vielä ollut näitä tuomiokapitulinkaan antamia ohjeita vuodelta 1777 kaikissa suhteissa seurattu. Minkälainen sitte menettelytapa oli ollut täällä tähän saakka, se ei käy tarkemmin selville. Nyt kehoitettiin kuitenkin rovasti Rydmania kaikissa suhteissa noudattamaan mainittua kiertokirjettä, minkä ohella ei saanut laiminlyödä nuorison julkista kuulustelua seurakunnan edessä kirkossa, ja oli se toimitettava ehtoolisellekäyntipäivän edellisenä sunnuntaina. Ehtoollisellekäyntipäivä oli rippinuorisolle erikoisesti määrättävä, ja on kirkkoherran ottamalla huomioon seurakuntalaisten mukavuus, köyhien olosuhteet, sekä matkojen pituudet, ja neuvotellen niistä seurakuntalaisten kanssa, valittava nuorison valmistukseen ja opetukseen sellainen aika, joka siten huomattiin sopivimmaksi. Oli kuitenkin pidettävä vaari siitä, ettei kysymyksessä olevaa aikaa saa supistaa niin pieneksi, ettei nuoriso siinä ehdi tarpeeksi saada opetusta »autuuden opissa ja muissa tarpeellisissa oppiaineissa». Näkyy siis, että konfirmation käytäntöön tulo täällä oli jäänyt verrattain myöhäiseen aikaan ja että rippikoulukin oli vuosisadan vaihteessa vielä häilyvällä kannalla.

Edelleen annettiin määräys aviokuulutuksen antamisesta, ettei sitä saanut myöntää kellekään ennenkuin oli varmasti tutkittu, että asianomaisella on välttävä kristinopin tieto, sekä ettei muutenkaan ole esteitä avioliittoon menemiselle.

Vihkimätoimitusten ja kasteiden yhteydessä oli ollut

²⁷⁵) *Sven Wilskman, Swea Rikes Ecclesiastique Werk, Skara, 1760.*

tapana koota apua köyhille, sekä sairaalaa varten. Papistoa kehoitettiin koettamaan näissä tilaisuuksissa saada kokoon suurempia summia, kuin tähän asti suosittelemalla asiaa, kun oli kysymyksessä laitos, jonka pääasiallisena tarkoituksena oli palvella varattomia sairaita.²⁷⁶⁾

Mitä tulee ruumiiden hautaamiseen, on tunnettua, että kirkkoja menneinä vuosisatoina yleisesti käytettiin vainajien viimeisenä lepopaikkana. Olihan se mitä turvallisinta ajatella saavansa haudanlevon Herranhuoneen laattian alla. Mutta sitä paitsi se oli arvokkain leposija, mitä voitiin ajatella. 1600- ja 1700-luvuilla näkyy tämä kirkkoon hautaaminen olleen kyseenalaisissa Länsipohjan seurakunnissakin aivan yleisenä tapana. Mitä tulee esimerkiksi Tornion kaupunkiin, peittää kirkon laattia vielä tänäkin päivänä allensa suuren joukon muumioituneita vainajia. Varsinkin seurakunnan huomatuimmat henkilöt hankkivat yleensä vainajilleen leposijan kirkon laattian alla²⁷⁷⁾. Osoit-

²⁷⁶⁾ Vieläpä kehoitettiin rovestia siinä tapauksessa, että syynä tulosten pienuuteen oli vaihtorahan puute, vuosittain Tukholmassa vaihtamaan ja hankkimaan pitääjän niin paljon vaihtorahaa, että se riittäisi. Monipuolista oli siis kirkkoherran toiminta seurakunnissa siihenkin aikaan!

²⁷⁷⁾ Tornion kirkon v. 1912 tapahtuneen korjauksen ohella tavattiin sen laattian alla kokonaista 23 sukuhautaa, sekä sen eteisen alla neljä, jota paitsi siellä täällä näkyi jätteitä yksityisistä haudoista (*Rinne*, Tornion kirkko ja sen haudat: Tornio 1621 12/5 1921, ss. 208—223.) Erinäisistä syistä on aihetta olettaa, että tässäkin oli olemassa jokin joko varallisuudesta tai yhteiskunnallisesta asemasta riippuva arvojärjestys, ja että siten perempänä kirkkoa olevat hautapaikat ylipäänsä olivat arvokkaampia. Ainakin siellä olevat haudat olivat suuremmalla huolella valmistetut. Esimerkkeinä Tornion kirkkoon haudatuista mainittakoon kuorissa olevan litteän hautakiven alla oleva hauta, jossa lepäävät kaupungin kirkolle lukuisia lahjoituksia tehnyt, jo edellisessä mainittu kauppias Henrik Eriksson ja hänen vaimonsa Anna Margareta

teena siitä, että asiaa pidettiin 1600-luvun lopulla aivan luonnollisena, on esimerkiksi asiaa koskeva lausunto rovastintarkastuspöytäkirjassa vuodelta 1683: »jos ken antaa haudata vainajansa kirkkoon, niin on haudan avauksesta täälläkin suoritettava jotakin kirkolle»²⁷⁸). Tämä osoittaa myöskin, että kirkkoon hautaamisesta oli kirkolle jonkun verran tuloja.

On luonnollista, että sekä inhottava, että terveydelle äärettömän vahingollinen löyhkä täytti kirkot varsinkin kesäiseen aikaan. Vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla aletaan tähän asiaan suurempaa huomiota kiinnittää, samaan aikaan, jolloin yleensäkin terveydenhoito alkaa saada yhä enemmän huomiota osakseen. Vuosi vuodelta rupeaa kuulumaan yhä enemmän ääniä, jotka vaativat kirkkoon hautaamista terveydelisistä syistä kokonaan lopetettavaksi. Niinpä puuttuu m. m. maaherra Lejonstedt asiaan, ja nähtävästi kierto-
kirjeellä kehoittaa seurakuntia lakkauttamaan tämän vanhan hautaustavan, koska se löyhkä, joka alituisesti varsinkin kesänaikana oli kirkossa huomattavissa, oli terveydelle ilmeisesti vaarallinen. Kirjelmä esitettiin Alatornion seurakunnan kirkonkokouksessa todennäköisesti v. 1780— tarkka päivämäärä puuttuu. Mutta kansa huomautti sitä seikkaa, että osa oli kal-

Loman, joiden hautakiveen on hakattu vuosiluku 1706. Oikealla puolen sakaristosta kirkkoon astuttaessa, on haudattuna m. m. Ouluun muuttaneen Juhana Wegeliuksen leski, »rovastinna Margareta Wegelia, o. s. Torner», joka oli kuollut 1774, ja ollen syntyjään torniolainen, hän nähtävästi miehensä kuoltua Oulussa oli siirtynyt kotiseudulleen, ja saanut viimeisen leposijan kotikaupunkinsa kirkossa. Viimeisiä kirkkoon haudatuista olivat Samuel Rechartin ja puolisonsa Margareta Goveniuksen tytär Margareta Rechartt, joka on haudattu 28/4 1818; ja samana vuonna (15/10) raatimiehen leski Susanna Carlenius.

— Torn. k. a.

²⁷⁸) Torn. k. a.

liista maksusta ostanut haudan kirkossa, osa taas oli testamentin kautta perinyt semmoisia hautoja, ja vaativat niiden omistajat, että he yksityisomaisuutena saavat ne pitää, ja haudata niihin ruumiinsa edelleen, niinkuin tähän saakka. Sen johdosta sovittiin, että kuka hyvänsä haudan omistaja huomataan joko kirkossa tai hautuumaalla huonosti peittävän omistamansa haudan, eikä sitä säännöllisesti hoida, sillä tavalla, että kaikki ruumiin löyhkä tulee estetyksi, menettää kaiken oikeutensa vastaisuudessa hautaan²⁷⁹⁾.

Seurauksena maaherran määräyksestä oli Alatorniolla myös se, että täytyi ruveta laajentamaan hautuumaata. Rovasti Rydman ilmoitti v. 1788 tuomio-kapituliin, että koska nyt oli kuninkaallisen majesteetin käskynhaltijan määräyksen mukaan kaikki ruumiit haudattavat kirkkomaahan (på kyrkogårdarne), niin kohtasi Alatornion emäkirkolla se epäkohta, että kaikki haudat sekä kirkossa, että kirkkopihalla, ovat täynnä ruumiita, joita peittää tuskin 1/4 kyynärän peittomaakerros, ja kirkkopiha on niin ahdas, että siinä tuskin on sijaa uusille haudoille. Sen vuoksi tuomio-kapituli 19/6 88 käskee ryhtyä mitä pikimmin laajentamaan hautuumaata, sekä ympäröimään sen sitte aitauksella²⁸⁰⁾.

Tornion kaupungissa tehtiin kirkkoneuvoston päätös 28/5. 1787, ettei kirkkoon enää siitä lähtien saanut haudata²⁸¹⁾. Mutta päätös ei ollut täälläkään niin helposti toteutettavissa. Tehty päätös merkitsi kai kuitenkin sitä, että uusia hautasijoja ei kirkkoon enää myyty. Mutta omistusoikeudesta ennen lunastettuihin

²⁷⁹⁾ Alat. k. a.

²⁸⁰⁾ Hern. tkp. pöytäk.

²⁸¹⁾ Torn. kp. sk. k. a.

häutoihin, sekä ennen perinnön kautta saatuihin hautoihin eivät asianomaiset seurakunnan jäsenet mitenkään tahtoneet luopua, eikä siis oikeudesta saada niihin edelleen haudata omaisiaan. Kaikessa tapauksessa nämä toimenpiteet olivat omiaan juurruttamaan kansan yleiseen käsitykseen tähänastisen tavan hylättävyyden. Ja yhä yleisemmäksi tuli hautaaminen hautausmaahan. Kun 1816 kaupunkiseurakunnan kirkonkokouksessa tehtiin päätös, että »talvikuukausina kuolleet ovat heti, kun routa on sulanut, haudattavat maahan, ja kesällä ovat ne haudattavat heti, ja niin syvälle, ettei hajua synny», osoittaa, että tämä hautaaminen hautausmaahan jo silloin oli yleinen sääntö. Mutta yhtäkaikki on poikkeuksia tehty kauvan aikaa, ja vielä 1800-luvun alulla toimitettiin useita hautauksia kirkkoon, niinkuin edellä on nähty.

Mitä muuten tulee hautuumaahan hautaamiseen, todettiin edellä puheena olleessa piispantarkastustilaisuudessa Alatorniolla 1806, että kesäaikana avattiin hautoja rivittäin (i hvarf) yli koko kirkkomaan. Erikoisista syistä päätettiin nyt yhdessä seurakuntalaisten kanssa, että sen suuren haudan sijasta, joka tähän saakka oli joka syksy kaivettu kirkkomaahan ruumiiden laskemista varten, on tästedes talvella käytettävä niinhyvin papiston kuin seurakunnan yhteiseksi mukavuudeksi n. k. varastohuonetta (Material-Hus) ruumiseli hautaushuoneena. Sieltä siirretään sitte talvikuukausina sinne säilytetyt ruumiit joka kevät säädyllyisesti pois, ja lasketaan yhteen suureen hautaan kirkkomaalla ²⁸²⁾.

Varsinaisiin kirkkotapoihin kuului vielä 1700-luvun jälkipuoliskolla tärkeänä kysymys istumapaikoista ja

²⁸²⁾ Alat. k. a.

penkkisijoista kirkossa. On jo ennen huomautettu, ettei asia tosin näytä Peräpohjolassa olleen ensinkään niin kipeä, kuin se oli etelämpänä. Eikä tavatkaan yleensä muodostuneet sellaisiksi, kuin etelä-Suomessa oli tavallista. Sen lisäksi, mitä ennen on asiasta sanottu, on käytettävissämme tässä asiassa ainoastaan Tornion kaupunkia koskevia tarkempia tietoja antavia lähteitä. Siellä tulee asia tuon tuostakin esille 1700-luvulla, etupäässä sen jälkipuoliskolla, sekä tarkastustilaisuuksissa, että kirkon- ja kirkkoneuvoston kokouksissa ²⁸³⁾. Mutta jos säätyeroavaisuuksiin ja yhteiskunnallisiin arvoasteikkoihin perustuvaa penkkijärjestystä täällä oli aikaisemmin ollut — mikä kuitenkin näyttää epätodennäköiseltä — niin se ainakin 1700-luvulla häviää, ja asia järjestetään vapaammin, kuin varsinaisen n. s. kristillisen penkkijärjestyksen aikakaudella oli tapana ollut. V. 1746 oli Torniossa vielä säädetty joku penkkijärjestys, jossa mahdollisesti oli jossakin määrin seurattu edellisen aikakauden periaatteita tällä alalla, mutta sen jälkeen ei enää. Pian se oli jäänyt käytännöstä pois, päättäen 7/2 1764 pidetyn piispantarkastuksen lausunnosta. Tällä välin ei sitte ollut olemassa enää mitään myöhempää varsinaista päätöstä istumapaikoista kirkossa, vaan oli kukin saanut vapaasti valita itselleen mieluisen, vaikkakin silminnähävästi määrätyn paikan, eikä penkkijakoa oltu enää katsottu tarpeelliseksi. Mainitun tarkastuksen pitäjä lausuu kuitenkin, että »koska yksi ja toinen on tällä välin muuttanut kaupunkiin, jolla ei ole vakituista istumapaikkaa», ja kun saattoi löytyä joku, joka olisi tahtonut saada jonkun toisen paikan, niin on sentään soveliasta, että asianmukaista penkkijärjestystä pidetään. Kehoitusta

²⁸³⁾ Torn. k. a.

ei kuitenkaan oltu nopeita seuraamaan. Mutta kun kirkonisäntä, raatimies Anders Rechardt, v. 1787 esitti kirkkoneuvostolle, että kun kirkolla ei ollut mitään muita vakinaisia tuloja, niin ainoana kirkollisena verotuksena kaupungissa olisi kannettava vuotuinen maksu istumapaikoista, vahvisti kirkkoneuvosto ensiksikin tavaksi tulleen käytännön, ja päätti; että penkkijako kyllä oli katsottava tarpeettomaksi, ja että kullakin oli oikeus istua, missä kukin halusi; mutta penkkisijoista oli tästä lähtien kannettava talonomistajilta vuotuinen maksu. Seuraavana vuonna kirkonkokous vahvisti tämän päätöksen. Kun nyt säädetyt maksut olivat erilaiset, riippuen sekä maksukyvyystä, että istumapaikan asemasta kirkossa, ja maksujen kanto olisi muuten ollut mahdoton, täytyi nyt kuitenkin uudelleen laatia joku penkkijärjestys, vaikka se perustuikin kunkin asianomaisen seurakunnan jäsenen miltei kokonaan vapaaseen valintaan, eikä mihinkään säätyeroavaisuuksiin. Niillä, jotka maksua suorittivat, oli sen mukaan oikeus valita itselleen määrätty istumapaikka säilyttääkseen sen vapaana itseään varten. Ja sangen myöhäiseen aikaan, aina menneen vuosisadan toiselle puoliskolle kannettiin näitä penkkimaksuja.

Mitä tulee penkkisijoihin urkulehterillä, oli niistä määrätty tuntuva maksu. Näihin istumapaikkoihin nähden oli muuten katsottava, että siellä olevia paikkoja sai käyttää ainoastaan »vanhempi ja vakavampi väki», ja ettei varsinkaan kaupungin nuoriso saanut lehteriä käyttää, »koska se muuten joutuisi tilaisuuteen vähemmällä tarkkuudella kuuntelemaan saarnaajaa, ja koska siitä aiheutuisi monellaista epäjärjestystä». Kuitenkin kuului tuontuostakin valituksia siitä, että urkulehterille luvattomasti kerääntyi henkilöitä, joilla ei ollut oikeutta siellä oleviin penkkisijoihin, varsinkin

nuorisoa, ja se seikka tuotti usein häiriötä. Tällainen urkulehterillä esiintyvä epäjärjestys oli käsillä kaupungissa milloin kirkonkokouksessa, milloin taas kirkkoneuvostossa. Epäkohtaan koetettiin saada korjausta aikaan määräämällä syyllisille sakko- ja jalkapuurangaistuksia. Mutta pitkään ei näistä toimenpiteistä apua ollut, vaan asia sukelsi tuon tuostakin uudestaan esille.

Myöskin Alatorniolla näkyy samasta asiasta olleen vastusta sekä kirkonpalvelijoille, että seurakunnan johtohenkilöille. Syynä oli täällä etupäässä kirkon ahtaus, minkä vuoksi varsinkin nuoriso pyrki tunkeumaan lehterille, josta sitte kuului sopimatonta ääntä. Kirkon täydellinen laajennus ja uudistus sataluvun viimeisellä vuosikymmenellä, josta on edellä mainittu, näyttää tuoneen korjauksen epäkohtaan poistamalla tilan puutteen alhaalla kirkossa. Alatornion ja Tornion kaupungin yhteisessä piispantarkastuksessa 1806 määrättiin hyvään järjestykseen kuuluvana, että pojilla, jotka eivät vielä ole käyneet Herran ehtoollisella, tuli olla määrätty paikkansa alhaalla kirkossa (uti ena Koret af Kyrkan), jotta ne jumalanpalveluksen aikana olisivat papiston paremman silmälläpidon alaisena ²⁸⁴).

Karungin kirkossa täytyi paitsi varsinaista oman seurakunnan väestöä varten, olla sija myöskin paikalliselle sotaväen osastolle. 1782 27/1 pidetyssä kirkonkokouksessa ilmoitettiin, että Ala-Kukkolassa olevat sotilaat olivat saaneet määräyksen »tåstedes» käydä Karungin kirkossa, ja että sotaväki sen vuoksi tarvitsi enemmän penkkisijoja kuin ennen ²⁸⁵). Näyttää siis siltä, että osalla sotaväkeä olisi ennenkin ollut määrä

²⁸⁴) Alat. k. a.

²⁸⁵) Karl Gustaf'in k. a.

käyttää Karungin kirkkoa. Nyt päätettiin, että sota-väelle kuuluivat kolme ensimmäistä penkkiä miespuolisel-
 le lehterillä — »jotta vältettäisiin se pahennus, mikä
 oli syntynyt siitä, että talonpoikia ja sotilaita oli sekai-
 sin istunut penkeissä». Oltiin siis ylen herkkätunteisia
 »pahennuksiin» nähden, missä nykyaika ei sellaisia
 näekään.

Myöskin Herran ehtoollisen vieton ohella mainitaan
 Alatorniolla pyrkineen esiintymään jotakin epäjärjes-
 tystä, joka häiritsi jumalanpalveluksen arvokasta
 menoa. Pitäjänkokouksessa 19/6 1784 nimittäin vali-
 tettiin, että kun rippiväki jumalanpalveluksen alussa
 tavan mukaan oli sijoittunut ensimmäiseen penkkiin
 kirkossa, niin Herran ehtoollisen aikana tunkeutui
 muuta väkeä näihin penkkeihin, minkä vuoksi rippi-
 väen täytyi siirtyä toisiin edempänä kirkossa oleviin,
 ja sen johdosta syntyi häiriötä tuottavaa vaihetusta ²⁸⁶⁾.
 Pitäjän miehet lupasivat yhteisesti tehdä voitavansa
 tämän epäkohdan estämiseksi, eikä asiasta sen enem-
 pää mitään kuulukaan. Ja hyvähän oli niin kauvan,
 kuin kirkon toiminnalla oli kansan yleinen kannatus.
 Yleisen mielipiteen tuomio kohtasi kirkollisten hyvien
 tapojen halveksijaa. Siksi oli pontta kirkon sanalla.

Jumalanpalvelusten kieli Torniossa. Koska maa-
 seudun väestö Tornion ympäristöllä oli läpeensä suo-
 malaista, pidettiin sekä Alatornion että Karungin
 kirkoissa jumalanpalvelukset luonnollisesti yksinomaan
 suomeksi. Tornion kaupungin laita oli toisin. Väestö
 oli osaksi suomalaista, osaksi ruotsalaista. Näyttää
 siltä, että kielisuhteet vielä 1600-luvun lopulla olivat
 jotenkin tasaväkiset. Siihen olettamukseen antaa m. m.

²⁸⁶⁾ Alat. k. a.

aihetta 26/8 1683 pidetyn rovastintarkastuksen pöytäkirja ²⁸⁷⁾. Tässä tilaisuudessa nimittäin tarkastuksenpitäjä (Olaus Graan, Piitimen kirkkoherra) kysyi seurakunnalta, tyytyikö se siihen, että saarnattaisiin joka toinen sunnuntai ruotsia ja joka toinen suomea, vai oliko mahdollista, että suomeksi saarnattaisiin vain joka kolmas sunnuntai. Koolla oleva kaupungin porvaristo vastasi, että he ovat tähän saakka tottuneet »saamaan kaksi saarnaa joka sunnuntai», toisin sanoen sekä suomalaisen että ruotsalaisen jumalanpalveluksen, ja pyysivät, että niin tapahtuisi edelleenkin. Kappalainen Nils Tornaëus vastasi, että heitä on nyt niin vähän pappeja, että se ei ole mahdollista ²⁸⁸⁾. Asia jäi siihen, eikä käy selville, miten asia lähimmässä tulevaisuudessa järjestyi.

Tarkempaa tietoa siitä, miten kielisuhteet jumalanpalveluksissa Torniossa sitten vuosisadan kuluessa kehittyivät, ei ole ollut saatavissa. Todennäköisesti kuitenkin saarnattiin Tornion kirkossa pitkin aikaa vuorottain suomeksi ja ruotsiksi. Niin tapahtui ainakin lopulla 1700-lukua Hülphersin mukaan (»predikas skiftevis Svenska och Finska») ²⁸⁹⁾. Asiasta ei kaikessa tapauksessa vuosisataan kuulu mitään erikoista nuriina, eikä esiinny riitaisuuksia. Vasta 1790-luvulla nousee tämä kielikysymys taas esille. Näyttää siltä, kuin olisi osassa väestöä yhtäkaikki salassa kytenyt tyytymättömyys ruotsalaisuuden kasvavaa valtaa vastaan myöskin kirkollisen elämän alalla. Aiheena sellai-

²⁸⁷⁾ Torn. kp. k. a.

²⁸⁸⁾ Kirkkoherra, rovasti Henrik Törnströmhän oli kuollut 1682, ja kirkkoherran virka oli vielä täyttämättä, ja ainoastaan komministerit hoitivat Alatornion ja Tornion seurakuntia.

²⁸⁹⁾ Mainittu Hulphersin teos jätettiin painoon 1782, ja ilmestyi painosta 1783.

sen tyytymättömyyden esille puhkeamiseen oli eräs yleinen keräys Hernösandin kimnaasin rakennuksen avustamiseksi, jonka toimeenpanemiseen tuomiokapitulin toimesta oli Tornioonkin saapunut kehoitus. Asian johdosta jätettiin kaupunkiseurakunnan kirkonkokoukselle 24/5 1790 kirjallinen julkilausuma, jonka allekirjoittajina oli kymmenen kaupungin porvaristoon, sen sivistyneistöön kuuluvaa henkiötä ²⁹⁰). Tässä julkilausumassa allekirjoittajat aluksi huomauttavat, etteivät he ole kieltäytyneet avustamasta köyhiä nuorukaisia korkeampiin oppilaitoksiin, milloin on tarvittu. Estääkseen tyytymättömyyttä sen johdosta, että miehiä toisista hiippakunnista asetetaan vaaliehdolle, ja käytetään näiden seurakuntien palvelukseen, sekä että valmistetaan paikkakunnalle opettajia, jotka täydellisen suomenkielen taidon puutteesta eivät ole pitkään aikaan kyenneet omankaan halunsa mukaan hoitamaan tärkeää tehtäväänsä, olisivat he valmiit uhraamaan paljonkin. Mutta kun tämä paikkakunta ei voi saada kysymyksessä olevasta rakennuksesta mitään hyötyä, eikä myöskään täällä mahdollisesti kokoon saatu summa voi merkitä mitään sen rakennustyössä, vaan sen sijaan merkitsisi paljon enemmän niille paikkakunnan nuorille miehille, jotka ovat kykeneviä opiskelemaan jossakin valtakunnan yliopistossa, niin he tahtovat vastustaa koko keräyksen toimeenpanoa. Tueksi viitataan sitte siihen koettuun tosiasiaan, että ne nuorukaiset, jotka opiskellakseen ovat käyneet ruotsalaisella paikkakunnalla sijaitsevilla kouluissa ja kimnaaseissa ovat olleet pakoitetut niin varhain jättä-

²⁹⁰) Nämä olivat: Johan Pipping, Isaac Lythraeus, Samuel Rechartt, Abr. Brunnius, Joh. Tornberg, Fredr. Köpping, Isaac Fortelius, Eric Bergman, Hinric Berg ja Matth. Vetterbohm. (Tornion kaup. k. a.)

mään kotiseutunsa, että ovat takaisin tultuaan olleet yhtä kykenemättömiä suomenkielessä, kuin jos eivät olisi milloinkaan nähneet Suomea, tai kuulleet suomenkieltä puhuttavan. Tuomiokapitulikin oli valittanut suomenkielisen aineksen puutetta. Mutta se puute ei voine poistua siten, että perustetaan oppilaitos seudulle, jossa suomea ei ensinkään käytetä! Myöskin keskinäisen ja terveellisen vuorovaikutuksen tähden ruotsalaisten ja suomalaisten välillä olisi pikemmin tarpeellista, että ruotsalaisia nuorukaisia vedettäisiin niille paikkakunnille, joilla helposti voisi saada opitukse suomenkieltä, ja samalla valmistetuksi virkamiehiksi.

— Julkilausuma merkittiin semmoisenaan pöytäkirjaan, ilman mitään erikoista päätöstä sen johdosta.

Tästä kirjelmästä huokuu lämmin huolenpito suomalaisen paikkakunnan suomalaisuuden puolesta, jonka etuja huomataan syrjäytettävän, jopa loukattavankin. Kirjelmä ei tosin kosketa kysymystä Tornion kirkossa pidettyjen jumalanpalvelusten kielikysymykseen välittömästi. Se on kuitenkin osoitteena siitä, että käynnissä olevaan kehityssuuntaan tällä alalla ei oltu suinkaan jakamattomasti tyytyväisiä. Mutta oli miten oli, kehitys kävi kuitenkin yhä suurempaa ruotsalaisuutta kohti kirkollisenkin elämän alalla. Kun Alatornion kirkonkokouksessa 25/7 1795 oli käsittelyn alaisena seurakunnan oikeus käyttää Tornion kaupungin kirkkoa oman kirkon ollessa korjauksen alla, puhutaan Alatornion seurakunnan jumalanpalveluksesta Tornion kirkossa »suomalaisena» jumalanpalveluksena vastakohdaksi kaupungin jumalanpalvelukselle, joka oli ruotsalainen. Sanontatapa viittaa siihen, että Tornion kaupungissa tähän aikaan muuten pidettiin pääasiassa vain ruotsalaisia jumalanpalveluksia.

Asia tulee sitte esille seurakunnan kirkonkokouk-

sessä 26/5 1799, jolloin »suuri osa seurakunnan jäseniä» esittää anomuksen, että suomalaista jumalanpalvelusta kaupungin kirkossa pidettäisiin useammin, kuin tähän asti, koska suuri osa seurakuntaa, »varsinkin alempi väestö», ei ymmärrä ruotsia. Kirkkoneuvosto katsoi, että hakijoiden tuli kääntyä asiassa tuomiokapitulin puoleen ²⁹¹). Näyttää siltä, että kirkkoneuvosto oli haluton tämänsuuntaiseen järjestelyyn, ehkä etupäässä sen puheenjohtaja. Siihenkö asia jäi, ei ole tiedossamme. Mutta muutosta ei ainakaan jumalanpalvelusten kielioloihin tullut. Sillä vielä 1823, jolloin asia taaskin vedetään esille kirkkoneuvostossa, sanotaan, että »suomalaista jumalanpalvelusta harvoin tai ei koskaan nykyään pidetään». Tuntuu siltä, kuin kieleltään ruotsinvoittoinen papisto olisi käytännössä vienyt kehitystä tähän suuntaan kaipaamatta mitään seurakunnan päätöksiä. Paikkakunnan väestössäkin kyllä tapahtui ruotsalaistuminen, mutta se kehitys kulki jalempänä. Suomalainen kansanaines kärsi silminnähtävästi vääryyttä Tornion kaupungissa vuosisadan lopulla. Se oli pakoitettu käyttämään Alatornion kirkkoa, joka kuitenkin oli vaikeamman matkan takana kuin oma kirkko, varsinkin kesäiseen aikaan, jolloin sen erotti leveä ja vuolas Tornionjoki kaupungista, olipa se toisinaan, nimittäin syksyin, keväin, jonkun aikaa kaupungista käsin miltei luokse pääsemätön. Ja olihan se kaikessa tapauksessa toisen seurakunnan kirkko, joten jo yksin siihen katsoen tyytymättömyys sanotun vääryyteen oli luonnollinen.

Köyhäinhoito. — On tunnettu asia, että näihin aikoihin kirkon toiminta ulottui monille aloille, jotka

²⁹¹) Torn. kp. k. a.

nyt katsotaan kuuluvan maallisen yhteiskunnan velvollisuuksiin ja toiminnan piiriin. On jo ennen viitattu siihen, miten monellaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä seurakuntien kirkonkokouksissa käsiteltiin. Samoin kosketeltiin niitä myöskin tarkastustilaisuuksissakin. M. m. oli usein mainitussa piispantarkastustilaisuudessa Alatorniolla 1806 esillä useita tällaisia yhteiskunnallisia asioita. Niinpä kehoitettiin seurakuntalaisia hankkimaan seurakuntaan kättilö; lausuttiin mielihyvä siitä, että rokotusta yleisesti käytettiin, ja kehoitettiin sitä edelleen käyttämään; huolehdittiin vaihtorahan puutteesta paikkakunnalla; annettiin neuvoja erinäisten kasvien käyttämisestä viljan lisäkkeenä köyhälle kansalle j. n. e. Tärkein tälle alalle kuuluva asia oli kuitenkin köyhäinhoitoasia. Sehän nimittäin luettiin sekin näinä aikoina yksinomaan kirkon velvollisuuksien piiriin kuuluvaksi. Emme tahdo tässä yhteydessä laajemmin käydä käsittelemään kirkon toimintaa tällä alalla Tornion seuduilla. Mutta kun nyt sekin kerran oli eräs puoli kirkon toimintaa, jopa sangen huomattavakin puoli, ja kun asian käsittelyssä sanotussa tarkastustilaisuudessa kuvastuu asiointi köyhähoidon alalla vuosisadan vaihteessa, emme voi jättää sitä muutamain sanoin koskettamatta.

Jo kirkkolaki v:lta 1686 oli lausunut julki sen periaatteen, että kunkin kihlakunnan ja pitäjän oli elätettävä omat köyhänsä. Siitä syystä oli eri säädöksiin yhä enemmän rajoitettu kerjäämisoikeutta. Kuitenkin vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla esiintyy jotakin lailistettua säännöstelyä sanotun periaatteen toteuttamiseksi, ja vasta silloin näyttää se yleisemmin tulleen käytännössä toteutetuksi ²⁹²⁾. Yleiseksi kehittynyt

²⁹²⁾ *Sven Wilskman*, e. m. t. sekä *Oma Maa*, (*Hylönen*, Köyhäinhoito).

köyhäinhoitojärjestelmä oli jo tähän aikaan se, että pitäjä jaettiin ruotuihin, joihin kuuluvat talot kukin vuoroonsa ja suuruutensa mukaan antoivat ruotulaiselle hoidon. Näin oli laita Alatornionkin pitäjässä, Ja huomattava osa pitäjän köyhiä sai täällä siten elatuksen ja jonkunlaisen välttämättömän hoidon. Mutta nyt huomautettiin, että köyhiä oli seurakunnassa enemmän kuin järjestettyjä ruotuja, ja siitä syystä täytyi muiden kerjäten vaeltaa ympäri pitäjää. Huomioon ottaen nyt sen, miten sopimaton köyhien huoltamistapa tämä oli, sekä myös, »miten vaikeuksien ja hädän alaiseksi näiden seurakunnan kovaosaisten jäsenten täytyy tuntea itsensä, kun he usein tarpeellisten vaatteiden puutteessa, alttiina kylmälle ja kaikenlaisille ilmanalan turmiollisille vaikutuksille, ovat pakoitettut vaeltamaan pitkiä matkoja kylästä kylään hakien elatustansa», esitettiin pitäjän miehille, »joiden velvollisuutena on, koska muodostavat kristillisen seurakunnan, hoitaa ja ylläpitää köyhät kristillisellä tavalla», että he miettivätkin jotakin parempaa ja soveliaampaa tapaa köyhien huoltamiseksi. Tarkastuksen pitäjä ehdottaa sellaista köyhäinhuonelaitosta (fattigstufva), jossa köyhät mukavammin ja pienemmäksi vaivaksi pitäjälle hoidettaisiin, jakamalla sinne viljaa ja muita ruokatarpeita pitäjältä. Toiselta puolen olisi velvoitettava ne köyhäintuvan asukkaat, jotka ovat vielä työhön kykeneviä, että heidän itsensä tulisi töillään, joita pitäjän miehet heille antavat, avustaa elatustansa. Rovasti Rydmania kehoitettiin huolellisesti koettamaan saada niinpian kuin mahdollista toimeen tämä hyödyllinen laitos, joka olisi todistamassa hyvää järjestystä seurakunnassa. Laitoksella olisi tarkastuksen pitäjän sanojen mukaan lisäksi se hyvä vaikutus, että niiden köyhien luku, jotka nyt toimeettomina

kiertävät pitäjää, vähenisi, kun köyhiä ei kylissä vastaan otettaisi, vaan neuvottaisiin ne köyhäintuvalle, jossa ne saisivat elatuksensa.

Piispan esitys Alatornion ja Tornion seurakunnille johtuu silminnähävästi vanhasta kuninkaallisesta säädöksestä, joka oli annettu jo v. 1642, vaikka siihen ei sanallakaan kyseenalaisessa tilaisuudessa suoraan vedota. Tällöin oli nimittäin jo säädetty, että köyhäintupia oli rakennettava joka pitäjään, ja oli niissä hoidettava kaikki ne köyhät, jotka vanhuudestaan tai sairauden tähden eivät pystyneet enää itseään hoitamaan. Syynä oli myös nimenomaan mainittu, että köyhät siten estettäisiin alituisen kiertämästä maata ²⁹³). Nähtävästi ei tämä säädös ollut kuitenkaan läheskään yleisesti päässyt toteutumaan, ja on omiaan huomiota herättämään, ettei sanottuun säädökseen tämän painavammin vedota, eikä sitä tarkastustilaisuudessa edes mainita, vaikka kuten näkyy, tällaista taloa ei ollut Alatorniolla eikä Torniossa.

Kaikessa tapauksessa tässä on kysymyksessä alku nykyaikaiseen kunnallistalojärjestelmään, eli välimuoto siihen siirryttäessä. Puheenalainen köyhäintupajärjestelmä on sitte ollut käytännössä toteutettuna Tornion kaupungissa viimeisiin vuosikymmeniin saakka.

Siveellinen elämä ja kirkkokuri. — Mitä tulee siveelliseen elämään, luovat kirkolliset kurinpitopöytäkirjat jossakin määrin, vaikkakin suuresti rajoitetulla tavalla valoa yleiseen tilanteeseen. Kirkkokurin hoitamisella koetti kirkko edelleenkin joltisellakin uskollisuudella ylläpitää ja kasvattaa kansan ulkonaista siveyttä, ja kirkkoneuvosto sai sen vuoksi ututteraan olla koolla

²⁹³) *Sven Wilskman*, e. m. t.

käsitlemässä ja ratkaisemassa milloin minkinlaisia asioita poikkeuksina yleisestä siveydestä. Pääasiassa-han tämä kohta kirkon toimintaa ei joutunut mihinkään ristiriitaan edes valistusajan eikä neologian hengen kanssa. Pikemminkin päinvastoin. Tämä henkikän ylipäänsä mielellään teroitti kristillisyyden eettistä ominaisuutta, ja siltäkin kannalta on hyvin ymmärrettävää, että tämän aikakauden kirkko huolella hoiti ja harrasti tätä puolta kasvatustehtävässään. Niin oli yleensä laita myöskin pohjoisessa, ja niin oli nimenomaan Tornionjokilaaksossa.

Jos tahdomme luoda katsausta siihen, minkä laatuiset poikkeukset kristillisestä siveydestä täällä olivat yleisimmät, niin huomaamme, että sikäli kuin ne joutuivat kurinpidollisen käsittelyn alaisiksi, olivat perheriidat ja aviosuhteita koskevat asiat etualalla, ja niissä joutuivat kirkkoherra ja kirkkoneuvosto alituisen olemaan välittäjinä. Aikana, jolloin yleisen mielipiteen painostus antoi tukea kirkon toiminnalle näissä suhteissa, näyttää tämän kurinpidon vaikutus yleensä olleen tehokas ja onnellinen. Kirkolla ja sen virallisilla elimillä oli arvovalta, jonka edessä vastahakoisetkin tavallisesti katsoivat parhaaksi taipua. Ja missä pappi kirkon ensimmäisenä edustajana seurakunnassa ja evankeliumin totuuden jakajana käytti vakavuudella ja tasapuolisuudella sanaansa perheriitojen selvittämiseksi, siellä asettuivat usein kuohut. Ainoastaan toisinaan jouduttiin lykkäämään asiat kihlakunnanoikeuden käsiteltäviksi ja ratkaistaviksi.

Kaikki mitä seurakunnassa tapahtui yleisestä kristillisestä siveydestä ja ulkonaisesta säädyllisyydestä poiketen, otettiin esille seurakunnallisessa oikeusistuisessa, kirkkoneuvostossa, varsinkin mihin maallinen oikeus vaan ei kajonnut. Mutta tartuttiinpa toisinaan

kuuluneen maallisen oikeuden toimintapiiriin, kun vaan sivusta päin tehtiin asiaa koskeva ilmianto²⁹⁴). Juoppous näkyy olleen sen ajan huomattavimpia paheita, yhtä hyvin kuin meidän oman aikamme. Juopottelu, ja sen mukana seuraavat monet paheet, eläminen milloin omassa kodissaan, milloin sen ulkopuolella, riidat naapurusten välillä, kortinpeluu y. m. s., olivat asioita, jotka edelleen alinomaa joutuivat käsitelyn alaisiksi tässä kirkollisessa oikeusistuimessa²⁹⁵).

Yleisenä kansan paheena etupäässä nuoremman polven piirissä olivat nurkkatanssit, joiden seuralaisina sitte oli paljon muuta huonoa, juopottelua, tappeluja, ja muuta epäjärjestystä, puhumattakaan siitä siveellisestä vahingollisesta vaikutuksesta erittäinkin nuorisoon, joka niillä jo sinänsä oli. Asia joutui esille yleisessä pitäjänkokouksessa 1/1 1801. Rovasti ilmoitti,

²⁹⁴) Niimpä käsiteltiin 10/4 1774 kirkkoneuvostossa eräs Kaakamon kylällä häissä tapahtunut ryöstöjuttu.

²⁹⁵) Esimerkkeinä käsitellyistä jutuista mainittakoon seuraavaa: 10/4 1774 antoi palvelijatar Malin Tapanintytär ilmi korttipelureita Ylivojakkalasta. — 18/8 76 syytettiin taas muutamia Kukkolan kyläläisiä Karungista, sekä muutamia Alatornion Ylivojakkalan miehiä samasta asiasta, jopa toistamiseen, ja katsottiin asia sen luontoiseksi, että se oli jätettävä kihlakunnanoikeuteen. — 15/4 76 pidettiin kirkkoneuvoston kokous Ylivojakkalassa lukukinkeritilaisuudessa sen johdosta, että sotilas Henrik Juhonp. Varg, ja Lauri Kuuren (Koore) renki Niilo Juhonpoika olivat poistuneet kuulustelusta, ja menneet saunaan korttia pelaamaan. Kirkkoherra vetosi piispan tarkastus-tilaisuudessa 5/2 64 kortinpeluusta annettuihin säädöksiin. Koska jälkimäinen ei kutsuttuna tullut saapuville, tuomittiin hänet jalkapuhun yhdeksi sunnuntaiksi. — 15/6 77 syytettiin taas Mikko Pulkista Putaalta samasta asiasta itsenään pitkänäperjantaina. Taaskin vedottiin edellämainittuun piispantarkastuksen säädökseen, ja sakotettiin. — 23/7 80 käsiteltiin Juho Juhonp. Trukin ja Henrik Antinp. Tikkanen, Alavojakkalasta, keskinäinen riitajuttu. — 24/4 83 syytettiin renki Olli Laurinp. Koppanaa Laivaniemestä, pahoinpitelystä. J. n. e.

että hänelle oli epäkohtaa valitettu, ja esitteli, että määrättäisiin joku sakko niin hyvin niille, jotka toimeen panevat tanssitilaisuuksia, tai sallivat sitä omissa huoneissaan, kuin myös niille, jotka niissä avustavat soittajina, sekä niille, jotka ottavat tanssiin osaa. Yksimielisesti sovittiin asia siten, että ne, jotka huoneissaan sallivat tanssia harjoitettavan, saavat siitä sakkoa 6 2/3 kuparitaalaria (kpm), ja ne, jotka siinä esiintyvät soittajina, saavat 3 1/3 kuparitaalaria, ja jokainen tanssiin osaa ottava 1 2/3 kuparitaalaria, ja kehoittivat koolla olevat rovastia hankkimaan päätökselle asianmukaisen vahvistuksen. — Sama asia oli myöskin Karungin kirkonkokouksessa esillä 6/12 1801²⁹⁶). Puheenjohtaja viittasi siihen jumalattomaan elämään, jota paikkakunnan nuoriso harjoittaa kokoontuen kylätansseihin. Seurakuntalaiset yhtyivät valitukseen, ja lausuiivat toivovansa, että tämä huono meno koetettaisiin saada ehkäistyksi. Sen vuoksi tulikin yhteiseksi päätökseksi, että semmoiset tanssikokoukset sakon uhalla kielletään. Näkyy siis, että seurakunnissa tässäkin asiassa johtavat ainekset seisoivat yhteisenä rintamana pahetta ja tapainturmeltumista vastaan, seikka, joka myös viittaa siihen, että se ei voinutkaan olla vielä yleiseksi kehitettyä.

Ennen puheena olleessa piispantarkastustilaisuudessa 1806 Alatorniolla tehtiin m. m. myöskin kysymys siitä, missä määrin pitäjässä esiintyy salakapakoimista. Yleisön puolelta vastattiin, että oli kyllä olemassa epäilyttäviä aiheita siihen kysymykseen, minkä vuoksi tarkastuksenpitäjä antoi neuvoja ja varoituksia tätä tapainturmelusta ja jumalattomuutta vastaan. Käs-

²⁹⁶) Karl Gust. k. a.

kettiin myös kirkkoherraa ja kirkkoneuvostoa tekemään voitavansa pahetta vastaan, jotta syylliset myöskin vedettäisiin oikeuteen saamaan rangaistuksensa. Viitattiin kuninkaalliseen asetukseen 24/11 1801. Erityisesti varoitettiin tarkoin ottamaan vaarin, että kyseenalaisen säädöksen 24 §:ää noudatettaisiin, ja että siten kaikki viinan myynti kirkon ääressä ja neljännespeninkulman alueella sen ympärillä sunnuntai- ja juhlapäivinä estettäisiin.

On kuitenkin luonnollista, että näiden sanottujen, tämän kirjoittajan käytettävissä olleiden lähteiden avulla ei voi paljon johtopäätöksiä tehdä yleisestä tilanteesta edes ulkonaisen siveyden alalla. Mitä ensiksikin tulee niissä paljastuvaan paheelliseen elämään, on jo sekin sangen rajoitettua. Sillä kirkollisissa kurinpitopöytäkirjoissahan tuli esille paheita yleensä vain siltä alalta, jolle maallinen oikeuslaitos ylimalkaan ei ulota toimintaansa, niinkuin esimerkiksi perhepiirin suljetulta alalta, tahi sellaisia siveellisen elämän haurahduksia, joissa ei vielä mitään suoranaista poikkeusta yleistä lakia vastaan ole tapahtunut. — Ja jos ajatellaamme tältä rajoitetultakin näkökulmalta sitä kuvaa, jonka lähteittemme avulla saamme, ei se edes siltäkään kannalta katsoen suinkaan ole ehdottoman luotettava. Jos se tosiaan osaltaan riippui uskonnollissiveellisestä tilanteesta paikkakunnalla, niin suurelta osalta se myös riippui seurakunnan papiston, etupäässä kirkkoherran valppaudesta ja seurakuntansa siveellisen elämän valvonnan harrastuksesta. Paljon huonoa on näin ollen varmaan jäänyt peittoon historialta, ja yleensä ihmissilmältä. Mutta toiselta puolen on pidettävä mielessä, että tämän kautta on paljastunut vain varjopuolia seudun siveysoloista. Se mikä siinä oli hyvää ja kaunista, ei ole tätä tietä tullut esille.

Ylen isällistä huolta piti itse korkein esivaltakin alamaistaan ja heidän siveydestään. Esimerkkinä siitä mainittakoon edellisessä esiin tulleiden lisäksi kuninkaallinen kirjelmä 19/4 1793, joka antoi varoituksen yhä kasvavaa ylellisyyttä vastaan puvuissa. Tämä kirjelmä esitettiin m. m. Karungin kirkonkokouksessa 4/8 1793, ja neuvoteltiin sen johdosta ²⁹⁷⁾. Seurakuntalaiset ilmoittivat yksimielisesti tahtovansa kuuliaisesti seurata siinä lausuttua kehoitusta koettamaan ehkäistä kyseenalaista pahetta. Pitäjän mehet lausuiivat sen jälkeen heidän yhteisen tahtonsa olevan, ettei heidän naisväkensä tästedes saisi käyttää muuta silkkivaatetta, kuin päähineen (myssa), ja kaulaliinan. Mitä taas uuden puvun käytäntöön ottamiseen heidän naisväkelleen tulee, katsoivat pitäjän miehet nykyisin yleisesti käytännössä olevan puvun sopivaksi ja käytännölliseksi (nyttig), mihin kuului sidepäähine (Bindmyssa), nuttu eli röijy (Koft el. tröija), ynnä hame, ja mikä pukumuoto oli ikivanha. Niin sovittiin asia yhteisesti. Naisia ei kuitenkaan liene ollut saapuvilla tätä päätöstä tekemässä!

Mitä tärkeimpiin kirkkoneuvoston tehtäviin kuului myös kirkkokurin käyttö asioissa, jotka koskivat kristinopin tiedon harjoituksen laiminlyöntiä. Ensimmäinen opetusvelvollisuushan oli vanhastaan aina v:n 1571 Kirkkojärjestyksen ajalta kotien asiana. Mutta asian luonnosta johtui, että tämä opetustyö tarvitsi alati valvontaa ja tarkastusta. Papiston piti olla siten kotien apuna, kuulustelemalla yleistä kristinopin taitoa. Laiminlyönnit tämän opetuksen antamisessa joutuivat nyt alinomaa kurinpidollisen käsittelyn esineeksi. Näitä asioita oli sen vuoksi alati esillä. Ja niiden käsittelyssä

²⁹⁷⁾ Karl Gust. k. a.

tulee näkyviin, miten kovalla kädellä yhä edelleen kansaa velvoitettiin hankkimaan itselleen kristillisyyden tietoa, ja siinä edistymään. Yhä edelleen on tämä puoli kansankirkkomme kasvatustehtävästä etualalla yhtä hyvin kuin vuosisadan alkupuolella. Kinkerialaitos näyttää jo täydellisesti kiteytyneen ja juurtuneen kirkolliseen elämään ja kansan tietoisuuteen maaseudulla. Ainoastaan kaupungissa oli toisin. Torniossa ne aina 1760-luvulle saakka olivat jääneet kokonaan pitämättä. Rovastintarkastuksessa 7/2 1764 annettiin määräys, että kuninkaallisen kirjelmän mukaan vuodelta 1741 oli lukukinkereitä pidettävä niin hyvin kaupungissa kuin maaseudullakin, ja että tämä säädös vihdoin viimein oli myöskin kaupungissa pantava täytäntöön.²⁹⁸⁾

Osanotto kirkossa tapahtuviin katkismuskuulusteluihin samoin kuin kinkერიkuulusteluihin oli niin tärkeä, ettei niihin nähden suvaittu laiminlyöntiä. Alinomaa syytettiin sen vuoksi kirkkoneuvostossa seurakunnan jäseniä, jotka olivat syystä tai toisesta olleet poissa tällaisesta tilaisuudesta. Poissa olemisesta niin hyvin katkismuskuulusteluista kuin kinkereiltä oli säädöksellä 4/12 1765 määrätty sakkoa ensi kerralla 4 äyriä, toisella kerralla kaksinkertainen sakko. Sen jälkeen oli pantava jalkapuuhan yhdeksi tai useammaksi pyhäksi.²⁹⁹⁾ Pienemmät sakkotuomiot eivät kuitenkaan näytä täällä olleen käytännössä. Jalkapuu oli yleisenä rangaistuksena syytetyille. Tavallisesti tämä auttoi. Toisia pantiin syytteeseen lastensa kristinopin opettamisen velvollisuuden laiminlyömisestä. Joskus saattoi syntyä sitkeitäkin juttuja luonteeltaan itsepintaisten ihmisten

²⁹⁸⁾ Torn. k. a.

²⁹⁹⁾ *Wilskman*, Ennen main. t.

kanssa, niin ettei ensimmäinen jalkapuu-uhkakaan peloit-
sanut ³⁰⁰⁾.

Kirkkokurin käyttö niin hyvin siveellisesti hairahta-
neita kohtaan, kuin kristinopin lukunsa laiminlyömisestä
takia tuntuu olleen vilkkaimmillaan 1770-luvulla, ja
jossakin määrin seuraavalla kymmenluvulla. Jo 1790-
luvulla laimenee kurinpidollinen siveyden valvonta.
Mistä tämä johtuu, on vaikea päättää. Asia voi olla
osoittamassa Alatornion kirkkoherran persoonallista
harrastusta ja virkeyttä. Näin ajatellen olisi asianlaita
omiaan antamaan hyvän kuvan rovasti Brunniuksesta
siveyden valvojana, jota vastoin rovasti Rydmanin
harrastukset suuntautuivat muuante. Likellä olisi
myöskin ajatus, että se hengellinen liike, joka kosketti
1770-luvulla näitä seutuja, sekä siitä johtunut yleinen
uskonnollinen nousu, vaikutti myöskin tälle alalle,
synnyttäen entistä virkeämpää seurakunnallista toi-
mintaa, ja velvoittaen ja herättäen paimenet suurem-
paan huolenpitoon seurakunnistaan tässäkin suhteessa.

³⁰⁰⁾ Niinpä syytettiin 18/8 1776 kirkkoneuvostossa sotilas Juho Skata'a siitä, että hän useita kertoja oli määrätty opettelemaan kristin-
opin kappaleet, mutta oli sen laiminlyönyt ilman että varoitukset mi-
tään auttoivat, ja tuomittiin hänet istumaan yhtenä sunnuntaina jalka-
puussa, sekä sitte joka viikko lukemaan komministeri Turdfjällin edessä.
Samalla kertaa syytettiin Kaisa Antintytärtä Kivirannalta siitä, että
hän vastoin varoituksia ei ollut opetellut lukemaan, ja tuomittiin ole-
maan yhden sunnuntain jalkapuussa, ja sitte käymään lukkarin luona
lukemassa. Mutta kummallekaan ei tästä ollut apua. 15/6 77 oli heidän
asiansa taas uudestaan esillä. Sotilas Juho Skata ei ollut käynyt Turd-
fjällin luona opetusta saamassa, eikä Kaisa Antintytär lukkarin luona.
Molemmille uudistettiin entinen määräys lukemisen oppimisesta, ja
tuomittiin heidät nyt kumpikin kahdeksi sunnuntaiksi jalkapuu-
hun. Edellinen sai lisäksi sakkoa poissa olostaan kirkkoneuvoston kokouk-
sesta. Näyttää siltä, että asia vihdoinkin korjautui, koska siitä ei sen
enempää kuulu.

Loppusana.

1700-luku Tornionjokilaakson uskonnollisessa ja kirkollisessa elämässä on kuten edellisestä näkyy, verrattain runsassisältöinen. Kaikkeen siihen nähden, mitä edellä on siitä kerrottu, on varmaa, että jos kehitys oli maallisessa ja yhteiskunnallisessa suhteessa suuresti mennyt eteenpäin tämän aikakauden kuluessa, niin oli se myöskin uskonnollisessa. Kansan yleistä uskonnollista tajua olivat seudulla esiintyneet hengelliset liikkeet syventäneet, ja herättäneet yleisempää, ja mieskohtaisempaa harrastusta eleille tällä alalla. Oli liikettä emäseurakunnan, Alatornion, kirkolla pyhäisin. Kirkkohan oli, kuten asiakirjoista näkyy, tavallisesti niin täysi, ettei vapaita istumapaikkoja yleensä ollut ja tungos tahtoi ahdistaa — tämä kuitenkin sanottuna siitä ennen sataluvun viimeisellä kymmenluvulla tapahtunutta suurta laajennusta. Julkiset paheet, jopa peiteytymätkin, vedettiin kirkollisen oikeusistuimen eteen saamaan tuomionsa, ja pikemmin sopii ihmetellä sitä seikkaa, ettei niitä siitä huolimatta sen enempää joutunut esille. Luonnollisesti oli kristillisyyys verrattomasti suurella osalla väestöä vain enemmän tai vähemmän voimakasta tapakristillisyyttä ja kirkollisuutta. Mutta liikkuneet herätykset eivät voineet olla sitäkin syventämättä ja painamatta siihenkin vaikutuksiaan.

Erittäin koskee tämä viimeksimainittu päätelmä sellaista kristillistä tapaa kuin kotihartauden pitoa. Kaikkina aikoina oli luterilaisessa kristikunnassa kirkon puolesta teroitettu kotihartauden tärkeyttä. Ja niin voimakkaasti kuin puhdasoppisuuden aikakaudella ja sen jälkeisenä aikana olikin painostettu seurakuntakirkon keskeisyyttä uskonnollisen elämän harjoitukselle, ja yhteisen jumalanpalveluksen merkitystä, ei kuitenkaan laiminlyöty sen rinnalla muistuttaa kotihartauden tarpeellisuutta. Vieläpä muistutettiin sitä aivan erityisellä painolla yhtä rintaa, kuin tahdottiin estää yhteinen yksityinen kokoontumisvapaus hartaudenharjoituksen mielessä konventikkeliplakaatin, ja muiden sen kanssa yhtä tarkoittavien asetusten kautta. Velvoitihan siihen toki kirkkolakikin. Ja siihen oli annettu kehoituksia kirkossa, kinkereillä, tarkastustilaisuuksissa j. n. e. Mutta huolimatta tästä kaikesta on luonnollista, että sellaisilla hengellisillä virtauksilla, kuin mitä pitkin 1700-lukuä täällä esiintyi, oli ainutlaatuisin elävöittävä vaikutus myöskin tähän kristilliseen tapaan nähdessä. Ne antoivat asialle voimakkaan sysäyksen eteenpäin ei ainoastaan niissä piireissä, joissa oli heräytysten kautta saatu varsinaista persoonallista uutta elämää, vaan sellaisissakin piireissä, jotka enemmän tai vähemmän jäivät osattomiksi niiden välittömästä kosketuksesta, ja jäivät sivuun niiden päävirrasta. Onhan yleisesti tunnettu ilmiö, että hengellisten kirjojen lukuharrastus herää varsinaisesti vasta silloin kun yleensä uskonnolliset tarpeet heräävät. Tämä tosiasiahan toteutuu aina uskonnollisten heräysten aikoina, ja yhteydessä. Siitä on olemassa tosiasiallisia tietoja täältäkin, niinkuin edellä olemme olleet niihin tilaisuudessa viittailemaan. Sitä todistaa myöskin se hengellisen kirjallisuuden voimakas kasvu paikkakunnalla vuosisadan

puolivälissä ja varsinkin sen loppupuoliskolla. Ja sitä koettivat seurakuntien papit edistää hankkimalla suomenkielistä kirjallisuutta kukin seurakuntiinsa usein suurella harrastuksella, vieläpä itse julkaisemallakin. Siitä olemme edellä esimerkkejä maininneet.

Mutta ei siinä kyllä. Seurakunnat erikoisesti täällä pohjoisessa olivat laajoja, niin että matka kirkolle yksin Alatornion emäseurakunnassakin saattoi olla kaksi, kolme, jopa neljäkin peninkulmaa. On luonnollista, ettei mikään mahti voinut velvoittaa niin pitkien matkojen päästä edes joka toinenkaan sunnuntai kirkossa käymään. Tuskin teemme väärää johtopäätöstä, jos siitä huolimatta, ettei meillä olekaan kysymyksessä olevalta tutkimusalueelta varsinaisia todistuskappaleita tässä asiassa, oletamme, että hengellisen elämän virkistyessä yhteisen jumalanpalveluksen korvikkeeksi täytyi varsinkin syrjäkylillä keksiä jotakin yhteistä sananviljelyä lähempänä — huolimatta konventikkeliplakaatin kaltaisista esteistäkin — niinkuin tiedämme sekä etelä- että pohjois-puolelta kysymyksenalaisia seurakuntia. On nimittäin tiedettävissä, että siellä juuri 1700-luvun loppupuolella oli tapana, että ne, jotka eivät syystä tai toisesta olleet tilaisuudessa kirkolle sunnuntaisin lähtemään, kokoontuivat yhteen lukemaan jotakin postillaa, sekä rukouksella ja veisuulla harjoittamaan yhteistä hartauden harjoitusta jonkun siihen kykenevän johdolla.³⁰¹⁾

³⁰¹⁾ Niin kertoo esimerkiksi Luulajan laajasta maaseurakunnasta seurakunnan kirkkoherra Nordmark, joka oli virassa 1791—1823. («Från bygd och vildmark. Luleå Stifts Julbok 1920.» Åkerström: Gammalseparatismen i Norrbotten.) — Samaa on tiedettävissä Ylitornion seurakunnasta. Niinpä Meltosjärven, Liinangin ja Raanujärven kinkereillä 1805, 10/12, valitettiin, että tällainen hartaudenharjoitus oli laimenemaan päin, ja tehtiin yritys tavan elvyttämiseksi.

Tämä pohjoinen seutu ei 1700-luvulla, puhumatta-
kaan 1600-luvulla, tiedä paljoa niistä kylmistä tuulista
hengen alalla, jotka kristikunnan keskuksissa kyllä jo
sataluvun alkupuolellakin pyrkivät väkevästi esille
tunkeumaan. Kehityshän kulkee täällä yleensäkin
koko joukon jälellä eteläisemmistä maista. Ja jos siihen
ilmiöön, että valistusajan henki ja neologian aatteet
verrattuna etelämpiin seutuihin eivät saaneet maamme
ja kansamme piirissä mitään sanottavaa jalansijaa,
eivätkä missään huomattavassa määrässä saaneet pai-
naa jälkiä uskonnolliseen elämään, olivat suurelta
osalta vaikuttamassa ne uskonnolliset herätykset, joita
ympäri maatamme pitkin 1700-lukua liikkui, niin tä-
män tosiasian saanemme nimenomaan sovittaa nyt
erikoisesti Tornionjokilaaksoon, missä sanotun hengen
voidaan huomata saaneen vastakaikua vain joissakin
harvoissa yksilöissä sivistyneen kansanluokan keskuu-
dessa. Mutta toiselta puolen ei myöskään syvempi
Jumalan tarve ja heräävä elämä jaksanut tyytyä siihen
holhouksenalaisuuteen, jopa määrättyihin muotoihin
sidottuna olemiseen, missä ortodoksia tahtoi sen pitää.
Uusi viini pyrki särkemään vanhat leilit. Ja sen kautta
syntyi tuo alituinen jännitys ja hankaus, jota täälläkin
on pitkin sataluvun jälkipuoliskoa havaittavissa.

Vuosisatojen vaihteessa vallitsee täällä jonkunlainen
tyven ja hiljaisuus kirkollisella alalla, joka ei tietänyt
hyvää hengen elämälle. Elämä kulkee tasaisempia
latuja, ilman erikoisia, ainakaan asiakirjoihin jälkiä

Samoin piispantarkastustilaisuudessa Ylitorniolla 24—26/6 1806 piispa
Nordin toteaa tämän tavan olevan yleisenä seurakunnassa, mutta
myöskin, että viime aikoina oli esiintynyt harrastuksen laimenemista
tähän asiaan, ja tahtoivat seurakuntalaiset keskustelun kuluessa saada
jotakin velvoittavaa aikaan, joka tapaa yllä pitäisi. (Ruotsin Ylitornion
k. a.)

jättäneitä ristiriitoja näiden eri hengensuuntien välillä. Ne olivat ottaneet paljon oppia toinen toiseltaan, ja erittäinkin ajatteleimme puhdasoppisen kirkkomme saamistaan lahjoista suuresti hyötynneen. Tämän syntyneen tyvenen rikkovat vain ulkonaisessa suhteessa ne suuret valtiolliset muutokset, jotka 1800-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopussa niin kohtalokkaasti koskettavat erikoisesti tätä seutua, Tornionlaaksoa, jolloin uljas Tornionjoki, palveltuaan näihin saakka mitä huomattavimpana kulkutienä, ja siten eri kylien ja kirkkojen välisenä yhdyssiteenä, tehtiin rajaksi ja eroittajaksi näille saman perheen lapsille. Ja sitte tulevat taas uudet hengellisen elämän tuulahdukset tuonnempana, jotka ovat omiaan herättämään seutua siitä uneliaisuudesta, mihin se jo oli alkanut painua.

LIITTEITÄ

Liite N:o 1.

Abschrift eines Briefes von Anna Bäck, datiert Tornå, den 25 juni 1736.

Min älskelige k. broder önskar iag nåd og fred af Herra-
nom Gudi wilkom wari lof og pris ifrån ewight.

Ammen.

Jag hafuer med en stor länttan wänttat bref ifrån k. broder hella denna långa wintern og ännu intet bekommit någätdded ringaste tinender så at iag intet wet om k. bror är levandes heller död huad mit tilstand angår så ähr iag nu någärlunda wid helsan til min krops helsa men til den inuertes manniskian mykyt fattig og elendig lofuat wari Herrens nam som har bewisaat sin stora nåd og barhertihet at iag kan se mit usla og elendiga tilstånd og min nakenhettes blyd Herre Jesu tag icke tin hand ifrån mig og låt mig icke råka i mörker og wilfarelse uthan holt mig wid hannden, iag är et wilsefarande får Herre Jesu led mig uppå den retta wägen om så wore Guds nådige willie så önskade iag af alt mit hierttta få råka min k. broder at iag än finnge beklaga mit tilstånd huru såsom mit tillstånd nu för tiden ähr så kan iag intet tilfylest beskriua så många förtreteliheter som iag nu för tiden har til at dragas med af sammuetes lösa menniskior som uthan försyn öfua sin list og arghet huad min dotters tilstånd ähr så är hon nu förlofuat med Magister Quast (Eruast?) huilket skede d. 2 januari i innevarande ähr nu begynner hon og få til at kenna denna werdennes fåfengelighet stora förtreteliheter har hon og så sedan fåt af ogudattiga menniskior som hafua tilfogat henne uppå många set så at hon og kan få sin del med tiden. Herren hafuer månnga utuegar så väl för henne såsom för alle andra Herre Jesu lär oss kenna wårt elende retteligen og

taga oss tilvara för sattans snaror og grep som han för oss
steller til at fånga oss med min k. broder glöm mig intet bort
förty iag glömmmer aldrig k. broders mig beuiste godhet og
wänskap Herre Jesu förre k. broder og lede eftter sin hand
og mig fattig uerdig meniska iag anförtror min sak i den met-
tigas hand og iag befaller k. broder i Jesu händer og iag för-
bliuer min k. broders förtrogenaste syster

i döden Anna Bäck.

Tornå, 25 juni 1736.

Litte N:o 2.

RELATION von der Reise nach LAPPLAND und FINNMARKEN.

Stockholm, den 21 Martii 1741.

Preis sey dem blute das jetzt durch alles wellet, dem alles Gute ist nur wie todt und kalt, das nicht aus dieser Krafft geflossen, warum wäre sonst sein Blut vergossen!

Meine in Jesu unsern Heiland theure
und geliebte Gemeine!

Ich freue mich sehr mit einem gebeugeten Herzen, wenn ich sehe, höre und erfahre, wie der Heiland an allen Orthen seinem Volk beysstehet, doch kann ich wohl sagen, dass die begierde, hunger und durst nach Seelen die Freude weit übertrifft.

Was meinen bruder Ulrich und mich sonsten anbetrifft, so sind wir (gelobet sey der Heyland) bey guter Gesundheit an Leib und Seel und ist auch unser ganzes Verlangen und Begierde das (?) gantz für das Lamm zu wellen durch dörffer und durch Städte zu zeugen und zu bezeugen, dass ein Lamm geschlachtet ist und nach das bruders Dobers seiner Anweisung durch einen Brief, zu wagen was der Furst erlaubet, das ist auch unser Wille; denn sein blut hat er vergossen für uns arme Wurmelein. Ich solte der Gemeine auch berichten was in Schweden passieret; aber was soll ich armes Kind sagen? Ich erstaune, wen ich sehe, wie die Gnade sich ergiesset und

mit Kraft sich an denen Seelen beweiset, in aller Stille fort. Es fehlet nur an arbeitern: die sogenannte Separatisterey ist ziemlich aneinander gestöret: Es sind auch welche zu armen Syndern geworden und zur Gnade gekommen. Hier sind auch viele fromme Leute, die viele Jahre gearbeitet haben; sie wollen aber von der kurzen bekehrung nichts wissen, und hören, und stossen sich sehr daran das man aus Gnade selig wird, durch den glauben an das blut Jesu.

Ich habe einen abermahligen Besuch gethan auf ein Hundert Meilen herum und es finden sich hier und da Seelen, die erweckt sind.

In Gothenburg und Quennersburg, ergeben sich die Seelen arme Sünder zu worden, und an den Heyland glauben zu lernen. Ich habe mich auch 4 Wochen aufgehalten bei einer Frau Gräfin von Steinbock. Sie ist 14 Tage vor Weignachten zur Gnade gekommen und ist ganz kindlich und aufrichtig. Sie hat auch eine Schwester die auch ganz herzlich ist. Es sind auch 7 andere Seelen an dem Orte die Gnade haben und auch welche, die erwecket sind, die Frau Gräfin und ihre Schwester lassen die gemeine herzlich grüssen. Ich bin auch etliche Monathe bey unsern Tengborn gewesen, der ein lieber Bruder ist. Er ist gantz aufrichtig und munter er ist 14 jahre erwecket gewesen u. ist kurtz vor Michaeli zur Gnade gekommen. Jetzt glaubet er und sein ganzes Hausz. Er lässet die Gemeine herzlich grüssen und bedanket sich für eure Liebe und den ietzigen Besuch, den er gehabt hat, dass er nicht allein sich hat zu rechte gefunden, sondern auch viele andere Seelen. Er hat an die Gemeine schon lange schreiben sollen, aber er kan kein deutsch schreiben, und er lässet die Gemeine herzlich bitten, wenn es seyn könnte, dass einige Brüder das arme Schwedenland besuchen könnten. Sie werden in Fremmestadt, auf deutsch: Fremdlingstadt bey unsern Bruder Tengborn bald einige Einrichtung nöthig haben denn das Häufflein mehret sich sehr und der Heiland ist unter ihnen mit seinen Geist und Feuer in vollen Seegen. Als ich von da wegreste den 13 januar waren sie 105 Seelen, die ein gewisses Zeugniß ablegen konnten, dass sie an den Heyland glaubeten. Sie sind ein Hertz und eine Seele. Je weiter uns der Heyland nun wird bringen ie schöner wird das Sünder-Liedgen klingen.

den 3 Martii bin ich nach Stockholm gekommen und hat sich's zugetroffen, dass Mag. Hellmann anschlaffen ist der

auch ein lieber Bruder war, woran ich gemeldet habe in meinem vorigen Brief.

der Mag Odhelius ist gantz hertzlich und aufrichtig. Er lasset die Gemeine grüssen. Hier sind auch welche andere Seelen, die Gnade haben und fragen nach Einrichtungen. Ich glaube es wird balde eine Gemeine daraus werden. des Heylandes Sache ist nicht mehr in solchem Verdacht in Schweden, als wie vorhero. des Herrn Grafen Berlinische Reden sind in Upsala vor gut gehalten worden auf der hohen Schule (Universität).

Auf Sudermalm ist ein lieber Bruder Namens Wyck, an den ich meine Briefe aus Lappland zu adressieren gedenke; und viele neue Hütten, darumb die Brüder stritten die Jesus siegen lasset, die kommen aufs geraume, sie stehn am Kreutzes-Bäume da machen sie die Nägel fast. Den Finnen und den Lappen, die an dem Eismeer tappen, bringt unser Volk die Blut. Es ist auch nur die eine geliebte Gemeine! gedenkt dieses Völklein deiner Hut.

Unser Beruff zu denen Lappen ist uns wichtig und gross und wir hoffen durch die Gnade des Heylandes bald da zu seyn.

Den Pass haben wir ietzo und gedenken zukünftig den 23 unsrem Beruff nachzukommen. Die Loosung heisst: Ihr Erlöser ist starck und heisst Herr Zebaoth. Nun wird die gantze theuere Gemeine von uns begrüset und wir küssen euch allen die Hände. Gedenkt an uns vor unserm Lamme.

Wir sind

Eure arme und unwürdige Brüder
Ulrich Bähr Elias Östergrehn.

Liite N:o 3.

Rovasti Abr. Fougthin kirje Hernösandin tuomiokapitulille,
päivätty 9/1 1753:

Det hafwer längre blifwit berättat at någre i denna stad warit intagne af willfarande meningar emot then rena läran, hwilka de hållit så hemliga, att ingen utom them hafwer förmått utforska, in till des att desse förenämnde handelsmannen Erich Rockman och handelsbekiänten Johan Enberg, i närvaro af en hop folck och på en Collation komo att utbrista uti försmädeliga utlätelser och således gifwa uppenbarligen tillkänna, hwad the före uti hiertat hyst, i det att den förre förnekade then hel. Trefaldigheten och den senare Guds ordz inwärtas krafft, hwilket jag ansedt för en Gudz skickelse, at thet skulle yppas. Thetta oanständiga upförande hade mig fullo ålegat, så i underdånigt följe af hans Kongl. M:ts nådigste bref af. d. 18 junii förledit åhr, som i anledning af mitt ämbete att åth Ven. Consistorio uptäcka och angifwa ; Men såsom hwarken jag eller någon annan Prästman war bemälte Samqwäm till städes, när thenna discoussion förehades utan then med ifwer drefs af några borgare, två — — — och qvinfolck; så kunde jag icke på en blott berättelse egentligen det giöra och åtaga mig onus probandi, utan lät ankomma på deras angifwande hos Högwälborne hr Baron, Präsidenten och landshöfdingen Gabriel Gyllengriip, som warit närwarande och hördt omständligen denna dispüten

När det således skedt war, hafwer jag närmare fådt förnima sammanhanget, och hade Rockman och Enberg förtiänt att för sin åstadkomna förargelse och kätterska yttrande ställas för werislig rätt.

Men uppå Högwördigste hr Doctorns och Biskopens samt Pl. Ven. Consistorii befallning, hafwer jag kallat them begge till mig, och uti scholae mästartens Hr Johan Vegeliij närvaro, icke allenast med then C — — — — hans Excellence Hr Presidentz och landzhöfdingens angifwande, och äfwen Pl. V. Consist. bref till mig, utan och förestält then widlyft, och påfölget af deras obetänckta och gudlösa upförande, hwilket the wille lijka såsom förneka som the thet icke kunna sig ärhindra, ehuru ther på wore många witnen som weta at them öfvertyga och såsom thet är klart at the af willomeningar warit intagna och then Herrnutiska secten. tilgifne, hafwer jag them förhördt och på alt möjeligit sätt sökt bringa them therfrån, och af guds ord bewist, at the farit wilse, önskandes af hiertat att the måtte låta thet lända sig till förbättring!

Med wördnad framhårdar

Abraham Fougts.

Liite N:o 4.

Åhr 1767 d. — — April eller Tredje dag Påska blef efter hållen gudstjenst Kyrkoråd hållit i Sochne Stäfvän närwarande af Församlingens älsta neml:n:

Johan Hindersson ifr. Haparanda,
Tolfman Pär Pångala if. Björkön,
Jöns Johansson if. Vånum,
Johan Puodiniemi if. Nickala,
Lars Larsson if. Mattila Kyrckovärd,
Johan Thomasson Tolfman if. Neder-Wåjak.
Hans Pärsson if. Öfr Wåjakala,
Carl Gustafsson if. Neder Raumo,
Johan Drucki if. Öfr Raumo.

Som vid Cathechesmi förhöret förledit år angafs, det Corporalen Henric Stråhlberg i många måtto försedt sig uti samkomsters hållande, hwilcket mål till denne tid blif:t upskutit, så blef undersökning derom nu företagen, företrädande til den ändan Sexmännen Matts Johansson och Pär Pärsson if. Laifwaniemi, gifwande tilkänna, det Olof Johansson Höna if:n Laifwaniemi och Thomas Thomasson, Nils Hansson Wallo samt Soldaten Hans Silfwerkula, anmodat dem wid förhöret angifwa Corporalen Stråhlberg för sina olofl. samankomster, berättandes sig i denna sak icke vidare weta, än hwad upgifningsmännen för dem sagt, i anseende hwartil Olof Höna före kallades och uppå tilfrågan anmälte det hade han intet vidare rörande Stråhlberg för Sexmännen omtalt, det förutan, at han gärna önskat dess förehafde samlingar af andra grannar kunde förekommas, hwartil hans son (?) af Silfwerkula blifwit af:n anlitad, som dock nu föregafs wara af siukedom beswärad, så at han sig icke inställa kunnat. Derpå företrädde Thomasson och hade icke annat andraga, än hwad Höna förut

berättat. Nils Hansson Wallo förmälte det hade han anledning deraf tagit, at angifwa Corporalen för dessa samankomster, at hans hustru och barn, med flere hos Stråhlberg flere g:r warit samlade, och drögt stundom öf. natten, hwilket han för sitt hindrade husfolck gärna såge måtte hindras och förekommas, hälst af deras bortawarande han komit i saknad af en koo, som icke tilbör:n blif. eftersedd. Sist instälte sig Soldaten Silfwerkula, anmälande, det samankomsten hos Stråhlberg hållits, hwartill han sielf, så wäl som hans hustru Anna Larsd:r sig infunnit, men omsider den bedröfweliga wärcken rönt, at dess hustru af dessa sammankomster blifwit så intagen, at hon aldeles förgätit omtanken så för sig sielf, som honöm och sitt hus, läggande här till at guds ord där läsits, så wäl af den ena, som andra, hwaröfwer Stråhlberg sin tancka med delat och yttrat, samt at denna sammankomst warat inemot halfwa förl. winter, och at sex personer, så ofta han biwistat sammankomsten warit där samlade, neml.: Wallos hustru och 2:ne döttrar, han Silfwerkula med dess hustru jämte Swägerska. Uppå frågan til närwarande Byamän om och huru Stråhlbergs upförande wore, gafs af Staffan Höna til känna, det han wäl hördt någon oordning, såsom träta och slagsmål, skall wara förfallen uti Stråhlbergs hus, emellan honom och dess hustru, hwilcket han äf. åtog sig med wittnen bewisa, anmälandes närwarande Byalaget sig emot Stråhlberg för öfrigit icke hafwa något det minsta at anföra. Hwarefter Stråhlberg före kallades som sedan honom blifwit detta angifwande förehållit, anmälte: om det nu må wara med ell:r mot Lag, så har han hemma uti sitt hus läsit både för sig sielf och äfwen för andra, när de tilkommit, och det uti Wegelii Postilla, samt där förekomna långa meningar uti korta ordasätt efter sitt begrep uttolckat för andra, uprepande äfwen flere Böcker, som han wid dessa tillfällen läsit, neml.: nämnda Postilla, och Fresenii Communion Bok, för ingen del widgående, at han i någon måtto, hwarcken kallat sielf, eller genom andra låtit kalla sina grannar til något samlande hos sig, I anseende hwartill han och förmodade för alt answar, som ett sådant angifwande åtföljer, befrias.

Härpå förelästes den samlade allmogen Kongl. Maj:ts nådiga Förbud emot olofl. Sammankomster, med åtwarning, at för olika förbrytelser taga sig til wahra. Och aldenstund til Stråhlbergs öfwertygande at olofl. Samankomster hafwa

hållit icke några — (brytelse?) — — ytterl:re företeddes, han sielf anständigt yrckade sin oskuld, men under årkänsla af sin owettenhet om en sådan Kgl. Förordning, frijwilligt ärböd sig at de fattiga ihågkomma 6 d. kp:m hemställandes om han icke för widare åtal hädanåt kunde förskonas; Fördenskull och som Bisittjarne i Kyrcko Rådet et sådant Stråhlbergs anbud äfwen för godt uptogo, emedan han för ingen oart i sin lefnad för öfrigit wore känd, icke eller tilförene anklagad blifwit, så

Beslöts

Det låter Kyrcko Rådet för denna gången med Stråhlbergs giorda anbud af 6 d. k. til de fattiga bero, dock med åtwarning at däreft han framdeles för sådan förbrytelse angifwes emot honom detta angifwande, då och fulföljas bör.

Litte N:o 5.

Den 12 Februari 1775 — — — — (Kirkkoneuvoston kokous
Alatorniolla.)

— — — — —

3 §.

Som den kunskap inlupit at Anders Jönssons dotter och Stephan Puotus Son i Kuckula skola under föregrifwen bortswimming börjat i dessa dagar tala eller som thet allmänt kallas Predika, och at i dessa gårdar skola samlas en myckenhet folck dageligen under förewändning at höra på theras Predikan, så förekallades ben:de Anders Jönsson som i början nekade at dess dotter Predikat, men föregaf at han (hon?) hållit Bön och at folcket till den ändan samlats, utan at han kunde visa dem bort, men erkände at Puotus Son Predikade, Och warnades therefter, tillika med then öfriga allmogen at noga taga sig till wara för alla olofliga sammankomster så kärt them är at undgå thet straff Kongl. förordningen af år 1726 i sådant fall utsätter, Och at husbönderna tillhålla och förmana sina Barn och tjenstefolck at blifwa hemma hwar och en i sitt hus utan at löpa och samlas i byarne till olika onyttiga Predikanter hörande om the wilja undgå therföre lagligt tiltal.

I lika måtto warnades allmogen uti Liedakala och Raumo byar at taga sig tillwara thet the icke hålla några sammankomster med drängen Nils Hindersson efrån Liedakala, som efter angifwande skal stryka i kring under Namn at underwisa enfaldige i Christendoms Kunskapen.

Är och dag ofwan skrefne.

Litte N:o 6.

»Stockholm, den 5 November 1782.

Zärtlichst geliebter Bruder Gregor!

Es ist nun schon 5 Monate verflossen, seit ich an dir geschrieben habe, unter dessen habe doch von Zeit zu Zeit unter meine Reisse an Br. Briant und auch au Br. Malmström geschrieben in der Gedanke, dass sie, wenn sie an dich schreiben, etwas von mir melden sollten. Ich hatte schon lengst — — — ? — — — sches Diarium von meiner Reisse einsenden sollen, aber, es ist mir die ganze Zeit so gegangen: wenn ich einige Zeilen geschrieben habe, bin ich durch besuchende Brüder verhindert worden und das hat auch etwas beigetragen, dass so viele Fehler darin vorkommen, ich hoffe aber dass mein lieber Bruder Gregor denselben läsen und verstehen kan. Nun hab ich schon über 6 Wochen hier ausgerüst und zum Theil auch den lieben Br. Malmström mit. Gesellschaften und Gelegenheiten halten unterstützt; und nun danke ich, so der Heiland will die künftige woche meine Besuchs-Reissen nach Öster und Wester Gotland, Carlscrona und Schonen anzutreten. Wenn ich sonst eine Reisse vor mir gehabt, so hab ich ziemlich eine Zeit bestimmen können wie balde ich zu Hause sein könnte aber dissmal ist es mir ganz dunkel daher wil ich es auch dem Heiland kindlich überlassen. Nun muss noch etwas von meine Reise melden: Es sint viele Orte, wo erweckte Seelen sint, die ich nicht besucht habe, weil geistliche und weltliche Feinde genug um ihnen sint und weil ich niemand gewusst an dem ich mich hätte adressieren können und dann kann ich die finnische Sprache nicht, und um Helsingfors sind die meisten Finnen. Ich habe auch gedacht, wen ich

noch einmal sollte nach Finnland Reissen, so wollte ich nicht die ganze Tur herum machen, sondern einmal nach Calix und Torpo (Torno?) und ein andermal nach Abo u. Helsingfors und der Gegend. In Åbo als auch in Calix hat es einen schönen Auschein, dass Häufleins sich sammeln könnte und die gerne mit einander auf Jesu Marter und blutigen Tod verbinden wollen. In Åbo als auch in Helsingfors gehen auch die erweckten so frey zu ihre zusammenkünfte, als wir es hier (in) Stockholm thun, und niemand legt ihnen was im wege. Ich vermute auch, wenn der Prozess mit den Bruder Tingwall in Calix zum schluss kommt, dass sie auch dorten in Freyheit kommen. Von Örn hörte ich nichts gutes, doch waren sie mitleidich in ihre äusserungen von ihm. Meine erste Unterredung mit der Bruder Peter Petersen in Calix war unsünderhaft (?); es betraf Heyraths Umstende, er wurde aber hernach von Herzen Sünder und erkante sein Fehl und das mit Thränen. Weil er aber nicht jemand zum segnen sein kann, bath ich ihn es zu überlegen, ob es nicht am besten wäre wieder zur Gemeinde zu gehen, er sagte: dis Jahr könnte er es nicht thun weil er so viel Ender hatte. sonst führt er einen ordentlichen Wandel. Was soll man mit ihn machen, er wil eine Frau haben? Und er ist wie er sagte, um desswillen einmal von a. m. ausgeschlossen geworden. Ich kan nun keine Antwort auf diesen Brief in Stockholm abwarten weil ich die künftige woche gedenke meine Reisse auszutreten, aber ich wil doch herzlich um einige Zeilen bitten und wenn was zu erinnern ist wegen meine Reisse, meine Handelsweisse und Diarium, so wirst du so guth sein und es mir melden.

Wegen die Reisse Kosten, hab ich noch keine Schwierigkeit, ich habe noch so viel übrich von diese Reisse, dass ich zu die künftige genung habe. Von Herzen wil ich meinen lieben Brüdern bitten, dass sie meiner vor dem Herrn gedenken wollen und in sonder heit eins mir baym lieben Heyland ausbitten helfen, nämlich dass *seine Liebe mein ganzes Herz einnehmen möchte*; damit ich nicht mir aus überzeugun rede, sondern mit eine lebendige empfindung von Seine liebe die ihn in den Tod getrieben hat, reden kan. Nun empfehle mich noch mals in deinem als auch in alle unsere lieben Brüder der U. A. Conferenze Liebe und andenken auf meine künftige Reissen.

Ich bin dein armer Bruder
A. Stein.

P. S. die lieben Geschwister Malmström und d:o Risberg die sich wohl befinden lassen herzlich grüssen. Heute kam der Bruder Dahlström zu mir und entdeckte mir dass er auf ein under Balan(z) von mer als 1400 Säxische Pr. B wäre wälche er intedirt von den Brüdern zu borgen um aus einen grossen gefar zu komen. Er ist schon eine geräume Zeit ausser diese Umstände in ein eigenes Fächel gewesen. Vermutlich ist das ihm im Kopt gefliegen; dass er, nach unsern sel. Bruders Ikes Heimgang, biss Bruder Malmströms ankunft, hat müssen die Schwester ihre Gelegenheiten halten.

Der Hofjunker Cunow bittet dass der liebe Bruder Abr. Gerpdorf herzlich von ihm gegrüsst werde. Auch bitte ich beygehenden Brief gelegentlich an den lieben Br. Wik abgehen zu lassen.

Liite N:o 7.

Lähetyskirja
yhdeldä Herrasa pois
nuckunehlda Wiklundilta.³⁰²⁾

*Yhden Suuren mutta armoitetun Syndisen
juttelemus Itsestänsä.*

Minun piskuisesa lapsudesanin olin minä yxi hyvä ja vaka 'apsi luonnollisesti, mutta sjelun puolesta suruttomuden uneen nukkunut ja kuollut. Koska minä olin 9 ajastajan vanha, oli minulla joku liikutus sydämesä, ja tunsin että minulla jotakin puuttu, mutta en minä itse tiennyt mikä se oli. Mutta koska minä olin 12 vuoden vanha, ja koska minä luin kerran Vapahtajan vuorisaarna Matth. 5, 6 ja 7 Lug. tulin minä yhteen täydelliseen vakuutukseen etten minä ollut joku Jesuxen opetuslapsi ja että asiat olit nöyrät ja huonot minun sieluni ja minun Christillisyydeni kansa. Minä tunsin ja päätin varsin että jos ihmisen pitä sen kaltaisexi tuleman,

³⁰²⁾ Tämän suomenkielisen autobiografian on tämän kirjoittaja saanut käytettäväkseen Ruotsin Alatornion (ja Haaparannan) ent. kirkkoherralta, rovasti J. A. Nymanilta (†). Käsikirjoituksen on eräs vanha nainen Ruotsin Alatorniolta antanut rouva N:lle, huomauttaen, että »nykyiset ihmiset niin vähän ymmärtävät Wiklundia». Käsikirjoituksen omistaja on alkuaan ollut kommin. Antmanin pappilassa aikoinaan palveluksessa ollut nainen, sittemmin tunnettu nimellä »pappilan Briita Maija».

kuin Jesus siellä opetta ja Hänen opetuslapsildansa vaati, niin minä en ainoastans tullut heidän lukuunsa, vaan sitä vastaan phariseusten ja kirjanoppiineitten joukkoon, joiden ulkokultaisuutta Christus samasa paikasa njn silminnähtävästi nuhtelee: sijtä ajasta olen minä sekä tiennyt että uskonut että minä olen

seisonut yhdesä wiheliäisesä ja waarallisesa sielun tilasa josa en minä millän muotoa tainnut auduxi tulla, minä tulin pidetyxi ja ylös casuatetuxi skoulusa; ja sijnä sivusa ei ajnoastansa johdatetuxi ja saatetuxi Christilisyden tietoon, wan myös yhteen hurskaan, sivoon ja kunialisen elämään ja sijnä warjeluxi niistä synistä erhetyxistä, jodca moda (= monta) muuta ihmistä njn surkiasti turmelevat, tämä teki etä catsotin ja pidetin minä yhtenä ojcxana ja jumalata pelkäväisenä nuorukaisena ja usejn yhdexi avuin mönsterixi kijteti; mutta minula oli silloin jo tundova ja yli-voitamusta kyllä itse tygönäni ettei sen caldainen kijtosi tulut minulle, ja etä minun sielunin tilaisuus oli surkia, walitettava ja onetoin. Sentähden koska minua kijteti hyväxi, njn minä ajatelin jtelenin Ejpä se kujtengan njn ole kuin te sanotta — ette te tiedä minun tilaisuttani ja mingä caltainen minä olen.

Koska minä olin 28 astaica wanha tuln minä herralta armosta etsidyxi, ja njn voimalisesti kini otettuxi, että minä minun hengelisestä unestani täydelisesti heräsin! Silloin wasta minä ojkein havajtsin minun syvän synin wiheliäisyydeni, miun cauhiuden kirouxeni ja cadotuxeni, minun herättety omatundoni tuli aina ariemaxi ja targemaxi näkemän ja tundeman minun synin turmeluxeni, minun pois poikemiseni eli luopumiseni jumalasta minun rackaudeni mailman dygöö ja minun lihallisen mielenin jota minä catsoin minun suurimaxi synixeni ja syyxi minun cadotuxenin, se oli myös minun täysi aikomuxeni ja toden tekoni palajaman ja käändämän itseiäni mailmasta jumalan dygö synistä wanhurskauteen ja synin sastaisuudesta pyhyteen; Sanalla sanottu: se oli minun täysi todentekoni, että minä tahdoin tulla wagaxi ja pyhäxi !! mutta se oli wäärin ja wahingolinen että se tapahtui sopimat-
tomala aialla, ja etten minä alkanut ojcxasta päästä, ja ojki-
asta candista, mina luulin, njnkuin ihmiset yhteisesti luulevat
että Christilisyys seiso teco pyhydesä ja yhdesä wagasa mielesä
ja elämäsä ja sijtä tahdoin minäkin alka minun käändymiseni.

Minä ajatelin, minun pitää ensin oleman waga ja pyhä enen kuin min tulen ylös otetuxi armoon wanhurskauteen ja aututeen: ja se oli minun Christilisydeni jonka päle minä silloin ahcerointsin. Lain cauta wirkois syndi minusa ja minä sain sen herättäväisen armon cauta halun Jumalan käskyihin, sinä sivusa tunsin minä synin voiman ja vallan minusa ja tosin palion voimallisesti kuin enen joskus; ja sinä siusa minun suuren voimatomudeni kiskoman itseäni jrti hänen pauloistansa; tämä hätä joca minua painoi, ja teki minun sydämeni levottomaxi watei minua Jumalan tygö keriamän; ja rukoileman päästöä ja minun tehtyin syndeini andexi andamusta; ja lunastusta ja pelastusta jonga alla minä makaisin! Minä sain myös totisesti andexi andamuxen; josa minun levottomudeneni puutuj ja minun aikomuxeni cavahtaman itseäni synistä ja elämän pyhästi udistui, ja wahvistui, mutta

se oli taas wäärin

ja yxi suuri erhetys ja vica minun tygönäni että minä pidin sen yhtenä täydellisenä kääntymisenä siinä ajatuxesa pysänyn minä siihen sen siahan, että minun olis pitänyt käymän edemäksi, ja pyytämän tulla tutuxi Wapahdaian cansa; ja opiman dundeman hänen, njnkuin minun wapahdaiani, herrani ja siellun mieheni muta en minä tiennyt etä sen caltainen Jesuxen tundeminen ja tutavaisuus oli tarpeellinen!! engä myöskään, että se minulta puutui

Christilisyden ja jumalisuden salaisuus sijtä Ristijnnaulitusta wapahdaiaista ja hänen werestänsä ja havoistansa, oli minulla tietämätöin sitä en minä tundenut; engä ymmärtänyt; historialinen tieto Jesuxesta Christuxesta ja hänen kärsimisestänsä werestänsä havoistansa ja kuolemastansa oli minulla tosin kyllä,

mutta en minä ymmärtänyt sitä, että sydämen elävän tundemisen ja koettelemisen päälle sijtä uskosa rjpu koko Christilisyys! en minä sitä tundenut engä ymmärtänyt että se ainoa totinen Christilisyys ja autus siinä seisoi että me uskosa elävästi tunneme Jesuxen njn kuin Ristijnnaulitun meidän syndeime edestä; se on: että me elävällä uskolla omistamme Jesuxen, ja saamme hänen meidän sydämememme, että me tunnemme ja nautitzemme uskosa hänen pijnansa, wertänsä haavoiansa ja kuolematansa; että me syömme ihmisen poian liha ja juomme hänen wertansa, ja elämme Jumalan poian

uskosa; tämä Ristin salaisuus ja uskon autus oli minulle tunde-mattoin

jonga tähden minä myös jlman että tulla yhteen sisälisen yhdistyksen osalisuteen ja tuttavaisuuteen sen Ristin-naulitun vapahtajan cansa jlman että tulla hänen sovittavaisen puhdistavaisen ja eläväxi tekeväisen ja vahvistavaisen we-re(n)sä elävän tundemisen jlman että tulla sielun rauhan ja lepoon hänen parandavaisisa ja pyhitävä(i)sisä haavoisansa ja sydämen totiseen taivuttamisen ja nöyryttämisen siinä että oikein ja perustettavasti tuta jtsensä yhdexi waiwaisexi syndisexi!! rupeisin noudattaman ja harioitaman jumalisuuta ja pyhyttä yhdellä toisela tavalla, ja tahdoin niinkuin minä jo sanonu olen warsin tulla wagaxi ja pyhaxi se on minä tahdoin olla pyhä jlman Jesuxen werettä ja niin muodoin keskellä tundemattomuden sen teurastetun Jumalan Caritzan cansa ja tahdoin olla waga yhen sydämen cansa joca ej vielä ollut Jesuxen weressä eläväxi tullut tehty puhdistettu pyhi-tetty ja udistettu

Minä tahdoin tulla suurexi pyhäxi, sen sian, että minun olis pitänyt pyytämän tulla pienexi tomuksi, ja juuri cöyhäxi syndisexi

Mutta silloin wasta oma dyö ja yxi vaivallinen ahceroitze-minen omasta vaikutetusta pyhydestä puhtaudesta ja rauhan varielemisesta omasta tunosta otti oikein alkunsa: nyd wasta minä rupeisin oikein dyötä tecemään oman pyhyden ja paran-nuxen päälle palion suuremalla ahcerudella ja jtziäni waiva-misella kuin joskus ennen — minä tunsin jtzeni niin pallion, et-ten minä njn kuin minä ajattelin en tajnu luotta itse pääleni Jumalaa oli tosin minun turvani, hänen dygönsä menin minä mjnä keriäisin armoa ja niin kujn minä ajattelin en tahtonut mistään muusta tietä kuin paliaasta armosta; muta catzo taas, ja ota waari misä erhetys ja petos minun dygönäni makais minä pyysin ja rukoilin armoa jumalallta muta armon cansa en minä ymmärtänyt Jumalan lempeä ja armahtamista vapahtajan tähden; taikka yhtä eläväxi tekeväistä ja sydändä wahvistavaista tundoa Jesuxen werestä ja kuolemasta ja sijtä sen kautta tapahtunesta lunastuksesta Van minä ymärsin eli meinaisin armon cansa että minä tahdoin ja anoin voimaa elä-mään pyhästi ja voimaa Jumalalta kuolettamaan syndiä ja voima olemaan uskolisen ja kuuliainen armon waicutuksia ja ylivoitamuxia vastaan lain cauta ja tämän voiman uskoli-

suden ja kuuliaisuden päälle minun rauhani ja sieluni lepo itsens perusti. Mutta sitä en minä silloin ajatellut engä olis uskonut jos kuka olis sanonut. Minun ajatukseni jälkeen perustin minä paljaan armon päälle, ja olin siinä ajatuxesa niin vahva, että minä kyllä olisin tainnut kuolla sen päälle. Sillä välillä oli kuitengin koko minun tilaisudenin ja koko minun käyttämisenin yxi silminnähtävä merki ja todistus sen päälle, että minä rakensin minun autudenin *oman vanhurskaudenin* ja *tekopyhydenin* perustuxen päälle; nimittäin minun oman äsken nimitetyn uskollisudenin ja kuuliaisudenin päälle; sillä yxi ainoa uskottomus ja tottelemattomuus eli yxi ainoa erhetys taisi särkeä koko minun sieluni levon, ja saatta minun sydämeni sen kaltaiseen kombastuxeen eli sekannuxeen, ettei se enää voinut hallita itsiänsä, josta minä silloin tulin heikomielisexi ja pelkurixi ja usein kokonans epäileväiseksi, aivon ylönanda koko minun käändymiseni ja ajattelin: turha on tämä. En minä pääse ainakkan läpi. Ja että minä armon kautta, joka tämän alla työtä teki minun sydämenin päälle, sitte tulin oikialle jälleensä, niijn ei se kuitengan pitemmälle pysynyt, kuin minun kuuliaisudenin ja uskollisudenin pysyi. Sanalla sanottu: minun rauhani ja sielun leponi sejsoi löyhän perustuxen päälä minun sydämelläni ei olut Ristin patzasta pitämään jtzeänsä kini ja minä jloitzin salaaisesti minun pyhydeni ylitze — merkitse hyvin

Yhdellä vapahtaiata ja hänen sovindouhriansa, vertänsä ja kuolematansa vastaan kylmäkiskoisella ja tunnottomalla sydämellä yhdellä sydämellä joca oli täytetty epäuskolla ja vihalla vapahtaiata ja hänen Ristiänsä vastaan, minun vakudeni, ehkä kuinga sydämellinen ja yxi vakainen se oli, niijn se oli kuitengin perustamaton; sillä oli niijn kuin minun sieluni rauhalanin, ei yhtään tugea ja ei yhtään va(h)vutta ja ei olut mu kuin hämähäkin verko.

Töitä tecemisen ja ahceroitzemisen cautta tulin minä melkiän cauvas teco pyhydesä — mutta ach! mikä on, ja mitä autta pyhyys yhdesä Wapahtaiata ja hänen vertänsä ja haavoiansa vastaan vieraasa kylmäkiskoisessa ja tunnottomassa sydämesä ja ettei minulla ollut sitä elämän andavaista Jhmisen poian lijhaa ja wertä ja hänen lämmittäväisiä haavoiansa! niijn kylmenyyn minä enämin ja enämin ja nukuin vähittäin jälleensä — mutta, — herra — joca — on — täynnäns — armoa ja uskoli-

suuda ja ei anna vetää ja reväistä yhdä lamasta — jonga hään kerran on löytänyt, hänen kädestänsä

hän etzei minua uudesta ja saattoi minua sen woimalisen ja läpitungevaisen saarnan cauttaa Rististä, elicä sijtä Ristinnaulitusta Jesuxesta jonga minä sain kuulla, yhteen uteen ja perustettavaan käändymieen Iesuxsen verresä ja havoisa — Tämän Ristin puheen cautta — ja selityxen cautta sijtä sovittavaisesta eläväxi tekeväisestä virvottavaisesta pyhittäväisestä ja lunastavaisesta Caritzan verrestä, ja sijtä sen cautta tapahtunesta Lunastuxesta ja sielun pelastuxesta tuli minun sydämeni uudesta kijni otettuxi hänen tunnottomuudestansa, ja kylmä-kiskoisuudestansa sitä Ristijnnaulittua Wapahtaiaa vastaan ylös herätettyxi. Siloin (tuli) minun syndini Jesusta — minun wapahtaiiani vastaan ja minun lukematoin syndiä tecemiseni, hänen armonsa — verensä — ja havainsa päälle — ja koko minun epäuskoni cadotus minulle ilmoitettuxi! minä tunsin minun eroni Wapahtaiasta kuinga hään oli vieras ja outo minun sydämelleni en minä ollut tuttu hänen cansans — minä tunsin minun sydämeni salaaisen vihan hänen ristiänsä vastaan; minä tunsin ettei minulla ollut, yhtään tuntoa sydämessäni hänne haavoistansa

minä tunsin minun pois olemiseni hänen kyliestänsä, ja ettei minun sieluni ollut hänen leposiansa sijnä — minä tunsin minun vanhan ja juurtuneen häijyn ja saastaisen oman-vanhurskaudenti, nijn kuin syyn minun kylmä kiskoisuudeeni Wapahtaiaa ja hänen ansaitua vanhurskauttansa vastaan — minä tunsin minun teco pyhytydeni joca oli lajmi lyönyt ja summanut pyhityxen Caritzan veressä — minä tunsin minun pois olemiseni *Uhri Caritzasta* ja minun tietämättömydeni hänen Rististänsä, haavoistansa verisestä muodostansa sanalla sanottu En minä ollut uskonut *Wapahtaiian päälle*; van hänen ja hänen veriset haavansa ja Kuolemansa epäuskon cautta ylönn catzonut summanut ja laimi lyönyt — se oli nyt minun syndini.

En minä omistanut Jesusta ei hään ollut minulla se oli minun köyhydeni — En minä tundenut händä se oli minun cadotuxeni catzo — mikä epäusko on; ja mikä se on ojkein tuta epäuskonsa ja kuinga syndisen mieli silloin on. Koska se tule jlmei, että heräyxesä lajn cauta tuta syndinsä ja ylitze käymisensa Jumalan lakia vastaan, se saatta tosin syndiselle

hädän — tuskan — vaivan — ja pelvon mutta koska syndinen Evangeljumista, ja Iesuxen kärsimisestä ja kuolemasta pyhän hengen ylös valistuxen ja jlmoituxen kautta saapi tuta epäuskonsa, se ainoan syndiä tekeväisen synnin juuren ja lähteen muihin syndeihin, ja sen ainoan syyn cadottuxeen — silloin iouduin minä caikein suurimpaan hättään tuskaan ja häpiään silloin kuulu ak ja voi — hänen sydämesänsä Woi minun sokeuttani ja tyhmyyttäni, etten minä ole tätä ennen uskonut nähnyt ja tundennyt! Woi että minä olen ollut njn tundematoin ja kijtämätöin minun vapahtajani vastaan, että minä njn olen ylönn catzonut halpana pitänyt ja hylänyt hänen pijnansa — verensä — haavansa — ja kuolemansa. En ole tundenut minun Lunastaiani, en ole uskonut hänen päälensä en ole rakastanu händä. Ach! että minä njn cauan olen elänyt jlman Jumalata mailmassa; ej minulla ole ollut Jesusta minun sydämesäni; ej minulla ole ollut yhtään elävätä tundoa ja koettelemusta hänen pijnastansa — verestänsä — ja haavoistansa — vaivoistansa — ja kuolemastansa — Jesus hänen verisessä muodosansa on ollut minulle yxi tundematoin Jumala, ja yxi tundematoin Jesus, hänen nimensä olen minä tosin tiennyt ja maininnut! — mutta en ole tundenut hänen pijnansa verensä haavainsa ja kuolemansa voimaa ja hedelmätä siunausta ja auttutta minun sielusani; Tämän synnin tähden — nimittäin minun epäuskoni tähden tulin minä oikein syndiseksi; köyhyden tähden kerjäjäksi — ja cadotuxen tähden ojkein hätäisexi, ja njn kuin sen caldainen hädäsä ja ahdistuxesa — köyhydessä — ja puutoxessa syndinen keriiä ja keriväinen syndinen.

Heitin minä itzeni maaha minun vapahtaiani jalkain juureen ja tahdoin mielelläni tulla päästettyxi vapahtetuxi rauhoitettuxi ja ravittuxi — minä tunsin minun syndini ja canoin itze pääläni — tunnustin itzeni caiihin vica pääxi erinomatain epäuskoon ja cadottuxen epä uskon tähden njn kuin minulla ei olis yhtään muuta syndiä ollut — ja häpeisin Wapahtaian edessä, etten minä kehdannut nosta silmiäni ylös että minä olin pyytänyt kelvata Jumalalle, ja ansaita hänen armonsa ja autuudensa minun omalla vanhurskaudellani ja tekopyhyydelläni jonga päälle mina olin ahkerasti työtä tehnyt oman parandamisen kautta ja sillä ylönn catzonut ja hylänyt Iesuxen vanhurskauden ja ansion; minä valitin Wapahtaille minun hättäni; minä rukoilin andexi

andamusta Uhri Caritzan tähden, armoa ja elämätä Caritzan veresä ja kuolemasa — rauhaa ja lepoa haavoisa — ja lunastusta veresä minä makaisin sen syndisen vaimon cansa Wapahtaian jalkain juuresa; Idkin ja castelin hänen lävistettyijtä jalkoiansa minun kyynelilläni. En minä voinut suulla palioin puhua — mutta minun sydämeni puhui sittä enämin; se huusi — Jesu armahta —

Ei muu auta ja pelasta minua kuin sinun werres — minä anoin yhttä veren pisarrata — Jesu — anna yhden pisarran sinun haavoistas — tippua minun sydämeni pääle — niijn minä vjrkoan — niijn minä puhdistun — niijn minä parannen ja niijn minä elän

Ja vapahtaia se armias syndisten ystävä ei ollut caucana minusta — hänen rakas sydämensä oli haluisempi andamaan minule kuin mina olin ottamaan — hään kutzui suositteli, ja vetti minua tygönsä hänen verellänsä — haavoillansa — ja kuolemallansa — Sepä nyt oli juuri lääkitys minun taudileni ja ruoka minun nälkäiselle sielulleni — ja minä olin sairas nälkäinen ja hätäinen kyllä kocottujlla uskon käsillä vastaan ottamaan sitä tarittua lääkitystä ja sielun ruocaa — Vapahtaia näki minun makavan veressäni hänen edesänsä — yhtä armon catzandoa keräyväisen ja sitä odottavaisen; ja koska minä sitä vähjñ toivoin! heitti hään minun pääleni yhden siunatun ja siunavaisen catzanon — elikä hään catzoi siunavaisella ja autuaxi tekeväisellä armolla minun puoleheni, hään asetti itzensä minun eteeni hänen ristinsä muodosa; hään näyttij minulle hengesä hänen haavansa naulansa ja avatun kylkensä, ja sanoi minulle — nämät caicki on sinun edessä — sinun syndis ovat sinulle andexi anettut — Rauha olkoon sinulle — niijn pian kuin minä sain nähdä hänen hengesä Ristijn naulitun ja catzella hänen ruoskittua ja haavoitettua ruumistansa — hänen lukemattomia naarmuiansa — hänen verta vuotavaisia haavoiansa; ja hänen haavoista juoxevaista punaista vertänsä, ja niijn pian kuin minä sain kuulla hänen äänensä ja suloisen puheensa niijn tuli minun sydämeni palavaisexi minusa mina aiattelin — se on minun ystäväni ääni — se on Israelin ja minun Lunastaiani — minä tunsin händä varsin, että hään oli minun herani minun Iumalani, ja minun *Wapahtaiani*

minä taisin uskoa, että veri oli minun ja haavat olit minun. Ja niijn pian kuin minä sitä aiattelin uskoin ja tunsin, niijn tuli minun sydämeni eläväxi palavaxi pehmiäxi taipuneexi ja

kuumisa racauden kyyneleisä hänen edesänsä vuotavaisexi
Minä macaisin hänen edesänsä hänen veristen jalkainsa
juresa täynäns jhmettelemistä häpiätä rukoilemista ja kijt-
tämjstä

silloin vasta tunsin minä elävästi syndini ja Iesuxen vanhurs-
kauden, minun kuolemani ja Iesuxen elämän, minun mahdot-
tomudeni ja Iesuxen ansion, minun kylmäkiskoisuuden ja
Iesuxen racauden, minun oriudeni ja Iesuxen vapahtamisen,
minun fangeudeni ja Iesuxen lunastuxen, minun kirouxeni
ja Iesuxen siunauxen minun ylitzeni.

En minä jkänänsä ollut omisa silmisäni nijn syndinen, nijn
cauhia nijn mahdottomin ylön catzottava ja niin kirottu, ja ei
jkänänsä ollut Vapahtaia Iesus minulle njn tarpelinen njn
painava njn suuri njn korkia, callis, rakas, hyvästi siunattu
— kuin sillon sijnä kuvasa ja sijnä armahtamisesa ja ylön
paltisesa armoittamisesa. Se elävä tundo ja se syvä painaus
jonga minä siloin sain sekä Vapahtaian Ristin kuvasta että
minun syndisestä muodostani — teki minun yhtä haava sekä
autuaxi että myös köyhäxi syndisexi, niin hyvin tytyväisexi
kuin aletuxi ja nöyrytettyxi.

Saman tunnon ja sisäle painauxen on Jumalan hengi elävillä
pokstavilla minun sydämeni tauluun kirioittanut saman
tunnon ja sisäle painauxen pitä hään voimassa kadke ja itze
uudistaa sitä minun sydämesäni hänen voimalijsella elämän
andavaisella ja vapahtavaisela hänen ristin kuvasa ja muodosa
maalavaisela sormellansa.

Sijtä asiasta on vapahtaia minun herrani ja minun Iumalani
minun Imanuelini — minun ystäväni — minun velieni —
minun ylkäni — ja minun mieheni — minun Iesukseni — hää
on minun tavarani ja tosin minun ainoa tavarani, kusa minun
sydämeni on — ja ylitze caickia mailmasa minulle rakas ja
callis hänen pijnans ja tuskans kipuns ja vaivans on minun
lohdutuxeni ja iloni

hänen verensä on minun puhdistuxeni minun sieluni ravinto
ja virvotus, voima ja väkevys, hänen pilkans on minun kun-
niani — hänen haavansa on minun lääkityxeni — minun vapa
caupungini ja lepo siani — hänen kuolemansa on minun sovin-
doni — minun lunastuxeni, minun elämäni — hänen Ristinsä
on minun tugen, ja minun kerskauxeni, minun syndini on
hänen vanhurskaudellans peitetty — ja minun sieluni hänen
weriseen vaatesensa puettettu.

se on nyt minun vanhurskaudeni minun sydämeni on hänen puhdistavaisessa priskoitus veresänsä peity ja uudistettu — se on minun pyhyideni

Minun sieluni on löytänyt sian haavoisansa; se on minun rauhani ja sieluni lepo — hänen kyliesänsä on minun turvani pakoni ja lymy paikani se on minun linnani, ja minun vapa caupungijni johon minä pakenen ja lymyn itzeni. Koska viholiset sisältä eli ulkoa minua ahdistavat ja aiavat minua takaa — njn että minä nyt taidan sydämellä totisesti ja omasta koettelemisesta weisata:

Kuin linduinen kosk pidkäinen jylisee ja myös pauha, juur pikaiselt rakoijn sisäll jtzens kädkeepi rauhaan njn on minun turvan sinun Herra Iesu haavaas wiisi Kosk hätä tääll juur pako pääll kohttt turvan löydän nisä — hänen vaivattu ja Ristin päälä uhrattu Ruuminsa ravitze, hänen vuodatettu verensä virvoitta minua. Se on minun sieluni ruoka ja juoma — hänen sydämensä rippuu minun sydämesäni — ja minun sydämeni hänen sydämesänsä; se on minun sellscapini — eli seurani — hänen cauttansa seison minä tuttavaisudesä Jsän ja pyhän hengen cansa — se on minun cansa käymiseni — Wapahtaia minun sieluni ylkä ja mies, puhuttelee minua, ja minä puhuttelen händä, ja meidän puhemme on hänestä, ja hänen pois menostansa, kärsimisestänsä, verestänsä, haavoistansa, rististänsä, ja kuolemastansa — Se on minun cansapuheeni.

Minä seison hänen cansans yhdesä sisälisesä yhdistyxesä yhdesä rijpumuxesä ja osalisudesä, ja minun köyhyideni ja tarvitzevaisuuden ei taida olla händä paitzi, se on minun Christilisydeni minä tunen hänen ja hään tunde minun — minä elän hänesä ja hään minusa; Iesus minusa, minä Iesuxesä, se on minun *autuden* ja *elämäni*.

!O! sitä callista uskon elämätä! O sitä caikelda järieltä, caikelta maillmallta ja caikelta itze pyhiltä salattua uskon elämätä;

O! sitä autuallista uskon elämätä Iesuxesä, minä elän tytyväisestä ja tiedän nyt vasta mingä tähden ja mitä varten minä elän mailmasa, nimittäin minun Wapahtaiani tähden, weren tähden, ja sen tähden, että minun pittä ellämän hänen räkninginsä pääle ja edestä oleman hänen omansa, hänen työnsä palckana, yhden maxon ja palkan hänen hikesä ja vaivansa

edestä, yhden kuvani hänen kruunustansa, ja yhden autuaallisen syndisen.

Silä tämä kaikki olen minä njn kuin yxi syndinen; ei njn kuin yxi jtzestäni hyvä ja pyhä, wan njnkuin yxi syndinen — ja caikea tättä kuin minä nytt luetellut olen, on minulla njn kuin yhdellä syndisellä

Minä olen syndinen ja läpi turmeltu — Iesuxen veren voima ylös pittää ja variele minua, minä olen köyhä ja tarvitzevainen ei minulla ole itzellä mittään, mutta hänesä ei puutu minulta mittään — minä olen viheliäinen ja raadolinen, hänen armah tavainen armonsa auttaa minua. Minä olen yxi nöyrä, huono ja kelvotoin, yxi vaivainen stakari, ja toivotan että minä joca päivä tulisin aina nöyremäxi ja huonomaxi omisa silmisäni hänen edesänsä — koska hään minun ristijn naulittu rakaudeni, minun Weriylkäni minun autuudeni — Jumala tuli minulle aina tarpelisexi ja suuremaxi ja callimaxi — minä olen heiko hänen voimansa ylös pittää ja vahvista minua — minä olen horjuvainen hänen kätensä pittää ja talutta minua. Ja myös nostaa ja candaa, koska pahimat ja vaarallisimat paikat minun tieleni tulevat, jota myöden hään minua täsä surunlaxosa viepi koska minä tulen juuri voimattomaxi —

Jos syndi tahtto virvotta jällensä hänen kuolemansa kuolletta sitä. Jos minä tulen lokaisexi — vesi hänen kyliestänsä pesee ja viruttaa minun Jos saatan carkaa minun pääleni — hänen verinen rindansa on minun kilpeni. Jos mailma ahdistaa ja vainoo minua, ja aiaa yhdestä paikasta toiseen; hänen haavansa ovat minun turvani ja suoiani. Jos minä tulen kylmäxi, hänen verensä lämmitä minua jällensä Jos minun sydämeni tule kipiäxi, hänen havansa virvottavat ja parandavatt sittä

Sanalla sanottu

Jesus minun Ristijnnautillo Wapahtaiani on minun caickini ja minä olen hänen syndisensä, hänen viheliäisensä — muta hänessä ja hänen veresänsä ja haavoisansa yxi armoitettu ja autuas syndinen, minä isoon, Jesus on minun leipäni, minä janoon, Jesus on minun juomani, minä olen heiko hänen haavoisansa on minun vahvudeni — minä olen voimatoim, hänen veresänsä on minun tukeni

minä olen vieras ja
kulkia maan päälä

Golgatan mäellä on minun majani ja asuma siani. Taivasa on minun kotonni Sjnne minä halaian, sinne seisoo minun mieleni, minun aiatuxeni ja haluni

Ylös ylös, kodhin, kodhin — Lapsi tahto Isänsä tygö ja äitinsä helmaan, ja morsjan ylkänsä tygö — Fangi tahto päästä vapauteen, stormilta ja aloilta — Vaivatu merimies ikävöitte haminata mutta sinun tahttos kuitengi olkoon.

Likempi se on nyt kuin ejlen Jesus; anna minun sinussa pysyä: sixi kuins tulett. Amen, amen.

Käytettyjä lähteitä.

Käsikirjoituksia.

Alatornion kirkon arkisto.

Tornion kirkon arkisto.

Karl Gustaf'in kirkon arkisto.

Ruotsin Ylitornion kirkon arkisto.

Tornion kaup. maistraatin arkisto.

Hernösandin tuomiokapitulin arkisto (Pöytäkirjat ja liitteet n. vv. 1675—1800).

Ruotsin valtionarkisto (Hernösandin tuomiokapitulin kirjelmät kuninkaalliselle majesteetille n. vv. 1650—1809.

Tukholman Veljesseurakunnan («Evangeliska Brödräfsamlingen i Stockholm») arkisto.

Lähetyskirja yhdellä Herrasa pois nuckunehlda Wiklundilta. Yhden Suuren mutta armoitetun Syndisen juttelemus Itsestänsä.

Relation von der Reise nach Lappland und Finnmarken. Stockholm, den 21 Martii 1741. Ulrich Bähr, Elias Östergren. (Hernhutin arkisto.)

Abolf Steinin kirje, päivätty Tukholmassa 5/11 1782. (Hernhutin arkisto; Rubr. 19 F. n:o 13.)

Kirjallisuutta.

Airas, K., Tornion kirkko. Yksityistietoja. 1925.

Akiander, Matthias, Herdaminne för fornda Viborgs och nuvarande Borgå stift, I, II. Helsingfors 1868.

- Akiander, Matthias*, Historiska Upplysningar om Religiösa rörelserna i Finland, V; 1861.
- Alnander, S. J.*, Anvisning til et Utvaldt Theol. Bibliothek. Stockholm, 1766.
- Bergroth, E.*, Suomen kirkko, sen kehitys, sen vaikutus kansaan ja sen suhde valtioon, I, II; Porvoossa, 1902—03.
- Boström, H. J.*, Alatornion ja Tornion kaupungin paimenmuisto Ruotsin vallan aikana. (S. Sukututk. seuran Vuosikirja XII, Helsinki, 1929.)
- Brunnius, Ericus*, Dissertatio gradualis de Urbe Torna eique adjacentibus paroeciis, 1731.
- Burkhardt, G.*, Die Brüdergemeinde, I, II, Gnadau, 1905 & 1912.
- Bygdén, L.*, Hernösands Stifts Herdaminne, Uppsala, 1923.
- Cederberg, J. A.*, Några blad ur Den Finska Pietismens Historia, Helsingfors, 1891.
- Cornelius, C. A.*, Handbok i Svenska Kyrkans Historia, Upsala, 1892.
- Cornelius, C. A.*, Kristna kyrkans historia, VI, VII, Stockholm, 1891.
- Fellman, Isak*, Handlingar och uppsatser ang. Finska Lappmarken och lapparna, II.
- Forbus, Henrik*, En gudfructig Konungs hjerta, Åbo, 1703.
- Forbus, Henrik*, Ett Underdånigt Afsked, vuodelta 1698.
- Forsman, Juho Rud.*, Kaarle Fredrik Mennander ja Hänen Aikansa, Turku, 1900.
- Forsman, J. R.*, Suomen kirkollisten olojen uudistus Ison vihan jälkeen, Turku 1899.
- Fresenius, Johan Philip*, Pastoral-Samlungen. (Frage: Ob nicht ein allgemeiner Grund zu finden, wodurch begnadigte Christen von den meisten Aengstlichkeiten befreyet etc), Franckfurt u. Leipzig, 1755.
- Från bygd och vildmark. Luleå Stifts Julbok 1920. (Åkerström, Gammalseparatismen i Norrbotten.)
- Grünberg, Paul*, Philipp Jakob Spener, I, Göttingen 1893.
- Gummerus, Jaakko*, Puhdasoppisuuden aikakausi Suomen kirkossa. (Oma Maa, I, H:ki 1920.)
- Hasselberg, Carl*, Norrländskt fromhetslif på sjuttonhundratalet, Örnsköldsvik 1919.

- Henning, Karl*, Bidrag till Kännedomen om De Religiösa Rörelserna i Sverige och Finland efter 1730. Uppsala, 1891.
- Heussi, Karl*, Kirchengeschichte, Tübingen 1919.
- Historiallinen Arkisto VIII.
- Historisk Tidskrift 1892, Stockholm. (E. W. B. Västerbotten o. ryssarne 1714—21.)
- Hülphers, Abr.*, Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland, V. (Om Västerbotten), 1789.
- Jacobsson, Nils*, Den Svenska Herrnhutismens Uppkomst, Uppsala, 1908.
- Jacobsson, Nils*, Från en forskningsresa till Herrnhut. (Kyrkohist. Årskrift, Uppsala 1903.)
- Kirkkolaki 1686.
- Lehtonen, Aleksi*, Varhaisemman herännäisyyden käsitys pap-pisvirasta, Helsinki 1921.
- Leinberg, K. G.*, Det odelade Finska Biskopsstiftets Her-damninne. (S. Kirkkohist. S. Toimituksia I. Porvoossa 1895.)
- Leinberg, K. G.*, Finlands territoriala församlingars namn, ålder, utbildning och utgrening, Helsingfors 1906.
- Leinberg, K. G.*, Handlingar rörande Finska Kyrkan och Presterskapet (1892—1907), VII.
- Lindeqvist, K. O.*, Isonvihan aika Suomessa, Porvoossa 1919.
- „ Yleinen historia, Porvoossa 1912.
- Linderholm, E.*, Skrifter och bref af Sven Rosen (*Lundström*, Kyrkohist. Årskrift XIII årg. Uppsala 1912.)
- Linderholm, E.*, Skrifter och bref af Sven Rosen, Uppsala 1910.
- Meidän Wapahtajamme Jesuxen Christuxen Kärsimisen ja Kuoleman Tutkistelemus, Stockholmissa 1778.
- Melander, E.*, Klocka och Trolltrumma. Syner och Sägner från Torne Dal, Stockholm. 1914.
- N(yman), A.*, Niiles Wiklund, Haaparannalla 1898.
- Pajula, J. S.*, Bidrag till herrnhutiska brödräfsamlingens historia i Finland, Tavastehus 1899.
- Pajula, J. S.*, Lisätietoja Suomen kirkon historiaan vv. 1690—1745.
- Pajula, J. S.*, Lähteitä Herrnhutilaisen Veljesseurakunnan historiaan Suomessa, Hämeenlinnassa 1899.
- Pajula J. S.*, Poimintoja Ulkomaisista Arkistoista, Hämeenlinnassa 1903.

Pazelius, M., Christillinen Valmistus Mieluiseen ja Autuaalliseen Cuolemaan Edesmenneen Ylistettävän Prowastin ja Kirkkoherran Ouluborin ja sen alla olewaisten Seuracundain ylitze — — — Johannes Wegeliuxen Christillinessä Hautamisesa Ouluborin Kircosa — — — edespantu. Turusa 1764.

Perälä, Väinö, Eskil Petraeus, Turku 1928.

„ Lehtiä Tornion kaupungin historiasta (Tornio, 1621 12/5 1921, Oulussa, 1921).

Pietilä, A. J., Daniel Juslenius, Tampere, 1907.

„ Piirteitä pohjoisen ja keskisen Pohjanmaan kirkollisista ja seurakunnallisista oloista noin vuodesta 1650 vuoteen 1721. (S. Kirkkohist. S. pöytäkirjat Liitteineen III, 1902—03.)

Pleijel, H., Hernhutismen i Sydsverige, Lund 1925.

Rinne, Juhani, Tornion kirkko ja sen haudat, (Tornio, 1621 12/5 1921, Oulussa 1921).

Rosendal, M., Suomen Herännäisyyden historia I, Oulussa 1902.

Ruuth, M., Abraham Achrenius, Porvoossa 1922.

„ Herännäishistoria kokonaisuutena. (Ensimmäisen Helsingissä pidetyn määräaikaisen tutkijakokouksen julkaisut.)

Ruuth, M., Näkökohtia ja lähteitä varhaisemman herännäisyyden historian valaisemiseksi. (Suom. Tiedeakat. esitelmät ja pöytäkirjat, Helsinki, 1916.)

Ruuth, M., Suomen Uskonnollisten liikkeiden historiasta. (S. Kirkkohist. S. toimituksia XII, 1, Helsingissä 1915.)

Ruuth, M., Uskonnollinen separatismi ja uskonnon vapautta koskeva lain säädäntö Suomessa. (Oma Maa III, Porvoossa 1922.)

Ruuth, M., Suomalainen saarna ja virsi. (Oma Maa VI, Porvoossa 1925.)

Ruuth, M., Varhaisempi herännäisyys. (Oma Maa, I, Porvoossa 1920.)

Ryzelius, Episcoposcopia Sviogothica, 1752.

Suomen Kirkkohist. S. Pöytäkirjat Liitteineen II

Tiedonantoja.

Schaaf, L., Die Evangelische Brüdergemeine, Leipzig 1825.

Simolin, A., Suomen papisto eri aikoina. (Oma Maa III, Porvoo 1922.)

von Schubert, H., Grundzüge der Kirchengeschichte, Tübingen 1919.

Strandberg, C. H., Åbo Stifts Herdaminne, Åbo 1834.

Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla, Porvoossa, 1919.

Tietosanakirja.

Tuderus, Gabriel, Berättelse om Lapparnes Omvändelse, julk. S. L(önbom), Tukholmassa 1773.

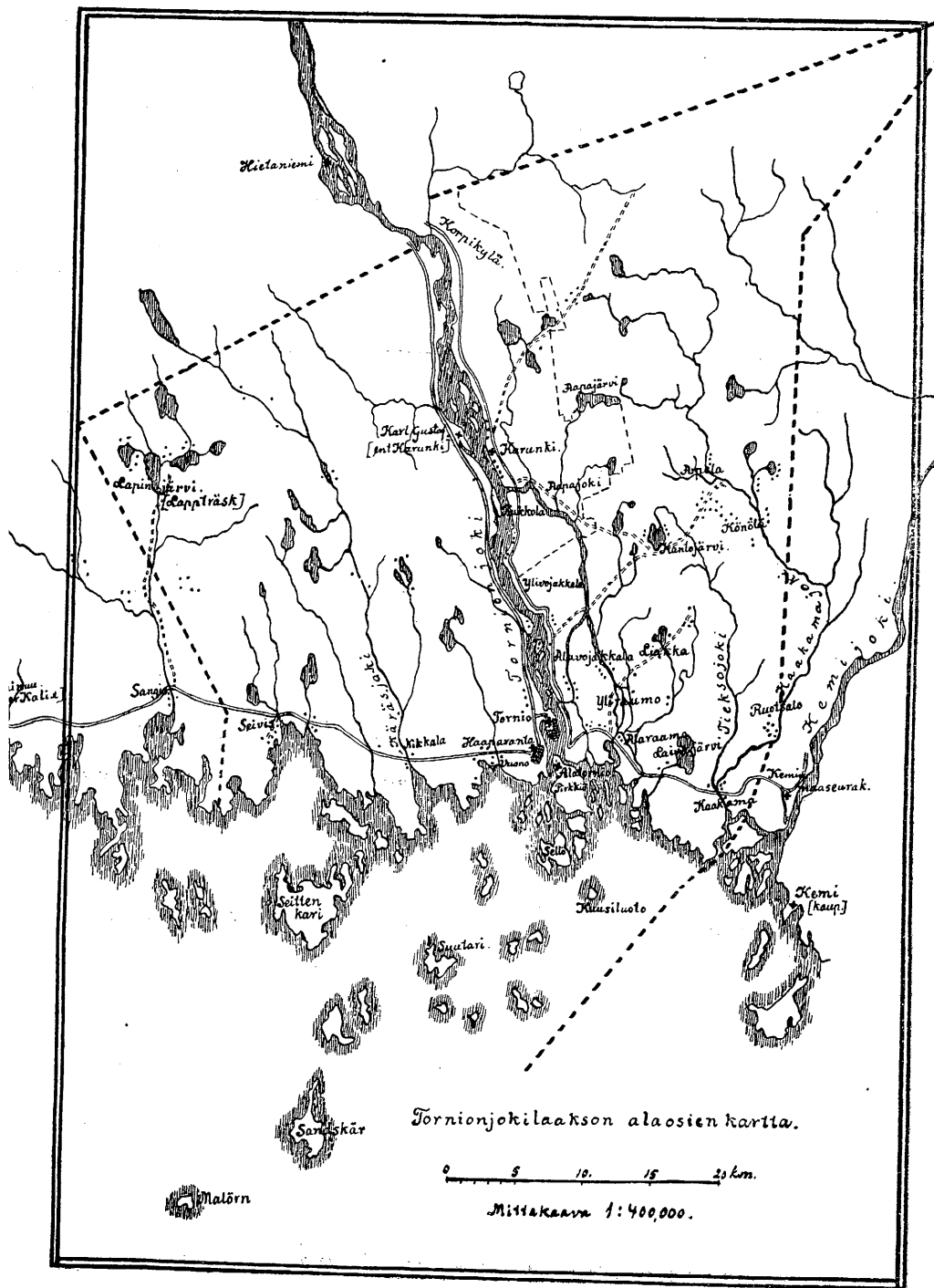
Tuderus, Gabriel, Yxi Caunis Suomen-kielinen Weisu Talonpoille cunniaxi ja ylistöxexi nuorudessa ylösajateldu. Stukulmisa 1703.

Wegelius, Juhana, Se Pyhä Ewangeliumillinen Walkeus Taiwallisesa Opisa ja Pyhäsä Elämäsä, Stockholmissa 1747.

Wegelius, Juhana, Yxi Tarpellinen Coetus ja Tutkisteleumus Rippi-Väen cansa, Turusa, 1762.

Viitanen, F. O., Pohjois-Ruotsin Suomalaiset, Helsingissä 1917.

Wilskman, Sven, Svea Rikes Ecclesiastique Wärk, I, II, Skara, 1760 & Örebro 1782.

Hinta 50 mk.